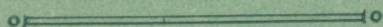

S. FLORINSKI

VEŅE
KIRJANDUS

VIII
KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

2132098

11

A-21083
S. FLORINSKI

VE NE KIRJANDUS

ÕPIK KESKKOOLI
VIII KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1956

Originaali tiitel:

С. М. Флоринский.

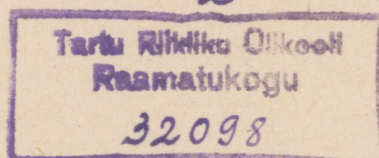
РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА. УЧЕБНИК ДЛЯ 8 КЛАССА
СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ.

Москва 1955 г.

Утверждён Министерством просвещения РСФСР.

Tõlkinud E. Leibak

*Tõlge kinnitatud
Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.*

Флоринский С. М.

РУССКАЯ ЛИТЕРАТУРА. УЧЕБНИК ДЛЯ 8 КЛАССА СРЕДНЕЙ ШКОЛЫ.

На эстонском языке.

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантэз 10.

*

Toimetaja H. Pedusaar. Tehniline toimetaja L. Uuspõld.
Korrektorid E. Valdna ja S. Kõiv.

Ladumisele antud 28. I 1956. Trükkimisele antud 16. III 1956. Paber 60 × 92, 1/16. Trükipoognaid 14.
Arvutuspoognaid 17,15. Trükiarv 6000. MB-01095. Tellimise nr. 388.

Hans Heidemanni nimeline trükkikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 3.—

SISSEJUHATUS.

Kirjanduse ajaloo aine. Meie õppeaineks on ilukirjandus. Nagu teadusliku kirjanduse, nii ka ilukirjanduse sisuks on elu, kõik, mis selles on huvitavat inimesele. Aleksei Maksimovitš Gorki kirjutab, et ilukirjanduse materjaliks on inimene kogu tema püüete ja tegevuse mitmekesisuses. Kuna inimene elab ja tegutseb teda ümbritsevas maailmas, siis kujutatakse ilukirjanduslikes teostes nii loodust kui ka inimeste poolt loodud materiaalist kultuuri. Kõik see aitab iseloomustada inimesi ja nende elutingimusi.

Ilukirjanduse erinevus teaduslikust kirjandusest. Ilukirjanduse erinevust teaduslikust kirjandusest iseloomustas suur vene kirjanik ja kriitik N. Tšernõševski järgmiselt: «Teaduslike teoste peaaesandeks . . . on anda täpseid teatmeid mõne teaduse alalt, ilukirjanduslike teoste olemus seisab aga selles, et nad mõjustavad kujutlusvõimet ja peavad äratama lugejas õilsaid kujutlusi ja tundeid. Teine erinevus on selles, et teaduslikes teostes esitatakse tõeliselt asetleidnud sündmusi ja kirjeldatakse samuti tõeliselt olemasolevaid või olemasolnud esemeid, ilukirjanduslikud teosed aga kirjeldavad ja jutustavad meile elavate näidete varal seda, mida tunnevad ja kuidas talitavad inimesed mitmesugustes olukordades, ning neid näiteid loob enamasti kirjaniku enda fantaasia. Lühidalt võib seda erinevust väljendada järgmiste sõnadega: teaduslik teos jutustab, mis nimelt on olnud või on, ilukirjanduslik teos aga jutustab, kuidas alati või tavaliselt juhtub maailmas.» Ilukirjanduslik teos annab pildi elust, kujutab seda piltlikus vormis. Kirjanik loob kujud, mis nagu elustuvad tema sule all, ja me näeme tema kangelasi nagu elusatena.

Lugedes ilukirjanduslikku teost siirdume kirjaniku poolt kujutatud ellu, asume meis sümpaatiat ja armastust äratavate tegelaste poolele ning suhtume viha või pilkega teistesse.

Kirjanduse tähtsus. Kunstiliselt esitatud pildid inimese elust rikastavad meid teadmistega, erutavad meie tundeid, virgutavad meid tegevusele ja teoses näidatud «õilsate kujutluste ja tunnete» elluviimisele.

Ilukirjandus avab meie silme ees inimeste elu kogu tema mitmekesisuses erinevail ajastuil ja erinevail rahvail.

Nii esitatakse vene ilukirjanduses pilte vene rahva elust tema ajaloo eri ajajärkudel. Vana-vene olustikku iseloomustavaid jooni on edasi antud näiteks Puškini «Laulus targast Olegist»; XVI sajandi inimeste eluolust ja tavadest jutustab Lermontovi «Laul kaupmees Kalašnikovist»; pärisorjuse sünget ajajärku on kujutatud Puškini «Dubrovskis», Turgenevi «Mumuus» jne. Meie kodumaa vaprate poegade kangelaslikkusest, kes võitlesid minevikus oma maa sõltumatus eest, jutustavad sellised teosed, nagu Puškini «Poltaava», Gogoli «Tarass Bulba», Tolstoi «Sõda ja rahu».

Töötava rahva hulkade võitlust nõukogude võimu kindlustamise eest on eredalt kujutatud Furmanovi jutustuses «Tšapajev», N. Ostrovski romaanis «Kuidas karastus teras» ja teistes nõukogude kirjanduse teostes.

M. Gorki jutustab, kui palju rõõmu valmistas talle ilukirjandus, kuidas see avas tema silmad maailma mõistmiseks: «Nagu mingisugused muinasjuttude imeilusad linnud laulsid raamatud... sellest, kui mitmekesine ja rikas on elu, kui julge on inimene oma pääütes headuse ja ilu poole...»

Kirjandus pole mitte ainult suurepärane maailma tunnetamise vahend, vaid ka jõud, mis võtab osa elu arendamisest ja ümberkujundamisest. Ta avaldab mõju inimese ja kogu ühiskonna kultuurilisele ja poliitilisele arenemisele. Tõelised kunstiteosed tungivad inimkonna ellu; nende abil kasvatatakse inimesi; nende kõrged ideaalid¹ muutuvad inimestele juhendiks käitumises, töös ja võitluses.

«Poetid,» ütleb Tšernõševski, «juhivad inimesi õilsa elumõistmise ja üllä tundelaadi poole: lugedes nende teoseid õpime hoiduma kõigest labasest ja inetust, mõistma kõige hea ja kauni veetlevust, armastama kõike üllast; lugedes neid muutume me ise paremaks, üllamaks ja õilsamaks.»

Kes näiteks meie maal ei tunneks N. Ostrovski tähelepanuväärset teost «Kuidas karastus teras»?

Teose kangelane Pavel Kortšagin sai paljude tuhandete nõukogude inimeste juhtijaks ja kasvatajaks, nende lähedaseks sõbraks, ustavaks elukaaslaseks. Kui paljusid inimesi julgustas ta nende elu rasketel momentidel!

Suure Isamaasõja ajal õhutas Ostrovski teos meie kodumaa kaitsjate mehisust. Pavel Kortšagini kuhu innustas võitlejaid kangelastegudele. Väeosa ajalehes «V boi za rodinu!» («Võitluse kodumaa eest!») kirjutati: «Ja kõige raskemal minuteil, mil tõmbus kokku «raudne rõngas», küsisid paljud võitlejad endalt: «Aga mis oleks minu asemel teinud Pavel Kortšagin?» — ja tegid nii, nagu tegi Pavel Kortšagin — purustasid surmarõnga ja võitsid. Nii näiteks võitluses Novorossiiski pärast piirasid vaenlased ümber madruste-luurajate grupi. Kangelased võitlesid ägedalt. Kui jõudis kohale abi, oli elus ainult üks — kuulipildur, kuid ka tema oli ras-

¹ *Ideaal* — ülim eesmärk teaduse, kunsti või mõnel teisel alal.

kesti haavatud. Kui kangelaselt küsiti: «Kuidas sa suutsid üksi, liiatigi raskesti haavatuna, vastu panna suurele hulgale vaenlastele?», vastas ta: «Ma ei olnud üksi: Minuga oli Pavka Kortšagin. Tema aitas mul lõpuni vastu pidada.»»

Sellised näited kõnelevad täie veenvusega ilukirjanduse määratu suurest tähtsusest inimese elus.

Järelikul on kirjandus esiteks «elu õpikuks», nagu teda nimetas N. Tšernõševski. Kirjandus rikastab meie teadmisi elust.

Teiseks kasvatab ta inimesi, on inimese juhtijaks elus, moraalse kasvatamise võimsaks vahendiks.

Samal ajal, olles üheks kunstiliigiks — sõnakunstiks, arendab kirjandus inimeses ilutunnet, õpetab teda nägema ja aru saama elu enda ilust ja kirjaniku poolt loodud sõnakunsti, kirjanduslike kujude, elupiltide ilust.

Kirjanduse klassi-iseloom. Kuid lugedes ja tundma õppides ilukirjandust on vaja hästi meeles pidada üht erakordselt tähtsat asjaolu: kirjandus ei peegelda elu passiivselt¹, vaid selgitab seda, teeb, Tšernõševski väljenduse järgi, kujutatud nähtusele «kohtuotsuse». Kirjanik on juurdleja ning sügavalt tunnetav inimene, kes võtab osa oma rahva ühiskondlikust elust, oma ajajärgu klassivõitlusest. Üht ja sama teemat käsitlevad kirjanikud erinevalt, sõltuvalt sellest, missuguse klassi huvisid nad kaitsevad.

Nii näiteks kujutasid mineviku reaktsioonilised² kirjanikud rahva esindajaid alistuvatena oma härrastele, kes suhtusid eitavalt haridusse. Nad kriipsutasid alla ja pidasid rahvuslikeks ainult neid jooni, mida kasvasid rahvas valitsevad klassid selleks, et ta oleks sõnakuulelik.

Kuid progressiivsete kirjanike, näiteks suure vene poeedi Puškini käsitluses pole rahvas selline. Jutustuses «Dubrovski» märgib Puškin, et Trojekurovi mõisa teenijate hulgas on alandlikke orje, kuid pärisorjastatud talupoegade hulgad vihkavad oma rõhujaid. Talurahvas suhtub vaenulikult vägivallasse ja omavolisse, ta on õigluse eest väljas ja toetab meeleldi Vladimir Dubrovskit tema võitluses. Dubrovski lapsehoidja ja sepp Arhipi kujudes näitas Puškin rahvale omast hingelist õilsust ja otsustavust. Pugatšovi kujus («Kapteni tütar») kehastas Puškin vene rahvusliku iseloomu parimaid jooni: vabadusearmastust, taibukust, ausust, tahtekindlust, otsustavust ja kartmatust.

Ühiskonnas, kus on olemas rõhujad ja rõhutavad, ei saa kirjandus olla ühesugune, kajastada kõigile ühiseid huve ja vaateid.

Pegeldades klassivõitlust ja võttes sellest aktiivselt osa, jaguneb iga rahvuslik kirjandus paratamatult kaheks vaenlikuks, teineteisele vastandlikuks leeriks. Ühte neist kuuluvad valitsevate klasside teenrid ja kaitsjad, reaktsioonilised kirjanikud; teise kuuluvad uue, ees-

¹ Passiivselt — ükskõikselt, väljendamata oma seisukohta millegi suhtes.

² Reaktsiooniline, reaktsionäär — kõige eesrindliku vastane.

rindliku eest võitlejad, rahva ja kodumaa tõeliste huvide eest võitlejad. Parimad vene kirjanikud püüdsid alati läheneda rahvale, töörahvahulkadele, väljendada nende ootusi ja lootusi. Selles peitub nende loomingu jõu ja püsivuse allikas.

Vene kirjanduse ideeline rikkus ja kunstiline väärtus. Kirjandusteoste ühiskondliku ja kunstilise väärtuse määrab see, kui võrd sügavalt ja õigesti kajastab kirjanik elu oma teostes, kui võrd kõrge on nende ideeline suunitlus ja kui võrd tähtsad on rahvale neis tõstatatud küsimused. Kuid ka sellest on vähe. Selleks et kirjandusteos oleks tõeliselt kunstiline, peab kirjanikul olema suurt meisterlikkust, oskust kujutada inimest, tema tegevust ja teda ümbritsevat miljööd (esemeid, loodust jne.) nii, et me näeksime kõike seda elusana, nagu meie silme ees olevana. Järelikult pole tähtis mitte ainult teose sisu, vaid ka tema kunstiline vorm.

Vajalikuks tingimuseks, mille põhjal kirjandus muutub sügavalt ideeliseks ja kunstiliselt täiuslikuks, on tema seos rahvaloominguga. Rahvaloomingu tähtsusest kunsti arenemises kõneles M. Kalinin: «Me teame, et kõige andekamad poeedid ja heliloojad muutusid geeniusteks oma loomingu alles siis, kui nad puutusid kokku rahvaloominguga, kui nad pöördusid tema allikate poole» (M. I. K a l i n i n «Sotsialistliku kultuuri küsimustest»).

Parimad vene kirjanikud, alates «Loo Igori sõjaretkest» («Слово о полку Игоре») autoriga, toetusid oma loomingu rahvaluulele, nähes õigesti, et see peegeldab kunstiliselt nii rahva elutingimusi, tema mõtteid, tundeid ja püüdeid, rahva võitlust parema tuleviku eest kui ka töörahvahulkade usku oma lõplikusse võidusse kõigi vaenlaste ja rõhujate üle. M. Gorki väite põhjal suuline rahvalooming «mõjustas pidevalt ja kindlalt silmapaistvate kirjandusteoste loomist».

Tõelise kirjaniku kohuseks on rahva teenimine. Rahvalikkus on kirjanduse väärtuslikem omadus. Kirjanik, keda me võime lugeda rahvalikuks, tõstatab oma teostes selliseid küsimusi, millel on suur tähtsus töötavale rahvale. Ta selgitab neid küsimusi töörahvahulkade huvide seisukohalt, aitab kaasa rahva vaimsele arengule ja sõnastab oma teoste sisu selliselt, et nad oleksid rahvahulkadele arusaadavad.

Vene kirjandus arenes oma tekkimisest alates tihedas seoses maa ühiskondlik-poliitilise eluga. Alates XVIII sajandi lõpust omandab eesrindlik vene kirjandus esimese kirjaniku-revolutsionääri A. Radišševi loomingu uue väärtusliku omaduse — tiheda seose revolutsioonilise vabadusliikumisega. Täis armastust töötava rahva ja oma kodumaa vastu kaitses eesrindlik vene kirjandus kirglikult vabaduse, õigluse ja inimese austamise ideed ning pidas võitlust inimese igasuguse orjastamise ja alandamise vastu.

Vene klassikaline kirjandus oli ja on rahva selliste rahvuslike iseloomujoonte, nagu kodumaa-armastuse, vastupidavuse ja mehisuse võimsaks kasvatusvahendiks.

Suur on selles suhtes näiteks Gogoli jutustuse «Tarass Bulba» kasvatuslik tähtsus. Selles ülistatakse kodumaale ja rahvale ustavaid ja mehiseid inimesi, kes on valmis end ühise ürituse ja oma võitluskaaslaste eest ohverdama.

Kui metsistunud vaenlane tungis 1941. aastal Moskva peale, muutus meie rahva üheks armastatumaks lauluks Lermontovi patriootiline luuletus «Borodino». Vaatamata sellele, et sõja iseloom oli teine ja rahvas, kes kaitses oma sotsialistlikku kodumaad, polnud sama, kui 1812. aastal, leidsid Lermontovi värsid elavat vastukaja nõukogude inimeste südames.

Värsse «Borodinost» avaldati ajaleheveergudel, TASS'i Akendes¹, kunstnike joonistuste all; neid esitati üleskutsena kaevikulehtedes.

Uuele ja kõrgemale astmele tõusis meie kirjandus nõukogude võimu ajal. Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon tõi meie kodumaa töötavale rahvale täieliku vabanemise, äratas tema loovad jõud ja lõi sellega tingimused meie ilukirjanduse kui maailma kõige ideelise ja eesrindlikuma kirjanduse suurimaks õitsenguks.

Nõukogude kirjandus, pärinud vene klassikalise kirjanduse parimad jooned, andis neile uue, sotsialistliku sisu. Nõukogude kirjanike teostes on jäädvustatud uute inimeste, sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna ehitajate kujud. Nõukogude kirjandus kujutab nõukogude inimese — uue elu, inimeste vaheliste uute suhete looja — kangelaslikku tegevust, ta peab võitlust kõige sellega, mis on vaenulik kommunismi ülesehitamisele.

Juhituna kommunistliku partei poolt kasvas nõukogude kirjandus jõuks, mis mõjustab väga tugevasti elu. Ta avaldab viljakat mõju nõukogude inimeste ja kogu maailma töötava rahva hulkade teadvusele.

Käesolevas õpikus käsitleme vana-vene kirjanduse, XVIII sajandi silmapaistvamate kirjanike parimaid teoseid ja meie suurte klassikute Puškini ja Lermontovi loomingut.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Milles seisneb ilukirjanduse erinevus teaduslikust kirjandusest?
2. Milles seisneb vene kirjanduse suur väärtus?

¹ TASS'i Aknad — eri tüüpi plakatid, mida paljundati käsitsi, kartongist väljalõigatud šabloonide abil, ja asetati välja kaupluste akendele. (Tõlk.)

VANA-VENE KIRJANDUS

XI—XII SAJANDI KIRJANDUS.

Inimühiskonna ajaloost teame, et poesia tekkis rahvastel juba kauges minevikus. Kuid kirjavara tekkimiseni sünnib ja esineb see ainult suulise loominguna. Nii oli see ka Venemaal. Paljude sajandite jooksul eksisteeris Venemaal ainult rahvaluule. Vene kirjandus tekkis märksa hiljem: kõige vanemad teadaolevad kirjandusteosed kuuluvad XI sajandisse.

Venemaa XI—XII sajandil. XI—XII sajandil valitses vana-vene riigis feodaalne kõrd. Venemaal oli siis juba kujunenud kaks peamist klassi: feodaalid-maavaldajad, kes rühmitusid vürsti ümber, ja talupojad-maaharijad, kes olid allutatud feodaalidele. IX sajandist alates, nagu näitab V. I. Lenin, algas talupoegade pärisorjastamine: «...feodalism,» ütleb Lenin, «võib hoida ja hoiab miljoneid talupoegi *sajandite kaupa* tuimuses (näit. Venemaal IX-st kuni XIX sajandini ...)»¹ Ikka enam pärisorjastatud ja üha rängemini ekspluaateeritavate talupoegade olukord oli raske, ja nad tõusid tihti üles tugevneva rõhumise vastu.

X sajandil ja XI sajandi algul oli vana-vene varafeodaalsel riigil, mida nimetati Kiievi riigiks, oma poliitiline keskus Kiievis. Kuid juba XI sajandi esimesel poolel eraldub Kiievi-Venest rida vürstiriike. XII sajandil laguneb varem ühtsena püsinud Kiievi riik lõplikult. Algab Venemaa feodaalse killustatuse kauakestev ajajärk. Vürstide püüdeks on muutuda poliitiliselt iseseisvaks, sõltumatuks Kiievi vürstist. Käib võitlus vürstiriikide vahel, tekivad sisesõjad.

Vene riigi feodaalne killustatus õõnestas maa poliitilist võimsust ja tõi rahvale palju õnnetust. Sisetülide pärast kannatas töötav rahvas rängalt. Vürstide vahelist võitlust kasutasid polovetsid, stepi rändrahvad, kes elasid Volga ja Dnepri vahelistes steppides. Polovetsid tungisid kallale Vene maade lõuna-osalale, tapsid ja viisid orjusse selle elanikke, hävitasid linnas külasid.

Venemaa töötav rahvas, kes kannatas vürstide tülide ja polovetside kallal tungide all, pöördus mitmel korral vürstide poole üleskutsega lõpetada omavahelised tülid ja tõusta üksmeelselt üles maa kaitseks välisvaenlaste vastu.

Vana-vene kultuur. Kaugetelt esivanematelt saadud kultuuripärandi alusel oli töökas ja andekas vene rahvas loonud endale paljude sajandite jooksul omapärase, rikkaliku kultuuri. See kultuur tõstis vana-vene riigi juba X—XI sajandil tolle aja maailma rahvaste seas esimeste hulka.

Venes tunti tol ajal paljusid käsitöid: sepa-, valu-, pottsepa-, luunikerduse-, kullassepa- ja teisi töid. Eriti kõrgel tasemel oli kullassepatöö, s. o. kuld- ja hõbeasjade valmistamine, aga samuti luunikerdamine. Neid tooteid veeti välja teistesse maadesse ja nad töid kuulsust vene meistritele.

Kõrgele arenenud käsitööstuse keskusteks olid Kiiev, Novgorod, Smolensk, Tšernigov jt. linnad. Vilunud käsitöölisi leidis ka külades.

Riigi pealinn Kiiev oli X sajandi lõpuks suur ja rikas linn, mida kaunistasid

¹ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 341.

majesteetlikud ehitised. Juba üksnes selle linna järgi võib otsustada vene X—XI sajandi kultuuri ilu ja omapära ning kunsti eri liikide üle, mis öitsesid Vana-Venes.

Arhitektuur, s. o. ehituskunst, oli kõrgel järjel. Väljakaevamistel leiti näiteks Kiievi vürstinna Olga palee varemed (X sajandi keskelt). See oli tore kahekorruseline helepruun tellisehitus, mida kaunistasid marmor ja maalid. Arhitektuur vana-vene riigis paistis silma selliste joonte, nagu ehituste majesteetlikkuse, valgusekülluse, värvide kirkuse, hoonete sisemise kaunistuse ilu poolest. XI—XII sajandi arhitektuuri väljapaistvaks mälestusmärgiks on näiteks Sofia katedraal Kiievis, mille ehitamist alustati 1037. aastal. Oma iseloomult kajastas X—XI sajandi arhitektuur Vene võimsust, rahva kindlat veendumust omaenese jõudusesse, usku oma suurde ajaloolisse tulevikku.

Peaaegu kõik katedraalid ja kirikud olid rikkalikult kaunistatud maalidega. Üksikute figuuride või terviklike piltide kujutamiseks kasutati mosaiik- või freskotehnikat.¹ Pilte ei maalitud mitte ainult kirikuainestikul, vaid ka ilmaliku sügava portreesid (näiteks Jaroslavi ja tema perekonna portreed Sofia katedraalis Kiievis), jahistseene, tantsijaid, muusikante, akrobaate jt. kujutavaid pilte. Maal-kunst oli kunstiliselt kooskõlas katedraali või palee arhitektuurilise stiiliga.

Juba enne ristiusu kehtestamist arenes vana-Venes ka skulptuur. Jumalate kujud tehti puust või kivist ning kaunistati kulla ja hõbedaga. Kiievis näiteks oli püstitatud Peruni puust kuju hõbedast pea ja kullast habemega. Laialdaselt on skulptuur esindatud ka hiljem. Näiteks Dmitri katedraali seintesse Vladimiris oli pandud 566 nikerdatud kivi, millel olid mitmesuguste lindude ja metsloomade kujutused. Katedraali ühel küljel on kujutatud Aleksander Suur, kes lendab greifidel².

Kiri ja haridus. Kiievi-Venes tekkis kiri juba enne X sajandit, enne ristiusu vastuvõtmist (988. a.). Kirja tekkimine oli põhjustatud ennekõike riigi vajadustest. Lepingute sõlmimine kreeklastega ja üldse Kiievi-Vene suhtlemine teiste riikidega nõudsid kirja olemasolu. Kirja kasutati nii suurkaubanduses (pealiskirjad nõudel), arenenud käsitööstuses (pealiskiri toodetel meistri nimega) kui ka jõukate inimeste elu-olus (kirjalikud testamendid, pealiskirjad, mis tõendasid kellegi omandit). Selline kirja mitmekesine kasutamine X sajandil annab tunnistust sellest, et ta on tekkinud kaua aega enne ristiusu vastuvõtmist ja oli X sajandiks läbi teinud märkimisväärse arenguperioodi. On võimalik, et maa eri kohtades olid olemas eri tähestikud.

X sajandi lõpul võeti Venes kasutusele palju täiuslikum alfa-beet — slaavi tähestik, mille koostasid juba IX sajandil kaks vendaslaavlast Kyrillos ja Methodios, kes on pärit Solunist. See tähestik osutus vene keele suguluse tõttu slaavi keelega sobivaks ka Kiievi-Venele.

Vana-vene varasemate kirjanduslike mälestusmärkide keele uurimine on näidanud, et kirjanduslikuks keeleks oli tollal vene keel, mitte aga vana-slaavi keel (oma põhiolemuselt bulgaaria keel), nagu arvati varem. See muistne vene keel erines vana-slaavi keelest nii häälikute poolest kui ka morfoloogiliselt, eriti aga sõnavaralt ja süntaktiliselt. Temale oli iseloomulik sõnavara rikkus, välja-

¹ *Mosaiik* — maal, mis on tehtud eri värvi klaasist, kivist või puust kuubikutest. *Fresko* — maal värskel krohvil.

² *Greif* — antiikses mütoloogias: tiibadega loom lõvi keha ja kotka peaga. (Tõlk.)

kujunenud süntaks, tihe side elava kõnekeelega. Vana-slaavi keel oli vana-Venes peajasjalikult kirikukirjanduslike teoste (jumalateenistuse raamatute, õpetuste, pühakute elulugude) keeleks. Vene kirjakeelt, mis tekkis rahvalikul baasil, kasutati ametliku ja kunstilise iseloomuga teostes («Vene Õigus» — «Русская Правда» — vana-vene seadustekogu, Vladimir Monomahhi «Õpetussõna» — «Поучение», «Lugu Igori sõjaretkest»).

Tolle aja raamatud polnud sarnased tänapäeva omadega. Esiteks olid nad kirjutatud käsitsi. Trükkima hakati raamatuid Venemaal XVI sajandi keskelt alates, kuni tolle ajani kirjutati raamatuid ümber. Teiseks polnud sel ajal (XIV sajandi keskeni) paberit. Raamatud kirjutati pärgamendile, s. o. õhukesteks tehtud ja pleegitatud nahale: vasika-, kitse- või seanahale. Tähti kirjutati pintslikese, pulgakese või linnusulega. Tekst kirjutati musta tindiga, taandrea (= sissetõmme rea algul) esimesed tähed — punase värviga (siit on tulnud praegugi tarvitav venekeelne väljend «красная строка» («punane rida») — uus rida). Tähed koosnesid jämedatest sirgetest joontest ja korrapärastest nurkadest ja ovaalidest. Sellist käekirja nimetati ustaavkirjaks. Kirjutada oli väga raske: oli vaja hoolikalt välja joonistada iga täht; kirjutajalt nõudis see suurt oskust, seda enam, et ümberkirjutajad püüdsid raamatule anda nägusat välimust, milleks joonistati üles, peatükkide algusse kaunistusi, mida nimetati päisvinjettideks. Peatükkide algustähed joonistati harilikult suurematena, väga keerukalt ja toredasti, mitmevärviliselt. Mõnikord illustreeriti raamatuid. Raamatuid köideti õhukestest laudadest puukaantesse, mis olid kaetud naha, sameti või brokaadiga¹. Tihti olid köited kullast või hõbedast kaunistustega.

Venes tekkinud kiri kergendas hariduse arengut meie maal. Suurtes linnades hakati asutama koole. Vürstide hulgas leidis haritud inimesi: Kiievi vürst Jaroslav, Vladimir Monomahh, Galiitsia vürst Jaroslav. Kloostrite ja katedraalide juurde rajati raamatukogusid. Kroonika andis kiitva hinnangu Jaroslav Targa kohta (suri 1054. a.), kes armastas raamatuid, kogus kokku hulga tõlkijaid ja kirjutajaid ning arendas laialdaselt raamatute tõlke- ja ümberkirjutamise tööd.

Kirjanduse tekkimine Venemaal. Sugukondlikus, klasside-eelses ühiskonnas oli olemas ainult suuline rahvaluule, kirjapandud kirjandust veel polnud. Suuline looming väljendas kogu rahva mõtteid ja meeleolusid, teenis kogu ühiskonda. Feodaalses, klassiühiskonnas muutus suuline looming peamiselt töötava rahva varaks, tema mõtete ja meeleolude väljendajaks. Valitsev klass — feodaalid-maa- valdajad — kasutas ainult osaliselt suulist poeesiat, luues oma laule ja legende ning tehes rahvaloomingu teoseid ümber oma huvides. Kuid feodaalkorra kindlustamiseks, oma ülevõimu kaitseks ja õigus-

¹ Brokaat — tihe siidriie, tikitud kulla ja hõbedaga.

tamiseks vajasid feodaalid sellist kunstilist loomingut, mis oleks nende kontrolli all. Suulist loomingut oli aga raske kontrollida, sest see oli kollektiivne looming ja levis elanikkonna mitmesugustes kih- tides. Teine asi oli kirjandusega. Feodaalid kirjutasid ja tellisid ühte- sid raamatuid ning keelasid ümber kirjutada ja alal hoida teisi. Peale selle oli käsitsi kirjutatud raamatute hind kõrge, ning neid võisid osta või tellida ainult rikkad inimesed.

Vene kirjandus tekkis just sel perioodil (X sajandi lõpul ja XI sajandi algul), kui feodaalidel oli eriti vaja kirjandust, mis oleks läbi imbunud feodaalseist-kiriklikest vaadetest. Kuid vene kirjandu- ses oli juba algusest peale feodaalseid-kiriklike ideesid avalikult propageerivate teoste (elulood, jutlused, kirikulaulud) kõrval ka sel- liseid, milledes kajastusid progressiivsed, rahvalikud vaated ning avaldus selgesti rahvaluule mõju.

Seega juba vene kirjanduse arenemise algusest peale märkame selles kaht joont: üks — feodaalne-kirik, teine — rahvalik, mis kajas- tas töötava rahva ja feodaalide progressiivse, eesrindliku osa ideesid.

Kahe sajandi (XI—XII) jooksul oskasid vana-vene kirjanikud luua žanrilt mitmekesiseid, sisurikkaid kirjandusteoseid; paljud neist paistsid silma kõrge kunstimeisterlikkuse poolest.

Selline vana-vene kirjanduse kiire areng oli võimalik seetõttu, et baasiks, millel ta kujunes, oli rikas ja mitmekesine rahvalooming. Gorki nimetas «töötava rahva suulist poesiat» «raamatulise kirjan- duse esiisaks». Rahva suuline looming, mis peegeldas rahva huve ja vaateid elule, varustas kirjandust, soodustas kirjanduse formeeru- mist, omistas talle algupärasuse ja omapära. Rahvaluule põhjal are- nes vana-vene kirjanike kunstimaitse. Kirjandusteost luues kasutas vana-vene autor rahva poolt kasutatavaid võtteid kujude kirjelda- misel, süzee arendamisel, looduse kujutamisel, keele ilmekuse ja kujukuse saavutamise vahendeid (epiteete, võrdlusi, metafoore, oraatorlikule kõnele iseloomulikke küsimusi, hüüdlauseid).

Rahva poeetilise loomingu mõju avaldus eriti tugevasti ja vilja- kalt kirjanduses, kui see hakkas kasutama teemasid, mis olid ühtviisi tähtsad nii feodaalide progressiivsetele esindajatele kui ka töötavale rahvale. Võitlus Venemaa ühendamise eest, kodumaa kaitsmine, rahva rahuliku töö kaitsmine — need suulise poesia teemad juurdu- sid parimatesse kirjandusteostesse, ja sellised teosed muutusid tõeli- selt rahvalikeks. Niisugusteks rahvalikeks teosteks on näiteks «Jutus- tus möödunud aegadest» («Повесть временных лет»), Vladimir Monomahhi «Õpetussõna», «Lugu Igori sõjaretkest».

Raamatute käsikirjaline paljundamine raskendas teoste välja- andmist suuremaarvulises koguses, tulekahjud ja stepi rändrahvaste vallutusretked hävitasid aga mõnikord terved raamatukogud. See- pärast hävisid paljud teosed, jõudmata meie ajani. Kuid ka need, mis on säilinud, annavad selge kujutluse vana-vene kirjandusest, tema algupärasusest, originaalsusest, tema žanri mitmekesisusest.

1. Laialdaselt on vanas kirjanduses esindatud kroonika. Sel žanril oli suur ajalooline ja kirjanduslik-kunstiline tähtsus. Kroonikad jutustasid Vene riigi ajaloost, sisaldasid vene inimeste poolt loodud kunstiteoseid. Kroonikaid peeti Kiievi-Vene mitmetes linnades.

2. Vana-vene kirjanikud kirjutasid ka pühakute elulugusid, s. o. jutustusi inimeste elust, keda kirik oli tunnistanud pühakuiks.

Selline on näiteks «Jutustus Borissist ja Glebist» («Сказание о Борисе и Глебе»), vürst Vladimiri kahest pojast, kes tapeti nende vanema venna Svjatopolki poolt 1015. aastal.

3. Kiievi-Venes tunti ka sellist kirjanduslikku žanri, nagu «rännakud», s. o. reisirakeldused Konstantinoopolisse, eriti aga «pühale maale» Palestiinasse. Selline on näiteks «Abt Danieli rännak» («Хождение Даниила Игумена»).

Abt Danieli teos on isult väga rikas. Tähelepaneliku vaatlejana kirjeldab ta üksikasjaliselt kohti, mida ta külastas, kirjutab põllundusest ja aiandusest ning elanike mõningatest töödusharudest. «Rännak» tõlgiti XIX sajandil prantsuse, saksa, inglise ja kreeka keelde. Raamat on kirjutatud lihtsas ja selges keeles, mis on lähedane elavale kõnekeelele.

Danieli «Rännak» oli kuni XVII sajandini vene kirjanikele reisirakelduste kirjutamisel eeskujuks.

Vana-vene kirjanduse žanride hulgas tuleb mainida ka jutlusi — tolle aja jutlustajate poolt väljaantud «kõnesid». Nende oraatorlik kunst on üheks vana-vene kultuuri kõrge taseme näitajaks.

KROONIKA.

Kroonika tekkimine. Kroonika¹ (летопись) on üks vene ilmaliku kirjanduse kõige vanematest liikidest. Esimesi kroonikalisi üleskirjutusi hakati tegema Novgorodis XI sajandi algul. Novgorodi varasemad ülestähendused, mida peeti aastate kaupa (sõna «лето» tähendas vanas vene keeles aastat; siit ka nimetus «летопись»), kujutasid endast lühikesi teateid igasugustest ebatavalistest juhtumustest Novgorodi elus: lahingutest, tulekahjudest, näljast, loodusõnnetustest jne. Nende ülestähenduste keel on lihtne, lähedane kõnekeelele. Võtame näiteks ülestähenduse 1157. aastast: «Selsamal sügisel oli väga hirmus: äike ja välk, rahe oli suurem õuntest, novembrikuu 7. päeval kell 5 öösel.» Kiievis hakati kroonikat kirjutama Jaroslav Targa ajal XI sajandi 30-ndatel aastatel.

Kroonikate kirjutamise kutsus ennekõike esile Venemaa võitlus oma poliitilise iseseisvuse eest.

XII sajandi algul koostas kroonikakirjutaja Nestor, kõrgesti haritud inimene, kel oli kirjanduslikku annet, esialgsete kroonikaliste teoste põhjal kroonika, millel oli algselt selline pealkiri: «See on jutustus möödunud aegadest, kust sai alguse Venemaa, kes hakkas

¹ Sündmuste ülestähendused aastate kaupa.

Kiievis esimese vürstina valitsema ning kuidas Venemaa hakkas elama.»¹ Tavaliselt nimetatakse seda lühidalt «Jutustuseks möödunud aegadest».

See kroonika erines eelnevatest (Kiievi ja Novgorodi omadest) selle poolest, et ta tegi kindlaks Vene ajaloo seose maailma ajalooga. Ta seadis oma ülesandeks esiteks põhjendada Vene võrdõiguslikkust Euroopa teiste riikidega, teiseks tõestada «Rjurikute soost» vürstide dünastia seaduslikkust ja õigsust, ühe sõnaga tõsta igati riigi autoriteeti.

Kroonika ajaloolisus. Kroonikas kajastusid täielikult ja selgesti vana-vene kirjandust iseloomustavad jooned. Selles avaldus vene rahva kasvav huvi oma ajaloo vastu — sügav patriotism, kirjanduse seos rahva suulise loominguga ja materjali esitamisviiside mitmekesisus.

Kroonikasse kogutud ajaloolised andmed on rikkalikud. Muidugi on terve rea ajalooliste lugude usaldatavus kaheldav, ja paljud neist kujutavad endast legende, väljamõeldisi (näiteks piiblist laenatud jutustused). Kuid selle kõrval leidub kroonikas hulgaliselt ka selliseid ajaloolisi teateid, mis on tänapäevani teadusele väärtuslikeks andmeiks, mis valgustavad Kiievi-Vene ja tema naaberrahvaste elu-olu. Sellisteks on näiteks teated esimestest vene vürstidest (Olegist, Igorist, Olgast, Svjatoslavist, Vladimirist), Vene ajaloo sündmustest, vürstide vahelistest sisemistest tulidest, venelaste võitlusest stepi rändrahvastega jne.

Suurt väärtust kujutasid endast need rahvapärимused, mida sisaldasid kroonikad. Selline on näiteks muistend, mille on kroonikakirjutaja kirja pannud 992. aastal, — noore nahaparkija kahevõitlusest petšeneegi-vägilasega.

Selles muistendis võib näha sarnasust idee ja süžee alal böliinadega. Nii esitatakse muistendis rahva mõte rahuliku töö üleolekust sõjamehe elukutsest. Vägitoe saadab korda käsitööline-nahaparkija, mitte aga keegi vürsti družinnikutest. Tema, nagu Mikula Seljaninovitški, osutub družinnikutest tugevamaks.

Suurvürst Vladimir on ka siin Kiievi vürstide esindajaks. Nagu böliinadeski, ei suuda vürst Vladimir kohe leida vastast ja «kurdab». Vastaste välimust kirjeldatakse böliinalike võtetega. Vene noormees on «keskmise kehaga», kuna petšeneeg on «väga suur ja kohutav». Petšeneeg hakkas naerma oma välimuselt kõhetu vastase üle. Kahevõitlus lõpeb vene noormehe võiduga. Vladimir autasustab võitjat, teeb ta «suureks meheks».

Kroonika ei jutusta mitte üksnes sõdadest. Selles kõneldakse kiitvalt ka vürstide kultuursetest algatustest. Näiteks jutustatakse sellest, kuidas Jaroslav Tark ehitas Kiievisse Sofia katedraali ja Kuldvärava, kuidas ta kogus kokku hulga kirjutajaid ja tõlke.

Kroonikakirjutajad polnud elu ükskõiksed vaatlejad, kes seisid

¹ «Се повести временных лет, откуда есть пошла Русская земля, кто в Киеве нача первее княжити и откуда Русская земля стала есть.»

eemal oma aja poliitilistest sündmustest. Nad võtsid aktiivselt osa vürstide poliitilisest võitlusest.

Kroonika patriotism. Kroonikakirjutajate poliitilised vaated ja sümpaatiad olid erinevad. Vaatamata sellele läbib kogu kroonikat üks idee — Venemaa ühtsuse kindlustamine. Tulise patrioodina ei väsi kroonikakirjutaja üles kutsumast vürste ja kogu vene rahvast Vene riigi ühtsuse ja sõltumatuse kaitseks. Kroonikakirjutaja armastab oma kodumaad ja tunnetab kõigi vene hõimude ühinemise vajadust. Üldvene huvid asetab ta kõrgemale kohalikest huvidest. See pärast kurvastab ta vürstide omavaheliste tülide pärast, mis õõnestavad maa terviklust ja kergendavad väliste vaenlaste kallaletungi. Suurt kiitust avaldab kroonika neile vürstidele, kes olid «head kannatajad»¹ Venemaa eest.

Kroonika kõneleb austusega sõjamehe aust ja sõjalise kuulsuse janust, mis innustavad kangelastegudele kodumaa nimel; ta ülistab selliste vürstide mehisust, vaprust, sõjalist vahvust, nagu näiteks Svjatoslav ja Vladimir Monomahh. Kroonikas toonitatakse sõprus-tunnet ja seltsimehelikku võitlusvaimu, mis seovad vürsti družii-naga.

Kroonika kui kirjanduslik mälestusmärk. Olles oma sisult Vene riigi ajalooks tema eksisteerimise koidikul, kujutab vana-vene kroonika endast ühtlasi suure ideelise ja kunstilise väärtusega kirjanduslikku mälestusmärki. Sellesse on kogutud hulk poetilisi rahvajutte ja legende, esitatakse vanasõnu ja kõnekäände, rahva itke ja -laule. See sisaldab oma žanrilt erilaadilisi vana-vene raamatulise kirjanduse teoseid: sõjajutustusi, usulisi legende, jutustusi vürstide vahelistest vastastikustest suhetest.

Kroonika jutustused paistavad silma kunstimeisterlikkuse poolest. Nagu elusatena kerkivad meie silmade ette vene vürstid: karm sõjamees Svjatoslav, julge, vahva, oma družinaat armastav Mstislav, Venemaa kaitsja Vladimir Monomahh ja teised. Kroonikakirjutajad ei jutusta üksnes vürstidest ja sündmustest, vaid esitavad ka ilmekaid olustikupilte ja pilte vene loodusest. Nad püüavad õigesti kirjeldada isikuid ja sündmusi.²

Lääne-Euroopa kroonikaid³ kirjutati ladina keeles, mis oli keskajal rahvusvaheliseks raamatukeeleks. Vana-vene kroonikat kirjutati vana-vene rahvalikus keeles.

Stiililiselt on kroonika mitmekesine. Seal, kus jutustatakse kirikuelu sündmustest, on tunda rohkem kirikukeelt, teistes

¹ *Kannataja* — tollal tähendas see sõna vürsti, kellele olid südamelähedased Venemaa kannatud omavaheliste tülide ja vaenlaste kallaletungide pärast, ning kes püüdis Venemaad päästa neist.

² Kroonika kirjeldab Svjatoslavi järgmiselt. «Ta oli julge ja käis kergelt nagu panter, pidas palju sõdu; kuid sõjakäike pidades ei vedanud endaga kaasa vööri, ei katelt, ei keetnud liha, vaid sõi tükkideks lõigatud ja sütel küpsetatud hobuse- või metslooma või loomaliha; polnud tal telki, vaid pani sadulateki külje alla ja sadula pea alla; samasugused olid ka kõik teised tema sõjamehed. Saatnud saadikud teistesse maadesse, ütles: «tahan teile kallale tulla.»»

³ Läänes peeti kroonikaid kloostrites.

kohtades aga — ja seda sagedamini — on kroonikakirjutaja keel lähedane elavale vana-vene kõnekeelele. Esitusviis muutub sõltuvalt ülestähenduste iseloomust ja sisust. Väga kokkusurutult märgib kroonikakirjutaja üles ajaloolisi sündmusi, kuid ta kasutab laialdaselt mitmesuguseid keelalisi vahendeid eri jutustustes, mis on sisse toodud kroonikasse. Siin kasutatakse dialoogi, antakse vürstide ilmekad portreed, sageli omandab sõnastus dramaatiliselt pingelise iseloomu, kohati kõlab rütmilise proosana.

Nestori kroonika saatus. Järgnevad vene kroonikakirjutajad paigutasid harilikult «Jutustuse möödunud aegadest» oma kroonikate algusse. Ta oli neile eeskujuks koondkroonikate koostamisel. Tema sisurikkus ja mitmekesisus, mis tegid algkroonika omanoodi vana-vene kirjanduslikuks koguteoseks, äratasid ja äratavad tänapäevani kirjanike tähelepanu, kes leiavad siit ainestikku oma loominguks. «Jutustus möödunud aegadest» on läinud kultuuri üldisse varasalve; ta on tõlgitud paljudesse võõrkeeltesse: prantsuse, saksa, inglise, rootsi, taani, tšehhi ja poola keelde.

«LUGU IGORI SÖJARETKEST».

Vana-vene kirjanduse tippsaavutuseks on «Lugu Igori sõjaretkest» («Слово о полку Игореве»). Belinski väljenduse järgi on ««Lugu» kaunis, slaavi rahva poesia hästi lõhnav lilleke, tähelepanu, meelespidamise ja austuse vääriline». «Lugu» on kirjutatud XII sajandi lõpul, kuid sai tuntuks alles 600 aastat hiljem, XVIII sajandi lõpul. Tema avastamislugu on selline.

«Loo» avastamislugu. XVIII sajandi 90-ndate aastate algul omandas tuntud muistsete käsikirjade koguja krahv Mussin-Puškin Jaroslavlis vana-vene käsikirjalise koguteose. Peale ühe olid lood tuntud juba varem. Tolle ajani tundmatu teos oligi «Lugu Igori sõjaretkest». Teade tähelepanuväärsest leiust levis kiiresti nii meie maal kui ka välismaal. «Lugu» kirjutati ümber ja koopia saadeti Katariina II-le Peterburi.

Trükituna ilmus «Lugu» 1800. aastal. Teksti (kuulub nähtavasti XVI sajandisse, millal see kogumik kirjutati ümber Novgorodi või Pihkva aladel) lugemise raskuse tõttu sattus trükitud väljaandesse palju vigu, mõned kohad aga jäidki arusaamatuks. Parandada neid hiljem oli veelgi raskem, sest Moskva põlemise ajal 1812. aastal hävis Mussin-Puškini maja; ära põles kogu raamatukogu, sealhulgas ka Jaroslavlist leitud kogumik. Säilinud on «Loo» esimene trükitud väljaanne ja see käsikirjaline eksemplar, mis saadeti Katariina II-le.

«Loos» kujutatud ajalooline epos. Alates XI sajandist kuni XII sajandi lõpuni, millal kirjutati «Lugu», kannatas Venemaa kahe peamise häda all. Üheks neist olid vürstide omavahelised tülid, teiseks polovetside röövretked. Vene parimad inimesed, kellele oli südamelähedane Vene maa, kutsusid seepärast kõiki väsimatult üles oma kodumaa kaitsmisele ja ühisele vastuhakule polovetside vastu. «Kui me ei lõpeta omavahelisi tülisid... siis hukub Vene

maa, ja meie vaenlased, polovetsid, võtavad Vene maa,» ütles Vladimir Monomahh vürstidele.

Kõige tõhusamaks võitlusvahendiks polovetsidega olid vene vürstide sõjaretked rändrahvaste vastu. 1184. aastal Kiievi vürst Svjatoslav Vsevolodovitš, asunud mõnede vürstide etteotsa, viis läbi õnnestunud sõjaretki polovetside vastu, purustas nad ja võttis isegi vangi khaan Kobjaki. Selle edu kindlustamiseks tahtis Svjatoslav korrata sõjaretki järgmisel (1185.) aastal ja hakkas tegema ettevalmistusi, kutsudes vürste üles astuma tema lipu alla, selleks et sõjaretkele asuda ühendatud jõududega.

Üheks vürstidest, kes lubas Svjatoslavile abi, oli Novgorod-Severski vürst Igor. See vürst oli tuntud oma vahvuse ja eduka võitluse pärast polovetsidega. Kuid läbemata oodata suve, millal pidi toimuma sõjaretk, asus Igor Svjatoslavile ootamatult 1185. aasta kevadel koos oma lähimate sugulaste-vürstidega teele polovetside vastu. Kuid ta purustati halastamatult ja langes koos sõjaretkest osavõtnud vürstidega vangi. Sellist kohutavat lüüasaamist polnud venelased kunagi näinud. Vaimustatud võidust Igori üle, tungisid polovetsi khaanid Gza ja Kontšak Venemaa piiridesse ja panid toime suure laastamise.

Seega oli Igori sõjaretk ebaõnnestumine Venemaale kahekordselt raske. Esiteks seepärast, et Igori enda sõjavägi oli täielikult purustatud, teiseks seepärast, et võit venelaste üle innustas polovetse, kes olid pärast Svjatoslavi sõjaretki vaiksemaks jäänud, ja õhutas neid Venemaale kallale tungima.

Igori ebaõnnestunud sõjaretk köitis tolle aja kirjanike tähelepanu ja sai teemaks kolmele teosele: kahele kroonikatesse paigutatud jutustusele ja «Loole Igori sõjaretkest».

«Loo» ideeline sisu. «Loo» põhiideeks on, tarvitades Marxi sõnu, «kutsuda vene vürste üles ühinemisele just enne mongolite vallutusretke». «Loo» autor seadis endale ülesande kutsuda üles nii vürste kui ka rahvast koonduma Venemaa ühtsuse eest, suunata ühiskondlikku arvamust vürstide sisetülide vastu, mõista hukka vürstide isikliku kuulsuse püüet, isiklike huvide tagaajamist.

Sel tõeliselt patriootilisel ideel oli tollal esmajärguline tähtsus, ta säilitas kogu oma väärtuse ka järgneva ajajärgu — võitluseks tatari-mongoli ikkega. Autoril, kes palavalt armastab oma kodumaad, läbib see idee kogu «Lugu». See paistab silma «Loos» esitatud kangelaskujudes, sündmuste ja maastiku kirjeldustes, see määrab kindlaks teose kompositsiooni ja tema keele.

Kuid see põhiidee ei ammenda «Loo Igori sõjaretkest» sisu. See on laiem. «Loos» antakse rahuliku töö pilte: küll viljalõikust, küll käsitööd; põllutööde lõpetamise pidu jne. Vastandades neid pilte sisetülide ja polovetside röövretkede kirjeldusele, toonitab «Loo» autor sellega, et ta tahab rahu ja kaitseb rahulikku tööd.

«Loo» kujud. «Loo» põhiidee avaldub tema peategelaste kujudes.

Sõjaretki innustaja ja juht vürst Igor astub juba algusest peale meie ette kui Vene maa kaitsja, kes «viis oma vaprad väed polovet-

side maale Vene maa eest». Igor on vapper sõjamees. Ta on tugeva tahte ja mehise südamega. Tema võitlusindu ei vähenda ebasoodus enne — päikesevarjutus. Mure riigi kaitsmise pärast juhib Igori mõtteid ja tegevust. Pöördudes enne sõjaretkete asumist oma družiina poole, ütleb Igor: «Vennad ja družiina! Parem on surra kui vangina elada... Tahan murda oda polovetside maa lõpupiiril; koos teiega, venelased, tahan oma pea kaotada või kiivriga Donist vett juua.» Lahingu ajal tõttab ta appi vend Vsevolodile. Igori isiklikud omadused äratavad tema vastu nii vürstide, družiina kui ka «Loo» autori sümpaatiat.

Kuid isoleeritud väljaastumisega viis Igor oma sõjaväe vastu hirmsale kaotusele ja avas polovetsidele tee Venemaale. Sellega põhjustas ta Venemaale palju häda, muutus paljude surmas süüdlaseks. Vürst Igor alahindas üldriiklikke huve, ja see läks kalliks maksma vene rahvale. Selle eest mõistab «Loo» autor Igorit hukka Kiievi vürsti Svjatoslavi suu läbi.

«Loo» autori selline suhtumine Igorisse on tingitud tema poliitilistest vaadetest ja patriotismist. «Loo» autor mõistab Igorit hukka tema isoleeritud tegutsemise pärast, kuid taotlede vürstide liitumist kogu maa huvide nimel, püüab ta neis ellu kutsuda soovi maksta kätte «Venemaa eest, Igori haavade, vaprast Svjatoslavitši eest».

«Loo» lõpul teatab autor rõõmuga Igori põgenemisest vangipõlvest ja tema saabumisest Kiievisse suurvürst Svjatoslavi juurde.

Paljudes joontes on Igorile lähedane ka tema vend Vsevolod. Vaprus, mehisus, vahvus, sõjameheau tõstavad Vsevolodi esile isegi suuremal määral kui Igorit.

«Loo» autor nimetab üksnes Vsevolodi «vapraks tarvaks». Tarvas oli tollal mehisuse ja vapruse sümboliks. Vsevolodi mehisus ilmneb erilise selgusega lahingumomendil. Vsevolodi käitumist lahingus kirjeldatakse «Loos» bõliinalikes toonides: «Kuhu sa, tarvas, kappad, välgutades oma kuldkiivriga, seal lamavad polovetside roojased pead.» Vsevolod on ennekõike sõjamees. Ta vastab kohe, kõhklematult venna kutsele: «Sadulda, vend, oma tulised ratsud, minu omad on juba ammu valmis, saduldatud Kurski ees.» Lahingujoovastuses unustab ta kõik: oma haavad, Tšernigovi, isa trooni, oma naise. Vsevolod on tõeline sõjamees-družinnik, kes on oma družiinat kasvatanud võitlusvaimus ja kelle elu ning taotlused on ühesugused družiinaga. «Minu kursklased,» räägib ta Igorile, «on kogenud sõdalased: pasunate all mähitud, kiivrite all äiutatud, oda otsast toidetud, teed on neile tuntud, järsakud tuttavad, vibud on neil pingule tõmmatud, nooletuped avatud, mõõgad ihutatud, ise kappavad kui hallid hundid väljal, otsides endale au ja vürstile kuulsust.»

Hella armastusega suhtub see karm sõjamees oma vennasse: «Ja ütles talle (Igorile) vapper tarvas Vsevolod: «Ainus (sina mulle) vend, ainus hele valgus oled sina, Igor! Oleme mõlemad

sinuga Svjatoslavitšid.» Samasuguse armastusega vastab talle ka Igor. Lahingumõllus «Igor pöörab ümber polgud: oli tal ju kahju kallist vennast Vsevolodist».

Tähtis koht teoses kuulub Kiievi suurvürstile Svjatoslavile. Svjatoslavi kujutatakse riigiasjades ja elus kogenud ajaloolise tege- lasena. Polovetside hädaohu Svjatoslav «purustas oma tugevate polkude ja mõõkadega ning tungis polovetside maale». Ta võttis vangi nende khaani Kobjaki «ja langes Kobjak Kiievi linnas, Svja- toslavi vürstipalees». Seepärast oli Svjatoslav masendatud Igori mõtlematu ja omavolilise väljaastumise pärast, mis oma ebaõnnes- tumisega vähendas tema hiljutise polovetside üle saavutatud hiilgava võidu tähtsust ja kutsus esile vaenlaste uue sissetungi Venemaale. Justkui vana jahikull, kes «ei lase lõhkuda oma pesa», oleks Svjatoslav suutnud kaitsta Venemaad vaenlaste eest, «kuid oh häda — vürstidest pole mul abi», märgib ta kurvas- tusega.

Svjatoslavi kuju avab «Loo» autori poliitilised vaated. Ta arvab, et ühendatud Venemaa keskuseks peab olema Kiiev. Venemaa ühtsuse toeks peab olema tugev ja karm Kiievi vürst.

Vene naise helge kuju on antud «Loos» Jaroslavna, vürst Igori naise näol. Jaroslavna itk on edasi antud rahva suulise poeesia laadis. Selle võttega rõhutab autor Jaroslavna lähedust rahvale, teeb teda vene naiste esindajaks, nende naiste, kelle mehed hukkusid sõjas või langesid vangi. Tema suu läbi ei kõnele mitte vürstinna, vaid lihtne vene naine, kes kuumalt armastab oma meest, igatseb lahusolekul tema järele ja kurvastab selle üle, et ta on haavatud ja vangis. Tema kurbust ja igatsust rõhutatakse tema võrdlemisega käoga (rahvaluulest võetud sümbol).

Kuid Jaroslavna pole ainult armastav naine, kelle armastusjõule allub loodus ise, mis kaitseb Igorit põgenemise ajal vangipõlvest. Ta on samaaegselt ka patrioot, kelle süda valutab sõjameeste pärast, kes läksid koos mehega sõjaretkele ja kannatasid nii rängalt. Jaros- lavnale on venelaste lüüasaamine suureks õnnetuseks.

Lüürilisuse, poetilise kütkestavuse ja rahvalikkuse poolest on Jaroslavna kujule lähedane Bojani kuju. Bojan — meile tundmatu lauludelooja ja laulik — elas arvatavasti XI sajandi kahel viimasel kolmandikul ja XII sajandi algul. Kuulus Bojanist elas ka kuni «Loo» autori päevini (XII sajandi lõpp), kes sageli meenutab seda kuulsat poeti, kirjeldab tema poetilist maneeeri ja esitab üksikuid osi tema lauludest.

«Loo» autor imetleb tema laulude jõudu ja ilu ning tema annet. Bojani laulud kütkestasid kuulajaid. Ta ei pidanud kinni kindlast esitamisplaanist, vaid läks vabalt üle ühelt teemalt teisele, kaas- ajast minevikule, kõrvutas ja vastandas erinevaid isikuid, maakohti ning sündmusi. Bojan ei taotlenud sündmuste täpset kopeerimist, vaid talle oli tähtis kujutada ja anda edasi üldisi muljeid sünd- mustest, erutada kuulajaid ja tekitada neis vaimustust. Bojan laulis

gusli¹ saatel. Tema laulud paistsid silma rütmi ja muusika, rahvaluulele omaste võtete laialdase kasutamise poolest. «Loo» autor näitab samuti, kuidas Bojan oleks alustanud laulu Igori sõjaretkest.

«Loo» autori sügav patriotism. Venemaale tervikuna ja vene rahva poole on pööratud «Loo» autori kõik mõtted ja tunded. Ta kõneleb oma kodumaa suurtest avarustest, tema jõgedest, mägedest, steppidest, linnadest ja küladest, kasutab sündmustest osavõtjatena mitmesuguseid linde ja metsloomi, kes elutsevad tema kodumaal. Ta paneb Venemaal toimuvaid sündmusi jälgima sakslasi ja veneetslasi, kreeklasi ja moraavlasti.

Kuid «Loo» autorile pole Venemaa mitte üksnes vene loodus ja vene linnad — see on ennekõike vene rahvas. Jutustades Igori sõjaretkest ei unusta «Loo» autor vene rahvast. Igor võttis ette sõjakäigu polovetside vastu «Vene maa eest»; tema sõjamehed on «russiinid»², Venemaa pojad; minnes üle Venemaa piiri jätavad nad jumalaga oma kodumaaga — Venemaaga, kogu maaga: «Oh Venemaal sa oled juba mägede tagal!» Igori lüüasaamine tekitas muret kogu vene rahvale. Vene sõjameeste naised nutsid taga oma mehi, kes langesid lahingus Venemaa eest.

Igori õnnestunud põgenemise üle vangipõlvest ja tema tagasi-pöördumise üle rõõmustasid linnade ja külade elanikud. «Loo» autorile on kallis vene põlluharijate rahulik töö, ja ta on äärmiselt pahane vürstide peale, kes oma sisetülidega rikuvad seda tööd ja tõukavad rahva viletsusse.

«Loo» žanr. Autori ideeline kavatsus — kutsuda vürste üles ühinemisele — määras kindlaks ka «Loo Igori sõjaretkest» vormi. See on kirjutatud ühinemisele kutsuva kirgliku, tulise üleskutse vormis. Autor justnagu peaks kõnet, pöördudes oma lugejate poole, keda ta nimetab vendadeks. Kuid samal ajal pole «Lugu» oraatorlik kõne. See on autori enda määrangu järgi nii jutustus kui ka laul. «Loos» on tõepoolest antud jutustus Igori sõjakäigust, kuid see on üles ehitatud laulu kujul, mis on koostatud Bojani poeetilise maneeeri mõjustusel. Ühendanud väga oskuslikult ja kunstipäraselt need kolm žanri — oraatorliku kõne, jutustuse ja laulu, lõi autor sellise teose, mida on kõige õigem nimetada heroiliseks poemiks, s. o. poeetiliseks teoseks, mis kujutab kogu maa elule tähtsaid sündmusi ja kirjeldab rahva ja tema juhtide heroilisi jooni. Kuigi heroiline sisult ja lähedane böliinadele, pole see poem siiski rahulik, kiretu teos, vaid tuline, erutav üleskutse, mis on täis lüürilist vaimustust. Seepärast loetakse «Lugu» stiili laadi tõttu, arvesse võttes temas lüüriliste³ ja eepiliste kohtade ühendamist, lüroepiliseks poemiks.

¹ Gusli — vana slaavlaste keelpill. (Tõlk.)

² Russiinid (e. ruteenid e. ukrainlased) on poljaanide ja drevljaanide järglased. (Tõlk.)

³ Lüürilised teosed — luuleteosed, mis annavad edasi autori hingelisi elamusi. Lüürika — tundeluule.

«Loo» kompositsioon. «Loo» kompositsioon on ühtaegu harmooniline ja keeruline. Tema harmoonilisus väljendub kõigepealt poemi ülesehituses. Kogu «Lugu» jaguneb kolme peamisse ossa: 1) Igori sõjaretk; 2) Svjatoslavi ennustav unenägu ja tema «kuldne sõna»; 3) Igori tagasipöördumine vangipõlvest. Esimesele osale eelneb sissejuhatus, kus autor osutab tollal kahesuguste stiilivõtete esitamise olemasolule: jutustajate võtted, kes püüavad täpselt reprodutseerida sündmusi, ja laulikute võtted, mis on sarnased Bojani omadele, kes annab oma fantaasiale vaba voli. Kolmanda osa ette, mis jutustab Igori tagasipöördumisest vangipõlvest, on paigutatud Jaroslavna itkemine. Kompositsiooni harmoonilisust suurendatakse ka «Loo» jaotamisega reaks piltideks-lauludeks, millest paljud lõpetatakse kordustega: «otsides endale au ja vürstile kuulsust», «Oh Venemaal sa oled juba mägede taga», «Venemaa eest, Igori haavade, vakra Svjatoslavitši eest» jt. Tänu nendele kordustele on poem nagu jaotatud stroofideks.

Loodusepildid on samuti antud kindlaksmääratud kava kohaselt. Nagu rahvapoeesia teosteski, kasutatakse neid siis, kui jutustatakse kõige tähtsamatest sündmustest: enne Igori asumist sõjakäigule; enne otsustavat lahingut polovetsidega (laupäeval); pärast venelaste lüüasaamist; Igori põgenemise ajal vangipõlvest. Loodus võtab aktiivselt osa sündmustest. Igori sõjaretkele asumisel loodus nagu hoiataks teda ebaõnnestumise eest ja püüaks teda igati tagasi hoida: päike kustub, puhkeb äike, tõuseb metsloomade ulgumine. Muinasjutuline olend Div hoiatab oma kisaga polovetse. Linnud, hundid, rebased — kõik on Igori vastu. Otsustava lahingu eel tõuseb tuul, maa kõmiseb, jõed muutuvad sogaseks, keerlevad tolmu pilved. Kõik see ennustab Igori kaotust. Kui aga venelased langevad lahinguväljal, «närbub rohi kaastundest, puud aga kummarduvad kurbusest maani». Igori põgenemise ajal vangipõlvest abistab loodus teda igati: Donetsi jõgi hällitab teda oma lainetel; selleks et Igor võiks kuulda tagaajajaid, «kaarnad ei kraaksunud, hakid jäid vait, harakad ei vadistanud, rähnid juhatavad toksimisega teed jõe äärde, ööbikud kuulutavad lõbusa lauluga koitu».

Kompositsiooni keerulisus sõltub teose žanrist endast (see on ühtaegu nii oraatorlik kõne, laul kui ka jutustus). Autori eesmärgiks oli esitada mitte ainult fakte, vaid anda neile hinnang oma põhiidee — Venemaa ühendamise valgusel. Seepärast ta kord kõrvutab minevikku kaasajaga, kord katkestab jutustamise, lisades vahele oma mõtteid ja mälestusi, kord paigutab ümber sündmusi (mõnikord isegi hoolimata kronoloogiast¹). Nii näiteks selleks, et näidata Igori ja Vsevolodi lahingujõudu ja -hoogu polovetside vastu, katkestab autor jutustuse lahingust ja hakkab kõnelema tülidest Oleg Svjatoslavitši ajal. Seejärel pöördub ta uuesti tagasi saatusliku lahingu juurde, tehes sellise ülemineku: «See oli selles sõja-

¹ *Kronoloogia* — sündmuste ajaline järjestus; ajalisel järjestatud sündmuste loend.

retkes ja selles sõjas, aga sellist lahingut pole varem kuulnud.» Rohkearvuliselt on autoril lüürilisi ja publitsistlikke kõrvalepõikeid¹. Tal on ka kronoloogilise järjekindluse rikkumisi. Selleks et näidata Igori heroismi ja kartmatust ning tema kirglikku soovi anda polovetsidele löök, toimub «Loo» autoril päikesevarjutus kaks päeva varem. «Loo» järgi juhtus see Igori sõjaretkele asumise momendil, kroonika järgi aga siis, kui venelased olid juba Doni ääres, polovetside stepi piiril, ja tagasi pöörduda lahinguta oleks olnud häbistav.

Kogu poem on sügavalt lüüriline. Ülevates, pidulikes toonides kõneldakse sõjaretkest ja eriti Venemaa saatusest. Õrnades, südamlikes toonides antakse edasi naiste itkemist sõjaretkele läinud meeste pärast, ja eriti Jaroslavna itkemist.

«Loo» keele poetilistest iseärasustest. «Loo» autori patriotism leidis oma väljenduse ka poemi keeles. Tema kõne annab tunnistust poedi elavast kokkupuutest sündmustega. Autor on kurb selle üle, et nii suur õnnetus on tabanud Venemaad, ta laidab ja süüdistab vürste, kuid ülistab alati vene rahva võimsust ja tema juhtide ning sõjameeste heroismi.

Oma tundeid väljendab «Loo» autor mitmesuguste keeleliste võtete ja vahendite abil. Nende hulka kuuluvad vürstide ja kuulajate poole pöördumise võtted, oraatorlikule kõnele iseloomulikke küsimused, nagu: «mis kohiseb ja heliseb kauguses vara enne koitu?», hüüatused: «Aga Igori vaprat sõjaväge ei ärata enam ellu!» ja laialdaselt kasutatud monoloogid². Autor püüab kuulajates luua temale vajalikku meeoleolu. Näiteks kõneleb ta Igori sõjaretkele asumisest ja püüab sõnade valikuga, kogu kirjeldusega anda edasi ebaõnnestumise eelaimust, mis ootab venelasi (huntide ulgumine, mis tekitab õudust, kotkaste katkendlik kisa, mis kutsub loomi kokku laipade kallale, rebaste haukumine, metsloomade kiunumine, polovetside vankrite krigisemine, mis meenutab laiali peletatud luidkede kisa). Kirjeldades lahingut püüab autor keeleliste vahenditega edasi anda mõökade tärinat, odade raksumist, polovetside hõikeid ja maa ägamist.

Et elunähtuste hindamine langeb autoril kokku rahva omaga, siis on «Loos» eriti selgesti tunda seost suulise rahvaluulega. Nii leiame epiteetide hulgas rohkem rahvalik-poliitilisi kui raamatulik-kirjanduslikke. Esimeste hulka kuuluvad: *hall hunt, sinkjashall* kotkas, *must* kaaren, *tuline* ratsu, *lage* väli, *sinine* meri jt. Kirjanduslike hulka kuuluvad *hõbehallid* juuksed, *kristallselge* hing jt.

Täpsete epiteetide kõrval kasutatakse laialdaselt ka metafoorilisi: *raudsed* köidikud — *raudsed* polgud; *kuldne* kiiver — *kuldne* sõna jne.

¹ Publitsistlikud kõrvalepõiked — põhijutustust katkestavad kohad, milles vaadeldakse poliitilise ja ühiskondliku elu küsimusi. *Publitsistika* — ühiskondlik-poliitilisi küsimusi käsitlev kirjandus.

² *Monoloog* — üksikkõne, tegelase kõne, millega ta pöördub enda või kuulajate poole (siin: lugejate poole).

Muinasaja tõelise rahvapoedina isikustab «Loo» autor abstraktseid mõisteid, kujutab neid nagu elusolendeid. Nii näiteks, jutustades vene polkude purustamisest polovetside poolt, annab autor järgmise pildi: «Hakkas kibedasti nutma Lein, ja Haletsus tormama mööda Venemaad, loopides laiali tuld¹ leegitsevast sarvest.» Kibedust isikustatakse neitsi kujul, kes laotab luigetiibu.

Laialdaselt kasutatakse metafoore, mis peegeldavad autori suhtumist jutustatavasse. Nad läbivad kogu poemi algusest lõpuni. Laiendatud metafoori kasutab autor, kõneldes Bojani kunstist: «Siis laskis ta kümme jahikulli luikede parve kallale...»² Igori puhul öeldakse, et ta «kinnitas oma mõistust, teritas südant mehisusega». Veel mõned näited metafooride kohta: «Öö oigas äikesest», «Kurbus hakkas ohtralt voolama keset Venemaad» jne.

«Loos» on palju sümboolseid rahvaluulele sarnaseid pilte. Alustades lahingu kirjeldamist annab autor sellise sümboolse pildi: «Mere poolt tulevad mustad pilved ja tahavad varjata nelja päikest.» *Mustad pilved* on polovetsid, *neli päikest* — neli vene vürsti. Sama lahingut sümboliseeritakse kord külvina, kord pulmapeona, kord viljalõikusena. Nende piltide kaudu esitatakse rahuliku töö kaitsmise ideed.

Laialdaselt kasutatakse rahvaluulele iseloomulikke kujusid, mis peegeldavad tolle aja Venemaa feodaalsele elule tüüpilist miljööd. Nii näiteks kohtame sageli jahikulli kuju, kes on feodaalide armastatumaks jahilinnuks. Bojani mängu guslil võrdleb autor jahipidamisega kulli abil. Rahvaloomingus aga on jahikull kõige sagedamini kangelase sümboliks. Autor nimetab nii Igorit, Mstislavitšeid kui ka Svjatoslavi jahikulliks. Kaaren on jõhkra ja kiskjaliku jõu sümboliks: «Mitte sulle, must kaaren, roojane polovets!» Käoga — kurbuse sümboliga — võrreldakse Jaroslavnat, kes igatseb oma abi-kaasa järele.

«Loo» autori luulekunst ilmneb ka kõlaliste korduste, s. o. kokkukõla kasutamises kas sõnade algul, keskel või lõpul. Kaashäälikute kokkukõlalist kordust nimetatakse alliteratsiooniks. Mõned näited selle kohta: «в пяток потопташа поганые полки половецкие» («reedel tallasid püruks polovetsi paganaväed») (konsonandi p kordumine sõnade algul); «се ли створисте моей сребреней седине» («Mis olete te teinud minu hõbehallile peale») (s kordumine). Alliteratsiooni oskusliku kasutamise annab autor meisterlikult edasi hëlisid. Näiteks öö kurjakuulutavat ulgumist antakse edasi sisisevate häälikute (с, з, ш, щ) kasutamise: «Ночь стонущи ему грозою, птичь убуди; свист зверин вьста» («Öö oigas äikesest, linnud lendasid ära; algas metsloomade ulgumine»).

«Loo Igori sõjaretkest» autor. Elu laialdane hõlmamine, «Loo Igori sõjaretkest» ideeline kõrgus ja kunstiline väärtus kõnelevad veenvalt sellest, et selle poemi autor oli suur poet ja mitmekülgselt

¹ Kehastab nuttu ja kurbust. (Tõlk.)

² S. t. pani kümme sõrme kandlekeeltele. (Tõlk.)

haritud inimene, kes orienteerus hästi oma aja keerulises olukorras. Tema poemi eesrindlikud ideed vastavad kogu maa, kogu vene rahva huvidele. Kui «Loo» autor kutsub vürste üles lõpetama sisetülisid, mis mõjuvad rängasti rahvale ja nõrgestavad riigi jõudu, kui ta kutsub vürste üles ühinema maa kaitsmiseks välisvaenlaste vastu, siis ta tegutseb rahva kasuks, räägib kui rahvapoet.

«Loo» autor on tõeline patrioot. Talle on kallid kogu Venemaa heaolu. Ta suhtub kaastundega Igorisse, austusega Galiitsia vürstisse Jaroslavisse, kuid teistest vürstidest on talle kõige lähedasem Kiievi vürst Svjatoslav, sest ta näeb selles vürstis riigitegelast, kes hoolitseb kogu Venemaa heaolu eest.

«Loo» autor tundis hästi ka vene ja tõkelist raamatukirjandust ning suulist rahvaluulet. Oma poemis kasutab ta rahvaluuleloomingu ja kirjanduse poeetilisi võtteid ja keelelisi vahendeid, kuid ta ei jäljendanud neid, vaid töötas välja oma stiili, mille peamised iseärasused ilmsesid sellise meisterlikkusega «Loo» kompositsioonis ja keeles.

Autori nimi on meile tundmatu. Kõige tõenäolisem on, et ta kuulus vürsti družinasse, kuid oskas saada töörahva vaadete ja meeleolude väljendajaks.

«Loo Igori sõjaretkest» tähtsus. «Lool Igori sõjaretkest» on määratu suur ideeline ja kunstiline tähtsus.

Poemi väärtuse määrab kindlaks tema rahvalikkus. See on sügavalt patriootiline teos. Temas väljendub autori palav armastus kannatava Venemaa vastu, temas kõlab üleskutse vene rahva kõigi jõudude koondamiseks välisvaenlase vastu, üleskutse rahva rahuliku töö kaitseks. See patriootiline idee tegigi teose surematuks.

«Lugu» on väärtuslik kui XI—XII sajandi feodaalse Venemaa elu tõepärane pilt. Vürstide omavahelised suhted, võitlus stepirahvastega ja rahva olukord on poemis antud ajaloolise täpsusega. Ilmekad ja ajalooliselt täpsed on paljude vana-vene vürstide portreelised iseloomustused.

Tähelepanuväärne on poemi kunstilisus, tema geniaalse autori luulemeisterlikkus. Puškin oli vaimustatud «muinsuse vaimust», mis õhkub sellest teosest.

«Lugu Igori sõjaretkest» avaldas suurt mõju vene kirjandusele. XIV sajandil, võitluse ajal tatarlastega, loodi teos Kulikovo lahingust — «Sõjaretk Doni taha» («Задонщина»), milles on tunda «Loo» tugevat mõju. Poemi avastamise ajast alates kuni meie päevini leiavad «Loo» kunstilised kujud oma kajastuse paljude poetide ja prosaistide loomingu.

Varsti pärast «Loo» avaldamist tõlgiti ta paljudesse keeltesse: ukraina, valgevene, serbia, kroaadi, tšehhi, bulgaaria, poola, prantsuse, saksa, inglise, itaalia, ungari jt. keeltesse. «Lugu» on tõlgitud nüüd ka NSV Liidu vennasrahvaste keeltesse.

«Lugedes seda poemi,» ütles kuulus poola luuletaja A. Mickiewicz, «tunneb iga slaavlane tema võlu. Paljusid «Loo Igori sõjaretkest»

väljendustest ja kujudest võime kohata hilisematel vene, poola ja tšehhi poetidel... Kuni ei muutu slaavilase loomus, peetakse seda poemi alati rahvuslikuks teoseks, ta säilitab isegi kaasaja iseloomu.» Vaimustatud hinnanguid «Loo» kohta võib leida tšehhi ja poola teadlastelt.

«Lugu Igori sõjaretkest» on inspireerinud heliloojaid ja kunstnikke. «Loo» ainestikul lõi helilooja Borodin ooperi «Vürst Igor» («Князь Игорь»); kunstnik Vasnetsovil on maale, mis on inspireeritud «Loost Igori sõjaretkest».

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Millised olid XI—XII sajandi kirjanduslike teoste põhiteemad ja žanrid?
2. Milles seisneb kroonika ajalooline ja kirjanduslik väärtus?
3. Mille poolest on hinnatav «Loo Igori sõjaretkest» ideeline sisu?
4. Mispärast võime täie õigusega nimetada «Lugu Igori sõjaretkest» rahvalikuks teoseks?
5. Missugused «Loo» autori kunstilised võtted lähendavad tema teost suulisele rahvaluulele?

XIII—XVII SAJANDI KIRJANDUS.

Venemaa XIII—XV sajandil. XIII sajandil siirdub Venemaa poliitilise elu keskus kirdesse, kus esikohale tõuseb Vladimir-Suzdali vürstkond. Ka siin käis võitlus üksikute vürstide vahel. Samal ajal lähenes Venemaale selline hädaoht, mille puhul oli eriti vaja tihedat monoliitsust. 1223. aastal ilmus lõuna-stepidest uus tugev vaenlane — mongolid-tatarlased. Nendega Kalka jõel 16. juunil 1223 peetud lahing lõppes venelaste lüüasaamisega.

1237. aastal korraldasid mongolid-tatarlased uue sõjakäigu Venemaale. Laastati ja põletati paljud linnad — Rjasan, Moskva, Vladimir, Suzdal, Rostov jt. 1240. aastal vallutasid mongolid Kiievi. Venemaa sattus tatari-mongoli ikke alla, mis kestis peaaegu kaks ja pool sajandit. See ike, ütleb Marx, «mitte ainult ei rõhunud, vaid ka solvas ja kurnas tema ohvriks langenud rahva hinge». Tatari-mongoli ike avaldas äärmiselt ebasoodsat mõju ka Venemaa kultuuri arengule, aeglustas tugevasti tema kasvu. Lääne-Euroopa võlgnes oma päästmise eest tänu vene rahvale, kes ränkade ohvrite hinnaga takistas mongolite-tatarlaste edasiliikumist. «Venemaale oli määratud suur ülesanne,» kirjutas Puškin, «tema mõõtmatud legendikud neelasid mongolite jõu ja peatasid nende valutusretke Euroopa äärel; barbarid ei julgenud jätta oma tagalasse orjastatud Venet ja pöördusid tagasi Idamaa stepidesse. Kujunev haridus oli päästetud piinatud ja hingeheitva Venemaa poolt.»

Mongolid-tatarlased polnud ainukeseks vaenlaseks, kellega vene rahvas pidas võitlust, kaitstes oma kodumaad. Loodes tuli samal XIII sajandil võidelda saksa raudrüütlite ja nende liitlaste rootslastega, kes tungisid kallale Novgorodi ja Pihkva aladele, kuhu ei jõudnud tungida tatari-mongoli jõugud.

Võitlust vaenlastega tuli vene rahval pidada kogu XIII—XIV sajandi jooksul. Suurimaks sündmuseks selles võitluses oli Kulikovo lahing (8. septembril 1380. a.) Hiilgav võit tatarlaste üle, mille saavutasid Vene väed, kelle eesotsas seisis Moskva vürst Dimitri Donskoi, oli esimeseks sammuks Venemaa vabastamisel tatari-mongoli ikkest. Venelastes tekkis kindel usk, et tatarlased pole võitmatud, et on täiesti võimalik vabanemine vihatud ikkest. See võit näitas, et vene rahva jõudude koondamine oli eduka võitluse pandiks vaenlaste vastu. Kulikovo lahing tõstis tugevasti Moskva vürsti, võidu organiseerija autoriteeti. Ilmnes Moskva üldveneline tähtsus.

XIII—XIV sajandi kirjandus. Selle perioodi kirjandus kajastab elavalt kõiki märkimisväärseid sündmusi Venemaal.

Juhtiv koht ilukirjanduses kuulub jutustustele, mis on pühendatud vene rahva võitlusele tatarlaste-mongolitega. Neist jutustustest kõige tähelepanuväärsem XIII sajandi kirjanduses on see, milles kõneldakse Batu khaani vallutusretkest Rjasanimaa 1237. aastal.

«**Jutustus Batu vallutusretkest Rjasani peale**». Jutustus pole esialgsel kujul säilinud. Tema tekst on meieni jõudnud mitte vanemates kui XVI sajandi kroonikates ja kujutab endast mitme jutustuse kogu, mis on ilmselt kirjutatud eri ajal ja eri autorite poolt ning hiljem ühte liidetud. Kahtlemata on mõnedele neist aluseks rahva poolt loodud suulised, poetilised jutud ja ajaloolised laulud.

Jutustuse žanr ja sisu. Jutustus Batu vallutusretkest kuulub sõjajuttude žanri. Tema põhiteemaks on venelaste võitlus vaenlastega, kes tungisid kallale nende kodumaale. Peale «Loo Igori sõjaretkest» on see parim vana-vene sõjajutustus: selles on suure jõuga rõhutatud venelaste püüet kaitsta kodumaad, säästmata oma elu. Jutustus kutsub üles võitlusele vaenlaste vastu, ülistab Jevpati Kolovrati, družiina, vürstide ja linnaelanike ennastsalgavat mehisust, sõjalist uljust ja kangelasestegusid.

Nagu «Lugu Igori sõjaretkest» annab jutustus tõetruu olustikupildi vana-Venest. See kõneleb samuti Venemaa killustatusest ja vürstide vastuoludest, kes pidasid paremaks tegutseda üksinda, liitumata ühiseks võitluseks vaenlaste vastu. Nagu «Loos», nii on ka jutustuses näidatud vürstide ja družiina vastastikuseid suhteid: vürstid armastavad oma družiinat, muretsevad tema pärast, leinavad lahingus langenuid; družiina tahab juua tühjaks surmakarika võrdsest oma vürstidega. Družiinast kõneleb jutustus suure armastusega, nimetades teda hellitlevalt «vaprateks ja väledateks meesteks, Rjasani aardeks ja kasvandikeks».

Selgesti on näidatud venelaste moraalne üleolek tatarlastest. Venelaste mehisus ja nende kangelaslikkus lahingus kutsub esile tatarlaste imestuse. Tatarlaste võit on seletatav ainult nende tohutu sõjaväe arvulise ülekaaluga võrreldes venelaste polkudega. Jutustus kõneleb venelaste võimsusest ja vankumatust tahtest ning nende aktiivsusest Rjasanimaa taastamisel. Ei langenud rjasanlaste meeleolu ega kaotanud nad pead, vaid võtsid kahekordse energiaga osa oma vürstiriigi taastamisest.

Jevpati Kolovrati kuju. Rjasanimaa vaprate kaitsjate seas paistab eriti silma Jevpati Kolovrat. «Jõult hiiglane», nagu tema kohta ütleb jutustus, paistab Jevpati oma kangelasliku družiina vaprate meeste seas silma kui böliinavägilane. Tema kangelas teod ajavad vaenlastele hirmu peale ja kutsuvad samal ajal tahtmatult esile nende vaimustuse. Isegi Batu, kes metsikult laastas Venemaad, avaldab au oma vaenlasele, käskides vabaks lasta tema vähesed ellujäänud družinnikud ja anda neile välja Jevpati surnukeha. Jevpati kangelas tegu, kes väikese družiinaga sööstis vaenlaste määratu sõjaväe kallale, on seletatav tema palava armastusega kodumaa

vastu ja sooviga maksta kätte vaenlasele Rjasani rüüstamise ja rjasanlaste huku eest.

Jutustuse kompositsioon ja kunstilised iseärasused. Jutustus koosneb neljast loost: 1) Batu tulekust Rjasani vürstiriigi piirile ja vürst Fjodori saatkonnast tema juurde; 2) rjasanlaste lahingust Batuga; 3) Jevpati Kolovratist ja 4) vürst Ingvar Ingvarevitši tagasipöördumisest Tšernigovist Rjasanisse, langenute matmisest ja Rjasanimaa taastamisest tema poolt.

Sündmused esitatakse kronoloogilises järjestuses, mida katkestab ainult üks vahepala — jutustus Jevpati Kolovratist. Tähtis on märkida, et rusuvat muljet tekitav jutustus Rjasanimaa laastamisest lõpeb helge pildiga: Rjasan pole lõplikult hävitatud, rjasanlased ehitasid selle uuesti üles. Selline lõpp kõlab julgustavalt ja kõneleb sellest, et pole võimalik maha suruda vene rahva jõudu.

Sündmused esitatakse jutustuses lühidalt, kuid väga ilmekalt. Nii näiteks, kui rjasanlased said kuulda vürst Fjodori saadikute hukkumisest, «nuttis kogu linn kaua aega». Ja see autori lühike märkus mõjub lugejaile tugevamini kui pikk, üksikasjaline kirjeldus. «Jutustuses» on palju südamlikkust: vürst Juri pöördumisel oma družiina poole, družiina iseloomustamisel, Rjasani rüüstamise kirjeldustes.

Paljud kujud on võetud suulisest rahvaluulest või on sellele sarnased. Selline on näiteks vürst Juri pöördumine družiina poole: «Kallis družiina, Rjasani aare ja kasvandikud»; selline on lahingu võrdlemine peoga, kus sõjamehed «tühjendavad surmakarika» ja võitlevad nii, et «maa ägab». Eriti palju pilte on rahvaluulest võetud jutustuses Jevpati Kolovratist: väikese družiina võitlus tatarlaste määratu jõuga, Jevpati haavatud družinnikute kõnelus Batuga, Jevpati kahevõitlus Hvostovruliga, Jevpati kujutamine böliinavägilasena, Batu kahetsemine, et tal pole selliseid vägilasi nagu Jevpati. Jutustuse keeles on kohati tunda rütmi, mis on omane böliina värsile. Nii näiteks on rütmiliselt esitatud Jevpati družinnikute vastus Batule.

Siin leiame ka üksikuid väljendeid ja kujusid, mida võime tavaliselt kohata vana-vene sõjajutustustes: tatarlased nagu oleksid purjus (löövad neile ootamatult kallaletunginud venelaste löökidest kõikumana nagu oleksid nad purjus); kui Jevpati ja tema družiina mõõgad nürinesid, võtsid nad vaenlaste mõõgad ja jätkasid nendega raiumist.

Uleskutse Venemaa kaitseks vaenlaste vastu, mis kõlab jutustuses, vene inimeste sõjalise vapruse, kangelaslikkuse ja patriotismi ülistamine, sissetungijate vastu tõusnud rahva võitluse tõetruu ja kunstiline kujutamine — see kõik teeb jutustuse tõeliselt rahvalikuks teoseks.

«Sõjaretk Doni taha» («Задонщина»). Võit Kulikovo väljal virgutas rahva patriotilist meeleolu ja oli ajendiks paljudele sellele võidule pühendatud nii rahvaluule-, kroonikalistele kui ka jutustavatele teostele. Neist parimaks teoseks on «Sõjaretk Doni taha» («Задонщина»). Seda poetilist teost nimetatakse seepärast nii, et lahing toimus teisel pool Doni.

Jutustus on kirjutatud rjasnkase Sofoni poolt. Sofoni oli arvatavasti õpetatud ja kirjanduslikult haritud inimene. Püstitanud oma ülesandeks ülistada võitu ja selle organisaatoreid — vürst Dmitri Ivanovitši ja Serpuhhovi vürsti Vladimir Andrejevitsi, «muuta rõõmsaks Venemaad», võttis Sofoni eeskujuks «Loo Igori sõjaretkest» kui kangelaspoeemi parima näidise, ning suulise rahvaluule. «Loo Igori sõjaretkest» poole sundis teda pöörduma soov näidata, millised hiilgavad tulemused on vene rahva kogu jõudude ühendamisel kodumaa kaitseks vaenlaste vastu. Kuna «Sõjaretkes Doni taha» ülistatakse venelaste võitu, siis paistab jutustus silma erksa tooni poolest: temas pole dramaatilisust, mis on omane «Loole Igori sõjaretkest».

«Sõjaretk Doni taha» loodi teisel ajajärgul kui «Lugu Igori sõjaretkest»: esiteks muutus XIV sajandi lõpul üha selgemaks Moskva kui kujuneva ühtse Vene riigi keskuse osatähtsus, ja teiseks kasvas tollal tugevasti kiriku mõju. Seepärast ühtub «Sõjaretkes Doni taha» Venemaa ühendamise idee just Moskva vürsti juhtiva osa ülistamisega võitluses tatarlaste-mongolitega. Moskva vürsti kujutatakse võidu organisaatorina. Peale selle on siin selgesti tunda kirikluse hõngu, mida «Loos Igori sõjaretkest» pole. Venelased võitlevad «Sõjaretkes Doni taha» «Vene maa ja ristiuse eest».

Vene riik XVI sajandil. XV—XVI sajandil omandab suurima tähtsuse Moskva kirjandus. See on seletatav sellega, et Moskva muutus sel ajal Vene riigi poliitiliseks keskuseks. Vürst Vassili III ajal (XVI sajandil) olid Moskva ühendatud viimased osastisvürstiriigid. Sellega oli lõpule viidud Vene maade ühendamine Moskva vürsti võimu alla.

Kuid, kaotanud poliitilise võimu oma osastisvürstiriikide üle, säilitasid endised vürstid-bojaarid oma pärusmõisad (päritud valdused), kus nad olid kõikvõimsad peremehed. Nad püüdsid igati säilitada oma osavõttu riigivalitsemisest ja piirata isevalitsusliku riigipea võimu. Bojaaride poliitika oli vastuolus Moskva suurvürstide püüdega ühendada Vene maad ühtseks riigiks ja kindlustada tolle aja kohta progressiivset isevalitsuslikku võimu. Sellega ongi seletatav too võitlus bojaaridega, mida pidasid Moskva vürstid.

Eriti visalt pidas seda võitlust tsaar Ivan IV, andekas riigitegelane ja kõrgesti haritud inimene.

Seoses ägeda poliitilise võitlusega ühelt poolt tsaari ja isevalitsusliku võimu pooldajate ning teiselt poolt bojaaride vahel areneb laialdaselt publitsistlik kirjandus, mis kõige sagedamini võtab üksikisikute vaheliste läkituste vormi. Selline on näiteks «Tsaar Ivani (IV) kirjavahetus Kurbskiga»¹ («Переписка царя Ивана (IV) с Курбским»).

Vene maade ühendamine vene elu uue keskuse Moskva ümber toob kaasa üldvene kultuuri kiire arenemise. Lähenevad eri alade murrakud, kirjanduses luuakse teoseid, mis käsitlevad üldvenelise tähtsusega küsimusi. Kasvab arusaamine vene rahva ühtsusest. Ühiskondliku teadvuse kasvu viljaks on üldvene ajaloo loomine.

Moskvas tekkinud koondkroonikad väljendavad seda mõtet. Moskva riigi loomist valmistati ette inimkonna kogu eelneva ajalooa.

Juhendite kogu «Domostroi» määras kindlaks venelaste käitumisreeglid kiriku ja tsaari suhtes, samuti aga nende elus ja perekonnas.

XVI sajandi 50-ndatel aastatel algab Moskvas raamatute trükkimine. Selle etteotsa oli pandud moskvalane Ivan Fjodorov.

¹ Vürst Kurbski — osastisvürstide järetulija, bojaaride õiguste kaitsja ja ainuvalitsuse vastane. Pärast üht tema poolt kaotatud lahingut põgenes ta Poolasse.

Vene riik XVII sajandil. Vene riigi elus oli XVII sajand tormiliseks ajajärguks, suurte ühiskondlike vapustuste ajaks, vana ja uue vahelise võitluse perioodiks kultuuris ja kirjanduses.

Järk-järgult kasvav rahvahulkade liikumine üha tugevneva pärisorjusliku rõhumise vastu viis XVII sajandi algul talurahvasõjani, mille arenemise kõrgpunktiks oli Ivan Bolotnikovi ülestõus (1606—1607). See talurahvasõda langes ajalisel ühte Poola ja Rootsi sissetungiga, mis tõi Vene riigile nii palju häda, et näis, nagu oleks ta hukkumise lävel. Just sel raskel ajal avaldus täiel määral suure vene rahva võimsus. Ta päästis oma riigi, ilmutas tõelist patriotismi ja kangelaslikkust. Maakaitsevägi Kozma Minin-Suhhoruki ja vürst Dmitri Požarski juhtimisel purustas intervendid-röövvalutajad ja ajas nad välja Moskva riigi piiridest. Kuid rahva võitu kasutas aadeldkond ja pani valitsejaks Mihhail Romanovi.

XVII sajandi keskel taasühendati Vene riigiga Vasakkalda Ukraina¹ ja Kiiev.

Järk-järgult taastati ka maa majandus. Areneb käsitöö, tehakse algust manufaktuurse tootmisega, seoses sellega kasvavad linnad. Kuid talurahva ja linna alamkihtide eksploateerimine võtab üha karmimad vormid. See teravdas klassivõitlust, mis tihti muutus ülestõusuks. Sajandi keskel puhkevad ülestõusud paljudes linnades, 1670. ja 1671. aastal aga toimub teine suur talurahvasõda Stepan Razini juhtimisel. See liikumine võttis eriti massilise iseloomu. Sellest võtsid osa laiad talurahvahulgad, töölisel, linna alamkihid ja streletsid ning Volga-äärased rahvad. Ülestõus suruti maha ja Razin, üks «mässulise talurahva esindajatest... kaotas... pea võitluses vabaduse eest», kirjutas V. I. Lenin. Kuid vaatamata ebaõnnestumisele oli Razini ülestõusul suur ajalooline tähtsus, sest see õhutas rahva jõude ja kõigutas pärisorjuslikku korda.

XVII sajandi kultuur ja haridus. Võitlus Poola-Rootsi intervent-siooniga XVII sajandi algul ja järgnevate aastakümnete sündmused näitasid valitsusele ja ühiskonnale selgesti kultuuri ja hariduse arendamise teravat vajadust, selleks et edukalt kindlustada maa majandust, reorganiseerida sõjalisi jõude ja riiklikke asutusi. Vajadus spetsialistide ja haritud inimeste järele andis end üha tugevamini tunda. Selleks et tõsta haridust riigis, oli vaja organiseerida kooliasjandust. Lisaks kodusele õpetamisele, mida praktiseeriti varem, avati XVII sajandi jooksul koole Moskvas ja paljudes teistes linnades. 1687. aastal organiseeriti Moskvas kõrgema kooli tüüpi Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia, mille õppeplaanis olid ka sellised ained, nagu kreeka ja ladina keel, grammatika, retoorika².

Kasvab huvi teaduse vastu. Suuri edusamme teeb geograafia. Antakse välja vene autorite teoseid geograafia alal ja Moskva riigi ning Siberi kaardid.

Tehakse katseid organiseerida õukonnateater, mis aga eksisteeris väga lühikest aega (1672. a. oktoobrist kuni 1676. aastani).

Kirjanduse arenemise üldiseloomustus XVII sajandil. Kirjandus areneb tihedas sõltuvuses maa ühiskondlikust elust. On loomulik, et need sündmused, mis toimusid Venemaal XVII sajandil, kajastusid ka kirjanduses. Vene kirjandus muutub ilmalikumaks ja rahvalooming hakkab avaldama üha tugevamat mõju kirjandusele, eriti selle keelele.

¹ Vasakkalda Ukraina — Ukraina maad, mis asusid Dnepri vasakpoolsel kaldal ja sealt ida poole.

² Retoorika — teadus kõnekunstist.

Alates XVII sajandi keskelt ilmub suuremal hulgal kui varem teoseid, mille autorid, kajastades oma aja ühiskondlikku elu, kasutavad kunstilist väljamõeldist.

Selliste teoste seas on üheks silmapaistvamaks «Jutustus Hädast-Õnnetusest» («Повесть о Горе-Злочастии»). Jutustus tõstatab tolle aja kohta aktuaalse teema vanematest, kes hoiavad kinni vanadest kommetest, ja lastest, kes püüavad elada oma tahte järgi.

Jutustus on kirjutatud värssides, mis on lähedased böliirra värssile. Tema keelele avaldas märgatavat mõju suuline rahvaluule.

Sellelaalistes jutustustes esitatakse uus teema: ühiskonna keskkihist pärineva inimese saatuse kujutamine, kes otsib elus oma teid, tahab elada «oma tarkusega», aga mitte isade nõuannete järgi. Selliste teoste väärtus seisneb selles, et nad avavad ajajärgu vastuolusid, kujutavad vene olustikku. Neis tehakse katseid näidata, kuidas kujuneb inimese iseloom teatud ühiskondlikes tingimustes; iga tegelane varustatakse ainult temale omaste iseloomujoontega.

Ilmlike jutustuste seas on eriline koht satiirilistel teostel. Neid teoseid loodi demokraatlikus keskkonnas ja nad olid suunatud rikaste, vaimulike ning ebaõiglase kohtunike vastu. Nad mitte ainult ei paljastanud neid, kelle vastu oli pööratud nende teoste sisu, vaid naersid välja nii valitsevate klasside kirjanuslikku stiili kui ka tolle ajastu asutuste ametlikku keelt. Neis teostes on laialdaselt kasutatud rahvaluulelisi motiive ja žanre: naljandeid, vanasõnu, kõnekäände, loomamuinasjutte jne. Tänu neile iseärasustele on XVII sajandi satiirilised teosed sammuks edasi kirjanduse arenemise ajaloos.

«Jutustus Kiisk Kiisapoeg Ogaseljast». («Повесть о Ерше Ершовиче, сыне Щетинникове»). See jutustus kuulub nende satiiriliste teoste hulka, mis olid suunatud ebaõiglase kohtu vastu, kes oli valitseva klassi käsutuses. Jutustus naeruvääristatakse bojaari kohut. Kohtus arutatakse võõra maa hõivamist, mis oli tavaliseks nähtuseks XVII sajandi algul.

Jutustuse tegelasteks on kalad — mitmesuguste sotsiaalsete kihtide ja administratiivsete ametikohtade esindajad. Kohtunikena esinevad «kalad-isandad»: «Tuurakala, Beluuga ja Valgelõhi», hagejana (nõudjana) — «bojaaripojukes» Latikas, kostjana — Kiisk, «tähtsusetu» (vaene) inimene.

Jutustus annab pildi kohtukorraldusest Moskva-Venes. Latikas kaebas Kiisa kohtuses, kes on ebaseaduslikult võtnud temalt valduse — Rostovi järve.

Kohtupilt on antud satiirilisel. Teravmeelselt naeruvääristatakse kergeusklikku ja nürimeelset Tuurakala, «suurt bojaari ja vojevoodi». See annab Kiisale alati põhjust irvitada tema üle. Pristav Ahven on altkäemaksuvõtja.

Ilmekalt on rõhutatud kohtu klassiiseloomu. Nii Latikas, tema tunnistajad kui ka kohtunik — kõik nad on rikaste ja tähtsate inimeste esindajad. Kostja Kiisk aga on vaene inimene. Jutustuse autori sümpaatia on täielikult Kiisa poolel.

Kalade kujudes oskas autor ilmekalt edasi anda inimestele omaseid iseloomujooni, rõhutades ka klassiolemust. Sellised on eriti Tuurakala — vojevood, Luts — rikas mees.

Jutustuse stiili tingib kohtupaberite-palvekirjade keel, mis kubiseb tolle aja kohtupraktikast võetud väljendustest. Koos sellega tarvitab autor oskuslikult elavat kõnekeelt, mis iseloomustab tabavalt jutustuse tegelasi.

Jutustus levis laialdaselt demokraatlikes ringkondades mitte ainult XVII, vaid ka XVIII sajandil, mil ta tehti rahva poolt ümber muinasjutuks.

Kõneldes «Jutustusest Kiisk Kiisapoeg Ogaseljast» ja jutustusest «Šemjaka kohus» («Шемякин суд») juba kui rahvamuinasjutudest, näitab Belinski, «et neis peegeldub ilmekalt rahva tarkus, rahva vade asjadele ja rahva elu-olu. Viimase suhtes võib neid pidada väärtuslikeks ajaloolisteks dokumentideks.»

Luulekunst ja näitekirjandus XVII sajandil. XVII sajandi algul tekib ja selle viimasel kolmandikul saab laialdase leviku osaliseks luulekunst. Värsse loodi siis niinimetatud süllaabilise (silbilise) värsiehituse süsteemi järgi (kreekakeelsest sõnast *syllabe* — silp).

Süllaabilisel värsiehitusel oli kolm põhilist tunnust: värsireas esines paaritu arv silpe (tavaliselt 13 või 11, kuid võis olla ka 7- ja 9-silbilisi); iga värss on jaotatud pausiga (nn. *tesuuriga*) kaheks poolvärsiks; tingimata paaris naisriim, s. o. riimivad naabervärsid (esimene teisega, kolmas neljandaga), ja rõhk langeb eelviimasele silbile. Värsse nimetati siis poolakeelse sõnaga «*вирши*», mis on tulnud ladinakeelsest sõnast «*versus*» (= värss).

XVII sajandil tekib vene kirjanduses draama. Moskva Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia õpetaja Simeon Polotski kirjutas kaks esimest draamat vene kirjanduses. Viimane neist on huvitav selle poolest, et selles käsitletakse tolle aja kohta aktuaalset teemat — kahe põlvkonna — isade ja laste — konflikti, noorte püüet elada «oma tarkusega».

Keel. XVII sajandi kirjakeel, eriti viimasel kolmandikul, paistab silma suure kirevuse poolest, kajastades oma sõnavaras ja süntaksis seda murrangut, mis toimus tol ajal ühiskondlikus ja kultuurielus. Kirikukirjandus (jutlused, pühakute elulood jt.) kasutab enamasti endistviisi slaavi keelt. Hulgaliselt kohtame slaavi sõnu süllaabilises luules ja näidendis. Ilmalike jutustuste autorid aga lähendavad kirjanduslikku keelt kõnekeelele, kasutades kord elavat kõnet (näiteks *бездельник* (päevavaras), *плут* (kelm), *знатно* (väga hästi)), kord laenates sõnu ja väljendeid rahvaluulest. Laienevad kultuurisidemed välismaaga aga juurutasid kirjandusse võõrkeelseid (lääne-euroopalikke) sõnu (näiteks *publitseerimine*, *bankett*, *persoon*, *natuuralne*).

Kunst XIII—XVII sajandil. XIII ja XIV sajandil oli kõige eesrindlikumaks novgorodi kunst. Novgorod kannatas kõige vähem tatari-mongoli ikke all, säilitas rahva kultuuri vanad alused ja oma sidemed Lääne-Euroopaga. Just seepärast luuakse Novgorodis sel perioodil tähelepanuväärseid teoseid arhitektuuri ja maalikunsti alal. XIV sajandil Novgorodis ehitatud kirikud paistsid väljastpoolt silma oma lihtsuse, peaaegu ruudu kujuga, seestpoolt aga oli siledate seinte suur pind kaetud ülalt alla freskomaalidega.

Novgorodi freskod XIV sajandi teisest poolest (Issanda Muutmise, Volotovi jt. kirikutes) kõnelevad kunstnike huvist elusa looduse ja inimese vastu. XIV sajandi parimaks kunstnikuks oli Feofan Kreeklane, kes töötas algul Novgorodis, hiljem aga Moskvas. Novgorodi maalikunstnike kuulsus levis välismaale, kuhu neid kutsuti tööle.

XV sajandil oli Moskvas käimas grandioosne töö Kremli katedraalide, paleede ja losside ümberehitamisel ning püstitamisel. Sellest tööst võtavad osa Vene mitmesuguste alade — Pihkva, Novgorodi, Tveri, Vladimir-Suzdali vürstiriigi meistrid.

XV sajandi algusse langeb vene geniaalse maalikunstniku Andrei Rubljovi tegevus. Tema loomingus, nagu XIV sajandi novgorodlaste maalideski, peegeldub seesama huvi inimese, tema hingeelu ja looduse vastu. Kuid Rubljov ületab novgorodlased kujutamise meisterlikkuse poolest. Ta maalib portreesid (näiteks ikoon «Kolmainus»), kujutades ilmekalt vene karakterit.

Arhitektuuri alal tekib just XVI sajandil omapärane Moskva stiil. Katkestamata sidet muinasajaga areneb XVI sajandi ehituskunst intensiivselt niinimetatud telktüüpi arhitektuuri suunas (katus on telgikujuline), mis oli rahvalikule ehituskunstile iseloomulikelt puuehitustelt kandunud üle kiviehitustele.

Niisuguste telktüüpi kiviehituste üheks esimeseks tähelepanuväärseks mälestusmärgiks on 1532. aastal ehitatud kirik Kolomenskoje külas Moskva lähedal. Ta kujutab endast määratu kõrget (umbes 62 m) torni, mis lõpeb telgikujulise

Kirik Kolomenskoje külas Moskva lähedal (1532. a.).

katusega. Arhitektuuri alal püüdsid ehitajad edasi anda suurt tungi kõrgusse. See oli iseloomulik kasvavale ja tugevnevale Moskva riigile.

Ilu ja maalilisuse poolest veel hämmastamapanevamaks XVI sajandi vene arhitektuuri saavutuseks on Vassili Blažennõi katedraal Moskvas (1555—1560), mille ehitasid vene meistrid Postnik Jakovlev ja Barma. Katedraal ehitati Ivan Groznõi käsul Kaasani vallutamise mälestuseks. Nagu Kolomenskoje külas asuv kirik, nii ka see katedraal kujutas endast tolle aja majesteetlikku mälestusmärki, mis püüdis edasi anda Vene riigi võimsust ja jõudu. See oli vene rahva tähelepanuväärne kunstimeos.

Huvi poliitiliste teemade vastu ilmneb maalikunstis. Nii näiteks ikoonil «Võitlev kirik» kujutati Ivan Groznõi saabumist Moskva vägede eesotsas võidukalt sõjakäigult Kaasanisse.

XVII sajandi kunstile on iseloomulik püüd dekoratiivsusele. Arhitektuuris kasutatakse laialdaselt värvilisi glasuuritud kive, valget kivi ja ehistelliseid. Hoonete seinu kaunistatakse mitmesuguste mustritega, mis annavad edasi värvidemängu.

Samasugust kirevust, kalduvust toredusele, detailide peenele väljatöötamisele võib leida ka maalikunstis. Peamiseks žanriks maalikunstis muutub portree. Silmapaistvamaks maalikunstnikuks XVII sajandil oli Simon Ušakov (1626—1686). Ušakov-maalis ikoone ja portreesid, tegi joonistusi puust pinkide kaunistamiseks ja rahadele, maalis Tahulise Koja (Granovitaja palata) Kremliis, joonestas kaarte jne. Eriti meisterlik oli ta portreemaalide alal. Maalides portreed püüdis Ušakov tõetruult edasi anda inimese hingelist seisundit. Ušakov ütles, et maalil peab kujutama elu nagu peeglis.

Nagu näeme, lähenes kunst (arhitektuur, maalikunst) üha enam elule.

KOKKUVÖTE VANA-VEENE KIRJANDUSE ARENEMISEST.

1. Vene kirjandus, teenindades peamiselt vana-vene valitsevate klasside huve, kajastas oma parimates teostes vene rahva ühiskondlik-poliitilist elu ja üldrahvalikke huve. Rahva rikkalik suuline loomine mõjutas kirjanduse arenemist oma teemade, ideede ja kunstiliste võtetega, andes talle omapära, rahvalikkuse ja algupärasuse jooni.

2. Vana-vene kirjanduse arenemine toimus tihedas seoses eluga ja vene ajaloolise tegelikkusega.

Vana-vene kirjanduse parimate teoste peamiseks teemaks oli Venemaa teema, tema ülesehitamine ja tugevdamine, võitlus vaenlastega sõltumatuse pärast. XVII sajandi teisel poolel kerkib esile uus teema: ühiskonna keskmistest kihtidest pärineva inimese elulugu.

3. Ajaloolisi sündmusi kujutades püüdsid vana-vene kirjanikud lahti mõtestada neid ja teha järeldusi, millel oleks kasvatav tähtsus: ärataksid lugejates patriootilisi tundeid, kasvataksid mehisust ja kindlat iseloomu võitluses riigi sõltumatuse eest. Oma kangelaskujusid luues püüdsid autorid neid kas ülistada ja õigustada või alandada ja hukka mõista. Juba vana-vene kirjanduses kujunes kindlaks tema teoste ühiskondlik suunitus.

4. Vana-vene kirjanduse parimad teosed paistsid silma rahvalikkuse ja kirjaniku oskusega näha elus seda, mis vastas rahva huvidele, ning väljendada seda arusaadavas kunstilises vormis ja kirjanduslikus keeles, mis arenes üldrahvaliku keele alusel.

5. Vana-vene kirjandus töötas oma arenemise seitsme sajandi jooksul välja mitmekesised žanrid ja kunstilised võtted, mis kandusid edasi ka XVIII sajandi kirjandusse.

Vana-vene kirjanduse parimate teoste märkimisväärsed jooned — patriotism, rahvalikkus, algupärasus, ühiskondlik suunitus, püüe elu tõetruule kujutamisele, side suulise rahvaloominguga — muutusid üllaks traditsiooniks¹ ka järgnevate sajandite kirjanikele kuni meie päevini.

¹ Traditsioon — pärimus, pärandunud komme, tava.

XVIII SAJANDI KIRJANDUS

XVIII SAJANDI ESIMESE JA TEISE KOLMANDIKU KIRJANDUS.

Peeter I reformid. XVIII sajandi algusest peale vana Moskva-Vene muutub Vene impeeriumiks. Peeter I kehtestas uuendusi, mida ta pidas vajalikuks riigile, «põrkamata tagasi barbaarsete vahendite kasutamisest võitluses barbaarsuse vastu»¹, nagu ütles Lenin. Oli antud võimas tõuge tööstuse arengule, eriti mäetööstusele; alustatud kaubandust Lääne-Euroopaga; loodud tugev armee ja laevastik; pandud alus kultuuri, teaduse ja kunsti arenemisele. Muutus maa ilme. Peeter I ajal õnnestus lahendada riiklikult vajalik ülesanne: jõuda välja Balti mere kallastele. 1703. aastal rajati Neeva kallastele Sankt-Petersburg. 1709. aastal löid Vene väed kuulsas Poltaava lahingus rootslasi, keda juhtis tolle aja väljapaistev väejuht kuningas Kaarel XII. See võit näitas kujukalt Venemaa sõjalist võimsust ja kindlustas tema rahvusvahelist positsiooni.

Suured muudatused toimuvad valitseva — mõisnike-aadlike klassi olukorras ja koosseisus. Põlisaadlikest bojaarid kaotavad oma varasema võimu riigis. Valinud välja temale vajalikud inimesed, tõstab Peeter nad aadliseisusse, arvestamata nende päritolu. Tema lähemate abiliste seas näeme nii «tema hiilgust vürst» Menšikovi, kes varem oli pirukamüüja, Nesterovi, kes varem oli pärisori, kui ka Tuula meistrit, pärastist töösturit Nikita Demidovit. Nii kujunes aadlike ja kaupmeeste impeerium.

Teenistusaadlile, samuti ka kaupmeestele ja töösturitele toetuski Peeter tema poolt läbiviidavates reformides.

Haridus. Selline suur üritus, nagu maa majanduslik, poliitiline ja kultuuriline ümberkorraldamine nõudis vastavaid inimesi, spetsialiste. Nende ettevalmistamiseks loodi terve mitmesugust tüüpi koolide võrk. Sissepääs neisse oli vaba mitte üksnes aadlike lastele, vaid ka kigasugusest teenistusastmest inimeste lastele», peale pärisorjuses olevate talupoegade.

Nagu koolidele, nii ka iseseisvateks õpinguteks oli vaja raamatuid. Sellega seoses intensiivistub raamatud väljaandmine, ennekõike matemaatika, astronoomia, tehnika, ajaloo ja geograafia, sõjateaduste jne. alal.

Neid ilmalikke raamatuid hakatakse 1708. aastast alates trükkima uues, tänapäeva kirjale sarnases tsiviilkirjas.

Ajalehed ja publitsistika. Peeter ja tema kaaslased püüdsid igati selgitada reformide üldist mõtet ja kultuuri arendamise vajalikkust. Seda eesmärki teenisid ka teadusliku iseloomuga raamatud, eriti õpikud, publitsistlikud trüsed ja dokumendid (ukaasid, manifestid, määrustikud). Samasuguse eesmärgiga anti Venemaal 1703. aastal välja esimene ajaleht «Vedomosti» («Teataja»). Kuigi ajaleht oli väike, artikleid selles polnud, vaid olid ainult lühiteated märkimisväärtetest sündmustest Venemaal ja välismaal, propageeris see siiski nii sõjaväe kui ka tsiviilalaseid reforme.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 307.

Laialdaselt valgustati ümberkujundamistööd publitsistikas. Selle suurimateks esindajateks olid õpetatud munk Feofan Prokopovitš, talupoegade hulgast pärinev kaupmees ja ettevõtja Possoškov ning aadlik Tatištšev.

Keel. Teaduste ja tehnika arenemine, kaubanduse intensiivistumine, välismaareisid, uued mõisted, mis võeti vene inimeste poolt tarvitusele, põhjustasid võõrsõnade sissetoomist vene keelde. Kindlalt jäävad sõnavarasse püsima meresõjalised terminid: *гавань* (sadam), *рейд* (reid), *фарватер* (faarvaater, laevatee), *руль* (rool, tüür); administratiivsed: minister, kubermang, orden; teaduslikud: füüsika, geograafia, keemia, navigatsioon jt. Sedalaadi sõnad olid vajalikud uute, ellu ilmuvate mõistete väljendamiseks. Kuid tollal oli ka moenarre, kes välismaise ees kummardades toppisid igal võimalikul juhul oma kõneste võõrkeelseid sõnu. Oli antud löök kirikulaavi elementidele keeles, Peeter nõudis, et raamatuid kirjutataks «lihtsate vene sõnadega».

Peetri ajajärgu kunst. Kunstis võib tollal tähele panna samasugust kiriklust läbiimbunud muinasajast eemaldumise protsessi, nagu hariduse ja kultuuri alangi.

Arhitektuuris ilmneb see protsess kõige kujukamalt riigi uue pealinna Peterburi ehitamisel. Peterburi ehitatakse rangelt kindlaksmääratud plaani järgi puhtimalikus stiilis.

Maalikus kunstis on juhtival kohal portree. Portreekunsti iseloomustab, vastavalt ajajärgu nõuetele «täieliku sarnasuse» ja «loomuliku» suhtes, püüe tõepärasuse poole. Eriti selgesti ilmneb see ajajärgu parima maalikunstniku I. Nikitini portreedes. Tema poolt loodud portreed (Peeter I jt.) paistavad silma suure elulisuse ja väljendusrikkuse poolest.

Tehti katseid luua mitte enam õukondlikku, nagu see oli Aleksei Mihhailovitši ajal, vaid üldsusele määratud teatrit, mida võiksid külastada laialdased elanikkonna kihid. Peeter I vaatas teatrile kui kõige tõhusamale uute ideede ja vene elu ümberkujundamise propageerimise vahendile. Seepärast nõudis ta, et näidendid oleksid tihedalt seotud kaasajaga, et nad selgitaksid pealtvaatajatele sündmusi ja valitsuse poliitikat. Kuid teater, mida juhtisid sakslased, ei suutnud täita neid nõudeid; ta eksisteeris lühikest aega.

Seda, mida valitsus asjatult lootis avalikult teatrilt, täitis osaliselt kooliteater. Moskvas Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemia teatri laval nägi Peeter näidendeid nii Orešoki (Schlüsselburgi) vallutamisest, Ingerimaa alistamisest kui ka Poltaava lahingust — «Uhkete alandajate jumalik alandamine» («*Божие уничтожение гордых уничтожение*»).

Sellised kooliteatrid tekkisid ka teistes linnades: Rostovis, Tveris, Novgorodis, Astrahanis, Irkutskis.

Huvi teatrietenduste vastu viis asjaarmastajate teatri tekkimisele tsaariõukonna juures, veidi hiljem ka aristokraatia juures.

Teatrite repertuaar koosnes algupärastest ja tõlgitud näidenditest. Nende lavastamisel korraldati publiku lõbustamiseks (kas vaatuste vaheaegadel või pärast sügavisulist näidendit) niinimetatud intermeediume. Nad kujutasid endast huumori ja satiiriga küllastatud stseene ja pildikesi elust. Selles peitubki nende suur väärtus: nad tõid teatrilavale elust võetud tüüpe — kelmika mustlase, sakslasest šarlatani-doktori, kohtuniku-alktäemaksuvõtja, vanade kommete pooldaja, kes avaldas pahameelt või hoidis eemale elu-olustiku alal kehtestatud reformidest.

Peetri ajajärgu kirjandus. Peetri ajajärgu kirjandus kannab veel möödunud aja pitsert: kirjandusteosed eksisteerivad ja levivad

mitte trükitult, vaid käsitsi kirjutatutena, nagu see oli varemgi; nende autorid jäävad suuremalt osalt tundmatuks, sest nad ei kirjuta alla oma nime; žanrid pärinevad peamiselt XVII sajandist; need on olustikulised jutustused, draama ja värssluule.

Kuid nendesse vanadesse vormidesse, muutes neid vähehaaval, valatakse uus sisu, mis on toodud ellu Peetri reformidega. Teoste peategelasteks on uute vaadetega inimesed, kes elavad uutes elutingimustes. Selline on näiteks Vassili Koriotski — jutustuse «Lugu vene madrusest Vassili Koriotskist» («История о российском матросе Василии Кориотском») peategelane, Peetri-aegne inimene. Uudsus tungib teoste teemasse ja süžeesse, nende kompositsiooni ja keelde. Ilmub ka uusi, tolle ajani tundmatuid žanre, näiteks armastuslüürika. Kirjandus omandab ülemineku iseloomu, kajastades murrangut maa elus.

Vene kultuuri arengutingimused XVIII sajandi teisel kolmandikul. Harimatud välismaalased, kes maskeerisid end teaduslike kraadidega ja tänu mõjuvõimsate aukandjate soosimisele pugesis Teaduste Akadeemiasse, vaimulikkonna vihane võitlus teadusega — kõik see pidurdas vene rahvusliku kultuuri arengut. Olukord muutus 40-ndate aastate algul, kui Teaduste Akadeemiasse tuleb Lomonossov. Reformide veendunud pooldajana ja tulise patrioodina astub Lomonossov visasse võitlusse Teaduste Akadeemias võimutsevate vähikute-välismaalastega.

1755. aastal asutati Lomonossovi idee ja projekti järgi Moskva ülikool. Valitsus avas selle juurde kaks gümnaasiumi: ühe aadlikele, teise raznotšinetsitele. Ülikooli juures hakatakse välja andma ajakirju.

1757. aastal luuakse Kunstide Akadeemia ning avatakse gümnaasiume ka provintsilinnades (näiteks Kaasanis).

Kunsti areng. 50-ndatel aastatel saavutab vene kunst suure õitsengu. Esi-mesel kohal on sel ajal arhitektuur, mille silmapaistvamaks esindajaks on Rastrelli, Peetri ajajärgu väljapaistva skulptori poeg. Rastrelli-noorem püstitas hulga hooneid mitte ainult Peterburis (näiteks Talvepalee), vaid ka Moskvas, Kiievis ja teistes Venemaa linnades.

Tema püstitatud hooned paistavad silma harmoonilisuse ja ilu poolest, iga-suguste kaunistuste rohkuse ja mitmekesisuse poolest.

Seesama dekoratiivsuse ja mõjuvõimsuse iseloom paistab silma ka 30—50-ndate aastate portreemaalide juures. Tolle aja silmapaistvamaiks maalikunstnikeks olid soldati poeg A. Antropov ja pärisori I. Argunov. Nende portreede, eriti Antropovil, kohtame kujutamise suurt tõepärasust ja väljatöötuse üha kasvavat meisterlikkust.

Teater XVIII sajandi teisel kolmandikul. Kuni XVIII sajandi keskeni (1756. aastani) jätkusid teatrietendused ainult koolides, eeskätt vaimulikes koolides. Alates 30-ndatest aastatest alustab uuesti tegevust õukonnateater. Selles annavad etendusi peamiselt välismaised näitetrupid (itaalia, saksa, prantsuse).

Vene keeles lavastati näidendeid 30—40-ndatel aastatel kooliteatrites. 40-ndate aastate lõpul ärkab huvi teatri vastu ka linna laiades demokraatlikes ringkondades. Kooliõpilased, väikeametnikud, soldatid ja poodnikud hakkasid pühade ajal andma etendusi kas spetsiaalselt selleks ehitatud ruumides (puust palaganides) või eramajades (peaasjalikult kaupmeeste kodudes). Sellised ajutised teatrid tekkisid mitte ainult Peterburis ja Moskvas, vaid ka provintsis.

Uheks selliseks algul asjaarmastajate, hiljem aga poolkutseliseks eratrupiks oli F. Volkovi trupp Jaroslavlis. Volkov (1729—1763) oli vene rahva andekas poeg, üks XVIII sajandi väljapaistvatest inimestest. Ta oli kaupmehe poeg ja õppis kolm aastat Moskva Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemias, seejärel sõitis Peterburi, et õppida kaubandust. Kuid mitte kaubandusele, vaid teatrile otsustas Volkov end pühendada. Ta käis Moskva akadeemia koolietendustel, kuid teda hämmastas Peterburi teater. Siin nägi ta itaalia ooperi- ja saksa draama-etendusi ning etendust Aadlikorpuses¹, mille lavastasid selle õppeasutuse õpilased. Pöördunud tagasi Jaros'avl'i, kogub Volkov kokku näitetrupi, ehitab vastava ruumi ja hakkab andma etendusi. Volkov ise oli selles teatris nii arhitekt, maalikunstnik, direktor, poet kui ka esimene näitleja.

Volkovi teater oli vene rahvuslikuks teatriks, seejuures demokraatlik nii näitlejate kui ka tema lavastusi külastanud pealtvaatajate koosseisu poolest. Eten-dustel oli suur menu. Kuuldused teatrist levisid Peterburisse, ja 1752. aastal kut-suti jaroslavlilased Jelizaveta õukonnale esinema. Nad lavastasid siin kooli-draama. Näitlejate mäng meeldis kõigile. Nii üldhariduse kui ka spetsiaalse näitlejakutse saamiseks saadeti kõige andekamad näitlejad, nende hulgas ven-nad Volkovid ja Dmitrijevski, Aadlikorpuse õppima. 1756. aastal lõpetasid nad kursuse. Jelizaveta ukaasi põhjal organiseeriti alatine «Vene teater komöödiate ja tragöödiate etendamiseks».

Nii tekkis vene teater, millel oli suur tähtsus kunsti ja kirjanduse arengule.

XVIII sajandi teise kolmandiku kirjandus. XVIII sajandi teine kolmandik on tähtsaks perioodiks vene ilukirjanduse arengus. Tõu-sevad esile väljapaistvad kirjandustegelased (teoreetikud ja kirjani-kud); tekib ja kujuneb kirjandusvool, s. o. rea kirjanike loomingus avalduvad kõigile ühtsed, ühised ideelis-kunstilised jooned. Selliseks kirjandusvooluks oli klassitsism.

Klassitsism. Oma nimetuse sai klassitsism sellest, et selle kirjan-dusvoolu esindajad pidasid kunstilise loomingu ülimalts eeskujuks antiikse kunsti — vana-kreeka ja -rooma parimaid kunstiteoseid. Need teosed tunnistati klassikalisteks, s. o. eeskujulikeks, ja kirjani-ke soovitati neid jäljendada, et samuti luua tõeliselt kunstilisi teoseid.

Iga voolu kunstis kutsuvad ellu teatud ühiskondlikud vajadused. Klassitsism on rahvusriikide kujunemise ajajärgu, rahvuste ja rah-vusliku kultuuri tekkimise perioodi kunst. Reas maades omandab poliitiline kord sel ajal absolutismi vormi, s. o. niisuguse valitsemis-vormi, kus piiramatu ülevõim kuulub ühele isikule — monarhile. Maa valitsemisel toetub monarh valitsevale seisusele — aadlile, samal ajal osutades kaasabi ka tekkivale kodanlusele — kaupmees-tele ja töösturitele.

Kuna absolutismi epohhi elasid XVII—XVIII sajandil üle mit-mesugused Lääne-Euroopa riigid, siis oli klassitsism omane ka nende maade (Prantsusmaa, Saksamaa, Inglismaa) kirjandusele. Igal maal oli klassitsismil oma erinevusi vastavalt nende riikide ajaloolise arenemise omapärale, kuid tugevamad olid üldised joo-need, mis olid omased Lääne klassitsismile tervikuna. Klassitsism arenes kõige varem Prantsusmaal (XVII sajandil), kus selle välja-paistvamad esindajad kerkisid esile Louis XIV valitsemise ajal (1643—1715).

¹ *Aadlikorpus* — õppeasutus nimekate aadliperekondade lastele.

Kreeklaste ja roomlaste kunstiteoste ja -tööde uurimise põhjal töötati välja juhend kirjanikele. Seda nimetati «Luulekunstiks» ja kirjanikud-klassitsistid kasutasid seda käsiraamatuna poolteise sa-
andi jooksul.

Klassitsism käsitles kirjandust ja kunsti kui kooli, mis kasvatab inimesi ustavuse vaimu absolutistlikule riigile, selgitab neile, et kohustuste täitmine riigi ja tema pea — monarhi — vastu on kodaniku esimeseks ja peamiseks ülesandeks.

Juhiti tähelepanu sellele, et kirjanikud peavad kujutama neid elunähtusi, mis huvitavad aristokraatiat, aadlit ja kõige tähtsamaid linnakodanikke, arvestama nende maitset ja hindama kujutatud nähtusi nii, nagu neisse suhtuvad nende ringkondade esindajad. Võtta süžeed igapäevasest elust peeti lubamatuks. Kirjanik pidi kujutama riigile tähtsaid sündmusi: kuningate poliitikat, sõdu jne. Teoste kangelasteks pidid olema kuningad või väejuhid.

Boileau (loe: bualoo) kinnitas oma «Luulekunstis», et kirjandusteose peab looma mitte «inspiratsiooni hoos, vaid mõistuse teel, pärast ranget läbimõtlemist». Temas peab olema kõik selge, täpne ja harmooniline. Ei tohi olla midagi salapäraselt mõistatuslikku.

Kõigi reeglite aluseks oli kirjanduse jagamine žanrideks, mida ei tohtinud segi ajada: tragöödiateks, oodideks, poemideks, komöödiateks, satiirideks ja valmideks. Kolme esimest žanri loeti «kõrgeteks», viimast kolme — «madalateks», sest nad erinesid suurema demokratismi poolest: kirjutati lihtsamal keeles, süžeesid võidi võtta ka mitte aadliringkonna kihtide elust.

Igale žanrile vastas oma temaatika (teemade valik) ja iga teos ehitati üles sellele žanrile vastavate reeglite põhjal. Segi ajada teoses eri kirjandusžanride võtteid oli rangelt keelatud.

Kõige viljeldavamateks žanrideks olid klassitsismi perioodil tragöödiad, poemid ja oodid.

Tragöödia on klassitsistide mõiste järgi selline draamateos, milles kujutatakse vaimselt väljapaistva isiksuse võitlust ületamatute takistustega; selline võitlus lõpeb tavaliselt kangelase hukuga. Tragöödia aluseks oli kirjanikel-klassitsistidel kangelase isiklike tunnete ja püüete kokkupõrge (konflikt) tema kohusega riigi vastu. See konflikt lahenes kohusetunde võiduga. Tragöödia süžeesid laenasid kirjanikud Vana-Kreekast või -Roomast, mõnikord ajaloolistest sündmustest. Kangelasteks olid kuningad ja väejuhid. Nagu kreeka ja rooma tragöödiateski, kujutati tegelasi kas positiivsetena või negatiivsetena, kusjuures iga tegelane kujutas endast mingisuguse ühe iseloomujoone, ühe omaduse kehastust: positiivne — mehisust, õiglust jne., negatiivne — auahnust, silmakirjalikkust. Need on tinglikud iseloomud. Samuti tinglikult kujutati olustikku kui ka aja-
järku. Polnud ajaloolise tegelikkuse, rahvuslikkuse tõepäraselt kujutamist (jõi teadmata, kus ja millal toimub tegevus).

Tragöödia pidi olema viis vaatust.

Draamakirjanik pidi rangelt kinni pidama «kolme ühtsuse» — aja, koha ja tegevuse ühtsuse reegleist. Aja ühtsus nõudis, et kõik tragöödia sündmused toimuksid ühe ööpäeva jooksul. Koha ühtsus väljendus selles, et näidendi kogu tegevus toimus ühes kohas — lossis või väljakul. Tegevuse ühtsus nõudis sündmuste sisemist seost; tragöödias ei lubatud midagi liigset, mis polnud vajalik süžee arenemisele. Tragöödia tuli kirjutada pidulik-ülevates värssides.

Poeem kujutas endast eepilist (jutustavat) teost, mis andis luulekeeles edasi tähtsa ajaloolise sündmuse või ülistas kangelaste ja kuningate vägitegusid.

Ood on pidulik kiidulaul kuningate, väejuhtide või vaenlase üle saavutatud võidu auks. Ood pidi väljendama autori vaimustust (paatost). Seepärast olid oodile omased ülev, pidulik keel, retoorilised küsimused, hüüatused, pöördumised, abstraktsete mõistete (teaduse, võidu) isikustamine, jumalate ja jumalannade kujud ning teadlikud liialdamised. Oodis oli lubatud «lüüriline segipaisatus», mis väljendus kõrvalepõigetes põhiteema harmoonilisest esitamisest. Kuid see oli teadlik, rangelt läbimõeldud kõrvalekaldumine («reeglipärane segipaisatus»).

Klassitsism oli linna, pealinna luule. Loodusepilte selles peaaegu pole, ja kui antaksegi maastikukirjeldusi, siis linlikke, kujutatakse kunstliku looduse pilte: puisteid, grotte, purskkaeve, põetud puid.

Oma-aja kohta oli klassitsismil positiivne tähtsus. Kirjanikud proklameerisid kodanikukohuste täitmise tähtsust inimese poolt, püüdsid kasvatada inimest-kodanikku; töötasid välja küsimuse žanride ja nende kompositsiooni kohta; korrastasid keelt. Klassitsism andis hävitava löögi keskaja kirjandusele, mis oli täis usku imedesse ja viirastustesse ning allutas inimese teadvuse kirikuõpetusele.

Vene klassitsismi iseärasused. Vene klassitsismil oli palju ühiseid jooni Lääne-Euroopa, eriti prantsuse klassitsismiga, kuna ta tekkis samuti absolutismi perioodil, kuid ta polnud selle lihtne matkimine. Vene klassitsism sündis ja arenes omapärasuse pinnal, arvestades kogemusi, mida oli omandanud enne teda Lääne-Euroopa kujunenud ja arenenud klassitsism.

Need vene klassitsismi omapärasused on järgmised: esiteks avaldub vene klassitsismis juba algusest peale tugev side kaasaegse tegelikkusega, mida parimates teostes valgustatakse eesrindlike ideede seisukohalt.

Vene klassitsismi teiseks erinevuseks on kirjanike eesrindlikest ühiskondlikest ideedest tingitud paljastav-satiiriline joon nende loomingu. Satiiri eksisteerimine vene kirjanike-klassitsistide loomingu annab nende teostele eluliselt tõetruu iseloomu. Nende loomingu peegelduvad teatud määral elav kaasaeg, vene tegelikkus, vene inimesed ja vene loodus.

Vene klassitsismi kolmandaks erinevuseks, mis on tingitud vene kirjanike palavast patriotismist, on nende huvi oma kodumaa ajaloo

vastu. Kõik nad uurivad vene ajalugu, kirjutavad teoseid rahvuslikel, ajaloolistel teemadel. Nad püüavad luua ilukirjandust ja tema keelt rahvuslikul alusel, anda talle vene omapärasuse, pööravad tähelepanu rahvaluulele ja rahvakeelele.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Missugused on klassitsismi kui kirjandusvoolu peamised iseärasused?
2. Milles seisneb vene klassitsismi omapära? Millised on tema iseloomulikud jooned?

M. V. LOMONOSSOV

(1711—1765)

Uue vene ilukirjanduse läteil tõuseb kõrgele oma teadusliku, kultuuri- ja ühiskondliku tegevuse poolest Lomonossovi hiiglaslik kuju. Hämmastamapanev on tema teaduslike huvide laiahaardelisus, sügavus ja mitmekesisus. Ta oli uue vene teaduse ja kultuuri tõeliseks isaks. Mehhaanika, füüsika, keemia, metallurgia, astronoomia, geograafia, keeleteadus, poesia — need on peamised tema poolt viljeldud teadusharud. Ja kõikjal ütles ta oma sõna, tegi hulga avastusi. Lomonossov oli vene rahva geniaalne poeg, kes palavalt armastas oma maad. Temas kehastusid parimad jooned, mis on omased vene rahvale: haruldane energia ja töövõime, raudne tahtjõud, mitmekülgne loominguline andekus, rahva ja isamaa ennastalgav teenimine.

Lomonossovi elulugu. Mihhail Vassiljevitš Lomonossov oli talupojast kaluri poeg. Ta sündis novembris 1711. aastal. Tema lapsepõlve- ja nooruseaastad möödusid Denissovka (praegu Lomonosovka) külas Arhangelski lähedal.

Muistsetest aegadest kuni Lomonossovi päevini oli Pomorje kraisoodsamates tingimustes, võrreldes ülejäänud Venemaaga. Siia ei jõudnud tatarid-mongolid, kes nii tugevasti laastasid Lõuna-, Kesk- ja Kagu-Venemaa. Põhja-Pomorje ei tundnud ka pärisorjust — talupojad olid riigi omad, mõisnikke siin ei olnud. XVI sajandi keskel, kui hakkas arenema Venemaa kaubandus Euroopa maadega, oli Arhangelsk ainukeseks vene sadamaks, kuhu saabusid välismaa laevad. See Venemaa kaubavahetus välismaaga tõmbas kohalikke elanikke kaasa tööstuslikku ja kaubanduslikku tegevusse.

Kõik see määras Pomorje elanike võrdlemisi kõrge kultuuritaseme. Talupoegadel oli raamatuid, mõnedel olid isegi väikesed raamatukogud. Venemaa põhja-osa, eriti Lomonossovi sünnipaik, oli ammust ajast böliinade, muinasjuttude ja rahvaluule teiste liikide looja ja säilitaja. Rikas oli Lomonossovi sünnipaik ka rahva muistse arhitektuuri tähelepanuväärsete mälestusmärkide, maalide ja luunikerduste poolest.

Ühe sõnaga, see maakoht võis palju anda tähelepaneliku, tundliku ja teadmishimulise inimese vaimsele arenemisele. Ja just selline oligi Lomonossov lapsepõlvest alates. Ta hakkas varakult elama teadlikku elu. Lomonossovi ema suri, kui poiss oli üheksa-aastane. Tema surmaga lõppesid Lomonossovi lapsepõlve-aastad. Kümneaastaselt hakkas Lomonossov sõitma koos isaga merele kalu püüdma, purjetas temaga koos Valgel merel ja Põhja-Jäämerel. Need rasked ja ohtlikud meresõidud arendasid Lomonossovis selliseid suurepäraseid jooni, nagu tähelepanelikkus, juurdlemine, energia, mehisus, vaprus, ning harjutasid teda vastupidavusele ja visadusele eesmärgi saavutamisel.

Umbes kümneaastaselt õppis Lomonossov selgeks kirjutamise ja kaheteistkümne-aastaselt sai ta parimaks lugejaks kogu ümbruskonnas. Kui kirikuraamatute lugemine andis talle slaavi keele põhjaliku tundmise, siis rahvaluule tutvustas teda rahva luulekeele ja tegelikkust kujutavate kunstiliste võtete rikkusega. Suuline rahvaluule oli tulevasele poedile luulekunsti esimeseks kooliks. Teiseks selliseks kooliks oli Simeon Polotski «Riimitud psalter»¹. See raamat tutvustas Lomonossovit süllaabilise värsiehitusega. Simeon Polotski raamatu sai Lomonossov ühelt oma küla elanikult. Tema käest võttis ta veel kaks õpperaamatut — Magnitski «Aritmeetika» ja Smotritski «Grammatika». Need olid tolle aja kohta märkimisväärsed õpikud. Magnitski «Aritmeetika» sisaldas mitte ainult matemaatikat, vaid andis ka andmeid füüsika, astronoomia, navigatsioon, geograafia alalt, kuna Smotritski «Grammatika» ei sisaldanud mitte ainult kiriku-slaavi keele grammatikat, vaid ka kirjandus-

¹ «Riimitud psalter» — kirikupalvuste ja laulude kogumik värssides.

teooriat, sealhulgas ka värsiehitust. Lomonossov uuris neid nii hoolega, et õppis nad pähe. Hiljem nimetas ta neid raamatuid «oma õpetatuse värvateks». Kuid noorukis ärrganud teadusjanu ei leidnud rahuldust tema kodukohas: polnud kooli, kus ta oleks võinud õppida. Siis otsustas ta minna Moskvasse.

1730. aasta detsembris asus 19-aastane Lomonossov teele Moskvasse. Passiga, mis oli talle välja antud üheks aastaks Holmogorõ vojevoodkonna kantselei poolt, ja naabrilt saadud kolme rublaga hakkas Lomonossov jalgsi minema. Moskvas astus ta algul Navigatsioonikooli, kuid lahkus peagi sealt, sest selles koolis olid ainult nooremad klassid (vanemad klassid olid viidud Peterburi), kus õpiti ainult Magnitski «Aritmeetikat», kuid seda teadis Lomonossov peast. Seejärel Lomonossov, varjates oma talupoeglikku päritolu, astus Moskva Slaavi-Kreeka-Ladina Akadeemiasse. Ligemale viis aastat (1731. aasta jaanuarist kuni 1735. aasta novembrini) veetis Lomonossov akadeemia seinte vahel. Suure usinusega asus ta õppima. Tänu oma väljapaistvale andele ja tööarmastusele lõpetas ta esimese aasta jooksul kolm klassi. Haruldase energia ja visadusega ületas ta kõik raskused, mis talle ette tulid. Akadeemias viibimise aja jooksul õppis Lomonossov täielikult selgeks ladina ja kreeka keele, tegeles ajaloo ning kirjandusteooriaga, uuris hoolega vene kroonikaid.

1735. aasta lõpul saadeti Lomonossov kaheteistkümne parima üliõpilase hulgas Peterburi Teaduste Akadeemia juurde õppima. Juba järgmise aasta sügisel suunati tema ja veel kaks üliõpilast Saksamaale õppima mäeasjandust. Marburgi linnas õppis Lomonossov kolme aasta jooksul füüsikat, mehhaanikat, keemiat ja matemaatikat, õppis selgeks saksa ja prantsuse keele, tutvus saksa ja prantsuse poeesiaga, õppis joonistamist ning uuris keele ja kirjanduse teooriat.

1739. aastal, lõpetanud õpingud Marburgis, siirdus Lomonossov Freibergi, kus pidi õppima mäeasjandust. Kuid siin viibis Lomonossov lühikest aega, sest ta polnud rahul oma õpetajaga, ühekülgse spetsialistiga, kes ei mõistnud oma andeka õpilase loomingulisi otsinguid. Lomonossov sõidab uuesti Marburgi ja taotleb luba pöörduda tagasi kodumaale; kuid möödus peaaegu aasta, enne kui ta sai Peterburist käsu tagasipöördumiseks. 8. juunil 1741. aastal saabus Lomonossov tagasi Peterburi.

1742. aasta jaanuarist hakkas Lomonossov töötama Teaduste Akadeemias — algul füüsika adjunkti professori abi ametikohal, 1745. aastast alates aga keemiaprofessorina (akadeemikuna). 23 aastat, kuni oma surmani, töötas Lomonossov Teaduste Akadeemias, arendas seninägematut innukat ja mitmekülgset tegevust, pühendades end kõigiti vene hariduse arendamisele ja rahvusliku kultuuri loomisele. Lomonossov suri 1765. aastal.

Lomonossov kui õpetlane ja ühiskonnategelane. Lomonossovi tegevus kultuuri alal oli mitmekülgne. Kõige tähelepanuväärsem oli see, et temas peitus õpetlane, ühiskonnategelane ja luuletaja ühes isikus. Õpetlasena töötas Lomonossov paljudel teadusaladel, tuues

esile oma talendi haruldase laiahaardelisuse ja mitmekülgsuse ning erakordse loomingulise andekuse. Ta tegi hulga tähtsaid avastusi, eriti oma lemmikteadusharude — füüsika ja keemia alal. Ennetades oma aega saja aasta võrra, tõestas ta, et soojus tekib molekulide (kõige väiksemate osakeste, millest koosnevad kõik meid ümbritsevad kehad) sisemisest liikumisest. Ta töötas välja gaaside ja valguse teooria, mis alles palju aastaid hiljem sai Lääne-Euroopa teaduse omandiks, ning tegi tähtsaid avastusi atmosfäärielektri vallas. Ta organiseeris Venemaal esimese keemialaboratooriumi, võttis keemias tarvitusele kaalud, avastas aine ja energia jäävuse seaduse jne. Ta pani aluse sellistele teadusharudele Venemaal, nagu keeleteadus, ajalugu ja geograafia.

Oma teaduslikus tegevuses püüdis Lomonossov alati allutada teadust inimkonna, esmajärjekorras oma isamaa teenimisele ja püüdis muuta teadust ühiskonna omandiks. Nii näiteks hakkas ta esimesena Venemaal pidama avalikke loenguid füüsika alal.

Need õpetlase suurepäraseid jooned olid temas lahutamatu seotud ühiskonnategelase väljapaistvate omadustega. Lomonossov kui tuline patrioot ei säästnud end võitluses isamaa hüvangu ja kodumaise teaduse eest. «Ma pühendasin end sellele,» ütles ta, «et kuni hauani võidelda vene teaduse vaenlastega . . ., seisin tema (teaduse) eest noorest saadik ega hülga seda vanaduses.» Kogu oma töö kestel Teaduste Akadeemias pidas ta võitlust akadeemia eesotsas seisvate välismaalaste vastu, kuna nad takistasid Venemaa hariduse arengut ja tõkestasid venelaste ligipääsu teaduse juurde.

Oma arvukates teaduslikes, publitsistlikes ja poetilistes teostes esitas ja kaitses Lomonossov hariduse levitamise vajalikkust Venemaal, tööstuse arendamist, põllumajanduse-alaste küsimuste teaduslikku läbitöötamist, kõigil teadusaladel vene spetsialistide kaadri loomist. Kuid Lomonossovi peamine tähelepanu oli pühendatud võitlusele hariduse eest. Ta nõudis, et haridus oleks kättesaadav kõigile seisustele, sealhulgas ka talurahvale. Ta uskus kindlalt vene rahva loovasse jõusse ja võimetesse. Lomonossovi idee põhjal asutati 1755. aastal Moskva ülikool, mis kannab nüüd, nõukogude ajastul, oma suure asutaja nime.

Lomonossovi tööd keele ja kirjanduse alal. Väga tähtsat osa etendavad Lomonossovi teaduslikud tööd keele ja luuleteooria alal. Nende töödega teostas Lomonossov olulise reformi vene kirjandusliku keele alal ja pani aluse värsiehituse sellele süsteemile, mis muutus peamiseks XVIII ja XIX sajandil ning on säilinud meie päevini.

Lomonossov armastas oma emakeelt ja kõneles temast vaimususega. «Vene grammatika» eessõnas kirjutab ta vene keele kohta: «Karl V, Rooma keiser, rääkis, et hispaania keeles on kohane kõnelda jumalaga, prantsuse keeles sõpradega, saksa keeles vaenlastega ja itaalia keeles naissooga. Aga kui ta oleks osanud vene keelt, oleks ta muidugi sellele lisanud, et vene keeles sobib kõnelda nende kõigiga, sest ta oleks leidnud selles hispaania keele suursugususe, prantsuse keele elavuse, saksa keele tugevuse, itaalia keele

maheduse ning peale selle kreeka ja ladina keele rikkuse ja suure väljenduslühiduse.»

Kuid Lomonossov nägi, et vene keel oli tema ajal tugevasti risutatud nii võõrsõnade kui ka vananenud ja iganenud kiriku-slaavi sõnade ja väljenditega. Lomonossov püstitaski oma ülesandeks puhastada vene keel, tuua päevavalgele tema rikkused, arendada vene kirjanduskeelt rahvalikul baasil. Selles oma töös ühendas Lomonossov selle väärtusliku, mis ta leidis slaavi keeles ja rahvalikus keeles. Lomonossov sai aru, et slaavi ja vene keel — need on erinevad keeled, kuid samal ajal ka lähedased teineteisele, sugulaskeeled. Ta arvas, et vene kirjanduslikul keelel on kasulik pöörduda slaavi keele poole. Slaavi keele sõnavara rikkus ja süntaksi väljatootus — need on tema väärtuslikud küljed, mida ei tohi põlata. Peale selle arvas Lomonossov, et slaavi keele kui sugulaskeele ettevaatlik kasutamine kaitseb vene keelt tema rikkumise eest talle mittemomaste võõrsõnade ja väljenditega. Kuid kirjandusliku keele arenemise peamiseks allikaks peab olema «päris keel», mida kõneleb vene rahvas.

Lähtudes neist kaalutlustest esitab Lomonossov oma arutelus «Kiriklike raamatute kasust vene keelele» (1757) oma õpetuse «kolmest stiilist». Ta räägib selles, et vene keeles on kolme liiki sõnu. Esimesse kuuluvad sõnad, mis on ühised nii slaavi kui ka vene keelele, näiteks: *слава* (kuulsus), *рука* (käsi), *ныне* (nüüd, praegu), *почитаю* (austan). Teise kuuluvad sellised slaavi sõnad, mida küll harva kasutatakse, eriti kõnekeeles, kuid mis on arusaadavad kirjaoskajale inimesele, näiteks: *отвержаю* (avan), *господень* (jumala-), *насажденный* (juurutatud), *взываю* (hüüan). Mittetarvitavad ja üsna vananenud sõnad jäetakse siit välja, näit. *обаваю* = *очарываю* (võlun), *рясны* = *ожерелье* (kee), *овогда* = *иногда* (mõnikord), *свене* = *кроме* (peale). Kolmandasse rühma kuuluvad sõnad, mida pole kiriku-slaavi keelsetes raamatutes, näiteks: *говорю* (räägin), *ручей* (oja), *который* (kes, milline, mitmes), *пока* (sel ajal kui, seni), *лишь* (vaid, ainult), s. o. puhtvene sõnad. Nende kolme rühma sõnade erisugusest ühendamisest tekib kolm stiili — «kõrge», «keskmine» ja «madal».

«Kõrge stiil» kujuneb esimese ja teise rühma sõnadest. See on pidulik, ülistav ja tähtis stiil, milles peab kirjutama kangelaspoeme, oode, proosas aga — oraatorlikke kõnesid «tähtsatest ainetest». «Keskmine stiil» peab koosnema peamiselt vene sõnadest, s. o. esimese ja kolmanda liigi sõnadest, millele võivad liituda slaavi sõnad, s. o. teise liigi sõnad, kuid seda on vaja teha suure ettevaatlikkusega, «selleks et väljenduslaad ei näiks «ülespuhutuna.» Selles stiilis tuleb kirjutada tragöödiad, sõbralikke kirju värsides, eelegiad ja satiire, proosas aga — ajaloolisi teoseid. «Madal stiil» koosneb eranditult vene sõnadest, milliseid pole slaavi keeles. Selles tuleb kirjutada komöödiad, epigramme ja laule, proosas aga — kirju, «tavaliste asjade kirjeldusi».

Õpetus «kolmest stiilist» polnud Lomonossovi leiutis. See oli tun-

tud juba Vana-Roomas ja Venes XVII sajandil. Kuid Lomonosovil omandab see teooria hoopis teise ilme ja erilise tähenduse. Esiteks Lomonossov, võttes tarvitusele õpetuse «kolmest stiilist», taotleb kõrget eesmärki — tugevdada ja kinnitada vene keele kui kirjandusliku keele seisundit, piirates kiriku-slaavi keele tarvitamist, lähendades kirjanduslikku keelt kõnekeelele; teiseks määrab ta igale «stiilile» kindla kirjandusliku žanri, taotledes vormi ja sisu vastavust. Viimase kaalutluse sisendas temasse klassitsism. Just sellepärast säilitavad tema järglased klassitsismi valitsemise ajal vene kirjanduses Lomonossovi õpetust «kolmest stiilist» kui seadust.

Suur tähtsus vene rahvuskeele tugevdamisel oli Lomonossovi võitlusel vene keele risustamise vastu võõramaisega. Geniaalse õpetlasena ja paljude keelte suurepärase tundjana oskas ta leida vene sõnu teaduslike mõistete väljendamiseks ja pani sellega aluse vene tehnilisele ja teaduslikule sõnavarale. Väga paljud tema poolt loodud teaduslikest väljenditest läksid kindlalt tarvitusele ja on kasutusel tänapäevani, näiteks: *земная ось* (maakera telg), *удельный вес* (erikaal), *равновесие тел* (kehade tasakaal), *кислота* (hape), *квасцы* (maagjää), *воздушный насос* (õhupump), *магнитная стрелка* (magnetnõel) ja teised¹. Tõlkimata jättis Lomonossov need teaduslikud ja tehnilised väljendid ja sõnad, mida oli raske vene keelde tõlkida või mis olid juba ammust ajast väga sügavalt juurdunud vene keele sõnavarasse. Kuid ka neid püüdis ta kohandada vene keele reeglitele, näiteks: enne teda ja tema ajal tarvitusel olnud sõna «квадратуум» asemel kirjutas ta *квadrat* (ruut, kvadraat), «оризонт» asemel *горизонт* (silmapiir, horisont), «препорция» asemel *пропорция* (proportsioon).

Värsiehituse reform. Määratu suureks teeneks vene kirjandusele oli Lomonossovi poolt läbi viidud värsiehituse reform.

XVII sajandil tekkinud süllaabiline poeesia kandus üle ka XVIII sajandisse. Kuid 1735. aastal avaldas V. Trediakovski (1703—1769), poet ja õpetlane, teose «Lühike ja uus viis vene värsside loomiseks» («Краткий и новый способ к сложению стихов российских»). Selles raamatus seadis ta endale esimesena eesmärgiks luua värssse, mis on vastavad vene keele struktuurile ning loobuda süllaabilisest — päritolult poolapärasest värsiehitusest. Trediakovski näitab, et «meie lihtrahva poeesia juhtis» teda mõttele, et vene keelele on omane mitte süllaabiline, mis põhineb ühesugusel silpide arvul igas värsis, vaid süllaabilis-tooniline värsiehitus, mis tugineb ühesugusel rõhkude arvul igas värsis, rõhuliste ja rõhutute silpide vaheldumisel. See on väga tähtis ja õige mõte. Kuid Trediakovski ei osanud teha sellest põhiteesist kõiki vajalikke järeldusi.

Lomonossov hindas Trediakovski põhimõtet: vene keelele on

¹ Selleks et mõista, mida tegi Lomonossov vene teadusliku terminoloogia loomiseks, võrreldgem kaht teaduslikku väljendit füüsika alalt — Lomonossovi eelset ja Lomonossovi poolt sissetoodut. Enne Lomonossovit öeldi: «Neist jõududest, mis liikuma panevad». Lomonossov tõi selle asemele kasutusele: «Liikumiseadustest». Kuivõrd on see lihtsam ja arusaadavam!

omane süllaabilis-tooniline värsiehitus. Kuid Lomonossov arendas seda väidet edasi, viis vene värsi reformimise lõpuni. 1739. aastal, õppides tollal Saksamaal, kirjutas Lomonossov «Kirja vene värsiloomise reeglitest» («Письмо о правилах Российского стихотворства»), milles ta näitas (nii teoreetiliselt kui ka oma luuleteoste katkenditega), et vene keeles on võimalik kasutada mitte ainult trohheust ja jambi, nagu kinnitas Trediakovski, vaid ka anapeste ning jambide ühendamist anapestidega ja trohheuste ühendamist daktüliteliga, et võib rakendada nii mees-, nais- kui ka daktüülisi riime ja vaheldada neid. Lomonossov arvas, et süllaabilis-toonilist värsiehitust tuleb laiendada igasuguse pikkusega värsile — 8-, 6-, 4-silbilisele, mitte aga ainult 11- ja 13-silbilisele värsile, nagu seda tegi Trediakovski.

Lomonossov tegutses kui tuline patrioot, kes oli täielikult veendunud, et Venemaal võib olla oma värsiehitus, mis ei jää «elavuse ja heroilise kõla poolest» maha kreeka, ladina ja Lääne-Euroopa värsiehitusest. Ta viib ellu värsi reformi, selleks et luua rahvuslikku värsiehitust, mis oleks omane vene keele struktuurile.

Lomonossovi poeetiline tegevus. Lomonossov polnud mitte ainult suur õpetlane, vaid ka oma-aja parim poet. Kodaniku-patrioodina hindas Lomonossov seda kunsti, mis teenib ühiskonna, rahva huve.

Ta võitles kirjanduse sisukuse ja ideelisuse eest. Oma poeetilises tegevuses täitis Lomonossov ise hiilgavalt nõuded, mida ta esitas kirjandusele ja poeedile.

Värsse kirjutama hakkas Lomonossov varakult. Kuid tema luulelooming arenes ja puhkes õitsele pärast tagasipöördumist välismaalt. Ta kirjutas teoseid kõige erisugusemate žanride alalt: oode, tragöödiad, lüürilisi ja satiirilisi luuletusi, valme, epigramme¹. Tema armastatuimaks žanriks oli ood.

Oma oodides ülistab Lomonossov venelaste võite vaenlaste üle («Ood Hotini vallutamise puhul» — «Ода на взятие Хотина», mis oli pühendatud Türgi kindluse Hotini vallutamisele 1739. a.) või tähistab mitmesuguseid pidulikke tähtpäevi. Lomonossov kirjutas ka oode, mis olid pühendatud religioossetele ja teaduslikele teemadele. Sellisteks on näiteks tema kaks «Mõtisklust»: «Hommikune mõtisklus jumala suurusest» («Утреннее размышление о божием величестве») ja «Õhtune mõtisklus jumala suurusest suurte virmaliste puhul» («Вечернее размышление о божием величестве при случае великого северного сияния»). Need «Mõtisklused» kujutavad endast teadusliku poeesia näidiseid. Neis oskas ta (nagu seda pole keegi teinud pärast teda kuni meie päevini) anda teaduse ja poeesia ühendamise üheks tervikuks. Kujukas luulevormis annab Lomonossov «Hommikuses mõtiskluses» päikese füüsikalise struktuuri teadusliku kirjelduse, «Õhtuses mõtiskluses» aga oma teooria virmaliste tekkimisest.

Lomonossovi oodide põhiteemad. Lomonossov kirjutas umbes kakskümmend pidulikku oodi. Vaatamata sellele, et need Lomonos-

¹ Epigramm — satiirilise sisuga lühike luuletus.

sovi oodid olid adresseeritud monarhidele, kes tema ajal Vene troonil sageli vahetusid, ei olnud need mõeldud tema kaasaegsete tsaaride ja tsaarinnade ülistamiseks. Oma loomult ja vaadetelt oli Lomonossov poeet-kodanik. Tal on suurepärane luuletus «Kõnelus Anakreoniga» («Разговор с Анакреном»), mis näitab Lomonossovi suhtumist poeesiasse ja tema arusaamist poeedi ülesannetest. Anakreon oli väljapaistev vana-kreeka poeet VI sajandi lõpul ja V sajandi algul enne meie ajaarvamist, armastuse ja maiste rõõmude laulik. Lomonossov tõlkis neli Anakreoni luuletust ja andis igäihele neist oma vastuse. Ühes vastuses ütleb Lomonossov:

Ehk küll ka armuõrnust
võin tunda südames,
pean kangelase kuulsust
ma siiski kõrgemaks.

Lomonossov vastandab armastuslaulik Anakreonile enda kui kangelaslauliku. Poetide kõnelus lõpeb aga selliste värssidega: Anakreon palub maalikunstnikku maalida oma armastatu portree ja annab selle kirjelduse. Lomonossov pöördub kunstniku poole samasuguse palvega, kuid ei anna naise, vaid oma «armastatud emakese» — kodumaa kirjelduse, keda ta ülistab kui rahu eest võitlejat:

Tal andke skepter, aupärg pähe,
ja tooge talle purpurkeep.
Maaailma seadust andma läheb
ja tülidele lõpu teeb.
Tal inimlikkust üliküllalt,
ta kuju kaunis, lahke, üllas.
On suur me armas emake,
kes sõdadele lõpu teeb.

Kodumaa, selle ääretud avarused, selle ammandamatud loodusrikkused, tema jõud ja võimsus, tema tuleviku suurus ja kuulsus — see on Lomonossovi oodide põhiteema. Seda täpsustab ja täiendab vene rahva teema. Lomonossov ülistab luules vene rahva andekust, tema sõjaväe tugevat võitlustahet, vene laevastikku. Ta väljendab kindlat usku, et Venemaa on võimeline sünnitama oma suuri õpetlasi, oma «vene Kolumbusi», tähtsaid kultuuritegelasi. Selle teemaga seoses kerkib Lomonossovi oodides üles ka kangelaste, suurte vene inimeste teema. Selliseid kangelasi näeb ta ennekõike Ivan IV ja Peeter Suures, eriti viimases. Pole ühtki oodi, milles Lomonossov poleks ülistanud Peetrit. Peeter oli Lomonossovile kallid kui suur reformija, kui hariduse eest võitleja.

Üheks tähtsamaks teemaks Lomonossovi poeesias oli teaduse teema. See oli tema lemmikteema. Ta ei võtnud seda mitte abstraktselt, vaid käsitles alati kui kodumaa teenimise teemat, ühendas sellega üheks tervikuks. Oma oodides, nagu ka oma teaduslikes töödes, maalisk Lomonossov avaraid pilte kodumaa teaduse võimalikust ja kohustuslikust teenimisest.

Kõik esitatud teemad, mida Lomonossov on ühendanud oodis, täitsid selle suure ideelise sisuga, muutsid tema oodi omamoodi

tegevusprogrammiks, «juhendiks» tsaaridele ja tsaarinnadele. Lomonossovi ood kõneles mitte niivõrd olevikust, kuivõrd soovitud tulevikust. Kujutades poeedi unistust, kõlas see kutsena suunata valitsuse ja rahva jõupingutusi maa edaspidisele ümberkujundamisele, selle loodusrikkuste kasutuselevõtmisele, rahvusliku kultuuri arendamisele.

Oodi žanrilised iseärasused. Nagu me teame, oli ood üheks klasitsismi põhiliseks poetiliseks žanriks. Lomonossov tõi vene XVIII sajandi poeesiasse piduliku oodi žanri, muutes selle vastavalt oma arusaamisele poesia ülesannetest. Tema ood ei ülistanud mingit kindlat sündmust, vaid see oli oraatorlik värsskõne, milles anti maa ümberkujundamise avar programm. Lomonossovi ood oli vene rahvusliku iseteadvuse väljenduseks, lakkas olemast õukonna žanriks (nagu Trediakovskil) ja muutus rahva hääleks. Lomonossov seisis Lääne-Euroopa klassitsistidest kõrgemal selle poolest, et ta ei teeninud oma oodidega mitte monarhe, vaid isamaad. Lomonossov kaldus klassitsismist kõrvale ka ses suhtes, et ta tõi oodi looduspilte.

Lomonossovi poeesias avaldusid vene klassitsismi tähtsaimad jooned: poet kasutab teemasid, mida sisendab temasse vene tegelikus; ta põleb soovist anda kodumaale kogu oma jõud, aidata kaasa selle õitsengule.

Tõelise poeedina taotleb Lomonossov oma oodides vormi ja sisu ühtsust, ta muudab oodi tõeliseks kunstiteoseks.

Ood «Keisrinna Jelizaveta troonileastumise päevaks». See ood (1747. a.) kuulub Lomonossovi parimate oodide hulka. See on pühendatud keisrinna Jelizavetale ja kirjutatud tema troonileastumise päevaks (25. novembril).

1747. aastal kinnitas Jelizaveta Teaduste Akadeemia uue põhi kirja ja uued koosseisud, mille alusel akadeemiale antud summad suurenesid kahekordseks. Samal aastal kavatses Vene valitsus astuda sõtta Austria, Inglismaa ja Hollandi liitlasena, kes sõdisid tollal Prantsusmaa ja Saksa riikide vastu. Need asjaolud määravadki Lomonossovi oodi sisu. Ta tervitab Jelizavetat kui hariduse eest võitlejat, ülistab rahuaega kui teaduste edasise õitsengu panti. Oma põhiideesid arendab Lomonossov range ja kooskõlastatud plaani järgi. Ta alustab sissejuhatusega, mis sisaldab kiitust vaikusse, s. o. rahuaegadele, mis aitavad kaasa riigi õitsengule ja rahva heaolule. Pöördudes järgnevalt Jelizaveta poole, kiidab Lomonossov teda kui rahu¹ kaitsjat, kes troonileastumisel lõpetas sõja rootslastega.

Seejärel teeb ta lüürilise kõrvalepõike, milles hoiatab valitsust sõtta vahele segamast. See kõrvalepõige võimaldab tal üle minna uuele teemale — Peetri kui uue Venemaa looja ülistamisele. Lomonossov ülistab Peetrit kui võitlejat mahajäämuse vastu, mis valitses Venemaal kuni tema päevini, kiidab teda võimsa armee ja laevastiku loomise eest ning teaduste levitamise eest.

¹ *Jelizaveta* — vanaheebrea nimi, tähendab rahu, vaikust.

Maininud lühidalt Katariina I valitsemisaega, pöördub Lomonossov uuesti Jelizaveta poole, kelles ta tahaks näha tema suure isa väarikat järglast, samasugust teaduse ja kunsti kaitsjat. Ja edasi, andes nagu «juhendi» keisrinnale, kujutab Lomonossov tema riigi tohutu suurt maa-ala, annab geograafiliselt täpse pildi Venemaast koos tema merede, jõgede, metsade ja rikkalikude maapõuevaradega. Need maa määratud rikkused on vaja välja tuua ja rakendada riigi ja rahva kasuks. Sedä võivad teha teaduseinimesed, õpetlased. Nii tuuakse oodi sisse uus teema — teema teadusest ja teadlaste ettevalmistamisest vene rahva hulgast.

Sügav usk vene rahvasse ja kindel veendumus tema andekusse kõlab Lomonossovi sõnadest selle kohta, et

Siis kõigis veene võtab võimust,
et ilmuda ka vene hõimust
võib Platoneid ja Newtoneid.

(Vana-kreeka filosoofi Platoni ja suure inglise matemaatiku Newtoni nimed on esitatud tõeliste õpetlaste nimedena.)

Kutsudes tulevasi õpetlasi üles viljakale tegevusele esitab Lomonossov järgmises stroofis piduliku hünni teadusele.

Oodi lõppstroof on sarnane algusega: poet ülistab uuesti rahu-aega ja Jelizavetat ning pöördub hoiatusega Venemaa vaenlaste poole.

Oodi harmoonilisusest saame ülevaatliku pildi, kui teeme järgmise graafilise skeemi selle üleschitusest:

1.—4. stroof —
kiitus rahuajale ja te-
ma eestvõitlejale
Jelizavetale,

5.—6. stroof —
lüüriline kõrvalepõige
— üleminek peaosale,

7.—21. stroof —
peaosale.
Peetri ülistamine; «juhend»
Jelizavetale sammuda isa
jälgedes; kodumaa ja tema
rikkuste ülistamine; nende
ümbertöötamise
hädavajalikkus,

22.—23. stroof —
lüüriline pöördumine kaas-
maalaste poole ja teaduse
ülistamine,

24. stroof —
lõpposa.
Pöördumine Jelizaveta
poole.

Oodi ideelis-temaatilise sisu rikkusele vastab ka Lomonossovi poolt kasutatud poeetiliste võtete ja vahendite rikkus, mis on tiheldalt seotud piduliku oodi žanriga. Lomonossov kasutab laialdaselt kreeka-roma jumalate ja jumalannade kujusid: Marsi (sõjajumalat), Neptunit (merejumalat), Plutonit (maa-aluse riigi jumalat), Boreast (põhjatuult), Minervat (tarkusejumalannat), muusasid (teaduse ja kunsti kaitsjaid); kõneleb Parnassose mäest kui muusade eluasemest. Sageli kasutab ta isikustamise võtet, kujutades abstraktseid mõisteid — rahuaega, teadust, isamaad jt. elusolenditena. Ohtrasti on oodis esitatud metafoore: «Се хочет лира

восхищенна гласить велики имена» («Vaimustatud lüüra tahab sellega kuulutada suuri nimesid»); «Почувствуют и камни силу Тобой восставленных наук» («Ka kivid tunnevad Sinu poolt püstitatud teaduste jõudu») jt.; metonüümiaid: «Давно б Секвана постыдилась своим искусством пред Невой» («Juba ammu Sequana¹ oleks häbenenud oma kunstiga Neeva ees») jt.; epiteete: *возлюбленная тишина* (armastatud vaikus); *лира восхищенна* (vaimustatud lüüra); *жестокая судьбина* (karm saatus); *приятных струн сладчайший глас* (meeldivate keelte magusaim hääl) jt. Ülev, vaimustatud kõnetoon luuakse paljude retooriliste küsimuste ja hüüatuste, kõneluste ning juhatuste rikkusega. Oodi pidulikkusele, tema oraatorlikule ülesehitusele vastab samuti keele «kõrge stiil», milles ta on kirjutatud. Kõne on perioodiline, mis koosneb reast üheks tervikuks ühendatud lausetest. Lomonossovi oodile tüüpiline kümnerealine stroof sisaldab endas harilikult ühe fraasi-perioodi. Oodi keele pidulikkusele aitavad kaasa poeedi poolt kasutatud slaavikeelsed sõnad: *сия* (see), *воззри* (vaata), *только* (niipalju), *отверзает* (hülgab), *се* (see), *зиждет* (loob, ehitab) jt.

Oodi keelele püüab Lomonossov anda juurde pidulikkust ja jõudu ka värsimõõduga — neljajalgse jambiga, millele on omane, tema enda sõnade järgi, «kõrgus ja suursugusus». See oli Lomonossovi armastatum värsimõõt, ja ta oskas seda kasutada väga meisterlikult, andes oma värsile juurde erilise kõlavuse ja meloodilisuse. Oodi keel on rikas mitmesugustest intonatsioonidest². Oodi algus antakse näiteks pidulikus, kuid võrdlemisi rahulikus toonis. Viienaldas stroofis («Vaikige, leegitsevad helid») tõuseb toon, tugevneb, võtab käskiva iseloomu. Ülevatena kõlavad ka järgmised kaks stroofi, mis on pühendatud Peetri ülistamisele. Ja kuni oodi lõpuni, vastavalt stroofi sisule, muudab poeet intonatsiooni, jäädes siiski oraatorlikult üleva kõne piiridesse.

Tuleb märkida ka riimide korrapärasust oodi stroofides. Ood koosneb kümnerealistest stroofidest. Esimesel neljal real on ristriim, edasi tuleb kaks rida segariimiga, viimases neljas reas aga on antud süliriim.

Lomonossovi oodid olid värsi kõlavuse ja meloodilisuse, keele kerguse ja arusaadavuse poolest oma aja kohta erandlikuks nähtuseks³. Võib täie õigusega öelda, et vene poeesias ilmusid esimesed sellised algupärased kunstiteosed, milles oli saavutatud sisu ja vormi ühtsus.

¹ *Sequana* — Seine'i jõe ladinakeelne nimetus. Lomonossov mõtleb siin Pariisi Teaduste Akadeemiat, kellele vastandab Teaduste Akadeemia Peterburis (Tõlk.)

² *Intonatsioon* — häälekõrgus ja selle rütmilis-meloodiline vaheldus (kõnelemisel).

³ Üks Lomonossovi kaasaegseist kõneleb muljest, mida tekitas juba poeedi esimene ood: — «Hotini vallutamise puhul»: «Me olime väga hämmastatud sellest vene keeles veel enneolematust värsimõõdust... Kõik lugesid ja pänid imeks seda uut värsimõõtu.»

Lomonossovi tähtsus kirjanduse ajaloos. Lomonossovi tähtsus vene kirjanduse ja kirjakeele ajaloos on väga suur.

1. Lomonossov tegi määratu suure töö vene kirjakeele arendamise alal rahvakeele alusel, viis lõpuni Trediakovski poolt alustatud vene värsiehituse reformi ja kinnitas seda oma poeetiliste töödega. Lomonossovist alates on kasutusel see värsiehituse süsteem, mis on maksev tänapäevani.

2. Lomonossov aitas kaasa vene klassitsismi — oma aja kohta progressiivse suuna — loomisele, ja oli piduliku oodi isaks, mis muutub pärast teda populaarseks žanriks XVIII sajandi ja XIX sajandi alguse vene kirjanduses.

3. Lomonossovi poeesia, mis oli sügavalt ideeline, patriootiliselt häälestatud, aitas märksa kaasa vene kirjanduse kiirele ja edukale arenemisele. Teadlase ja poeedina andis Lomonossov kogu oma teadmised ja jõu rahva ning kodumaa teenimiseks. Kogu tema elu oli täis väsimatuid loomingulisi otsinguid ja kangelaslikku võitlust vaenlastega, kes igati takistasid tema ümberkujundavat tegevust hariduse alal. Oma surmaeelsetes ülestähendustes kirjutab Lomonossov muu seas: «Selle eest kannatan, et püüan kaitsta Peeter Suure tööd, et venelased õpiksid, et nad näitaksid oma väärikust... Ma ei kurda oma surma üle: elasin, kannatasin ja tean, et isamaa lastel on minust kahju...»

Vaba Nõukogudemaa kodanikud on vaimustatud ja uhked oma suurele esiisale, oma kodumaa tõelisele pojale.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Millised vene rahva parimad jooned on kehastatud Lomonossovi isikus ja tegevuses?
2. Millist peamist eesmärki taotles Lomonossov oma mitmekülgses tegevuses?
3. Milles seisnes Lomonossovi reform vene kirjandusliku keele ja värsiehituse alal?
4. Lomonossovi oodi (1747. a.) peamine sisu.
5. Milles on selle oodi kunstilised iseärasused?

XVIII SAJANDI VIIMASE KOLMANDIKU KIRJANDUS.

Poliitiline ja ühiskondlik olukord. XVII sajandi viimasel veerandil tõusis Venemaa tähtsale kohale Euroopa riikide seas. Selliste väljapaistvate väejuhtide, nagu Rumjantsevi ja Suvorovi juhtimisel saavutasid Vene väed hiilgava võidu kahes sõjas Türgi, tol ajal sõjaliselt tugeva suurriigi üle.

Nende sõdade tulemusena sai Venemaa väljapääsu Mustale merele; maa lõuna-osas tekkisid sellised suured linnad, nagu Odessa, Nikolajev, Sevastopol.

Kuid vene rahva kõigist võitudest sai kasu aadel, kes tugevasti kindlustas oma võimu Katariina II ajal (1762—1796). See aeg oli pärisorjuse kõrgaja ja mõisnike omavoli perioodiks. Oma ukaasides teatas Katariina II avameelselt: «Meie kavatseme mõisnikke nende mõisatesse ja valduste juurde alles jätta, talupoegi aga vajalikus sõnakuulmises pidada.»

Pärisorjus seati sisse maa-aladel, kus seda varem polnud: Ukrainas ja Põhja-Kaukaasias. 800 000 mõisnike võimu alt vaba riigitalupoega jagas Katariina

oma soosikutele. Rea tsaarinna ukaasidega oli mõisnikele jäetud õigus saata oma talupoegi sunnitööle; müüa neid «nagu muud liikumatut varandust»; talupoegadele oli keelatud esitada kohtuvõimudele kaebusi mõisnike peale. Talupoegade muutus mõisniku täielikuks omandiks. Mõisniku võim mõisas muutus piiramatuks.

Selline olukord viis klassivõitluse teravnemisele. Alates XVIII sajandi 60-ndatest aastatest suurenevad talurahva, Uraali tööliste ja kasakate-kehvikute rahutused. Haripunkti saavutab klassivõitlus sel perioodil talurahvasõjas Pugatšovi juhtimisel (1773—1775). See oli võimas rahvalikumine, mis oli suunatud feodaal-pärisorjusliku ikke vastu; kuid nagu kõik talurahvasõjad, oli ka see stiihiline ja lõppes ülestõusnute lüüasaamisega. Vaatamata sellisele lõpule andis ülestõus tugeva löögi pärisorjusele.

Pugatšovi ülestõus kohutas Katariinat ja aadelkonda äärmiselt. Pärast selle maharuumist tugevnes maal veel enam valitsuse reaktsioon.¹

Haridus ja kultuur XVIII sajandi viimasel kolmandikul. Klassivastuolude teravnemine ja talurahvalikumise kasvamine soodustavad eesrindliku ühiskondliku mõtte arenemist ja jaotavad kultuuri selgelt kaheks leeriks: progressiivseks ja reaktsiooniliseks. Kasvab ja tugevneb eesrindliku aadli ja ühiskonna demokraatlike kihtide kirjandus, mis teravalt paljastab ametnike-altkäemaksuvõitjaid, suurnikke, kes oma kõrget seisundit pole saavutanud teenete põhjal, ja julmi mõisnikke.

Kiiresti areneb teadus. 1755. aastal asutatud Moskva ülikool kasvas sel perioodil võimsaks teaduse tsentrumiks.

Rahyamassidest tõusis esile geniaalseid leiutajaid, kes tegid hulga tähtsaid avastusi, ennetades Lääne-Euroopat. Nii valmistas I. Kulbin, Nižni-Novgorodi kodanik, isesõitva jalgratta, mehhaaniliselt iseliikuva laeva ja ilma vahetagedeta kaarsilla projekti Neeva jõe. Uraali mäetöölise poeg I. Polzunov leiutas ja ehitas 1763. aastal (peaaegu 20 aastat enne J. Watti) aurumasina.

XVIII sajandi viimasel kolmandikul avati hulk keskkõppeasutusi ja koole pealinnades, kubermangu- ja maakonnalinnades. Laiemalt arenes koduse hariduse süsteem aadliperekondades. Peterburis ja Moskvast tekkisid teaduslikud ja kirjanduslikud ühingud. Suurt tähelepanu osutati vana-vene ajalooliste ja kirjanduslike teoste kogumisele ja väljaandmisele. Märnatavalt rohkem hakkas ilmuma ajalehti ja ajakirju, rohkem anti välja raamatuid. Eriti viljakas oli ses suhtes Nikolai Ivanovitš Novikovi (1744—1818) tegevus.

See oli kõrge kultuuriga inimene, väljapaistev ühiskonnategelane, žurnalist ja kirjanik. Ta alustas oma ühiskondlikku valgustavat tegevust satiiriliste ajakirjade väljaandmisega (tema esimene ajakiri «Truten» («Leskmesilane») hakkas ilmuma 1769. a. maikuus). 70-ndatel aastatel annab Novikov välja rea raamatuid Venemaa ajaloo alalt.

Novikov organiseerib Moskvast «Teadlaste Sõprusühingu», kelle eesmärgiks oli hariduse levitamine ja kasulike raamatute väljaandmine. Loodi «Trüki-kompanii», kes ei andnud välja mitte ainult raamatuid, vaid organiseeris ka raamatute müüki linnades ja isegi maal.

Novikovi tegevus, kes koondas enda ümber hulga eesrindlikke inimesi, näis Katariina II-le ohtlikuna. 1784. aastast alates algas Novikovi tagakiusamine ja 1792. aastal pandi ta 15 aastaks Schlüsselburgi kindlusse vang. Pärast Katariina II surma, 1796. aastal, vabastati Novikov vanglast, kuid ta väljus sealt täiesti haigena.

Satiirilised ajakirjad. 70-ndate aastate algul (eriti ajavahemikul 1769.—1774. aastani) hakkab ilmuma mitu satiirilist ajakirja. Neis leiab eredat kajastust üha tugevnev klassivõitlus, laiaades ühiskonnakihtides kasvav eitav suhtumine kehtivasse korda. Valitsus püüdis satiirilisi ajakirju kasutada oma huvides. Valitsuse poolt väljaantav ajakiri (selles kirjutas ka Katariina II ise) ja teised tema mõju all olevad ajakirjad püüdsid niipalju kui võimalik leevendada kallalaitunge tolle aja Venemaa tegelikkuse vastu, ilustada elu, paljastada ainult selli-

¹ Valitsuse reaktsioon — abinõud, mis olid suunatud kõige eesrindliku, progressiivse vastu.

seid ühiskondlikke pahesid, nagu ebausku, ihnsust, priiskamist, klatši. Kuid Novikovi ajakirjad kõnelesid pärisorjuses oleva talurahva raskest olukorrast, tema äärmisest viletsusest ja õigusetusest, paljastasid mõisnike omavoli ja julmust, ametnike riigivargust ja allkäemaksuvõtmist.

Pärast Pugatšovi ülestõusu katkestati satiiriliste ajakirjade ilmumine. Uuesti elustusi nad 1789. aastal, kui I. Krõlov hakkas välja andma oma ajakirju. Kuid ka Krõlovi tegevus žurnalistina lõppes peagi.

Vaatamata rasketele tsensuuriludele ja lühiajalisele eksisteerimisele etendasid satiirilised ajakirjad siiski tähtsat osa ilukirjanduse arengus.

Satiiriliste ajakirjade veergudelt võib leida nii kujude oskuslikku esitamist, õigesti esitatud olustikupilte kui ka lihtsale kõnekeelele lähedast elavat keelt.

Sellised teosed, nagu ajakirjas «Zivopissets» («Maalikunstnik») avaldatud «Katkend teekonnast ***-sse» («Отрывок из путешествия в***») ja «Kirjad Falaleile» («Письма к Фалалю»), andsid õige kirjelduse pärisorjuses vaevlevate talupoegade olukorrast mõisnike-julmurite võimu all, esitasid tooreste ja metsikute mõisaomanike ilmekaid kujusid.

Kirjanduse arenemine. Keeruline ja tormiline ühiskondlik elu, mis oli täis klasside vahelisi teravaid kokkupõrkeid, ning välismaal toimunud revolutsioonilised sündmused teravdasid klassivõitlust ka kirjanduses. Kerkib esile hulk kirjanikke kõige erinevamatest ühiskonnakihtidest. Tolle aja kirjanike hulgas näeme me niihästi kõrgaristokraatiat eesotsas Katariina II-ga kui ka kesk- ja väikeaadli, linnakodanlaste ning isegi pärisorjade-talupoegade esindajaid.

Klassitsism muutub suurel määral, tekib uus vool kirjanduses ja kunstis — sentimentalism¹, tugevnevad ja arenevad tegelikkuse õige kujutamise algmed.

Iseloomulik on ses suhtes ühe XVIII sajandi kõige silmapaistvama poeedi — Gavriil Romanovitš Deržavini (1743—1816) looming.

Päritolult aadlik, oli Deržavin oma klassi esindajaks ja oma veendumustelt aadlimonarhia kaitsjaks.

G. Deržavini elukogemused olid rikkad ja mitmekesised. Ta alustas oma teenistust rivisoldatina, lõpetas selle aga ministrina.

Oma teenistusliku tegevuse alal puutus ta kokku eri ühiskonnakihtide eluga alates lihtrahvast kuni tsaaritroonini. Ja neid rikkalikke elukogemusi on Deržavin kui aus ja otsekohene inimene kajastanud oma loomingus.

Deržavin kirjutas oode, mis olid pühendatud nii Katariina II-le kui ka õukonnaelu sündmustele; oode, mis ülistasid vene relvade võitu XVIII sajandil, suuri väejuhte Rumjantsevit, Suvorovit; oode, mis ülistasid loodust.

Neis oodides kaldus Deržavin paljus kõrvale klassitsismi reegleist. Nii näiteks oodis «Felitsa» («Фелица») avaldub klassitsism Katariina II kuju kirjeldamises, mis on varustatud kõigi voorustega, ülesehituse harmoonilisuses, vene oodile tüüpilises kümnerealises stroofis. Kuid klassitsismi reeglitest hoolimata, mille järgi ei tohtinud ühe teose ulatuses kasutada eri žanre, ühendas Deržavin siin

¹ *Sentimentalism* — tuleneb prantsuskeelsest sõnast, mis tähendab tunde-
lisust.

oodi satiiriga, vastandades tsaarina positiivse kaju tema kõrgete aukandjate (Potjomkini, A. Orlovi, P. Panini) negatiivsetele kaju-
dele. Seejuures olid kõrged aukandjad kujutatud niivõrd õigesti,
neile omaseid iseloomulikke jooni oli rõhutatud nii, et kaasaegsed,
nende hulgas ka Katariina, tundsid neis kohe ära vastavad isikud.

Suurimaks uuenduseks oli autori enda isiksuse — koos tema iseloomu, vaadete ja harjumustega — sissetoomine oodi. Deržavini sule all lähenes ood teosele, mis õigesti ja lihtsalt kujutas tegelikkust.

Klassitsismi ranged reegleid rikkus ka keel, milles on kirjutatud see ood. Deržavin hülgas Lomonossovi ajal kirjanduses kehtestatud kolme stiili teooria. Oodile oli ette nähtud kõrge stiil, kuid Deržavinil seisavad pidulikult ja ülistavalt kõlavate värsside kõrval täiesti lihtsad («Lollustele vaatad läbi sõrmede. Üksnes pahet ei salli sa» — «Дурачества сквозь пальцы видишь. Лишь зла не терпишь одного») ja võib kohata isegi «madala stiili» värss: «Ja nõega ei määrita larhve» («И сажей не марают рож»).

G. Deržavin.

Oodis «Felitsa» lähenevad kerged ja kõlavad värssid naljatlevale kõnekeelele, mis erineb täiesti Lomonossovi oodide pidulik-ülistavast kõnest.

Lomonossovile lähemal seisab Deržavin oma oodides, mis on pühendatud vene sõjaväe poolt saavutatud võitude ülistamisele. Siin omandab poeedi kõne pidulik-üleva tooni, kasutatakse ülemäära liialdavaid epiteete, võrdlusi ja metafoore. Deržavin ülistab oma aja väljapaistvaid väejuhte Repnini, Rumjantsevit ja eriti Suvorovit. Kuid tema võidu-patriootiliste oodide peamiseks kangelaseks on vene soldat, vene rahvas. Patriootilise vaimustusega kõneleb Deržavin vene soldati kangelaslikkusest ja vastupidavusest, Venemaa võitmatusest.

Vene rahvas pole Deržavini kujutuses mitte võõraste maade anastaja, vaid oma kodumaa kaitsja ja Napoleoni poolt orjastatud Euroopa rahvaste vabastaja. Oodis «Alpidest ülemineku puhul» («На переход Альпийских гор»), pöördudes Lääne-Euroopa rahvaste poole, ütleb poeet:

Russ võitleb õnne, rahu nimel
nii meie, teie, kõigi eest.

Deržavin mitte ainult ei ülistanud seda, mis tema arvates tugevdas riiki, vaid ka paljastas õukondlikku aristokraatiat, kes «õnnetute häält ei võta kuulda». Imestamapaneva otsekohesuse ja teravusega naerab ta välja kõrgeid aukandjaid, kes uhkustavad oma kõrge seisundiga, kuigi neil pole mingisuguseid teeneid kodumaa ees. Oodis «Suurnik» ütleb ta, et «eesel jääb eesliks, puistatagu ta kas või ordenitega üle; seal, kus peab tegutsema mõistusega, ta vaid liigutab kõrvu».

Oodis «Võimukandjaile ja kohtumõistjaile» («Властителям и судиям») esitab Deržavin oma riigitegelase ideaali:

Teil tuleb seadust kaitsta võtta.
Ei kaota või te midagi.
Te hädasse ei tohi jätta
vaeslapsi, leski iialgi.

Te kohus süütuid hingi päästa
ja kaitsta ikka õnnetuid.
Ja tugevate eest teil säästa
on tarvis nõrku, jõuetuid.

Deržavini hoolitsus ühiskondliku heaolu eest, ebaõigluse julge paljastamine, püüd eluliselt õigesti kujutada inimest ja vene tege-
likkust — need on tema poeesia tugevad küljed, mis avaldasid mõju vene kirjanduse edaspidisele arenemisele, just need kõitsidki nii dekabrist Rõlejevi kui ka Puškini tähelepanu.

Deržavin ise osutab oodis «Mälestussammas» («Памятник»), kuulutades oma õigust ajaloolisele surematusele, et ta hakkas oodides esimesena kõnelema «naljatlevas vene keeles» — kerges, lihtsas, poolnaljatlevas kõnekeeles. Ta loeb oma teeneks ka seda, et «julges... naeratusega rääkida tsaaridele tõtt».

Sentimentalism. XVIII sajandi 70-ndate aastate teisel poolel tekib ja areneb sajandi lõpuks vene kirjanduses uus kirjandusvool — sentimentalism.

Sentimentalism, nagu klassitsismgi, oli üldeuroopaliseks suunaks kunstis ja kirjanduses, kuid igal maal oli tal omapäraseid rahvuslikke jooni.

Lääne-Euroopas oli tema tekkimine seotud feodalismi lagunemisega ja kodanluse mõju tugevnemisega maade poliitilises ja majanduslikus elus. Sentimentalism tekkis esmalt Inglismaal (XVIII sajandi keskel), kus kodanlus omandas üha suurema tähtsuse nii maa majandus- kui ka ühiskondlikus elus. Prantsusmaal tekkis ta enne kodanluse võitluse algust poliitilise võimu eest (XVIII sajandi teisel poolel).

Sentimentalism kui kirjandusvool on vastandiks klassitsismile, millega ta pidas võitlust kui õukondlik-aristokraatliku kunstiga.

Kirjanike-sentimentalistide tähelepanu keskpunktiks oli lihtsa, tavalise inimese igapäevane elu, tema isiklikud hingelised elamused, tema tunded ja meeleolud.

Sentimentalism hülgas klassitsismi ranged reeglid. Oma teoste loomisel toetub kirjanik-sentimentalist oma tunnetele ja loovale kujutusvõimele, oma kunstimaitsele, rõhutab avalikult oma suhtumist tema poolt kujutatud inimestesse ja sündmustesse, on ise tihti tegelaseks või esineb isegi peategelasena (reisikirjeldustes).

Klassitsismi peamisteks žanrideks olid tragöödia, eepiline poem, ood — teosed, mis jutustasid valitsejate ja sangarite kangelastegudest või tähtsatest ajaloolistest sündmustest. Sentimentalismi valitsevaks žanrideks on perekonnaromaan, «tundeküllane jutustus», reisikirjeldus, eeleegia¹, «pisarkomöödia» (draama ja komöödia ühildumine).

Sentimentalistide teosed on harilikult kirjutatud kirjade, päevikute või pihtimuste kujul, mis annavad võimaluse laiahaardeliselt ja sügavamalt avada kangelaste sisemaailma.

Klassitsistide teosed kirjutati peamiselt värssides. Sentimentalistid kasutavad ulatuslikult kirjanduses ilukirjanduslikku proosat.

Sentimentalistide teostes on tegevuspaigaks harilikult väikesed provintsilinnakesed, külad. Lihtsa tavalise külalooduse kirjeldamine omab silmapaistva koha sentimentalistide teostes. Seejuures osutatakse erilist tähelepanu sellistele kohtadele, mis kutsuvad esile mõtteid ja mõtisklusi: varemetele, kalmistutele, metsikutele asustamata maa-aladele.

Loodusepildid antakse seoses kirjaniku-sentimentalisti tundeküllaste hinge-elamustega.

Ajal, mil kodanlus võitles feodaal-seisusliku ühiskonnakorraga, oli sentimentalism Läänes progressiivne kirjandusvool.

Kuid ei tohi ülehinnata tema progressiivsust. Paljud kirjanikud-sentimentalistid, eriti Inglismaal, kuulutasid inimese õigust tema isiklikule õnnele oma perekonna ringis ja kasvatasid seega ükskõik-sust ühiskonnaelu ja ühiskondlik-poliitilise võitluse suhtes.

Vene sentimentalismi omapärasusi. Venemaal oli sentimentalismi kui kirjandusvoolu tekkimise perioodil teistsugune ühiskondlik-poliitiline olukord kui Lääne-Euroopa maades. Majanduslik ja poliitiline võim jäi endiselt aadlike-mõisnike kätte. Seepärast ei osutunud uue kirjandusvoolu peamiseks loojaks mitte kodanlus, vaid aadel. Hirmutatud Pugatšovi liikumisest, mis näitas selgesti, kui suured olid vastuolud mõisnike ja pärisorjuses olevate talupoegade vahel, püüdsid aadlikirjanikud — uue kirjandusvoolu, sentimentalismi esindajad — oma teostes leevendada nende vastuolude teravust, kirjeldasid «tundeliste külaelanike», oma saatusega täielikult rahulolevate inimeste hingelisi elamusi. Sel kombel püüdsid vene sentimentalistid suunata lugejate tähelepanu ühiskondlikust elust hingeliste elamuste valdkonda, kõlbelse kasvatuse küsimuste lahendamisele. Nad arendasid mõtet selle kohta, et kõik inimesed, sõltumata nende ühiskondlikust seisundist, on võimelised üle elama sügavaid ja kauneid tundeid. Ja kui see nii on, siis pole mõtet

¹ *Eleegia* — kurvasisuline lüüriline luuletus.

rahatust tunda ega erutada, et mitte kõigil inimestel pole ühiskonnas ühesuguseid õigusi. Igas ühiskondlikus seisundis võib inimehe olla õnnelik oma hingemaailmas. Seepärast rõhutavad nad igati, et «ka taluneid oskavad armastada», on suutelised vaimustuma looduse ilust, ja et talurahva hulgas on suuremeelseid inimesi. «Igas seisuses võib inimene leida mõnuroose», kinnitab Karamzin, vene sentimentalistide juht. Kui aga elurõõmud on kättesaadavad ka talupoegadele, siis tähendab see, et kogu ühiskonna õnn ei sõltu mitte riikliku ja ühiskondliku korra muutmisest, vaid inimeste moraalsest kasvatamisest.

Karamzin näiteks kujutab pärisorjuses olevaid talupoegi oma eluga rahulolevatena ja oma mõisnikke ülistavatena. Nii laulab talupoegade koor «Külakomöödia» («Сельская комедия») lõpul:

Laulgem kõik, me mehed, naised,
õnne isandalt vaid saab.
Meie sõnad on küll vaesed,
aga süda armastab.

Linnamehed targad, teie
teate sõnu kaunimaid.
Mida oskame siis meie?
Armastada isandaid.

Sellised on vene aadellik-konservatiivse sentimentalismi oma-pärasused.

Karamzini looming. Karamzini ilukirjanduslikes teostes avalduvad erilise täiuslikkuse ja terviklikkusega vene sentimentalismi iseloomulikud jooned.

Karamzini jutustustest on kõige populaarsem jutustus «Vaene Liisa» («Бедная Лиза», 1792). Sellel oli väga suur menu lugejate hulgas. Mitte ainult moskvalased, vaid ka Moskvasse sõitnud isikud, kes olid lugenud jutustust, tegid jalutuskäike Siimoni kloostri ja selle tiigi juurde, millesse end uputas jutustuse kangelanna Liisa.

Jutustuse süžeeks on linna-aadliku Erasti ja taluneiu Liisa armastuslugu.

Peategelaste elamuste kujutamises on elulisi ja tõepäraseid külgi. Kuid sotsiaalse elu-olustiku kirjeldamises on Karamzin läinud kaugemale tõest, eriti siis, kui ta kõneleb Liisast. Tema jutustuse kangelannal pole talurahvale iseloomulikke muresid ega huvisid, tema perekondlikke suhteid ja elu-olu on ilustatud. Liisa ja tema ema kõne pole sugugi talurahvalik, vaid on kunstlik, raamatulik.

Autor esineb jutustuses kui tüüpiline sentimentalist, kes on kaugel ühiskonna ebavõrdsuse küsimuste teravast asetamisest. Ta ei õigusta Erasti, kes on võrgutanud ja hüljanud Liisa, kuid ei suuda ka «teda needa».

Jutustuses «Vaene Liisa» on palju loodusepilte, eriti külaloodusest. Maastikukirjeldust ei tooda sisse mitte ainult selleks, et kohandada tegevust kindlaks määratud maakohale, vaid peamiselt selleks,

et maastikukirjelduse kaudu tuua esile tegelaste sisemaailma, nende meeoleolusid.

Sentimentalism avaldub ka jutustuse keeles, milles esineb ilmselt autori kiindumust «idüllilisusse», õrnusesse, peenusse.

Jutustuse sõnavara on täis selliseid sõnu, nagu *розы* (roosid), *нежные зефиры* (õrnad zefiirid), *нежная свирель* (õrn vilepill), *нежная молодость* (õrn poogus), *любезная подружка* (armas sõbratar), sõnu hellitlevate ja deminutiivsete tuletusliidete, mitmesuguseid «tundeküllaseid» epiteete. Valides sõnu nende «idüllilisuse» järgi, eelistab Karamzin kirjutada *крестьянин* (tälupoeg) asemel *поселянин* (maaelanik, külaelanik), *изба* (tare) asemel *хижина* (onn), *батрак* (sulane) asemel *наёмник* (palgaline). Ta suhtus eitavalt rahvakeelde, mis näis temale jämedana, labasena.¹

Jutustuses kasutatakse laialdaselt inversiooni, s. o. sõnade ebatavalist järjestust lauses: mitte «поющий соловей» (laksutav ööbik), vaid «соловей поющий» jne. Karamzini keelt loeti tol ajal peenutsemise eeskujuks.

Karamzini tähtsus. XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi esimesel kümnendil oli Karamzini nimi laialt tuntud. Kaasaegsed tunnustasid Karamzini suurt mõju vene kirjandusliku keele arenemisele. Tõepoolest, oma konstruktsioonilt raskepärase, slavisme täis keele asemel, milles kirjutati XVIII sajandil, on Karamzini teosed kirjutatud võrdlemisi lihtsates ja kergetes sõnades, keel nendes on lähedane kõnekeelele. Tema teoseid on kerge lugeda ka tänapäeval.

Kuid tee, mille valis Karamzin, polnud viljastav vene kirjandusele; Karamzin eemaldas kirjandust rahvast, juhtis lugejat kõrvale ühiskondlikest küsimustest, ei arendanud keelt rahvalikkuse pinnalt lähtudes.

¹ On iseloomulik, et Karamzinile näib sõna *поселянин* peenemana, klassi kuuluvust mitteväljendavana ega meenuta elutõde. Ta pole rahvapärase sõna *пичужечка* (linnuke), kuid on sõna *парень* (poormees) vastu.

N. Karamzin.

Pärisorjastatud talurahva looming. Pärisorjuses oleva talurahva tegelikku suhtumist oma ellu ja mõisnikesse kujutas kirjandus, mis oli loodud talurahva enda poolt. Kahjuks on selliseid teoseid jõudnud meieni vähe. See on tingitud sellest, et talurahva seas valitses massiline kirjaoskamatus, talurahvakirjanikel polnud võimalik trükkida oma teoseid trükikodades, mis kuulusid valitsevale klassile, nende teoseid jälitati aadlike ja valitsusvõimude poolt. Kuid need teosed, mis on säilinud, kujutavad elavalt ja tõepäraselt nii pärisorjastatud talurahvahulkade elu kui ka meeolusid ning kõnelevad ilmekalt sellest klassivihkamisest mõisnike vastu, mis elas rahvas.

Kõige tähelepanuväärsem neist talurahvateostest on «Orjade nutt» («Плач холопов»), mille on loonud tundmatu pärisori-teener XVIII sajandi 60-ndate aastate lõpul.

«Nutt» algab sõnadega:

Oh küll on raske ja vilets isandat orjata!
Ei oska me enam tema meele järgi vara korjata.

Seejärel esitatakse pilt pärisorjuses oleva talurahva olukorrast mõisnike võimu tugevnemise ajal. Kirjeldades pärisorjade elu kõneleb autor nende täielikust õigusetusest: neile antakse ihunuhtlust, pekstakse nuutidega; kui härra «tapab teenri», siis jääb ta karistamata, sest et «orja kaebust ka selles uskuda ei kästud». Kõik, mis talupojad vaevaga on kogunud, võtavad mõisnikud endale; «kui aga vihastad neid, siis võtavad ära ka isade päranduse. Käi läbi kogu maa — kuskil ei leia nii koledat elu!» teeb «Nutu» autor oma järelduse.

Kogu võim kuulub mõisnikele-aadlikele, ja see on piiramatu:

Võim on neil kasvanud kui Neeva veed.
Kus sa ka lähed, seal isand on ees!

Seadusi ja kohtuid härrased ei arvesta, sest kõikjal valitseb ebaõiglus. Vojevoodid mõistavad härra õigeks, kui ta «varastab kas või kümme tuhat», «kui aga varastame härralt ühe krossi, kästakse ukaasi põhjal tappa kui täi». Kasutades «ukaasi aadlivabaduste kohta», jäid mõisnikud püsima oma mõisatesse ega teinud midagi muud, kui türanniseerisid pärisorje:

Nii nagu rooste sööb rauda,
nii õgivad meid ja ajavad hauda.
Ei tsaari nad teenida üldse taha,
vaid meilt nad nüliksid elusalt naha.

Kuid «Nutus» pole mitte ainult kaebused õnnetu elu üle, selles kõlab ka protest ühiskondliku ebaõigluse vastu ja väljenduvad kõige palavamad soovid vabadusest ja rahva kättemaksust türannidele-mõisnikele:

Jah, vennad, kui oleks meie teha,
ei vaevaks me põldudel oma keha.
Me läheksime, vennad, soldatitööle,
ja sõpruses seoksime mõõgadki võöle.
Ei ülekohut nuhtlemast ial me väsiks
ja kurja isandat roogiks me käsi.

Kunsti õitseng. XVIII sajandi viimane kolmandik on vene kunsti suure õitsengu ajaks. See on põhiliselt seletatav sellega, et kunsti (peaasjalikult maalikunsti) alal tõusevad esile rahvahulkade ja neile lähedaste ühiskonna-kihtide esindajad, kes paistavad silma loominguilise jõu ja andekusega. Kunsti-akadeemia õppejõududeks saavad vene kunstnikud. Suureneb huvi rahvaloomingu vastu.

Kõigil kunstialadel — arhitektuuri, maalikunsti ja skulptuuri alal kerkib esile tähelepanuväärseid vene meistreid. Arhitektuuri alal ilmuvad sellised kuulsad ehitusmeistrid, nagu Baženov, Moskvas asuva Paškovi maja (praegu üks Lenini-nimelise Raamatukogu hoonetest) ehitaja, ja Kazakov, kes ehitas Senati hoone Moskva Kremli (nüüd NSV Liidu Ülemnõukogu hoone) ja Aadlike Kogu hoone Moskvas (praegu Ametiühingute Maja) koos kuulsa sammassaaliga. Paljud hooned, paleed ja majad Peterburis ja selle ümbruses, Moskvas ja provintsis ehitati sel ajal.

Maalikunsti alal olid kuulsaimateks meistriteks Levitski ja Borovikovski. Nad püüdsid inimest kujutada õigesti ja tõetruult, anda edasi kujutatava isiku omapära.

Skulptuuri alal sai eriti kuulsaks F. Subin, Lomonossovi kaasmaalane, samuti kaluri poeg. Tema töödes (Lomonossovi, N. Panini jt. büstid) on inimese kujutamisel ühendatud klassitsismile omane stiili rangus ja proportsionaalsus tegeliku tõepärasusega.

Rahvaloomingu kasutamine, millele pöörati eriti laialdast tähelepanu XVIII sajandi lõpul, rikastab sajandi viimase kolmandiku vene heliloojate Fõmini, Bortnjanski jt. muusikat. 90-ndatel aastatel levivad eriti laialdaselt romansid ja laulud.

Teatris hakatakse laialdaselt lavastama olustikulise sūžeeega koomilisi oope-reid vene elust.

D. I. FONVIZIN.

(1745—1792)

XVIII sajandi viimase kolmandiku kirjanike seas kuulub väljapaistev koht Deniss Ivanovišt Fonvizinile. Haritud inimesena ja vabamõtlejana oli Fonvizin kogu oma eluaja isevalitsusliku omavoli vaenlane, õukonna kõrgete aukandjate ja tsaari soosikute vaenlane. Puškin nimetab teda «satiiri julgeks valitsejaks» ja «vabaduse sõbraks» («Jevgeni Onegin»). Fonvizin oskas nii laialdaselt ja õigesti kujutada oma teostes kaasaegset vene elu, et Belinski nimetas tema teoseid ajajärgu «elavaks kroonikaks».

Opinguaastad. Moskvas Roždestvenski puisteel maja nr. 15 seinal on mälestustahvel, millele on kirjutatud, et selles majas sündis ja elas 1745.—1763. aastani Deniss Ivanovišt Fonvizin. Fonvizini isa oli mõisnik, kes teenis Moskvas ametnikuna. Fonvizini sõnade järgi paistis isa silma otsekohesuse ja äraostmatu aususe poolest. Hoolitsedes oma laste kasvatamise ja hariduse eest pani ta oma kaks poega — Denissi ja Paveli — 1755. aastal Moskva ülikooli juures äsja avatud gümnaasiumi. D. Fonvizin õppis väga hästi, ja seepärast, kui 1757. aasta algul otsustati Peterburis elavale ülikooli kuraatorile Suvalovile esitleda gümnaasiumi kümmet parimat õpilast, oli nende hulgas ka Fonvizin.

Peterburi jättis poisile sügava mulje. Ta sai tuttavaks Lomonosovi ja väljapaistvate teatritegelaste ja näitlejate F. Volkovi ning

I. Dmitrevskiga. Eriti hämmastas teda teater. Fonvizin kirjutas: «Miski ei vaimustanud mind Peterburis nii nagu teater, mida nägin esimest korda elus... Mõju, mida teater minusse jättis, on pea-aegu võimatu kirjeldada.»

1760. aastal lõpetanud gümnaasiumi, astus Fonvizin Moskva ülikooli. Üliõpilasaastail kirjutas Fonvizin rea satiirilisi töid: läkitusi, valme, epigramme. Pärast ülikooli lõpetamist astus ta Välisasjade Kollegiumi teenistusse. Fonvizin on endistviisi huvitatud kirjandusest ja teatrist. Ta külastab tolle aja väljapaistvat kirjanikku Sumarokovit, tutvub näitlejate, kirjanike ja teatritegelastega, kirjutab luuletusi ja komöödiaid, milles esineb tsaaride ja kõrgete aukandjate julge paljastajana.

Komöödia «Brigadir». 1766. aastal (teiste andmete järgi 1769. aastal) kirjutas Fonvizin komöödia «Brigadir» («Бригадир»). Juba enne näidendi lavastamist teatris luges Fonvizin oma komöödia ette kirjanike ringkondades ja suurnike kodudes. Nii komöödia ise kui ka selle meisterlik esitusviis tõmbasid «Brigadirile» ja tema autorile üldise tähelepanu. Kõikjal hakati rääkima komöödiast. Autorile pööras tähelepanu N. Panin, kes juhtis tollal Venemaa välispoliitikat. Fonvizin sai tema lähedaseks abiliseks.

Üheks komöödia «Brigadir» põhiteemaks on aadlike Lääne ees, iseäranis kõige prantsusliku ees lõimitamise paljastamine.

Näidendi keskseks kujuks on brigadiri¹ poeg Ivanuška. Ta sai kasvatuse pansionis, mille pidajaks oli prantslane, endine kutsar. Pärast seda viibis ta mõnda aega Pariisis, ja see ajas lõplikult segi tema vähese mõistuse. Ta saabus sealt tagasi täieliku gallomaanina², moodsate maneeridega ja põlgusega kõige veneliku vastu. Ta kõneles mingisugust absurdset prantsuse-vene keelt ja rõhutas igati oma kõrki ja põlglikku suhtumist vene kommete ja tavade ning oma emakeele suhtes.

Fonvizin näitab, milliste tulemusteni jõutakse ebaõige kasvatusega, millisele kombelõtvusele see viib.

Tõustes üles aadlike pimedade kummardamise vastu kõige välismaise ees, võitles Fonvizin sellega samuti algupärase, rahvusliku vene kultuuri eest, noore aadlipõlvkonna tõelise hariduse ja kasvatuse eest.

Kuid komöödias ei esine mitte ainult see teema. Siin on puudutatud mõisnike klassi elu ja kommete mitmeid külgi. Toore ja hari-matu despoodi-sõjaväelase tüüp on antud brigadiri kujus. Nõunik on silmakirjatseja ja vagatseja, petis ja altkäemaksuvõtja, kes on altkäemaksudega kogunud varanduse. Eriti eluliselt tõepärane ja ilmekas on brigadiriproua Akulina Timofejevna kuju. Ta on kitsi, piiratud ja araks tehtud, kuid heasüdamlik naine, kes alistub nurise-

¹ *Brigadir* — sõjaväeline aukraad XVIII sajandil, polkovniku ja kindrali vahepealne. (Tõlk.)

² *Gallomaan* — kõige prantsusliku ees lõmitaja. (Tõlk.)

mata mehele ja kes oma harimatuse tõttu on vaimustatud oma pojast-tobust.

Fonvizinil õnnestus esimesena vene kirjanikest luua tõeline vene näidend. Selles olid elavad inimesed, kes kõnelesid lihtsat kõnekeelt ja tegutsesid õigesti kujutatud eluolustikus.

Komöödia «Äbarik». Katariina valitsemise kõige süngemal ajal, kui toimus maa ohjeldamatu riisumine, kui sajad tuhanded riigitalupojad muudeti pärisorjadeks ja talurahva rõhumine muutus eriti metsikuks, astus Fonvizin võitlusse selle ajastu kõigi pahede vastu: ta kirjutas oma suurepärase komöödia «Äbarik» («Недоросль»). Komöödial oli erakordne menu. Üks kaasaegseist meenutab «Äbariku» esietendust järgmiselt: «Teater oli ennenägematult täis kiilunud ja publik aplodeeris näidendile rahakottide pildumisega.» Erilise vaimustuse kutsus pealtvaatajais esile Starodum, kelle ideed olid lähedased ühiskonna eesrindlikule osale, kes pööras erilist tähelepanu komöödia poliitilisele sisule.

Tõepoolest, «Äbarik» pole olustikuline, vaid sotsiaal-poliitiline komöödia, mis valgustas satiirilisel paljusid maa sotsiaalse ja poliitilise elu tähtsaid külgi. Starodumi kõnelustes oli väljendusi, mis kajastasid tolle aja kõige eesrindlikumate ja haritumate inimeste vaateid. Eluolustikulist külge paljastati samuti nende eesrindlike vaadete seisukohalt.

Fonvizini publitsistika. 1782. aastal läks Fonvizin erru. Vabanevad teenistusest, pühendub ta täielikult kirjanduslikule tegevusele.

Ajakirjas «Sobessednik ljubitelei rossiiskogo slova» («Vene Keele Harrastajate Jutukaaslane») avaldas Fonvizin oma «Küsimused» («Вопросы»). Katariina, kes võttis osa ajakirja tööst, vastas neile «Küsimustele». Nende vastuste põhjal on näha, kuivõrd ärritatud oli Katariina «Küsimuste» autori julgusest ja vabameelsusest. Näiteks esitas Fonvizin küsimuse keisrinna poliitika kohta seadlusandluse alal: «Mispärast seadusandlikul ajastul ei mõtle keegi selles osas silma paista?» Katariina käratas autorile selle peale: «Sellepärast, et see pole igauhe asi.» Fonvizin küsis: «Miks endistel aegadel narridel, irvhammastel ja naljategijatel polnud teenistuskraade, nüüd aga on, isegi väga suuri?» Katariina vastas: «Meie esivanemad polnud kõik kirjaoskajad. See küsimus on sündinud keelevabadusest, mida meie esivanematel polnud.»

«Sobessedniku» ühes järgmises numbris ilmus Fonvizini artikkel «Palvekiri Venemaa kirjanikelt Venemaa Minervale» («Челобитная Российской Минерве от российских писателей»). «Palvekiri» on vene kirjanike palveks Katariina II-le koos kaebusega literaatide ja kirjanduse rõhumise pärast suurnike poolt, kellel «mõistus pole sünnipärane, vaid annetatud». Pärast seda artiklit keelati Fonvizinile tema teoste avaldamine ajakirjanduses. Järgmist tema poolt kirjutatud artiklit «Üldine õukonna grammatika» («Всеобщая придворная грамматика») ei lubatud trükis avaldada ja see levis käsi-kirjana.

See artikkel oli suunatud valitsuse, suurnike ja õukondlike lipitsejate vastu. Toome mõned katkendid sellest artiklist:

K ü s i m u s: Mis on õukonna grammatika?

V a s t u s: Õukonna grammatika on keele ja sulega kavalalt lipitsemise teadus.

K ü s i m u s: Mis tähendab — kavalalt lipitsema?

V a s t u s: See tähendab rääkida ja kirjutada sellist valet, mis oleks suursugustele meelitatav, lipitsejale aga kasulik...

K ü s i m u s: Mis on õukonna kääne?

V a s t u s: Õukonna kääne on tugevate käänak häbematus ja jõuetute käänak alatuse poole. Muide, osa bojaare arvab, et kõik on nende ees akusatiivses käändes; nende poolehoidu ja soosingut saavutatakse aga datiivse käändega.¹

Viimased eluaastad. 1788. aastal teeb Fonvizin katset hakata välja andma ajakirja «Drug tšestnõh ljudei, ili Starodum» («Ausate Inimeste Sõber ehk Starodum»), kuid ta ei saanud luba ajakirja väljaandmiseks.

Fonvizin hakkas kirjutama memuaare «Puhtsüdamlik ülestunustus minu tegevuse ja kavatsuste kohta» («Чистосердечное признание в делах моих и помышлениях»), kuid ei lõpetanud neid: surm katkestas töö. Fonvizin suri 1. detsembril 1792. aastal.

KOMÖÖDIA «ÄBARIK».

Komöödia ideeline sisu. Komöödia «Äbarik» peateemadeks on järgmised neli: pärisorjus ja selle laostav mõju mõisnikele ning mõisateenijatele, isamaa ja tema teenimine, kasvatus ja õukonnaaadli elukombed.

Kõik need teemad olid 70—80-ndatel aastatel väga aktuaalsed. Satiirilised ajakirjad ja ilukirjandus pöörasid suurt tähelepanu neile küsimustele, lahendades neid eri viisi vastavalt autori vaadetele.

Fonvizin kui progressiivne inimene tõstatab ja lahendab neid sotsiaalpoliitiliselt vaatepunktilt.

Pärisorjuse teema omandas pärast Pugatšovi ülestõusu esmajärgulise tähtsuse. Seda teemat ei käsitle Fonvizin mitte üksnes olustikulisest küljest, näidates, kuidas valitsevad oma mõisaid Prostakova ja Skotinin. Ta kõneleb pärisorjuse hukutavast mõjust mõisnikele ja pärisorjadele. Fonvizin osutab ka sellele, et «rõhuda orjusega endasarnaseid on seadusevastane».

Isamaa ja tema ausa teenimise teema kõlab Starodumi ja Miloni kõnedest. Lavaletuleku momendist kuni lõpuni kõneleb Starodum väsimatult isamaa teenimise vajadusest, oma aadlikohuse ausast täitmisest kodumaa ees, tema heaolule kaasaaitamisest. Teda teatab ka Milon, kes teatab, et tõeliselt kartmatu väepealik «hindab

¹ *Akusatiiv* — ladina keeles: süüdistav kääne, *daativ* — ladina keeles andev kääne. (Tõlk.)

oma kuulsust kõrgemaks elust; aga mis on kõige enam, — isamaa kasu ja kuulsuse heaks ei kohku ta unustamast omaenda kuulsust».

Kuivõrd eesrindlikud olid sellised vaated, võib otsustada selle järgi, et mitte üksnes XVIII sajandi kahel esimesel kolmandikul, vaid ka Fonvizini ajajärgul arvasid aadlikirjanikud, et «riigivalitseja ja isamaa — see on üks». Fonvizin kõneleb aga ainult isamaa, mitte riigivalitseja teenimisest.

Käsitledes kasvatusteemat kõneleb Fonvizin Starodumi suu läbi: «See (kasvatus) peabki olema riigi heaolu pandiks. Me näeme kõiki halva kasvatuses õnnetuid tagajärgi. No mis võib isamaa jaoks tulla Mitrofanuškast, kelle eest harimatud vanemad maksavad veel rahagi harimatuile õpetajaile! Kui palju on aadlikke-isasid, kes oma pojakese kõlbelise kasvatuses usaldavad oma pärisorja hoolde! Aasta viieteistkümne pärast ongi siis ühe orja asemel kaks: vana kasvataja-teenor ja noor härra.» Fonvizin tõstatab kasvatusteema kui ühiskondlikult ja poliitiliselt tähtsa küsimuse: aadlikke on vaja kasvatada kui kodanikke, kui riigi eesrindlikke ja haritud tegelasi.

Neljas teema, mis on püstitatud näidendis, puudutab õukonna ja pealinna aristokraatia kombeid. See avaldub Starodumi kõnedes, eriti tema kõneluses Pravdiniga. Starodum paljastab teravalt ja arvukalt kõlbeliselt rikutud õukonna-aadlit. Tema jutustuste kaudu tutvume õukondlike ringkondade kommetega, kus «peaaegu keegi ei sõida mööda suurt otsest teed», kus «üks tõukab teise maha», kus «leidub äärmiselt alatuid hingi». Katariina õukonna kombeid on Starodumi arvamus järgi võimatu parandada: «Asjatu on kutsuda arsti parandamatult haigete juurde. Siin arst ei aita, vaid talle võib veel endale haigus külge hakata.»

«Äbariku» ideeline sisu väljendas XVIII sajandi viimase kolmandiku parimate inimeste vaateid.

Komöödia kujud. «Äbariku» põhiidee tingis ka tegelaste koosseisu. Komöödia kujutab tüüpilisi mõisnike-pärisorjapidajaid (Prostakovid, Skotinin), nende pärisorje-teenoreid (Jeremejevna ja Triška), õpetajaid (Tsõfirkin, Kuteikin ja Wralmann) ja vastandab neile selliseid eesrindlikke aadlikke, milline peaks Fonvizini arvas olema kogu vene aadelkond: riigiteenistuses (Pravdin), majandusliku tegevuse alal (Starodum), sõjaväeteenistuses (Milon). Sofja kuju, kes on tark ja haritud tütarlaps, aitab kaasa Prostakova omavoli ja harimatuse täielikule paljastamisele; Sofjaga on seoses ka kogu «komöödias» toimuv võitlus.

Prostakova. Komöödia peategelaseks on mõisaproua Prostakova. Prostakoval on toores ja taltsutamatu iseloom. Ta on jultunud, kui ei kohta vastupanu, ja samaaegselt arg, kui satub kokku endast tugevamaga. Halastamatu nende suhtes, kes on tema võimuses, alandab ta end ja on valmis viskuma põlvili ning manguma andestust sellelt, kes on temast tugevam (stseen Pravdiniga komöödia lõpul). Prostakova on harimatu. Ta suhtub vaenulikult haridusse; tema vaatekohalt on haridus üleaarune: «Ilma teaduseta on inimesed elanud ja elavad edasi,» ütleb ta. Üksnes alistudes vajadusele ja

soovides Mitrofani «viia inimeste sekka», palkab ta Mitrofanile õpetajaid, ise aga segab tema õpetamist. Inimestega suhtlemises juhindub Prostakova ainult jõhkratest kaalutlustest, isiklikust kasust. Selline on näiteks tema suhtumine Starodumi ja Sofjasse. Isikliku kasu pärast on ta võimeline korda saatma kuritegu (Sofja röövimiskatse, et teda vägivaldselt panna Mitrofanile mehele).

Prostakoval pole mingisuguseid moraalseid arusaamasid: kohusetunnet, humaansust, inimväärikuse tunnet.

Veendunud ja paadunud pärisorjapidajana peab ta pärisorje oma täielikuks omandiks: ta võib nendega teha kõike, mida soovib. Kuidas tema mõisateenijad ja pärisorjad end ka tööga ei kurnaks, ei suudaks nad oma valitsejanna meele järgi olla. Pärisorja haigestumine paneb teda raevutsema: «Pikutab! Ah, missugune lojus! Tema pikutab! Nagu suurtsugu inimene!... Sonib, lojus! Nagu suurtsugu inimene!» Isegi temale truud Jeremejevnat, Mitrofani hoidjat, kes igati püüab olla tema meele järgi, ei nimeta Prostakova teisiti kui «vana nõid», «koerapoeg» ja «jõle lõust».

Prostakova arvab, et majapidamist võib juhtida ainult sõimu ja peksuga. Sellest kõneleb ta ise Pravdinile, mõeldes naiivselt, et tema juhtimisvahendid on väärt täielikku kiitust: «Hommikust õhtuni jooksen, keel vesti peal, ega pane käsi rüppe: kord sõiman, kord kaklen; sellel püsibki kogu meie majapidamine, mu isake.» Talupojad riisus ta täiesti paljaks, pigistas neilt välja kõik, mis aga sai. «Sestsaadik kui me kõik, mis talupoegadel oli, ära võtsime, ei saa me enam midagi välja pigistada. Päris häda!» kaebas ta masendunult vennale.

Prostakova pole despootlik ja toores mitte üksnes pärisorjade vastu. Nürimeelset, arga ja tahtejõuetut meest ei pea ta millekski, vaid kohtleb teda, kuidas tahab. Mitrofani õpetajatele Kuteikinile ja Tsõfirkinile ei maksa ta terve aasta jooksul palka.

Ainult oma pojasse Mitrofanisse suhtub Prostakova teisiti. Ta armastab teda, on tema vastu hell. Hoolitsus poja õnne ja heaolu eest moodustab tema elu peamise sisu. «Mitrofanuška on minu mure ja rõõm,» ütleb ta. Oma emaarmastust võrdleb ta koera kiindumusega oma kutsikatesse. Seepärast ei too pime, rumal, ebaõige armastus poja vastu ei Mitrofanile ega temale endale midagi peale kahju.

Prostakova iseloom, tema vaimse arengu tase, tema mõisaproua ja täisvõimulise majaperenaise seisund, tema suhtumine teda ümbritsevasse inimestesse — kõik see kajastub ilmekalt ja selgesti tema kõnes.

Nii nimetab ta Triškat «kelmiks», «röövliks», «tõpraks», «varganäoks», «tolvaniks», Jeremejevnat «lojuseks». Tema halvaks-panev suhtumine mehe vastu väljendub ka pilgetes: «Sa ise kotitad, tark-pea,» ja jämedates käratustes: «Mis sa täna nii palju lobised, kullake?», «kogu aeg, armuline härra, käid kõrvad lontis». Ta nimetab meest «värdjaks», «moluks». Kuid tema kõne muutub teistsugu-

seks, kui ta pöördub poja poole: «Mitrofanuška, mu kallis; mu südamesõber; pojake!» jt.

Algul kohtleb Prostakova Sofjat jämedalt, despootlikult: «Ei, mu armas, need on sinu väljamõeldised, et meid oma onuga hirmutada, et me sulle vabaduse annaksime». «Oo, kallike, ma tean, et sa meister oled, aga ainult ma ei usalda sind nii väga». Kui ta aga saab teada, et Sofjast on saanud rikas pärija, muutub tema kõnetoon järsult: «Soovin õnne, Sofjake! Soovin õnne, mu kallis!»

Prostakova ebakultuursus avaldub kõnekeelsete väljendite kasutamises: *первый-го* (esimene ju) asemel *первоёт, ещё* (veel, alles) asemel *ища, девушки* (tütarlapsed, neiud) asemel *деушки*.

Kuid Prostakova on mõisaproua; oma keskkonnas kuulis ta ka tolle aja inimeste kirjanduslikule keelele lähedast kõnet. Seepärast kohtame (tõsi küll, harva) tema kõnes ka raamatulikke sõnu ja kõnekäände, ehkki veidi moonutatuna: «письмецо амурное» («armastuskiri»); «Это от того офицера, который искал на тебе жениться» («see on tollelt ohvitserilt, kes püüdis sind naiseks võtta»); «рекомендую вам дорогого гостя нашего, господина Правдина» («tutvustan teile meie kallist külalist, härra Pravdinit»).

Lipitsevalt, meelitavalt pöördub ta Starodumi poole: «Meie ära-argvamata kallis külaline! Kas niiviisi oleks tulnud vastu võtta heategijat, kelle peal on kogu meie lootus, kes on meile kallim kõigest maailmas!»

Ilmekalt ja tõetruult esitatud Prostakova kuju omandab veel suurema usutavuse ja elulisuse eriti seepärast, et Fonvizin näitab neid tingimusi, mille mõju all kujunes tema iseloom ja võttis sellised ebardlikud vormid. Prostakova kasvas perekonnas, mis paistis silma äärmise harimatuse poolest. Ei isa ega ema andnud talle mingisugust kasvatust, õpetanud mingisuguseid käitumisreegleid ega sisendanud lapsepõlves tema hinge midagi head. Kuid veel tugevamini avaldasid talle mõju pärisorjuse tingimused — tema seisund pärisorjuses olevate talupoegade täisvõimulise valitsejanana. Pidamata kinni mingisugustest moraalsetest alustest ja olles täielikult teadlik oma piiramatust võimust ja karistamatusest, muutus ta «julmaks prouaks», türanniks-koletiseks.

Fonvizini poolt nii laiahaardeliselt ja meisterlikult esitatud Prostakova kuju on eluliselt tõetruu ja veenev.

Suure elulisuse ja tõepärasusega paistab silma ka tema poja Mitrofani kuju.

Mitrofan. Otseses tõlkes kreeka keelest tähendab nimi *Mitrofan* «oma ema sarnane». See ilmekas tüüp on hellitatud «mamma-pojuke», kes kasvas ja arenes pärisorjapidaja-teenistusaadli harimatus keskkonnas. Pärisorjus, kodune olukord ja absurdne, väär kasvatus «vaimselt rikkusid, demoraliseerisid» tema. Mitrofanil pole puudu ka kavalusest ja taibukusest. Ta näeb väga hästi, et täisvõimuliseks perenaiseks majas on ema, ja seepärast püüab Mitrofan temale meelepärane olla ja teeskleb hellalt ema armastavat poega (unenäo jutustamine) või hirmutab teda ähvardusega end

uputada, kui teda ei kaitsta onu rusikate eest ja piinatakse tunni-palve-raamatu lugemisega.

Mitrofani vaimne areng on väga madalal tasemel, sest ta tunneb äärmist vastikust töö ja õppimise vastu. Stseenid tema õppetundidest õpetajatega ja «eksamist» näitavad selgesti ja täielikult tema vaimset armetust ja harimatust teadustes, tahtmise puudumist millestki aru saada ja õppida midagi uut. Tuvikong, pirukad, magus uni ja härrapojukese jõude-elu on talle palju armsam kui õppimine. Mitrofan ei tunne armastust kellegi vastu, isegi mitte kõige lähedasemate — isa, ema ja amme vastu. Õpetajatega ta ei kõnele, vaid, Tsõfirikini väljenduse järgi, «haugub»; temale ustavat Jeremejevnat nimetab Mitrofan «vanaks krõnksuks» ja ähvardab teda metsiku omavoliga: «Saad mu käest kolki!» Kui luhtub Sofja röövimine, karjub ta vihasealt: «Teenrid käsile võtta!» Kui ema võimust ja mõisast ilmajätuna langeb pojale meeleheitel kaela, tõukab see ta toorelt eemale: «Jäta nüüd, ema, kus riputab enda kaela...!»

Mitrofani kõne peegeldab täielikult tema iseloomu ja silmatorkavaid omadusi. Mitrofani vaimne armetus ja arenematus avaldub selles, et ta ei oska kõnelda. Ta väljendab end ühesõnaliselt: «Небось, брат» («Ära kardada, vennas»), «Кака, которая дверь?» («Uks? Misuke uks?»), «Всё к чорту!» («Kõik läheb kuradile!»). Tema kõnes on palju igapäevast keelt, sõnu ja kõnekäande, mis on laenatud mõisateenijatelt: «По мне, куда велят!» («Minugi poolest, kuhu kästakse!»), «Да, того и смотри, что от дядушки таска» («Noh, iga silmapilk vaata, et saad onu käest tuuseldada»), «Нырну — так поминай как звали!» («Hüppan vette — võta siis veel kinni!»).

Tema kõnetoon on peamiselt hellitatud «mammapojukese», härrapojukese, tulevase despoodi ja põikpea kapriisne, halvustav ja jämedavõitu toon. Isegi emaga kõneldes on ta häbematu ja vahel koguni ähvardab teda.

Mitrofani kuju on esile toodud sügavalt ja mitmekülgselt: on näidatud tema suhtumist vanematesse, onusse, õpetajatesse, Jeremejevnasse, tema õppimist, ajaveetmist, tema iseloomu kujundanud tingimusi, emasse suhtumise põhjusi komöödia algul ja lõpul. Komöödia autori suhtumine Mitrofanisse on järsult eitav.

Mitrofan on kuju, millel on määratu suur üldistav jõud. Mitrofanuška nimi muutus üldnimeks. Sõna «недоросль» ise, mis Fonvizini päevini oli kuni kuueteist-aastase alaealise aadliku nimetuks, muutus täielikult harimatu inimese sünonüümiks¹, kes ei tea midagi ega taha midagi teada.

Skotinin. Prostakova vend Tarass Skotinin on väikemõisnikepärisorjapidajate tüüpiline esindaja. Kasvanud perekonnas, kus äärmiselt vaenulikult suhtuti haridusse, paistab ta silma harimatuse

¹ *Sünonüüm* — häälikuliselt erinev, aga tähenduselt samane või väga lähedane sõna.

ja vaimse arenematus e poolest, kuigi on loomult taibukas. Kuulnud Prostakovide mõisa hoolduse alla võtmisest, ütleb ta: «Niiviisi jõutakse veel minugi naha kallale. Niiviisi võib veel iga Skotinin hoolduse alla sattuda... Kaon õige siit heaga.»

Kõik tema mõtted ja huvid on seotud ainult tema karjalaudaga. Gogol ütleb tema kohta: «Sead olid temale sama, mis kunstiharrastajale pildigalerii». Soojust ja hellust ilmutab ta ainult oma sigade vastu. Skotinin on halastamatu pärisorjapidaja, meister talupoegadelt renti «nülgima». Skotinin on ahne. Saanud teada, et Sofja saab kaasavaraks varanduse, mis annab kümme tuhat sissetulekut, on ta valmis hävitama oma rivaali Mitrofani.

Skotinini kuju avaneb tema jutustustes endast, onu Vavila Falalejevitšist, tema käitumises võitluse ajal Sofja pärast ja tema kõnelustes. Skotinini kõne on tema tooruse, harimatuse ja ebakultuursuse tunnistajaks. Tema sõnavara on täis kõnekeelele omaseid sõnu: *котора* (kes), *завтре* (homme), *до завтрева* (homseni), *концы в воду* (jälgi pole kuskil), *эка счастье привалило* (vaat kus õnn kukkus sülle!) jms. Mõnikord esineb Skotinini kõnes arhailisi väljendeid, mis on võetud ametiasutuste keelest: *челобитчик* (inimene, kes kohtu kaudu nõuab; paluja), *бить челом* (kohtusse kaebama).

Kirjanik on kõik need aadlike-mõisnike kujud andnud satiirilises valguses. Fonvizin suhtub vaenulikult «kõlvatutesse» pärisorjapidajatesse, hariduse vastastesse, obskurantidesse.

Teises valguses annab kirjanik Prostakova teenijate kujud.

Mõisateenijad. Suure kunstilise jõuga on kujutatud Jeremejevat, Mitrofani hoidjat. Fonvizin näitab veenvalt, millist laostavat mõju avaldab pärisorjus mõisateenijatele, kuidas see rikub ja moonutab nende häid omadusi, arendab ja kasvatab neis orjalikku alandlikkust. Nelikümmend aastat on Jeremejevna teeninud Prostakove-Skotinineid. Ta on neile piiritult ustav, orjalikult kiindunud majasse ja äärmiselt kohusetruu. End säästmata kaitseb ta Mitrofani: Kui Skotinin tahab Mitrofani läbi peksta, karjub Jeremejevna, «varjates Mitrofani, raevunult ja rusikad püsti» (nagu osutab Fonvizin): «Kärvan või siinsamas, aga last välja ei anna! Tule lähemale, isand, katsu aga lähemale tulla! Kratsin sul silmad peast.» Kuid see ustavus ja kohusetunne omandavad Jeremejevnal moonutatud, orjaliku iseloomu. Tal pole inimväärikuse tunnet. Ta ei kannata viha oma ebainimlike rõhujate vastu, ta isegi ei avalda protesti. Teenides oma piirajaid «elu säästmata», elab Jeremejevna alatises hirmus, väriseb oma halastamatu käskijanna ees: «Ah, ta tapab tema! Mis ma, õnnetu, peale hakkam?» hüüab ta hirmu ja ahastusega, nähes, kuidas Skotinin ähvardavalt läheneb Mitrofanile. Ja kui Milon tõukab Jeremejevna Sofjast eemale, kisendab Jeremejevna: «Otsas on minu eluke!»

Ja sellise ennastsalgava ja ustava teenimise eest saab Jeremejevna ainult hoope ning kuuleb Prostakovalt ja Mitrofanilt ainult selliseid sõnu, nagu: *elajas, koerapoeg, vana nõid, vana krõnks*.

Raske ja traagiline on Jeremejevna saatus, kes on sunnitud teenima mõisnikke-piinajaid, kes pole suutelised hindama Jeremejevna ustavust.

Jeremejevna kuju on sügavalt eluline. Edaspidi kohtame taolisi pärisorje-teenreid, ehkki teistes variantides, Puškinil («Kapteni tütar»), Gontšarovil («Oblomov»), Tšehhovil («Kirsiaed»).

Teistsugune pärisorja-teenri tüüp on esile toodud rätsep Triška kujus. Triška esineb ainult komöödia ühes stseenis ja ütleb ainult mõned fraasid, kuid tänu Fonvizini oskusele tekib lugejatel (vaatajatel) küllalt täielik kujutus sellest inimesest. Triška on andekas iseõppija: kuigi ta polnud rätsepatööd õppinud, õmbles ta Mitrofani, Skotinini väljenduse järgi, «üpris korraliku» kaftani.¹ Triška vastab Prostakovale arukalt ja loogiliselt, on leidlik ja käitub väärikalt.

Koduõpetajad. Tõetruud, eluliselt veenvad on komöödias Mitrofani koduõpetajate — Tsõfirkini, Kuteikini ja Wralmanni kujud.

Erusoldat Tsõfirkin on inimene, kel on rida häid omadusi. Ta on tööarmastaja: «ei armasta ilma tegevuseta elada», ütleb Tsõfirkin. Linnas aitab ta kantseleikirjutajal «kord arvekest kontrollida, kord kokkuvõtteid teha», aga «vabal ajal õpetab lapsi». Fonvizin kujutas Tsõfirkinit ilmse sümpaatiaga.

Teistsuguses valguses on Fonvizin andnud vene ja kiriku-slaavi keele õpetaja Kuteikini. Ta jättis seminari pooleli ja lahkus vaimuliku seminari (keskõppeasutus vaimulike lastele) esimestest klassidest, «lõi kartma ülitarkuse kuristiku ees». Kuid tal pole puudu ka kavalusest. Lugeses Mitrofaniga tundideraamatut valib ta teksti mitte ilma tagamõtteta: «Miha olen ussike, aga mitte inimene, inimeste teotus», ja veel seletab ära sõna *ussike* — «see on loom, lojus». Nagu Tsõfirkingi tunneb ta kaasa Jeremejevna. Kuid Kuteikin erineb täielikult Tsõfirkinist oma rahaahnusega. Kuteikini keeles on tugevasti rõhutatud kiriku-slaavi-keelseid sõnu, mis on talle külge hakanud vaimulikust koolist ja miljööst.

Satiirilises valguses on komöödias esitatud sakslane Wralmann, õpetaja-kelm, inimene orjameelse hingega, Starodumi endine kutsar. Jäänud ilma kohata pärast Starodumi ärasõitu Siberisse, hakkas ta õpetajaks, kuna ei leidnud endale kutsari kohta. On loomulik, et selline harimatu «õpetaja» ei suutnud oma õpilasele midagi õpetada. Ta ei õpetanudki, soodustades vaid Mitrofani laiskust ja kasutades Prostakova täielikku harimatust.

Wralmanni kuju peegeldab XVIII sajandi aadlike elu tüüpilist külge: kommet usaldada laste kasvatamine ja õpetamine välismaalaste hoolde, kes sageli olid täiesti sobimatud õpetajateks. Sellest kirjutasi XVIII sajandi satiirilised ajakirjad. Niisuguse õpetaja tüübi toob hiljem Puškin esile Beaupré (loe: Bopree) isikus «Kapteni tütres».

¹ *Kaftan* — vanaaegne meeste pealiskuub. (Tõlk.)

Võtnud satiirilise piitsutuse alla halva iseloomuga ja julmad mõisnikud-pärisorjapidajad, vastandab Fonvizin neile rühma positiivseid isikuid, haritud aadlike esindajaid, kes on Fonvizinile lähedased oma vaadete ja tegevuse poolest. Nende hulka kuuluvad Starodum, Pravdin, Sofja, Milon. Kõige täielikumalt on esitatud Starodumi kuju.

Starodum. Starodum on haritud ja eesrindlik inimene. Ta on kasvatatud Peetri-aegses vaimus, talle on lähedasemad ja vastu võetavamad tolle aja inimeste mõtted, kombed ja tegevus. Nimetades tegelase Starodumiks¹, kriipsutab Fonvizin sellega alla, et ta eelistab Peetri aega oma kaasaja tegelikkusele. Mille poolest siis Fonvizinile on kallis Starodum?

Komöödias Starodum rohkem kõneleb kui tegutseb. Starodumi iseloom, vaated ja tegevus avanevad tema kõnelustes.

Starodum on ennekõike tuline patrioot. Aus ja kasulik isamaa teenimine on temale esimeseks ja pühaks aadlikohuseks. Aadlik võib ainult siis lahkuda teenistusest, «kui ta on oma südames kindel, et tema teenistus ei too isamaale tõelist kasu». Ka inimesi hindab Starodum selle põhjal, kuidas keegi teenib oma isamaad. «Tähtsuse astmeid,» ütleb Starodum, «arvestan ma tegude hulga järgi, mis suur isand on isamaa heaks teinud... ilma tähtsate tegudeta pole tähtis seisus midagi.» Riigi teenimine on Starodumi arvamus järgi aadliku auasi. Sõja ajal on aadliku kohus olla armees, aga mitte otsida endale ohutuid kohti tagalas, nagu seda tegi Starodumi tuttav «noor krahv». Rahu ajal võib aadlik teenida isamaad mitte üksnes riigiteenistuses, vaid ka sel juhul, kui ta tegeleb maapõue kaevandamisega, töötab tööstuse arendamise alal. Kõneldes Starodumi tööstusalasest tegevusest (arvatavasti Siberis), näitab Fonvizin aadlikele, kes pidasid tööstust ja kaubandust aadlikele mitesobivaiks aladeks, et maapõuevarade kaevandamine ei alanda aadliku väarikust.

Starodum on Katariina valitsemiskorrasse eitavalt suhtuvate aadlike esindaja. Ta astub ägedalt välja suurnike — tsaarina soosikute vastu ja paljastab õukonna-aadli elukombeid. Ta nõuab seadustest kinnipidamist ja tsaari ning mõisnike-pärisorjapidajate omavoli piiramist. Hariduse ja humaansuse tulise pooldajana on Starodum nõrдинud mõisnike klassi tardumusest, toorusest ja kõlvatusest ning talurahva ebainimlikust rõhumisest. «Endasarnaste rõhumine orjusega on seadusevastane,» teatab ta. Eriti palju kõneleb Starodum kasvatusel. Kõlbelisele kasvatusel omistab ta suuremat tähtsust kui haridusele: «Mõistus, kui ta on ainult mõistus, on kõige tühisem asi... Tõelise väärtuse annab mõistusele kombelisus: ilma selleta on tark inimene koletis. Teadus on kõlbeliselt rikutud inimesele julmaks relvaks teha kurja.» Üksnes sisendades häid hingelisi omadusi võib kasvatada tõelist inimest: «Olgu sul süda, olgu hing, — ja sa oled igal ajal inimene.»

¹ *Starodum* — tähendab «vanaviisi mõtleja». (Tõlk.)

Starodumi kõnedes on väljendatud tolle ajajärgu eesrindlike aadlike ja kõigepealt Fonvizini enda vaadete ja tegevuse kogu programm. Kaasaegsed hindasid väga kõrgelt Starodumi kõnesid, nägid temas mitte tavalist resonööri, s. o. isikut, kes väljendas autori vaateid, vaid eluliselt ja tõetruult kujutatud haritud aadlike esindajat.

Pravdin, Milon ja Sofja on autori poolt kujutatud kahvatumalt kui komöödia teised tegelased. Oma käitumisega nad justnagu tõendaksid Starodumi vaadete õigsust ja toonitavad Prostakovide-Skotininite kõlvatust.

Ei saa muidugi eitada, et elus oli selliseid ausaid ja laitmatuid ametnikke, nagu Pravdin, kuid osa, mille määras talle Fonvizin komöödias, on autori poolt ilmselt välja mõeldud ega vasta tegelikkusele: selliseid revidente tollal polnud. Toonud komöödiasse sisse Pravdini kui ametniku, kes on volitatud võtma julmadelt mõisnikelt nende mõisad hoolduse alla, vastandab Fonvizin seda, mis tema arvates pidi olema, sellele, mis tõepoolest esines elus. Suvorovi armees leidis patriootiliselt meelestatud ja kohusetruid ohvitseri nagu Milon. Tolle aja inimeste memuaarides võib kohata Sofjale sarnaste tütarlaste kujusid. Kuid tolle aja aadlile, eriti provintsiaadlile olid iseloomustavad need jooned, mis nii täielikult ja ilmekalt on kehastatud Prostakovide-Skotininite kujudes. Sellepärast ongi viimased ilmunud Fonvizini sule alt kunstiliselt palju täiuslikumana ja eluliselt veenvamatana.

Positiivsete tegelaste kõne on lähedane tolle aja kirjanduslikule keelele. Fraasid on koostatud küllalt raskepäraselt, tihti kohtame gallitsisme (s. o. lauseid, mis on koostatud prantsuse keele süntaksi põhjal): «Я делал мою должность» («Ma täitsin oma kohust») (Milon); «Происшествия с человеком ваших качеств никому равнодушно быть не могут» («Teietaolise inimesega asetleidnud juhtumused ei või kellelegi huvituseeta olla») (Pravdin) jt.

Starodumi kõnes ilmneb tema armastus aforismide, s. o. lühikeste tabavate ütluste vastu: «Kui algavad aukraadid, lõpeb otsekohesus»; «Ilma südameta harimatu inimene on metsloom»; «Kullast puuslik on ikkagi puuslik» jt.

Komöödia kompositsioon ja stiil. Komöödia «Äbarik» rikas ideelis-temaatiline sisu on valatud meisterlikult väljatöötatud kunstilisse vormi. Fonvizin suutis luua komöödia harmoonilise plaani, põimides oskuslikult eluolustikulisi pilte tegelaste vaadete selgitamisega. Suure hoolikusega ja ulatuslikult ei kirjeldanud Fonvizin mitte ainult peategelasi, vaid ka kõrvaltegelasi, nagu Jeremejevnat, õpetajaid ja isegi rätsep Triškat, näidates igaühes neist tegelikkuse mingit uut külge, midagi kordamata. Kõiki oma komöödia tegelasi kujutab autor mitte ükskõikse vaatelejana, vaid kirjaniku-kodanikuna, kes näitab selgelt oma suhtumist tema poolt kujutatavatesse inimestesse. Ühtesid mõistab ta hukka äärmise pahameele ja salvava ning hävitava naeruga, teistesse suhtub ta lõbusa pillega, kolmandaid kujutab ta suure sümpaatiaga. Fonvizin

näitas end inimese hinge ja iseloomu põhjaliku tundjana. Ta oskas edasi anda tegelaste hingeelu, nende suhteid inimestega, nende tegevust. Seesama eesmärk on komöödias ka remarkidel, s. o. autori märkustel näitlejatele. Näiteks: «kogeldes argusest», «pahameelega», «ehmunult, vihaga», «vaimustuses», «kärsitult», «värisema hakates ja ähvardades» jne. Sellised remargid olid uud-seuks XVIII sajandi vene draamateostes.

Komöödia süžee aluseks võttis Fonvizin kolme kosilase — Skotini, Mitrofanuška ja Miloni võitluse Sofja pärast.

Alustades komöödiat kaftani selgapassimise stseeniga, viib Fonvizin meid aadlimõisa miljöösse, tutvustab peategelaste — Prostakovide-Skotininite perekonnaga. Nii antakse näidendi eksposit-sioon¹, kuid see ei veni pikale. Juba esimese vaatuse VI—VII stseenis algab komöödia intriigi: Sofjale saabunud Starodumi kiri muudab Prostakova esialgse mõtte anda Sofja Skotininile naiseks. Rikka pruudina oleks Sofja Prostakova arvates vääriline naine Mitrofanuškale. Algab võitlus Skotininiga. Teises ja kolmandas vaatuses arenevad sündmused, millest võtavad osa juba kõik tegelased. Tegevuse pinge haripunkt (kulminatsioon) langeb neljanda vaatuse lõpule, kus Prostakova otsustab Sofja röövida ja Mitrofanuškale vägivaldselt mehele panna. Viiendas vaatuses antakse kaks lahendust: III stseenis saab Sofjast Miloni mõrsja, VI stseenis aga tehakse lõpp Prostakova ebainimlikule ümberkäimisele päris-orjadega: Prostakova mõis satub hoolduse alla. Viimases vaatu-ses antakse Prostakovale kõige raskem löök: poeg, kelle healooks Prostakova riisus talupoegi ja võitles Sofja pärast, tõukab ta eemale. Starodumi hüüatus «see on kõlvatuse vääriline vilil!», millega lõpeb näidend, väljendab komöödia põhiideed.

Komöödia kunstilises stiilis on märgata klassitsismi ja realismi vahelist võitlust, s. o. püüdu võimalikult tõepäraselt kujutada elu. Ülekaal on ilmselt realismi poolel.

See ilmneb peaaegjalikult tegelaste, eriti negatiivsete tegelaste kujutamises. Need on sügavalt ja mitmekülgset esitatud oma klassi tüüpilised esindajad. Need on elusad inimesed, mitte aga mingisuguse ühe omaduse kehastajad, mis oli iseloomulik klas-sitsismi teostele. Isegi positiivsed kujud on küllalt elulised. Kuid Prostakova, Skotinin ja eriti Mitrofanuška on niivõrd elulised ja tüüpilised, et nende nimed on muutunud üldnimedeks.

Klassitsismi reegleist pole kinni peetud komöödia ülesehituses. Need reeglid ei lubanud näidendis koomilise ja traagilise, lõbusa ja kurva segipaisatust. Komöödias taheti naeruvääristamise teel parandada inimese kombeid. «Äbarikus» on peale koomiliste ka dramaatilisi stseene (Prostakova draama teose lõpul). Koomiliste piltide kõrval esineb stseene, mis paljastavad pärisorjusliku olustiku raskeid külgi. Peale selle on komöödiasse sisse toodud stseene, mis

¹ Ekspositatsioon — teose sissejuhatav osa, millest lähtub tegevuse edasine arenemine.

on ainult kaudselt seoses põhitegevusega (näiteks stseen Triškaga ja rida teisi), kuid nad on autorile vajalikud elu-olu laiahaardeliseks ja tõetruuks kujutamiseks.

Kujude ja seega ka komöödia tõepärasus suureneb veelgi tänu tegelaste iseloomustamisele nende keele kaudu. Iga tegelane (peale positiivsete, kellel on üldiselt ühesugune raamatukeel) kõneleb temale omast keelt, seejuures elavat, loomulikku kõnekeelt.

Komöödia keel on niivõrd ilmekas ja tabav, et paljud väljendid muutusid omalaadi vanasõnadeks: «Ma ei taha õppida, tahan naist võtta», «Rumalat poega ei aita rikkus», «See on kõlvatuse vääriline vili» jt.

Realismi võit kõige tähtsamas osas — inimese kujutamises — moodustab Fonvizini kui sõnakunstniku kõige hinnatavama külje. Tõepärasus elu kujutamises on tihedalt seotud Fonvizini eesrindlike vaadetega, tema võitlusega tolle aja peamiste pahede vastu, mis nii hästi on tema poolt paljastatud komöödias «Äbarik».

Klassitsism avaldub aga peaasjalikult komöödia ülesehituses. Komöödia koosneb viiest vaatusest. Komöödia tegevus toimub ühes kohas — Prostakova mõisas («koha ühtsus») ühe ööpäeva jooksul («aja ühtsus»), on ühendatud võitlusega Sofja pärast («tegevuse ühtsus»). Tegelased jagatakse «positiivseteks» ja «negatiivseteks» ning neile on antud «tähtendusega» ees- ja perekonnanimed.

Komöödia «Äbarik» tähtsus. Need tähtsad küsimused, mis Fonvizin tõstas ja valgustas komöödias «Äbarik», tingivad tema suure ühiskondliku tähtsuse ennekõike Fonvizini kaasajal. Komöödia lehekülgedelt ja teatrilavalt kõlas eesrindliku kirjaniku julge hää, kes vihaselt ründas tolle aja paiseid ja puudusi ning kutsus üles võitlema nende vastu. Komöödia andis tõelisi pilte elust, näitas elusaid inimesi — häid ja halbu —, kutsus üles jäljendama esimesi ja võitlema viimastega. Komöödia tõstis teadvust, kasvatas kodanikutunnet, õhutas tegevusele.

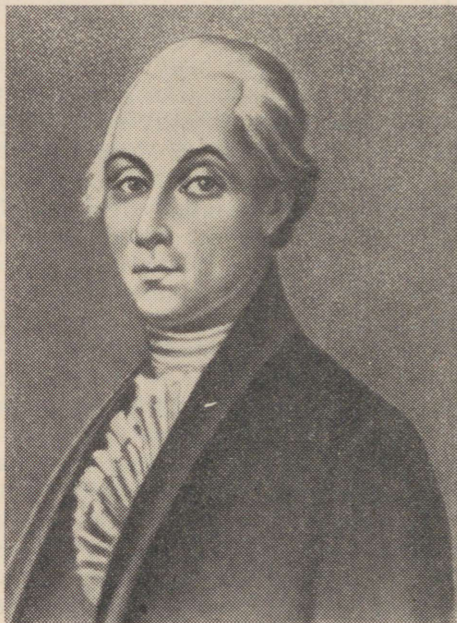
Oma ühiskondlikku väärtust ei kaotanud komöödia ka hiljem. Selline küsimus, nagu pärisorjus, oli aktuaalne kuni 1861. aastani. Paljastades pärisorjuse kogu pahe, tegutses Fonvizin rahva huvides. Mitte asjata ei nimetanud Puškin «Äbarikku» «rahvalikuks komöödiaks».

Suur on «Äbariku» tähtsus ka vene näitekirjanduse arenemise ajaloos. Fonvizini komöödia on püsinud teatrilaval kuni tänapäevani. Kujude elulisus, XVIII sajandi inimeste ja miljöo ajalooliselt tõetruu kujutamine, loomulik kõnekeel, süžee meisterlik ülesehitus — kõik see seletab seda elavat huvi, mis komöödia kutsub esile ka tänapäeval.

Fonvizini «Äbarik» on (Gorki väljenduse järgi) vene «paljastav-realistliku» komöödia, sotsiaal-poliitilise komöödia rajaja. Jätkates seda suunda ilmuvad XIX sajandil niisugused tähelepanuväärsed komöödiad, nagu Gribojedovi «Häda mõistuse pärast» («Горе от ума») ja Gogoli «Revident» («Ревизор»).

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Mispärast on «Äbarikku» vaja vaadelda kui sotsiaalpoliitilist, mitte aga kui olustikulist komöödiat?
2. Missugused põhiteemad on püstitatud komöödias ja kuidas need on arendamist leidnud?
3. Missuguseid sugulasjoooni võib märgata Prostakovidel-Skotininitel?
4. Näidake komöödia kunstilisi väärtusi.

A. N. RADIŠTŠEV

(1749—1802)

Radištšev on kirjanik, kellele me oleme uhked. XVIII sajandi suurepäraimestest inimestest on ta kõigist lähedasem ja kallim Nõukogude kodanikele. Mitte asjata polnud esimeseks mälestussambaks, mis püstitati noores Nõukogude riigis, Radištševi mälestussammas.

Radištšev on meile kallis kui esimene vene revolutsionäär, kui isevalitsuse ja pärisorjuse ning inimese rõhumise vastu võitleja. Ta «priiust esimesena ennustas», võime me öelda tema kohta Radištševi enda sõnadega.

Radištševist alates omandab vene kirjandus uue, hinnatava omaduse: eesrindlikul ilukirjandusel tekib otsene side ühiskondlik-revolutsioonilise liikumisega.

Radištšev on mitmekülgse haridusega inimene. Tal oli suuri teadmisi keemia, füüsika, astronoomia, mineraloogia, botaanika, meditsiini ja poliitilise ökonoomia alal; töötas ajaloo, agronoomia ja luuleteooria alal; oskas prantsuse, saksa, inglise, ladina ja itaalia keelt. Kuid mis kõige tähtsam — kõik oma laialdased teadmised, kogu oma mõistuse-, tunde- ja tahtejõu pühendas ta kodumaa teenimisele, võitlusele rahvarevolutsiooni eest, töötava rahva vabaduse ja õnne eest.

Radištševi elulugu. Aleksander Nikolajevitš Radištšev sündis 20. augustil 1749. aastal suurmõisniku perekonnas. Verhnje Abljazovo külas Saraatovi asehalduskonnas (praeguses Kuznetski rajoonis Pensa oblastis), Volgamaade looduse rüpes asuvas mõisas mõõdusid tema lapsepõlveaastad. Pärisorjast hoidja ja kasvataja-teenet jutustasid talle rahvamuinasjutte, tutvustasid teda rahvaluule maailmaga.

Radištševi isa oli kultuurne inimene, ema — hea ja peenetundeline naine. Talupoegadel oli nende juures elu hoopis parem kui teiste mõisnike juures, mille eest Pugatšovi ülestõusu ajal päästsid pärisorjad Radištševi isa, tema vennad ja õed ülestõusnute eest. Kaugeltki sellised polnud Radištševi naabermõisnikud. Näiteks kuue versta kaugusel Abljazovost asus Zubovi mõis. See mõisnik oli tõeline piinaja; ta riisus oma talupojad täiesti paljaks, võttis neilt kõik, mis neil oli, toitis neid kui loomi ühiskünast ja karistas julmalt. Radištšev teadis seda. Sellised muljed sööbisid igaveseks tema mällu.

Kui Radištšev sai seitsme aastaseks, viidi ta Moskvasse. Siin elas ta oma onu perekonnas, kelle lastega koos õppis Radištšev Moskva ülikooli parimate professorite juures, kuna nende ühiseks guvernööriks oli prantslane — vaadetelt vabariiklane.

1762. aastal, Katariina II Moskvast viibimise ajal, nimetati Radištšev onu eestkostel paažiks. Varsti pärast seda viidi Radištšev Peterburi ja ta hakkas õppima Paažikorpus¹. Haridus oli siin halvasti korraldatud; kogu tähelepanu oli pööratud paažidest õukondlaste kasvatamisele. Dežuur palees ja kõigil pidustustel viibimine tutvustasid paaže õukondliku elu miljöoga. Radištšev sai siit hulga muljeid, mida ta hiljem kasutas oma «Teekonnas» õukondliku seltskonna kommete kirjeldamiseks.

1766. aastal, seoses Katariina II kavatsusega moodustada komisjon uue «Uloženije» (seaduste kogu) koostamiseks, oli vaja haritud seadusetundjaid. Otsustati saata kaksteist noort aadlikku Saksa- maale (Leipzig) õppima õigusteadust. Nende kaheteistkümmne hulka sattus ka Radištšev.

1767. aasta algul saabusid Radištšev ja tema seltsimehed Leipzig. Sügav armastus rahva ja kodumaa looduse vastu, kurvad mälestused pärisorjuse koledustest ning lõpuks unustamatud muljed õukondliku seltskonna orjameelsusest ja ebamoraalsetest

¹ Paažikorpus — õppeasutus kõige nimekamate perekondade lastele.

kommetest — just see kasvatas Radištševist inimese-kodaniku, türannia vastu võitleja, ja nende muljetega läks ta välismaale. See ulatuslik poliitiline kirjandus, mida Radištšev õppis tundma välismaal, oli talle lähedane ja arusaadav, see ainult laiendas ja kujundas neid vabadustarmastavaid ideesid, mille alused olid rajatud juba kodumaal.

Radištšev käis ülikoolis ligi viis aastat. Ta õppis juriidilisi teadusi, keeli, filosoofiat, loodusteadusi ja arstiteadust. Peale selle luges ta palju, õppides tundma vene ja Lääne-Euroopa, eriti prantsuse eesrindliku teadusliku kirjanduse parimaid saavutusi. Sel ajal puhkes Prantsusmaal kodanlik revolutsioon. Oma teostega valmistasid seda ette need eesrindlikud kirjanikud, keda hakati nimetama «valgustajateks». Lenin näitab, et «sel ajal, kui kirjutasid XVIII sajandi valgustajad ... piirdusid kõik ühiskondlikud küsimused võitlusega pärisorjuse ja selle jäänuste vastu»¹. Selline prantsuse valgustajate teoste pärisorjuse-vastane suund, nende protest inimese rõhumise vastu olid lähedased Radištševile, pärisorjuse ja isevalitsuse ikke all ägava kodumaa vabadustarmastavale pojale.

Pärast viieaastast viibimist välismaal pöördus Radištšev tagasi Peterburi. See, mida ta nägi oma kodumaal, vapustas teda sügavalt. Juba esimestel päevadel pärast tagasitulekut nägi ta katkuepideemiast põhjustatud mässust osavõtjate avalikku karistamist.

Uue «Uloženiye» koostamise komisjon oli laiali saadetud. Töötada selles Radištševil ei tulnud. Ta oli sunnitud astuma Senatisse² protokollisti tagasihoidlikule ametikohale. Siin tutvus ta mõisnike kuritarvituste alaste «asjadega». Kroonupabereid lugedes möödusid Radištševi silme eest õudsed pildid pärisorjate metsikust piinamisest ja isegi tapmistest ning ülestõusnud talupoegade elajalikust mahasurumisest «püsside ja suurtükkidega». Protokollisti töö ei rahuldanud Radištševit, ja ta läks üle sõjaväeteenistusse, kust aga lahkus samuti peagi (1775. aastal).

Radištšev võtab osa Novikovi poolt organiseeritud «Trükkimisühingust».

1777. aastal astub Radištšev Kommertskolleegiumi teenistusse, mis juhtis tööstust ja kaubandust. Selle asutuse ülemaks oli haritud suurnik A. Vorontsov. Vorontsov hakkas Radištševit peagi hindama ja soosima. 1780. aastal nimetati Radištšev Peterburi Tollimaja ülema abiks ja 1790. aastal ülemaks. Kuid ei teenistus, kus ta nii kiiresti tõusis, ega õnnelikult kulgev perekonnaelu (Radištšev abiellus 1775. aastal) suutnud eemaldada teda võitlusest rahva vabaduse eest. Oma teostes viis ta järjekindlalt ellu vabadustarmastavaid ideesid, paigutas kirjutatuse kogu südame, mis oli täis vabadusearmastust, võitleja-revolutsionääri püsivust ja lepitamatust.

Poliitilised sündmused, mis arenesid Venemaal (Pugatšovi üles-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 453.

² Senat — valitsuse tähtsamaid seadusi ja üritusi ettevalmistav asutus.

tõus), Põhja-Ameerikas (iseseisvussõda 1776.—1783. a.) ja Prantsusmaal (1789. a. revolutsioon), õhutasid ja tugevdasid Radištševi revolutsioonilist meeleolu.

Ameerika kolooniate võitlusele sõltumatuse eest vastas ta oodiga «Priius» («Вольность», 1781—1783), mis kujutas endast tervitust ameerika rahvale, kes vabastas end Inglismaa võimu alt, ja üleskutset revolutsiooniks Venemaal. Oodi Radištševi eluajal täielikult ei trükitud; katkendid sellest paigutas ta oma põhitöös «Teekond Peterburist Moskvasse» («Путешествие из Петербурга в Москву») peatükki «Tver».

Kui aga Ameerika muutus sõltumatuks maaks, sai Radištšev aru ameerika «demokraatia» tõelisest iseloomust ja naelutas selle häbi-posti kui võltsi. Oma «Teekonna» peatükis «Hotilov» kirjutab ta, et Ameerikas «sada uhket kodanikku upuvad toredusse, kuna tuhandetel pole kindlat ülalpidamist ega peavarju külma ja kuuma vastu».

1789. aastal avaldas Radištšev raamatu «F. V. Ušakovi elulugu» («Житие Ф. В. Ушакова»). Selles jutustab ta oma lähedase sõbra elust, kellega ta elas ja õppis koos Leipzigis (Ušakov suri seal 1770. aastal). Raamat oli täis vabadustarmastavaid ideesid.

Põhitööks, mille kallal Radištšev sel ajal töötas, oli teos «Teekond Peterburist Moskvasse». Ta kavatses selle teose kirjutada juba ammu, varsti pärast tagasitulekut Leipzigist kodumaale, ja ta töötas selle kallal koos vaheaegadega ligemale kümme aastat. (Ühe sellise vaheaja põhjustas armastatud abikaasa surm 1783. a.) 1785. aastal alustab ta uuesti tööd ja lõpetab raamatu 1789. aastal. 1789. aasta juulis sai Radištšev Peterburi politseiülemalt loa raamatu trükkimiseks. Kuid trükkikoda, kelle poole ta pöördus, kartis seda trükkida. Siis ostis Radištšev trükkimasina ja organiseeris endal kodus trükikoja. Seal trükkiski ta «Teekonna Peterburist Moskvasse». Lõpetanud 1790. aasta mais 650 eksemplari trükkimise, andis Radištšev müügile ainult 25 eksemplari ja jagas mõned sõpradele ja tuttavatele. Raamat kutsus esile enneolematu eelvuse. Peagi jõudis teos ka Katariinani. Lugeses «Teekonda» sattus tsaarina marru. Oma märkustes raamatu kohta kirjutab ta: «Paneb lootused talupoegade mässule... Tsaare ähvardab tapalava...» Autori kavatsus on «näidata praeguse valitsemisviisi puudusi ja pahe-sid» jne. Oma sekretärile ütles Katariina Radištševi kohta: «Ta on Pugatšovist hullem mässaja.» Kuigi raamat oli välja antud autori nimeta, avastati ta peagi. 30. juunil Radištšev arreeteriti ja paigutati Petropavlovski kindlusse. Enne arreeterimist jõudis Radištšev anda korralduse, et kõik ülejäänud eksemplarid põletataks ära. Juurdlus käis kiiresti, ja juba juulikuus määras Kohtupalat Radištševile surmanuhtluse. Viimane aga asendati 10-aastase sundasumisega Siberis, Ilimski kindlustatud asulas (umbes 1000 versta Irkutskist põhja poole). Poolhaige Radištšev pandi ahelatesse ja saadeti valve all Siberisse. Katariina II, asendades surmanuhtluse sundasumisega, arvas, et Radištšev ei kannata välja rasket tee-

konda või kauast sundasumist eemal perekonnast, piinavates mõtisklustes laste saatuse pärast. Nii oleks juhtunudki, kui Radištševit poleks abistanud Vorontsov. Tänu tema asjaajamisele võeti Radištševil ahelad ära ja ta sai võimaluse sõita veidi paremates tingimustes. Tobolskis jõudis Radištševile järele tema sugulane ja tõi tema juurde kaks nooremat last.

Radištšev oli sundasumisel kuus aastat. Ta luges palju, kirjutas, ravis talupoegi, õppis tundma maa olustikku ja majanduslikku olukorda.

Pärast Katariina II surma (1796) lubas Paul I Radištševil tagasi pöörduda Siberist. Tal kästi elama asuda isa mõisa Nemtsovos Kaluuga kubermangus, kus ta viibiski neli aastat, kuni Paul I surmani. Oma olemuselt oli see samuti sundasumine, sest Radištšev oli politsei järelevalve all ja tal oli keelatud lahkuda külast.

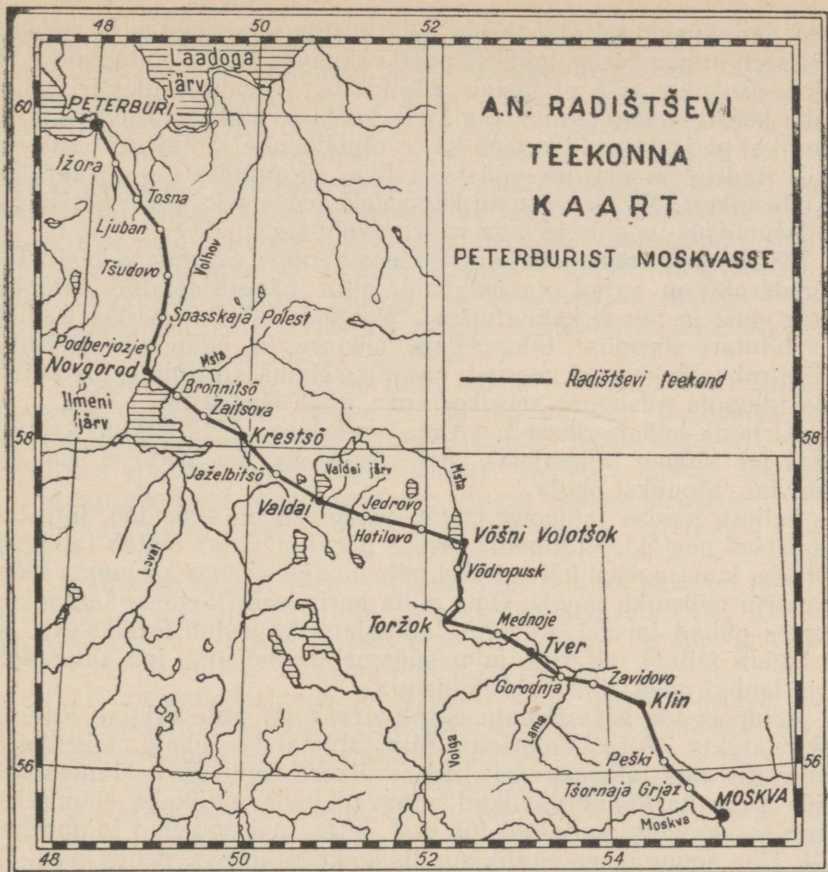
Pärast Aleksander I troonileastumist 1801. aastal vabastati Radištšev täielikult sundasumisest. Radištšev sõitis Peterburi ja hakkas töötama Seaduste Koostamise Komisjonis. Ta koostas «Kirjutise uutest seadustest», kus arendas mõtet, et «parem on ära hoida kuritegu, kui selle eest karistada», kirjutas «Tsiiviilkoodeksi projekti», milles kõneles kõikide seisuste võrdsusest seaduse ees, kehaliste karistuste ja piinamise kaotamisest, trükivabadusest jne.

Ta jäi truuks oma endistele vaadetele. Kuid komisjoni koosseisus olid hoopis teistsuguste veendumustega ametnikud. Nad vaatasid Radištševile halvakspanevalt, nägid temas vabamõtlejat, keda ei murra isegi sundasumine. «Eh, Aleksander Nikolajevitš,» ütles talle kord komisjoni juhataja krahv Zavadovski, «on sul ka tahtmist endistviisi tühje sõnu teha... Või oli sul Siberist vähe?» Nendes sõnades oli tunda selget ähvardust. Radištšev ei võinud sellega leppida, kuid võidelda ta selle vastu ka ei suutnud. Ja ta otsustas endalt võtta elu, protesteerides sellega isevalitsuse ebainimliku režiimi vastu. 11. septembril 1802. aastal mürgitas ta enese. «Järelpõlv maksab kätte minu eest,» kirjutas ta veidi enne surma.

«TEEKOND PETERBURIST MOSKVASSE».

Põhiteemad ja ideeline sisu. Oma raamatu epigraafiks¹ võttis Radištšev värsi Trediakovski poemist «Telemahhiid», muutes seda natuke: «Koletis peletav, tembukas, suur, sajasuine ja haukuv.» (Trediakovski poemis kirjeldatakse selles kohas pahedega inimeste, «eriti aga kurjade tsaaride» piinu hauataguses maailmas. Kirjeldus lõpeb sellega, et tsaarid-despoodid, vaadanud peeglisse, mis näitas «nende pahede jälkust», paistsid selles igasugustest põrgukoletistest hirmsamana. Üks neist (koer) ongi «koletis peletav» jne. Selliseks koletiseks nimetaski Radištšev oma aja Venemaa isevalitsuslik-pärisorjuslikku korda.)

¹ *Epigraaf* — moto; üksik fraas (teatud koha väljavõte mingist teosest), mis on paigutatud teose algusse või tema peatükkide ette.

Pühendades raamatu oma sõbrale Aleksei Mihhailovitš Kutuzovile, kirjutab Radištšev pühenduses: «Ma heitsin pilgu enda ümber ja inimkonna kannatused haavasid mu hinge. Põorasin oma pilgu enda sisemusse — ja nägin, et inimese viletsused tulenevad inimesest, ning sageli ainult sellest, et ta ei vaata mitte õieti teda ümbritsevaid esemeid.»

Need on tulise patrioodi sõnad, kes armastab palavalt oma kodumaad ja rahvast, kannatab rahva viletsusi nähes ja tahab õelda tõtt oma maa kohta, võidelda kunstilise sõnarelvaga valitseva kurjuse vastu. Püstitanud endale niisuguse ülesande, esitab Radištšev oma raamatus kõige laiahaardelisema pildi oma aja Venemaa elust. Ta näitab ühiskonna mitmesuguste kihtide (tsaari õukonna, maa-aadlike, ametnike, kaupmeeste, talupoegade) elu, kõneleb administratiivsest omavolist, ebaõiglasest kohtumõistmisest, suurnike, ametnike ja mõisnike kõikvõimalikest kuritarvitustest, avaldab arvamust kultuuri-, haridus- ja kasvatusküsimuste, perekondlike suhete, sõja ja

rahu jne. küsimuste alal. Kõiki neid küsimusi valgustab ta revolutsionääri, inimese teise inimese poolt rõhumise vastu lepitamatu võitleja seisukohalt. Ta paljastab riigikorda, isevalitsuslik-pärisorjuslikku korda, nähes selles õiglaselt kurjuse allikat. Kuid ta mitte ainult ei paljasta, vaid kutsub ka revolutsioonile. Ainult revolutsioon võib Radištševi arvates päästa rahva türannidest — tsaaridest ja mõisnikest. Nii on raamatu kesketeks teemadeks kaks: pärisorjus ja isevalitsus, peaideeks aga rahvarevolutsiooni idee.

Pärisorjuse teema. Pärisorjuse teemat on «Teekonnas» käsitletud laialdaselt, on antud vapustavaid pilte pärisorjastatud talupoegade elust ja nende kannatustest. Peatükis «Peški» näitas Radištšev talutare sisemuse, talupoegade riietuse ja jalanõude kirjeldamisel rahva kohutavat vaesust. «Aadlike ahnus, riisumine, piinamine viis talupoja niisuguse seisukorrani,» ütleb Radištšev.

Kirjanik hüüab vihasele: «Ahned metsloomad, täitmatud kaanid, mida me jätame talupojale? Selle, mida me ära võtta ei saa, — õhu. Jah, ainuüksi õhu!»

Sellest, kuidas talupoeg töötab ja milline on tema töö, jutustab Radištšev peatükis «Ljubani». Kuus päeva nädalas töötab talupoeg härrale, kuna naised käivad veel pühade ajal metsas korjamas seeni ja marju mõisniku lauale. Oma põllu harimiseks jäetakse talupojale üksnes pühad ja ööd. Kõnelus talupojaga vapustab Radištševit, ja ta hüüab jällegi: «Karda, julmasüdameline mõisnik, iga sinu talupoja laubal näen sinu hukkamõistu!»

Talupoegade halastamatu ekspluateerimise pilti kujutab Radištšev peatükis «Võšni Volotšok». Siin jutustatakse ühest mõisnikust, kes võttis oma talupoegadelt kõik, «väikese põllu- ja heinamaalapi, mida neile harilikult aadlikud annavad hädavajalikuks elamiseks, nagu tasuks kogu sunnitud töö eest, mida nad nõuavad talupoegadelt. Ühe sõnaga, see aadlik sundis kõiki talupoegi, nende naise ja lapsi töötama läbi aasta kõik päevad endale». Ta toitmis neid lahja kapsasupiga, paastu ajal ja paastupäevadel (kesknädalal ja reedel) — leiva ja kaljaga. «Jalatseid talveks, s. o. viiske tegid nad ise, ... suvel käisid aga palja jalu.» Kariloomi ega kodulinde talupoegadel polnud. Sel teel suurendas mõisnik oma varandust. «Barbar! sa pole vääriline kandma kodaniku nime,» ütleb Radištšev mõisniku poole pöördudes. Ta lõpetab peatüki revolutsioonilise üleskutsega: «Hävitage tema põllutööriistad; põletage maha tema rehalused, rehed, viljaaidad ja ajage tuhk laiali põldudele, sest nende peal piinas ta teid.»

Peatükis «Mednoje» kirjeldatakse talupoegade müümist enam-pakkumise teel. «Igal nädalal kaks korda,» kirjutab Radištšev, «avaldatakse ajalehtedes teateid mõisniku poolt laostatud talupoegade müümise kohta. Näiteks: «Sel ... päeval kell 10 õhtul müüakse kas kreisikohtu või linna magistraadi (linnavalitsuse) otsuse põhjal enampakkumise teel erukapten G ... kinnisvara, maja, mis asub ... linnaosas, nr. ... ja selle juurde kuuluvad kuus mees- ja naissoost hinge; müük toimub selle maja juures. Soovijad võivad neid enne

näha.» Keda siis müüakse? — 75-aastast vanameest, kes oli kapten G. haavatud isa kandnud seljas lahinguväljalt ära, hiljem aga oli noorhärrale kasvatajaks-teenriks. Samuti päästis ta ka noorhärra, kui see pidi ära uppuma jõkke ning hiljem ostis ta välja võlavanglast. Vanaeite, vanamehe naist, kes oli härra ema ammeks, hiljem aga tema hoidjaks. 40-aastast naist, noorhärra amme. Tema tüdart koos väikese lapse ja mehega. Ja kogu seda perekonda ähvardas oht, et neid võidakse müüa eri inimestele. Vapustatud ja erutatud sellest vaatepildist, lõpetab Radištšev kurva müügikirjelduse mõttesügavuselt üllatava väitega, et vabadust ei maksa oodata mitte mõisnikelt, vaid «orjastuse raskuselt endalt», s. o. revolutsioonilt, mille kutsub esile orjuse ränkuse.

Radištšev kõneleb pärisorjuse laostavast mõjust mõisnikele. Metsikus, kiskjalikkus, kõlvatus ja kultuuritus iseloomustavad mõisnike-pärisorjapidajaid. Isegi üksikud head inimesed, keda mõnikord võib kohata mõisnike hulgas, ei suuda midagi ära teha, sest kogu riigikord on nende vastu. Riigis valitsevat olukorda võib parandada ainult revolutsioon, ja Radištšev on veendunud, et see tuleb.

Isevalitsuse teema. Teiseks «Teekonna» põhiteemaks on isevalitsus, mis on veel üheks pahede allikaks pärisorjuse kõrval. Ka seda teemat käsitleb Radištšev kui revolutsionäär. Temale on tsaar «Kõige verejanulisem kurjategijate kurjategija».

XVIII sajandi kirjanduses kujutati tihti tsaare-türanne, kuid alati vastandati neile häid tsaare. Radištševile pole aga häid tsaare, sest tsaari seisund ise, piiramatu tsaarivõim, rikub neid paratamatult. Äärmise pahameele ja erutusega kõneleb Radištšev tsaarivõimust. Katariina II-l oli õigus, kui ta, lugenud Radištševi raamatut, kirjutas oma märkmetes: «Kirjanik ei armasta tsaare, ja kus on võimalik vähendada armastust ja lugupidamist nende vastu, seal haarab ta sellest haruldase julgusega ahnesti kinni.» Erilise täiuse ja paljastava jõuga kõneleb Radištšev isevalitsusest peatükis «Spasskaja Polest» ja oodis «Priius».

«Spasskaja Polest» ja ood «Priius». Keskmelne koht peatükis «Spasskaja Polest» on reisija unenäol. Unenägu algab pildiga tsaaritrooni toredusest, millel istub maa valitseja. Tsaaritrooni ümbritsevad kõrged aukandjad ja õukondlased ülistavad orjameelselt tema tarkust, õiglast meelt, võimsust, armulikkust ning hoolitsust riigi ja rahva eest.

Võttes seda kiitust puhta kullana, pidas tsaar ennast ülitargaks isikuks. Ta käskis esimesel väepealikul asuda teele uute maade valutamiseks; laevastiku juhatajal — «saata laevad kõigile meredele»; andis käsu vangid vabastada; käskis arhitektidel ehitada toredaid hooneid. Kuuldes neid käsked avaldasid kõik, kes seisid trooni juures, tsaarile kiitust. Kuid Tõde-Selgepilks võttis kae tsaari silmadelt, ja ta nägi kõike tõelises valguses. «Minu riided, nii hiilgavad, näisid verrega määratuna ja pisaratest niisutatuna. Oma sõrmede küljes nägin ma inimaju tükikesi; seisin jalgupidi kõntsas.» Kuid veel

«ihnsamad» näisid talle õukondlased. «Nende kogu sisemus näis mustana ja põlevana ähmasest täitmatusetulest. Nad heitsid mulle ja üksteisele moonutatud pilke, milles valitsesid kiskjalikkus, kadedus, salakavalus ja vihkamine.»

Tsaar nägi, et tema poolt sõtta saadetud väepealik «uppus toredusse ja lõbudesse». Selleks vajaliku raha kogus ta kokku summa-dest, mis olid määratud sõjaväe vajadusteks. Soldatid olid viletsas seisukorras, neid «peeti loomadest hullemaks», «nende elu ei peetud millekski». Laevad ei käinudki merel, nende ülem aga käskis märkida kaardile uusi saari, mida ta väitis olevat avastanud. Tsaari käsku kurjategijatele andestamise kohta kas ei täidetud üldse, viivitati täitmisega või puudutas see ainult neid, kes võisid ülematele anda altkäemaksu. Ja «selle asemel, et rahva hulgas tuntaks mind armulise valitsejana, peetakse mind petiseks, silmakirjateenriks ja hukatust toovaks komöödiandiks.»

Selles unenäos kujutas Radištšev nii tõetruult ja tabavalt Katariinat, tema õukonda ja esimest väepealikut Potjomkinit, et nii Katariina ise kui ka Potjomkin märkasid seda. «Ma lugesin läbi mulle saadetud raamatu,» kirjutas Potjomkin Katariinale. «Ei vihasta. Otšakovi müüride vallutamisega vastan kirjanikule. Näib, et ta ajab ka Teie kohta laimujuttu.»

Umbes 1781.—1783. aastatel kirjutatud oodi «Priius» paigutas Radištšev peatükki «Tver». Tsaari on (oodis) kujutatud türannina, jutustatakse kohtumõistmisest tema üle ja ta hukkamisest.

Oodis kirjeldatakse Inglise kuninga Charles I hukkamist Cromwelli poolt. Kuid Katariina sai aru Radištševi mõtete suunitlusest: «Ood on täiesti selgelt mässuline, ähvardatakse tsaare tapalavaga. Cromwelli eeskuju on toodud kiitvalt.»

Üleskutse revolutsioonile. Tsarism ja pärisorjus on Radištševi veendumuste järgi hukatuseks maale ja rahvale. Oodata mõisnikelt ja valitsuselt kergendust talurahva raskele seisukorrale on võimatu. On ainult üks väljapääs — revolutsioon. Üleskutse talurahvarevolutsioonile kõlab Radištševi raamatus peamotiivina, läbib kogu teose sisu. Peatükis «Gorodnja» ei kõnele Radištšev mitte üksnes oma kindlast veendumusest, et rahvarevolutsioon toimub, olgu kas või saja aasta pärast, vaid ka sellest, et võitjal rahval, kes hävitab ekspluateerijate klassi, tekib oma intelligents, ilmuvad uue rahvakultuuri suured loojad. Tõesti prohvetlikud sõnad! Kõik see on täide läinud pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni.

Peatükis «Tver» kõneldakse sellest päevast, millal «inimkond hakkab kisendama ahelates, ja juhitud vabaduse lootusest liigub edasi looduse poolt antud hävitamatu õigusega»; «siis haihtub rõhuv riigikord ühe silmapilguga. Oo päev, väljavalituim kõigist päevadest!»

Selle tagatiseks, et revolutsioon, olgugi et kauges tulevikus, kuid paratamatult toimub, on Radištševile ühelt poolt vene rahva iseloomujooned, teiselt poolt — need elutingimused, milles rahvas on sunnitud elama.

Vene rahvas Radištševi kujutluses. «Teekonnas» vastandatakse teineteisele kaks leeri: rahva rõhujad, riisujad, moraalselt rikutud inimesed (tsaarid, kõrged aukandjad, mõisnikud, ametnikud, kaupmehed), ja rahvas, rõhutud, kuid võimas oma kõlbeliselt jõult. Radištšev märgib talurahva tööarmastust («Ljubani»), julgust, mehisust, leidlikkust, valmidust end ohverdada, selleks et päästa inimesi («Tšudovo»), üksmeelt võitluses («Zaitsovo»), vaimset ja füüsilist rikkumatust, otsekohesust, iseloomu harmoonilisust, kõrgesti arenenud inimväärikustunnet («Jedrovo»), lihtsate inimeste võimet tunnetada sügavalt kunsti («Klin»). Ainult töötav rahvas paistab silma tõeliselt inimlike omaduste poolest. Julgena ja tugevana võib ta luua vaba elu, olla suurte ajalooliste sündmuste loojaks.

Esmakordselt vene kirjanduses kujutati rahvast selliselt; esmakordselt muutus ta kirjandusteose tõeliseks kangelaseks.

«Teekonna» kompositsioon. «Teekond Peterburist Moskvasse», nagu näitab juba pealkiri, kujutab endast reisimärkmeid, mida autor teeb oma sõidu ajal, kirjeldades peatuskohtades kõike seda, mida ta oleks nagu näinud ühes või teises postijaamas või mida ta seal kuulis. Teekonna kirjeldus algab peatükiga «Sofia». See on sissejuhatuseks kogu raamatule. Postipoisi kaeblik laul viib reisija mõttele, et rahvalaulu meloodias peitub võti rahva iseloomu, tema elu mõistmiseks. «Hingeline nukrus» on vene rahvalaulu «põhitooniks». Postipoisi nukker ja kaeblik laul kajastab pärisorjastatud rahva raskest elu. Niisugune raamatu algus justnagu valmistaks ette neid rahva elu rusuvaid pilte, mida näitab autor oma teoses. Kuid Radištšev usub rahva loovatesse jõududesse, ta on veendunud, et pärast revolutsiooni kerkivad rahva keskelt esile juba uue, rahvaliku kultuuri silmapaistvad tegelased. Seepärast lõpetab Radištšev oma raamatu «Looga Lomonossovist», geniaalsest rahvapoolest, näidates sellega, et tema usk rahvasse on põhjendatud. Rahvas võib olla kultuuri loojaks — selle tagatiseks on Lomonossov.

Radištševi poolt «Teekonnas» püstitatud ülesandest näidata Venemaa kõigi klasside ja ühiskondlike gruppide õiguslikku ja materiaalist seisundit, tuleneb raamatu kompositsiooni, tema ülesehituse selline iseärasus, nagu mitmesuguste sotsiaalsete kihtide esindajate jutustuste sissetoomine. Kord on jutustajaks reisija tuttav («Tšudovo»), kord seminarist («Podberjozje»), kord talunaine Anjuta («Jedrovo»), kord pärisori («Gorodnja»), kord autori sõber («Hotilov», «Võdropusk»).

Reisija kuulab tähepanelikult ära jutustajad või loeb kellegi märkmeid, mis on sattunud tema kätte (näiteks «Tulevikuprojekt» peatükis «Hotilov»), dokumente ja teisi pabereid ning väljendab oma arvamust nende kohta: kord kiidab heaks, kord lükkab tagasi, kord suhtub neisse umbusklikult — sõltuvalt sellest, milliseid vaateid pooldab üks või teine isik. Ise ta aga käitub järjekindla demokraadina, revolutsionäärina, kes on kindlalt veendunud selles, et ainult rahvarevolutsioon võib teha lõpu rahva kannatustele.

«Teekonna» stiil. Revolutsioonärina ja demokraadina, kes rakan-
das oma kunstisõna rahva ja revolutsiooni teenistusse, püüdis Radi-
štšev oma «Teekonnas» öelda tõtt oma aja Venemaa elu kohta. Sel-
leks aga oli tal vaja võtta materjali elust enesest, valides sellest
need nähtused, mida ta pidas elus tüüpiliseks, milles ilmnes tolle
aja ühiskondlik-poliitilise korra kogu olemus. Radištšev nii toimiski.
Mitmesuguste eluliste lugude aluseks, millest ta jutustab oma «Tee-
konnas», on tõelised sündmused. See, mida Radištšev õppis tundma,
lugedes Senatise kohtuprotokolle, see, mida ta nägi ja kuulis Tolli-
ametis, see, mida ta ise pani tähele ja millest kuulis oma sõpradelt
ja tuttavatelt — kõike seda kasutas ta mitmesuguste klasside ja
sotsiaalsete gruppide elu kujutamisel «Teekonnas». Mitte väljamõel-
disi, vaid tõelisi juhtumeid kirjeldab Radištšev oma raamatus. See
teeb tema teose elu tõetruuks peegeldajaks. Jutustamises püüab Ra-
dištšev teadlikult elutõe poole. Sellest püüdest kõnelevad ka tema
katsed kujutada tõepärast portreed, tüüpilist ühele või teisele tege-
lasele, panna temas tähele ühe või teise klassi esindajale tüüpilisi
jooni. Selline on näiteks kaupmehe portree, mis on antud peatükis
«Novgorod». «Karp Dementjevitsil on hall habe, kaheksa verssokit
alumisest huulest. Nina lai, vormitu, silmad auku vajunud, kulnud
pigimustad, kummardades teeb käega laia kaare, silub habet, aus-
tab kõiki ütlusega: minu heategija.» Siin on hästi tabatud nii kaup-
mehe välimust kui ka maneere.

Radištšev annab tõetruult ja ilmekalt edasi keelelisi iseärasusi,
mis on omased eri klasside ja ametialade inimestele ning nende
arengutaset. Kaupmees, mõisnik, kantseleikirjutaja, seminarist ja
talupoeg kõnelevad tal erinevalt (igauks oma keelt).

Oma kõne püüab Radištšev üles ehitada nii, et see oleks vastavu-
ses selle sisuga, millest autor kirjutab. Olustikulised stseenid, eriti
talurahva ja kaupmeeste elust, on kirjutatud elavas kõnekeeles. Neid
on kõige kergem lugeda. Seal aga, kus Radištšev hakkab kõnelema
revolutsioonist, on tema kõne täis pidulikke väljendeid ja kõne-
käände. Sellised kohad on meile rasked lugeda. Radištševi kavat-
sus mitmekesistada keelt sõltuvalt sisust, vältida keele monotoon-
sust oli hea ja õige, kuid mitte kõikjal ei suutnud autor seda teos-
tada. Tänapäeval on Radištševi keel raamatu mõnedes kohtades
raskesti mõistetav. Radištševi kaasaegsetele ei näinud see aga selli-
sena.

Radištševi raamatu saatus. Olles suunatud tsarismi ja mõisnik-
lik-pärisorjusliku korra vastu ja tulvil revolutsioonilisi ideesid, kut-
sus Radištševi raamat esile Katariina II ja mõisnike viha. Oli keela-
tud mitte ainult raamatut uuesti välja anda, vaid isegi sellest
kõnelda. Selline suhtumine Radištševi «Teekonnasse» oli tsaari-
valitsusel kogu XIX sajandi jooksul. Alles Vene esimese, 1905. a.
revolutsiooni aastail, anti Radištševi raamat uuesti välja ja see sai
kättesaadavaks lugejaile. «Teekonna» esimesest väljaandest, mis
oli tehtud Radištševi enda poolt, säilis 30—40 eksemplari. Neid anti
edasi käest kätte. Raamatu hind tõusis 1000 rublani. Huvi selle

vastu oli määratu suur. Raamatu lugemise eest maksti 25 rubla. Trükitud väljaandest tehti käsikirjalisi koopiaid. Radištševi raamat avaldas määratu suurt mõju eesrindlikele inimestele. Teos äratas mõtteid ja tundeid, õhutas tegutsema, propageeris rahvarevolutsiooni kui ainsat teed elu ümberkorraldamiseks, maa hüvanguks ja rahva õnneks.

Radištševi tähtsus. Revolutsioonilised ideed, mis läbisid Radištševi kogu loomingut ja eriti tema «Teekonda Peterburist Moskvasse», avaldasid suurt mõju mitte ainult tema kaasaegsete, vaid ka järgnevate kirjanike ja revolutsioonitegelaste poliitilise mõtte arenemisele.

Radištševi ideede mõju all arenesid Krõlovi, dekabristide, Puškini ja Herzeni poliitilised vaated. Võttes eeskujuks Radištševi, kirjutab noor Puškin oodi «Priius» («Вольность»); luuletuse «Mälestussammas» («Памятник») mustandis kirjutas Puškin: «... Radištševi järel laulsin kiitust vabadusele».

V. I. Lenin Radištševist. Artiklis «Suurvenelaste rahvuslikust uhkusest» kirjutas Vladimir Iljitš Lenin 1914. aastal, kõneldes Vene revolutsioonilise liikumise arenemisest: «Me armastame oma keelt ja oma kodumaad... Meil on kõige valusam näha ja tunda, millist vägivalda, rõhumist ja mõnitamist lasevad tsaristlikud timukad, aadlikud ja kapitalistid osaks saada meie kaunile kodumaale. Me oleme uhked selle üle, et see vägivald on esile kutsunud vastulöögid meie ringkonnast, suurvenelaste ringkonnast, et see ringkond on andnud Radištševi, dekabristid ja 70. aastate revolutsionäärid-raznotšinetsid, et suurvene töölikklass lõi 1905. aastal võimsa revolutsioonilise masside partei...»¹

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Mille poolest on Radištšev meile eriti lähedane?
2. Missugused põhiteemad on esitatud Radištševi raamatus ja kuidas neid on valgustatud?
3. Missugune ühiskondlik-poliitiline tähtsus oli Radištševi raamatul?

KOKKUVÕTE XVIII SAJANDI KIRJANDUSE ARENEMISEST

XVIII sajandi jooksul saavutas vene ilukirjandus suurt edu.

1. Oli käimas omapärase rahvusliku kultuuri ja rahvusliku kirjandusliku loomingu tekkimine ja tugevnemine. Eesrindlikud kirjanikud osutasid suurt tähelepanu rahva elu-olule, rahvakeelele, kajastasid elavalt ühiskondlikke vajadusi.

2. XVIII sajandi parimate kirjanike loomingus arenevad edasi need vene kirjanduse tähelepanuväärsed jooned, mis tekkisid juba vana-vene kirjanduses: ideelisus, patriotism, rahvalikkus, ja lõpuks liitub Radištševist alates eesrindlik kirjandus tihedalt revolutsioonilis-vabastusliku liikumisega. Humaansuse, patriotismi ja rahva-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 83.

likkuse ideed läbivad kõigi progressiivsete kirjanike (Lomonosovi, Fonvizini, Novikovi jt.) loomingut, Radištševi raamatus aga on nad täis revolutsioonilisust.

3. Eesrindliku kirjanduse iseloomustavaks jooneks kujuneb kriitiline suhtumine tegelikkusse, mis saavutab erilise jõu XVIII sajandi lõpul Radištševi revolutsioonilises raamatus. Sellega seoses areneb püüe kujutada elunähtusi tõetruult ja sügavalt.

4. Peab märkima kirjanduse kui eri kunstiliigi kasvu. Tekivad kirjandusvoolud, areneb näitekirjandus (tragöödia ja komöödia), eepika (jutustused, reisikirjeldused jm.) ning lüürika. Suureneb kirjanike meisterlikkus, kes taotlevad teadlikult vormi ja sisu vastavust oma teostes, täiustavad kirjakeelt, töötavad läbi kompositsiooni ja värsi küsimusi. XIX sajandi esimest kolmandikku iseloomustav kirjanike kunstimeisterlikkuse selline kiire areng oli suurel määral valmistatud ette XVIII sajandi kirjanike edusammudega. Lomonosov, Deržavin, Fonvizin ja Radištšev on õpetajaks paljudele XIX sajandi alguse kirjanikele, nende hulgas ka vene geniaalsele poedile Puškinile.

VEENE VABADUSLIIKUMISE ESIMESE PERIOODI KIRJANDUS

XIX SAJANDI ESIMENE KOLMANDIK.

Vabadusliikumise kolm peamist etappi Venemaal. Artiklis «Herzeni mälestuseks» kirjutab V. I. Lenin: «Herzenit austades me näeme selgesti kolme sugupõlve, kolme klassi, kes võtsid osa Vene revolutsioonist. Algul — aadlikud ja mõisnikud, dekabristid ja Herzen. Kitsas on nende revolutsionääride ring. Hirmus kaugel on nad rahvast. Kuid nende töö ei olnud asjata. Dekabristid äratasid Herzeni. Herzen arendas revolutsioonilist agitatsiooni.

Seda jätkasid, laiendasid, kindlustasid ja karastasid revolutsionäärid-raznotšinetsid, alates Tšernõševskist ja lõpetades «Narodnaja Volja» kangelastega. Laienes võitlejate ring, muutus tihedamaks nende side rahvaga. «Tulevase tormi noored tüürimehed» — nimetas neid Herzen. Ent see ei olnud veel torm ise.

Torm — see on masside eneste liikumine. Proletariaat, ainus lõpuni revolutsiooniline klass, asus nende etteotsa ja viis esmakordselt miljonid talupojad avalikku revolutsioonilisse võitlusse. Esimene tormihoog oli 1905. aastal. Järgmine hakkab kasvama meie silmiade all.»¹

Osutades kolmele peamisele klassile, kes võtavad osa vene vabadusliikumisest, märgib Lenin ka kolme peamist etappi, mida on läbi teinud revolutsiooniline liikumine Venemaal.

Lenin kirjutab: «Vabadusliikumine on Venemaal läbi teinud kolm peamist etappi vastavalt vene ühiskonna kolmele peamisele klassile, kes vajutasid liikumisele oma pitseri: 1) aadliperiood, ligikaudu 1825. a. kuni 1861. aastani; 2) raznotšinetsite ehk kodanlik-demokraatlik periood, umbes 1861. kuni 1895. aastani; 3) proletaarne periood, alates 1895. aastast kuni käesoleva ajani.»²

Seega on vene kirjandus umbes 1825. aastast kuni 1861. aastani vene vabadusliikumise aadliperioodi kirjandus, millal, Lenini määrangu järgi, kõige väljapaistvamateks tegelasteks olid dekabristid ja Herzen. XIX sajandi esimesel veerandil tekivad ja arenevad dekabristlikud ühingud. Dekabristide ideed vajutasid oma pitseri vene vabadusliikumise esimese perioodi kogu eesrindlikule kirjandusele.

¹ V. I. Lenin, Teosed, 18. kd., lk. 14—15.

² V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 219.

Poliitiline ja sotsiaalne olukord XIX sajandi esimesel veerandil. XIX sajandi algust tähistavad Venemaa elus sündmused, millel on esmajärguline tähtsus meie kodumaa edaspidisele ajaloole. 1812. aastal algas Isamaasõda. Napoleon tungis Venemaale kui vallutaja, kui anastaja. Sõda tema vastu oli Venemaale otseses mõttes võitluseks oma olemasolu eest. See oli tõeliselt rahvalik sõda. Palav armastus kodumaa vastu haaras kõige laiemaid rahvahulki.

«Iga küla muutus meie lähenemisel kas tulemereks või kindluseks,» kirjutasid hiljem prantslased.

Napoleon purustati. Ta koostas oma sõjaplaanid, arvestades oma vägede ja tsaar Aleksandri vägede suurust, kuid tema vastu sõtta tõusis kogu vene rahvas. Just vene rahvas andiski purustava löögi ülistatud väejuhile.

Isamaasõda äratas rahva jõud, kutsus esile rahva iseteadvuse, patriootilise vaimustuse tõusu.

«Kaheteistkümnnes aasta oli suureks ephohiks Venemaa elus,» kirjutas Belinski. «Pingeline võitlus elu ja surma peale Napoleoniga äratas Venemaa suikuvad jõud ja sundis teda nägema endas jõudu ja vahendeid, mida ta üldse siiani... ei aimanud.»

Pärast vaenlase väljaajamist Venemaalt ootasid talupojad ja soldatid pärisorjuse kaotamist. Dekabrist A. Bestužev oma kirjas Nikolai I-le kõneleb 1812. a. Isamaasõjast osavõtnud soldatite meeleolu kohta järgmist: «Sõda käis veel, kui sõjamehed, pöördunud tagasi koju, avaldasid kohe nurinat rahva hulgas: «Meie oleme valanud verd, meid aga tahetakse uuesti sundida valama higi mõisateol. Meie vabastasime isamaa türannist, meid aga türanniseerivad uuesti härrased.»»

Pärisorjapidajad ja valitsus olid hirmutatud talurahva sellistest meeleoludest. Valitsuse reaktsioon (kõige vähimalgi määral eesrindliku jälitamine) tugevnes. Selle eesotsas seisis sõjaminister Araktšejev, harimatu ja julm pärisorjapidaja.

Reaktsiooniline oli ka Aleksander I välispoliitika. Varsti pärast võitu Napoleoni üle loodi «Püha liit» eesotsas Vene ja Austria keisritega võitluseks revolutsioonilise liikumise vastu. Aleksander andus innustunult tegevusse «Pühas liidus», etendades vabadusliikumise summutaja osa Euroopas.

Aleksander I ja tema valitsuse selline reaktsiooniline poliitika kutsus esile otsustava vastupanu nii rõhutud talurahva kui ka eesrindliku aadli hulgas.

Talurahvas vastab pärast 1812. aastat mõisnike poolt tugevdatud eksploateerimisele rahutuste ja ülestõusudega. Kõik need ülestõusud surutakse julmalt maha. Kuid rahva vastuhakud ei raue. Nad laienevad üle maa, haarates mitte ainult külasid, vaid ka linnu, ja levivad ka sõjaväeosades. Nii tõusis 1820. aastal üles Semjonovski kaardiväepolk, kelle komandör ja ohvitserid oma metsiku kohtlemisega viisid kuni avaliku vastuhakuni.

Tugev liikumine isevalitsuse ja pärisorjuse vastu tekib aadli-intelligenti hulgas. 1812. a. sõda tekitas sügava ideelise lõhe mõisnike klassis. Haritumad ja eesrindlikumad aadlikud hakkavad organiseerima poliitilisi salauhinguid, kelle tegevus lõpeb relvastatud ülestõusuga 14. detsembril 1825. aastal.

Kirjanik-dekabrist A. Bestužev kõneleb 1812. a. Isamaasõja mõjust dekabrismi tekkimisele järgmist: «Napoleon tungis sisse Venemaale, ja siis alles tundis vene rahvas oma jõudu; siis alles ärkas kõigi südameis algul poliitilise, hiljem aga ka rahvusliku sõltumatuse tunne. See on vabamõtlemise algus Venemaal.» Vabamõtlemise arenemist ja tugevnemist mõjustasid nii talurahvarahutused Venemaal kui ka XIX sajandi 20-ndate aastate vabadusliikumine Lääne-Euroopas.

Dekabristid olid haritud inimesed. Nad olid tuttavad revolutsioonilise ja progressiivse poliitilise kirjandusega Venemaal ja Läänes.

Ühtset poliitilist programmi tekkivatele «salauhingutele» polnud. «Põhjaühing» seisis enamikus piiratud monarhia eest, «Lõunaühing» — vabariikliku valitsusvormi eest. Kuid kõiki dekabriste ühendas viha isevalitsuse ja pärisorjuse vastu. Kõik nad kritiseerivad teravalt valitsuse välis- ja sisepoliitikat.

Dekabristide ülestõus suruti maha. Juhid poodi; paljud dekabristid tapeti ülestõusu ajal; ülejäänud saadeti sunnitööle või Kaukaasiasse eeslinnile. Dekabristid purustati seepärast, et nad kartsid tõmmata revolutsiooni kaasa

rahvahulki ja toetusid ainult ohvitseridele; nad arvestasid, et komandöridega tulevad kaasa ka soldatid, ega ilmutanud vajalikkust otsustavust ülestõusu ajal. Kuid dekabristide ideed tungisid paljude kaasaegsete teadvusse, võeti üle eesrindlike kirjanike poolt ja avaldasid mõju nende loominguale. Dekabristide liikumine, nende võitlus isevalitsuslik-pärisorjusliku korra vastu ei möödunud jäljetult.

Haridus ja kultuur. XIX sajandi algul avatakse Venemaal terve rida kõrge-maid õppeasutusi: ülikoolid Kaasanis, Harkovis ja teistes linnades; Peterburis asutatakse Pedagoogiline Instituut, mis 1819. aastal muudeti ümber ülikooliks; 1811. aastal avati Tsarskoje Seloo lütseum. Need kõrgemad õppeasutused muutuvad tähtsateks kultuuri ja hariduse taimelavadeks. Nende juures tekivad kirjanduslikud ühingud, antakse välja ajakirju. Suurt elavnemist võib märgata kirjanduse alal. Ilmub hulk ajakirju mitte ainult Peterburis ja Moskvas, vaid ka Harkovis, Kaasanis ja teistes linnades. Need ajakirjad kajastavad seda võitlust, mis käis konservatiivide ja progressiivselt mõtlevate inimeste vahel. Toimuvad elavad vaidlused kirjandus- ja keeleküsimuste üle, käib võitlus kirjandusvoolude vahel.

Pärast 1812. a. sõda ründavad reaktionäärid valitsuse loaga ülikoole.

Rünnak teaduste vastu algas Kaasani ülikoolist, kus pärast revisjoni 1819. aastal vallandati üksteist professorit, keda süüdistati ebaustavuses.

Eemaldati Peterburi ja teiste ülikoolide kõige tuntumad professorid. Tugevnes tsensuuri surve. Tsenzorid nägid sageli väljaastumisi valitsuse ja religiooni vastu seal, kus neid üldse polnud. Progressiivse temaatikaga teoseid, rääkimata revolutsioonilis-poliitilise suunitlusega teostest, ei lubatud trükkida, ja nad levisid käsikirjalistena. Kirjutati ümber Puškini vabadustarmastavaid luuletusi, Gribojedovi «Häda mõistuse pärast», dekabristide-poeetide luuletusi ja poeme.

Klassivõitlus kirjanduses XIX sajandi esimesel veerandil. Rahva iseteadvuse tõus, klassivõitluse teravnemine, ühiskondlik-poliitilise mõtte arenemine kutsus XIX sajandi algul esile võitluse ka kirjanduses.

Peeti ägedaid vaidlusi terve rea tähtsate küsimuste üle: kirjanduse suhtumisest tegelikkusesse, vene kirjanduse rahvalikkusest ja algupärasusest, tema suhtumisest suulisse rahvaloomingusse, Lääne-Euroopa kirjandusse, kirjandusvooludest ja keelest.

Kirjandusliku liikumise etteotsa asusid dekabristlike salaühingute liikmed ja isikud, kes ühinesid nendega oma poliitiliste ja kirjanduslike vaadete poolest. Need olid: K. Rõlejev, A. Bestužev, A. Odojevski, V. Kūchelbecker, A. Gribojedov, A. Puškin jt.

Dekabristid omistasid ilukirjandusele suure tähtsuse, nähes temas üht võitlusvahendit isevalitsuslik-pärisorjusliku korra vastu, võimsat ühiskondlikku jõudu. Dekabristid löid kodaniku luulet, mis paljastas pärisorjuslikku korda, ülistas heroilisi isiksusi, luulet, mis on küllastatud revolutsioonilis-poliitilise sisuga. Poeet pole dekabristide arvates mitte ainult kodanik, vaid ka avaliku arvamuse organisaator. Ja kogu oma luulesõna jõu peab ta andma võitlusele vabaduse eest, orjuse ja omavoli vastu.

Armastatud žanrideks olid dekabristidel satiir, poem, ood, ja lemmikteemadeks — mässude, ülestõusude, rahvalikumiste ning vene rahva võitluse teema sisemiste vaenlaste vastu. Näiteks ülistab Rõlejev oma «Duumades»¹ legendaarset novgorodlast — vabadusvõitlejat Vadimi, Dmitri Donskoid, Sussaninit jt.

¹ *Duuma* — ukraina rahvalaul. (Tõlk.)

Konservatiivsed kirjanikud, kaitstes oma poliitilisi vaateid, püüdsid lugejaid juhtida kõrvale kaasaegsest elust, viia neid unelmate maailma ja sulgeda isiklike elamuste kitsasse ringi.

Suure jõuga arenes võitlus progressiivsete ja reaktsiooniliste ringkondade vahel inglise poeedi Byroni ümber, kelle nimi oli tollal Euroopas tuntud kui poliitilise ja ühiskondliku rõhumise vastu julgelt väljaastuva poeedi nimi. Konservatiivselt meelestatud Zukovski kirjutas Byroni kohta: «Temas on midagi hinge kohutavat ja ängistavat.» Dekabristid olid Byronist vaimustatud.

Kuid armastus inglise poeedi vastu ei eemaldanud poeete-dekabriste kodupinnasest. Tõeliste patriootidena pidasid dekabristid eluliseks vajaduseks algupärase rahvusliku kirjanduse arendamist. Selle tähtsa ülesande lahendamist nägid nad kirjanduse lähendamises vene rahvaloomingule. Dekabristid tungisid ägedalt kallale Lääne-Euroopa, eriti prantsuse ja saksa kirjanduse matkimisele, mis oli laialdaselt levinud konservatiivsete kirjanike seas.

Kirjandusvoolude võitlus. Kunagi varem polnud vene kirjanduse ajaloos sellist omavahel võitlevate ja üksteist mõjustavate kirjandusvoolude mitmekesisust, kui XIX sajandi esimesel veerandil. Vene klassitsism elab ja köidab oma kodanikutemaatika ja üleva stiiliga. Ta avaldub näiteks Rõlejevi, Puškini ja teiste poetide varasemas luules.

Klassitsismi propageerivad ka konservatiivsed kirjanikud, kuid nad ei salli ühiskonna peamiste pahede kriitikat ja nõuavad kunstilt elu igakülgset ilustamist.

Tähtsaks kirjandusvooluks XIX sajandi esimesel kümnendil oli sentimentalism. Just sel ajal ilmub terve grupp kirjanikke, Karamzini järglasi. Nende hulgast kerkivad esile sellised poeedid, nagu noor V. Zukovski ja I. Dmitrijev. Kuid sentimentalism oma kitsa temaatika ja reaalsest tegelikkusest irdumise tõttu ei suuda areneda ja kasvada juhtivaks vooluks kirjanduses.

XIX sajandi teisel aastakümnel kujuneb uus kirjandusvool — romantism.

Romantism. XVIII ja XIX sajandi vahetusel Lääne-Euroopas ja pisut hiljem Venemaal tekib kirjanduses (ka teistes kunstiliikides) vool, mida nimetatakse romantismiks. Selle kirjandusvoolu kutsus esile feodalismi ja kodanluse vahelise võitluse erakordne teravnemine, võitluse, mis leidis oma kõige selgema väljenduse 1789. a. kodanlikus revolutsioonis Prantsusmaal. Eri maades oli sellel kirjandusvoolul oma iseärasusi. Venemaal oli see seotud feodaalpärisorjusliku korra kaitsjate võitlusega tekkiva revolutsioonilise vabadusliikumise esindajatega. Klassivõitluse teravnemise sellistel momentidel on eriti teravalt tunda rahulolematust oleviku, kaasaja tegelikkuse vastu. See rahulolematust kutsus esile unistusi sellest, mis peaks olema ja mida soovitakse. Kirjanik-romantik püüdis kaasajast minna minevikku või tulevikku, ja kui ta kujutas olevikku, siis vastandas kirjanik sellele oma kujutluse soovitud tegelikkusest. Kuid seda soovitud, seda, mida tahaks näha elus, kujutasid

kirjanikud-romantikud (sõltuvalt nende veendumustest) eri viisi. Seepärast teeme romantismis kõigepealt vahet kahe põhilise voolu — konservatiivse (reaktsioonilise) ja progressiivse vahel.

Progressiivne romantism on hinnatav selle poolest, et ta on suunatud tulevikku, täis vabadusideid, seotud võitlusega inimese vabaduse ja õnne eest. Selle esindajateks olid Inglismaal Byron, Prantsusmaal V. Hugo, Saksamaal Schiller ja Heine.

Venemaal väljendus progressiivse romantismi ideeline sisu kõige täielikumalt poeetidel-dekabristidel (Rõlejevil, A. Bestuževil, A. Odojevskil jt.), Puškini varasemates poemides ja Lermontovil.

Konservatiivse romantismi esindajad võtsid oma teoste süžeesid peamiselt minevikust, pöördusid muinasaega — eriti keskaega — koos selle olustiku ja pärimustega (millal usuti kõigisse imedesse) või andusid unistustele mingisugusest hauatagusest maailmast. Konservatiivsed romantikud juhtisid lugejaid ühiskondliku võitluse teelt kujutluste ja unistuste maailma. Sellise romantismi esindajaks Venemaal oli Žukovski.

Romantismi põhijooned olid järgmised:

1. Võitlus klassitsismi vastu, tema reeglite vastu, mis piirasid kirjaniku loomingulist vabadust. Võitlus loomingulise vabaduse eest ühendas kõiki romantikuid. Kuid progressiivsed kirjanikud, hüljanud klassitsismi reeglid, võtsid temalt üle väärtusliku — kodanikule omase suunitluse ja mõtteselguse. Reaktsioonilised romantikud hülgasid nii klassitsismi reeglid kui ka tema ideelise külje.

2. Romantikute teostes kerkisid ilmekalt esile poeedi isiksus, tema elamused. Teoste peategelased on harilikult poeedile hinge-
sugulased oma iseloomu ja ellusuhtumise poolest.

3. Eemaldudes neid mitte rahuldavast kaasajast, igapäevasest, proosalisest, osutavad romantikud huvi kõige ebatavalise, silmator-
kava, salapärase vastu. Ebaharilikud ja ainulaadsed isiksused on nii romantiliste teoste kangelased kui ka need olukorrad, millesse need kangelased on paigutatud, nende elusündmused. Sageli on tegevuskoht kandunud üle välismaale, kujutatakse võõramaist loodust.

4. Romantikutele on iseloomulik huvi rahvaloomingu vastu. Rahvaluules näevad nad rahva omapärast ja vaba luuleloomingut, rahvalike joonte ning rahvusliku iseloomu peegeldamist. Kuid nende joonte mõistmine on erinev; see sõltub autori vaadetest: progressiivsed romantikud rõhutasid rahva vabadusearmastust, tema protesti rõhumise vastu, võitlusvõimet, kuna reaktsioonilised romantikud vastuoksa poetiseerisid neid jooni, mis kujunesid talurahva maha-
jäänud kihtidel kiriku ja isevalitsuslik-pärisorjusliku korra surve all: vagadust, kannatust, alandlikkust, ebausku jm.

5. Kaitstes kirjaniku loominguvabadust ei kasuta romantikud mitte ainult nende päevini kirjanduses loodud mitmesuguseid žanre, vaid loovad ka uusi, korraldavad ümber vanu, püüdes leida parimat vormi oma isiklike meeleolude kujutamiseks ja elunähtuste hindami-

seks. Nii näiteks oli poem klassitsistidel eepiliseks teoseks; romantikutel peegelduvad selles autori hingelised elamused, ja poem muutub lüro-eepiliseks teoseks. Tekib lüüriline draama; ballaad (keskaja poeesias eriline tantsulaulu vorm) omandas nüüd uue ilme, sisaldas rahvapärimusi ja uskumusi.

6. Romantilised teosed paistsid silma keele värvikuse poolest. Neis kasutatakse hulgaliselt epiteete, ilmekaid võrdlusi, metafoore. Romantiku kõnetoon on alati ülev ja erutatud.

Romantism tekkis Venemaal tol ajal, kui eriti teravnes pärisorjapidajate ja isevalitsusliku korra ning pärisorjuse vastu väljaastuvate uue põlvkonna aadlike-revolutsionääride vaheline võitlus. Progressiivse romantismi esindajad, võttes terava kriitika alla kaas-aegse tegelikkuse, kujutasid ideaale, mis tiivustasid isiksust ja soodustasid tema vaimse jõu kasvu. Täis mässulis-protestivaid meeleolusid, ei lepi nende teoste tugevate ja sõltumatute iseloomudega kangelased ühiskondlike pahedega: nad kas katkestavad suhted ühiskonnaga või tõusevad üles tema vastu, kutsuvad üles võitlusele.

Konservatiivsed romantikud, kes polnud rahul kaasaja tegelikkusega, mis hirmutas neid klassivastuolude lepitamatusega, püüdsid end isoleerida sellest, sulguda unistuste maailma, rahvalikest legendidest ja uskumustest pärit viirastuste maailma. Nende teosed olid tulvil kaebusi elu ebatäiuslikkuse ja täitumata lootuste pärast. Nad olid kaugel mõttest võidelda parema tuleviku eest.

V. Žukovski (1783—1852) looming. Alustades oma loomingulist teed poeedi-sentimentalistina sai Žukovskist hiljem konservatiivse romantismi rajaja. «Mis asi see romantism on?» küsib Belinski. Ja vastab: «See on soov, ihaldus, tung, tundmus, ohe, oie, kaebus täitumata lootuste pärast, millel pole nime, kurbus kaotatud õnne pärast. See on . . . maailm, kus elavad varjud ja viirastused, kuidugi võluvad ja armsad, kuid ikkagi tabamatud; see on nukker, aeglaselt voolav, mitte kunagi lõppev olevik, mis nutab taga minevikku ja ei näe enda ees tulevikku; see on lõpuks armastus, mida toidab kurbus ja millel ilma kurbuseta pole midagi, millega täita oma olemasolu.»

Ballaadid. Žukovski omapärane romantism avaldus eriti ilmekalt tema ballaadides, mida ta hakkas kirjutama 1808. aastast alates. Peale «Svetlana» («Светлана») ja «Kuldharfi» («Золотая арфа») kujutavad nad kõik endast Lääne-Euroopa poetide Schilleri («Polykratese sõrmus», «Karikas», «Kinnas», «Habsburgi krahv»), Goethe («Metshaldjas») jt. ballaadide vabatõlget või ümbertõotust.

Žukovski tõlkis ainult seda, mis oli omane tema vaadetele ja meeleoludele. Tõlkides heitis ta kõrvale üht, leevendas teist, arendas kolmandat ja lõpuks vajutas võõrale teosele oma isiksuse ja meeleolu pitseri. Tänu Žukovskile tutvusid vene kirjanikud Lääne ja Ida kõige väljapaistvamate poetidega.

«Žukovski noorpõlve kaasaegsed,» ütleb Belinski, «vaatasid temale peamiselt kui ballaadide autorile . . . Ballaadide all mõisteti tollal lühikest jutustust armastusest, enamasti õnnetust armastusest;

vahel peeti hauda, risti, nägemust, ööd, kuud, kodukäijaid ja nõidasid selle luuleliigi juurde kuuluvaks.» Sellised olid ka Žukovski ballaadid. Süžeelt olid need mitmekesised. Nende aluseks on harilikult mingisugune rahvapärinus või legend. Kuid millist ballaadi Žukovski ka ei kirjutanud, kõlas neis kõigis tema luule põhiteema — õnnetu armastuse teema, lootusetu piinlemine õnne pärast, kurbus ja nukrus, religioossed meeleolud.

«Svetlana». Peatume Žukovski ballaadil «Svetlana» (1811). See kujutab endast poeedi katset luua originaalset vene rahvaliku ballaadi. Kuid poeedid, kes olid tihedas seoses sentimentalismiga, said XIX sajandi algul rahvalikkusest aru ühelt poolt kui rahva elu-olu ilustatud kujutamisest, teiselt poolt aga kui muinasjuttude ja legendide maailmast, mis on loodud rahvaliku fantaasia poolt. Nii sai rahvalikkusest aru ka Žukovski.

Ballaad algab vene neidude ennustamise pildiga vana-aasta õhtul. Ballaadis idealiseeritakse taluraha elu-olu. Selle pildi taustal antakse Svetlana kuju, kes on kujutatud sentimentaalse poeesia vaimus: rõhutatakse neiu sõnatust ja kurbust, kes on lahutatud kallimast, tema tasast ja vaikset nukrust. Ta ei nurise, vaid otsib kergendust oma murele palvetes ja pisarates. Selle eest tasubki talle poeet: kõik hirmud elab ta üle unes, ilmsi aga ootab teda rõõm, mis on määratud talle «saatuse»¹ poolt tema alandlikkuse ja kannatuste eest. Svetlana peigmees tuleb tagasi tema juurde, ja ballaad lõpeb lõbusa pulmapildiga. Ballaadi põhiideed selgitab Žukovski ise järelsõnas:

Seda õpetab ballaad:
Mida väärid, seda saad,
julgelt otse mine
oma teed siin ilmas, kus
uni on kõik õnnetus,
õnn on — ärkamine.

¹ Saatuse — jumal.

V. Žukovski.

Ballaadi ideeline sisu kõneleb Zukovski religioossusest ja konservatismist. Zukovski püüab Svetlana andlikkust ja religioossust näidata kui vene rahva tüüpilisi jooni.

Stiililt on «Svetlana» teos, milles esineb nii sentimentalismi kui ka romantismi jooni. Ballaadi sentimentaalne-romantiline stiil leiab oma väljenduse peategelase kujus, teose süžees, ülesehituses ja keeles. Sentimentalismi vaimus on kujutatud Svetlana sõbrannasid, tema peigmeest, ennustamise pilti ja pulma. Domineerivad kirjaniikule-sentimentalistile iseloomulikud nimisõnad meelitus- ja deminutiivseis vormides: *вечерок* (õhtuke), *башмачок* (kingake), *подруженьки* (sõbrannakesed) jne.; tüüpiline on sentimentalismile ka küsiv-hüüatav intonatsioon.

Kuid selle vooluga paralleelselt esineb ka teine — romantiline vool. Sellega on seotud hirmu ja õuduse kujud: peigmehe-koolja kuju, öine kihutamine hobustega, kaarnate — õnnetusekuulutajate kraaksumine, kirst onnis, elluärkav surnu jm. Ballaadi selle osa maastikukirjeldus — lumine elutu legendik, kahvatu kuuvalgus, üksik nõrgalt valgustatud kirikuke — on tüüpiline romantismile.

Ballaadi kompositsioon paistab silma harmoonilisuse poolest. Kerge, sujuv värss on järjekindlalt edasi antud kõnekeelse intonatsiooniga. Stroof koosneb 14 värsist, mis riimuvad omapäraselt: esimesel kaheksal värsil on ristriim, üheksandal ja kümnendal — paarisriim, viimasel neljal — sülirriim.

Zukovski tähtsus. Zukovski tähtsus seisneb ennekõike selles, et ta tõi vene poeesiasse sisse uued teemad. Tema loomingus moodustavad inimese sisemaailm, tema hingelised elamused, tunded ja meeleolud peamise sisu.

Zukovski teine teene on selles, et ta leidis sellised poetilised keele- ja stiilivahendid, mis andsid poeedile võimaluse väljendada kõige õrnemaid hingelisi elamusi ja tundevarjundeid. Ta rikastas vene poeesiat mitmekesiste värsimootude ja -rütmidega. Ta võttis tarvitusele uusi riimimise võtteid, näiteks daktüüliliste riimide vaheldumise meesriimiga.

Röövib ära rõõmsad voorused
tema jahe valgushelk,
võtab sootuks ulja nooruse
ajakoozem, julm ja kalk.

Zukovski värssi muusikalisus hämmastab tema kaasaegseid. Üks neist kirjutas Zukovski värssi kohta järgmist: «Erinevus kõigist teistest poetidest — harmooniline keel, nii-öelda keele muusika, on alatiseks jäädvustanud Zukovski värssid... Ta viimistleb oma laulu iga nooti hoolikalt, õigesti, hindab niisama palju häälikut kui sõnagi... See, mille poolest Zukovski erineb kõigist teistest vene poetidest, on tema värssi muusikalisus, laulvus, nii-öelda meloodiline väljendus, mahedakõlalikus...»

Puškin andis Zukovski, oma õpetaja kohta keele ja värssi alal järgmise hinnangu:

Ta värsid otse kütkestavad aju,
 ja nende kõla kajab sajandeid.
 Neid kuuldes noorus kuulsusiha tajub,
 tumm nukrus hella lohutust saab neist,
 rõõm vallatugi mõtetesse vajub.

K. F. Rõlejevi (1795—1826) looming. XIX sajandi 10—20-ndate aastate kirjandusliikumises, mis oli täis teravat võitlust mitmesuguste voolude vahel, oli silmapaistev koht poetide-dekabristide loomingul. Aadlike-revolutsionääride keskest kerkis esile rida poeete ja kirjanikke, kes ei etendanud tähtsat osa mitte üksnes oma aja poliitilises võitluses, vaid ka kirjanduse ja kunsti alases võitluses. Rõlejevi, A. Odojevski, Kūchelbeckeri, V. Rajevski ja paljude teiste poetide nimed läksid vene kirjanduse ajalukku kui vene esimese kirjaniku-revolutsionääri A. Radišševi (kes tõstis julgelt võitluslipu tsaaritürannia ja pärisorjuse vastu juba XVIII sajandi lõpul) lähemate järeltulijate nimed. Poetide-dekabristide hulgast kõige väljaistvam ja andekam oli «Põhjaühingu» juht K. Rõlejev.

K. Rõlejev.

Vägivaldselt katkes poeedi elu, ja tema looming jäi «lõpuni laulmata lauluks». Kuid selles laulus kõlas põhimotiiv niivõrd selgelt ja väljendusrikkalt, et me võime Rõlejevit nimetada eksimatult poeediks-kodanikuks, kelle loomingus elu ja poeesia liituvad üheks lahutamatuks tervikuks.

«**Soosikule**». Rõlejevi nimi sai lugejaile-kaasaegsetele laialdaselt tuntuks tema oodi-satiiri «Soosikule» («К временщику», 1820) trükitiilmumise momendist. Trükituna populaarses ajakirjas «Nevski zritel» («Neeva vaatleja») avaldas see tugevat muljet pealinna seltskonnas. Kõik said aru, et satiir oli suunatud tollal kõikvõimsa Araktšejevi vastu. Rõlejev sööstis talle kallale sellise äärmise pahameele, ja veel enam — põlgusega, et soosik oli moraalselt hävitatud. Autor alustab oma teost selliste sõnadega:

Oh, soosik, jultunud — täis alatust ja õelust,
 monarhi meelitad ja varjad süng et tõelust.
 Intriige haududes sa võimu juurde said
 ja nüüd türannina pead ikkes alamaid.

Tema rõhutatud epiteedid annavad ilmekalt edasi poeedi vihkamist rahva timuka vastu.

Rõlejev ähvardab «jultunud soosikut» möödapääsmatu kättemaksuga kõigi kuritegude eest rahva suhtes: «Jah, värise, türann! Aeg võib veel tulla . . .», ja siis pole mingisugust halastust kurjategija vastu. Poet unistab sellest kättemaksjast ja kõneleb:

Küll hõiskab lüüra siis, kui mees kord ilmub vahva,
kes neetud soosikust teeb vabaks maa ja rahva.

Ükskõik kui osavalt sa teeskled, kavaldad,
kuid oma tegudes sa siiski avaldad
tõe, mida kõigi eest nii kaua oled peitnud,
ja rahvas teada saab, kes meid on ikke heitnud,
— — — siis, neetud soosik, siis,
sa hirmus lõdise, end põrmu maha heida —
sul rahva viha eest ei ole pääsu leida.
— — — Aeg nuhtleb kord türanne
ja kaasas nendega käib järelpõlve vanne.

Araktšejev pidi enda kujutatud soosikus ära tundma, ja kõik ootasid karmi arveteõindamist poeediga. Kuid, kirjutab üks kaas-aegseist, soosik «häbenes seda avalikult tunnistada ja ähvardav pilv sööstis mööda».

Oma satiiriga näitas Rõlejev, millist tohutut mõju võib lugejale avaldada luulesõna, kui see on sügavalt siiras ja samal ajal täiesti vastav rahva meeleoludele.

Satiir «Soosikule» on oma kunstiliste iseärasuste poolest lähedane klassitsismile: selles on laialdaselt kasutatud oraatorliku kõne võtteid (küsimusi, hüüatusi), sõnavara on täis slavisme-arhaisme («взирать» — silmitsema, vaatlema, «потщусь» — püüan, «вострепещи» — värise, lõdise, jne.), kaldutakse perioodilisele kõnele jm. Klassitsistide ammu välja kujunenud poeetilisest maneerist ammutas satiiri autor valmis kunstilised võtted, mis vastasid antud juhul poeedi, paljastaja-kodaniku kõrgendatud meeleolule. Kuid oma edaspidises loomingus otsib Rõlejev uusi kunstilisi vorme oma patriootiliste meeleolude väljendamiseks ja hakkab üha rohkem kasutama romantismi võtteid.

«Kodanik». Vähe aega enne dekabristide ülestõusu oli Rõlejev kirjutanud lühikese, kuid väga mõjuva luuletuse «Kodanik» («Гражданин»). Läbitud sügavast tundest, kõidab see luuletus suure kunstilise jõuga väljendatud üleskutsuga täita oma kodanikukohust, võttes osa revolutsioonilisest võitlusest. Samal ajal kõlab see hoiatavalt nende aadressil, kes «külmavereliselt heidavad külma pilgu kannatava isamaa hädadele». Arendades oma mõtet ütleb poeet:

Nad kahetsevad veel . . . Kui vallandunud jõus
kord rahvas teostab otsustavat muutust,
neid lõbustustelt tabab ülestõus,
ei leia neis Riegot ega Brutust¹.

¹ Riego — hispaania ohvitser, kes organiseeris 1820. aastal ülestõusu. Brutus — roomlane, kes tõusis üles Caesar'i vastu Rooma vabariikliku korra kaitseks.

Poem «Nalivaiko». Poem «Nalivaiko» jäi lõpetamata. Selle poeemi teemaks on võitlus ukraini kasakate rahvusliku sõltumatus eest panide-Poolaga XVI sajandi lõpul. Poeemi kangelane Nalivaiko on rahva poolt valitud hetman, kes «tõstis mõõga kodumaa eest». —

Ei iial andestada saa
türannidele piina eest,
ja häbi, alanduste eest,
mis kannatanud kodumaa.
Ei suuda seda! Ori, see

võib olla vaid nii nārune!
Ükskõikseks jääda ma ei tihka
ka nähes orjakarjasid.
Ei, ei! Ma võrdse jõuga vihkan
türanne kui ka orjasid.

Propageerides relvastatud võitluse ideed nägi Rõlejev justkui ette selle võitluse traagilist lõppu, kuid ta ei hoolinud sellest. Poeemist leiame peategelase justnagu prohvetlikud sõnad:

Ma tean, et see peab surema,
kes tõuseb esimesena.
Mind rahva lohutajaks saatus
on määranud. Ja kes ei tea,

et pole iial ilma peal
veel ohvriteta priiust saadud?
Ma hukkun oma rahva eest,
ma seda tean ja seda tunnen.

Poem «Nalivaiko» on nagu teisedki Rõlejevi poemid teos, mis on kirjutatud revolutsioonilise romantismi vaimus. See ülistab rahva võitlust rahva vabaduse eest, esitab romantiliselt peategelase kuju, annab ilmeka romantilise pildi Nalivaiko sõjalisest kahevõitlusest poola paniga. Romantiliselt on kujutatud ka loodust, mis on tihedalt seotud inimeste elamuste ja meeleoludega.

Laulud. Eriline koht Rõlejevi loomingus on mõnedel lauludel, mis ta on loonud koos dekabrist A. Bestuževiga. Nende omapärasus seisneb selles, et nad on oma laadilt väga lähedased rahvalauludele. See on täiel määral õigustatud sellega, et nende sisu ise annab edasi rahva mõtteid, kes on orjastatud tsaaritürannia, isandate ja ametnike poolt.

Ah, ka siin, ka koduteel
masendatud, kurb on meel.
Orjus aina
raskelt painab
rahvast hällist hauani.

Kauaks jääd veel, Venemaa,
isandate tallata?
Millal enam
loomadena
meid ei müüda, osteta?

— nii kõlab ühe laulu algus. Mitte kuskilt ega mitte milleski ei leia rahvas õigust: teda riisuvad isandad «häbitult», kuid veel raskemad on rahvale tsaarimaksud:

Välja kurnanud me maa
tsaar on raske maksuga.
Me ei jaksa
enam maksa
ja nüüd surm on silma ees.

Kuid ka äärmises hädas ei kaota rahvas julgust: ta usub oma

jõusse ja võimetusse, usub sellesse, et varem või hiljem ta hävitab kõik talle vaenuliku, kuigi «jumal on kõrgel ja tsaar kaugel» —

Pangem paha
kõrva taha,
oma aega oodakem!

Neis rõõmsalt ja julgelt kõlavais lõpuvärsides väljendab poet oma veendumust rahva õiguse võidusse teda rõhuvate kurjade jõudude üle. Dekabristide luuleteoste seast paistab see laul eriti silma oma sisu poolest: selles leiame mõtte rahvarevolutsioonist. Herzen kasutab oma revolutsioonilises propagandas sageli poet-dekabrist Rõlejevi poetilist pärandit. Herzeni lähim kaasvõitleja poet Ogarjov vastas Rõlejevi huku puhul värssidega, millele olid valmis alla kirjutama kõik eesrindlikud inimesed, dekabristide ideede järglased.

Mäss süttis, kustus. Timuk ärkas.
Viis inimest on võlla ees...
Me hinges vaikne valu tärkas,
kuid elav mõte märki märkas
ja määras terveks eluks tee...
Rõlejev oli mulle valgus...
mu vaimne isa oli ta.

Ta hüüd mul oli elu algus,
ta sõna mulle hinge valgus
ja juhtis mind teetähena.
Me unarusest sinu luule
kord toome välja, kui on aeg,
siis järelsugu seda kuuleb,
see ohvri suurust auga näeb...

Realism. XIX sajandi esimesel veerandil kujuneb vene kirjanduses välja uus vool — realism. «Realismiks,» ütleb Gorki, «nimetatakse inimeste ja nende elutingimuste tõetruud ja ilustamatut kujutamist.» Püüe elu tõetruule kujutamisele, nagu me nägime kirjaniduse arengu kõige varasemast esitusest, oli omane nii kõige vanema aja kirjanikele (näiteks «Loo Igori sõjaretkest» autorile) kui ka XVIII sajandile (näiteks Fonvizinile, Radištševile). Kuid püüe jälgendada tegelikkust tõetruult, mis on üldse omane tõelisele kunstile, ei olnud veel täielikult omandatud ja teoreetiliselt põhjendatud.

Realismi kui kirjandusvoolu tekkimiseni oli lähenemine inimese kujutamisele suuremal osal kirjanikel ühekülgne. Klassitsistid kujutasid inimest peaasjalikult lähtudes tema kohustustest riigi ees, ning tundsid väga vähe huvi tema elu-olu ja perekondliku, eraelu vastu. Sentimentalistid vastupidi asusid jälle inimese isikliku elu, tema intiimsete tunnete kujutamisele. Ka romantikud tundsid peaasjalikult huvi inimese hingeelu, tema tunnete ja kirgede maailma vastu. Kuid nad varustasid oma kangelasi erakordselt jõuliste tunnete ja kirgedega, asetades kangelasi ebaharilikesse tingimustesse.

Kirjanikud-realistid kujutavad inimest mitmekülgsest. Nad esitavad tüüpilisi iseloomu ja näitavad seejuures, millistes ühiskondlikes tingimustes kujunes teose üks või teine tegelane.

Oskus anda tüüpilisi iseloomu tüüpilistes olukordades ongi realismi peamiseks jooneks.

Tüüpilisteks nimetame selliseid kujusid, milles on kõige ilmekamalt, täielikumalt ja tõetruumalt kehastatud tähtsaimad jooned, mis on iseloomulikud antud ajaloolisel perioodil ühele või teisele ühiskonna grupile või nähtusele (näiteks Prostakovid, Skotininid Fon-

vizini komöödias on XVIII sajandi teise poole vene maa-aadli tüüpilised esindajad).

Kirjanik-realist kajastab tüüpilistes kujudes mitte ainult neid jooni, mis on teatud ajal kõige rohkem levinud, vaid ka neid, mis alles hakkavad ilmsiks tulema ja kujunevad välja tulevikus.

Konfliktid, mille ümber peamiselt keerles klassitsistide, sentimentalistide ja romantikute teoste tegevus, olid samuti ühekülgsed. Kirjanikud-klassitsistid (eriti tragöödiates) kujutasid kokkupõrget kangelase hinges ühelt poolt teadmise vajadusest täita oma kohustus riigi ees ja teiselt poolt isiklike tunnete ja veendumuste vahel. Sentimentalistidel arenes põhikonflikt välja kangelaste, kes kuulusid mitmesugustesse klassidesse, ühiskondliku ebavõrdsuse pinnal. Romantismis on konflikti aluseks lahkumine unistuse ja tegelikkuse vahel. Kirjanikel-realistidel on konfliktid niisama mitmekesised kui eel endaski.

Vene realismi kujunemises XIX sajandi algul etendasid suurt osa Krõlov ja Gribojedov. Krõlov oli vene realistliku valmi loojaks. Krõlovi valmides kujutati täiesti tõetruult pärisorjusliku Venemaa elu tema olulistes joontes. Krõlovi valmide ideeline sisu, mis on oma suuniltuse poolest demokraatlik, nende ülesehituse täiuslikkus, suurepärase värss ja elav kõnekeel, mis on arenenud rahvalikul pinnal, — kõik see oli suureks panuseks vene realistlikku kirjandusse ja avaldas mõju selliste kirjanike nagu Gribojedovi, Puškini, Gogoli jt. loomingu arenemisele.

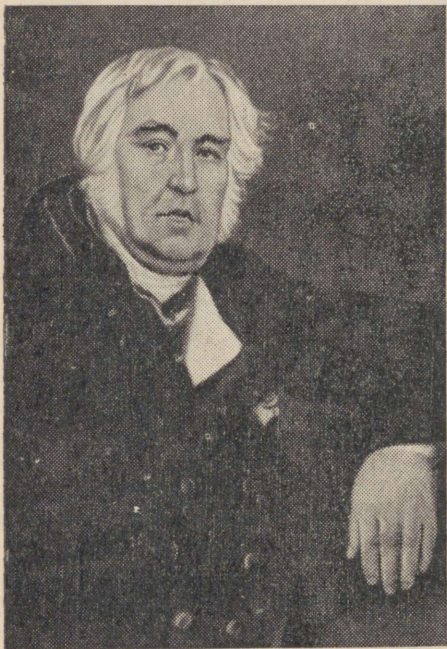
Gribojedov andis oma teosega «Häda mõistuse pärast» näidise vene realistlikust komöödiast.

Kuid vene realistliku kirjanduse tõeliseks rajajaks, kes andis realistliku loomingu täiuslikumad näidised, oli suur rahvapoet Puškin.

Viie hukatud dekabrismi siluettid.
«Poljarnaja zvezda» kaanejoonis.

Võitlus kirjakeele arendamise küsimuste alal. Pingeline võitlus toimus tol ajal ka kirjakeele-alastes küsimustes. See algas ägeda reaktsionääri admiral A. Šiškovi esinemisega, kes avaldas 1803. aastal trüki oma esimese töö «Arutlus vene keele vanast ja uuest stiilist» («Рассуждение о старом и новом слоге российского языка»), mis oli suunatud Karamzini ja tema järglaste kirjandusliku stiili vastu. Nagu me juba teame, lõi Karamzin kirjakeele, tuginedes aadliringkonna keelele, ignoreerides elavat rahvakeelt ning tuues vene keelde sisse prantsuskeelseid sõnu ja kõnekäande. Kaitstes endist

I. Krõlov.

aega süüdistas Šiškov karamzinlasi selles, et nad hülgasid Lomonossovi «kolme stiili» teooria ja hakkasid keelt arendama «prantsuse keele kitsal baasil». Šiškov tungis õigustatult kallale karamzinlaste peenutsevale ja maneerlikule stiilile, keele risustamisele võõrsõnadega, kuid tema põhiseisukohad olid täiesti ebateaduslikud ja reaktsioonilised, sest nad takistasid kirjakeele arenemist.

Astudes välja Karamzini uuenduste vastu keele alal taotles Šiškov mitte niivõrd kirjanduslikke, kuivõrd poliitilisi eesmärke: ta võitles selliste uute sõnade vastu, nagu *общественность* (ühiskond, üldsus), *промышленность* (tööstus), sest nad sisaldasid endas uusi mõisteid, mis olid vastuvõetamatud sellisele reaktsionäärile, nagu seda oli Šiškov. Ta nägi uues kee-

les «Prantsuse koletisliku revolutsiooni keele ja meele jälgi» — nagu ta ise väljendas.

Šiškovi raamat leidis otsustavat vastupanu karamzinlaste poolt. Võitlus haaras kaasa üha uusi ja uusi isikuid, nii Šiškovi pooldajaid kui ka tema vastaseid. 1811. aastal asutati ühing «Vene Sõna Harrastajate Vestlused», mis koosnes peamiselt XVIII sajandi klassitsismi ja vana stiili pooldajaist.

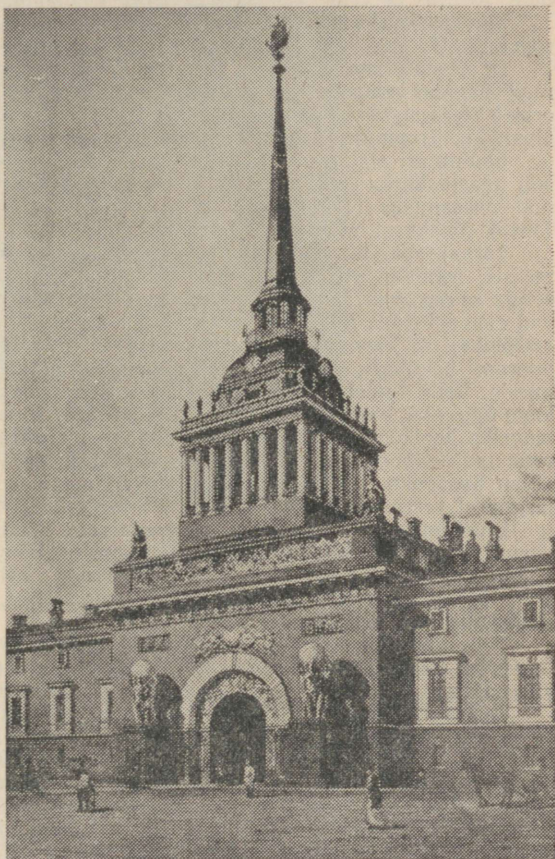
Nende vastased, kes astusid algul välja üksikult, asutasid 1815. aastal kirjandusseltsi «Arzamass». Sellesse kuulusid Vjazemski, Batjuškov, hiljem — A. S. Puškin, dekabrist N. I. Turgejev jt. Seltsi hingeks ja alatiseks sekretäriks, kes pidas koosolekute protokolle värssides, oli Žukovski.

«Arzamassi» liikmetel olid erinevad poliitilised ja kirjanduslikud vaated, mis viisid seltsi edaspidi lagunemisele.

Võitluse käigus sai selgeks, et progressiivsetele kirjandustege- lastele — dekabristidele, noorele Puškinile ja teistele — polnud vastuvõetavad ei Šiškovi ega Karamzini vaated keelele, et «šiškov- laste» ja «karamzin- laste» vaheline võitlus on oma olemuselt ühe ja sellesama konser- vatiivse aadlileeri si- semine võitlus. Loobu- mata slavismide kasu- tamisest kodanike üle- vate meeolude väl- jendamisel, püüdsid dekabristid, erinevalt konservatiivse leeri kirjanikest, kirjakeele arenemise aluseks võt- ta elava rahvakeele. Nad astusid välja ve- ne keele risustamise vastu võõrsõnadega.

Määratu suurt osa vene rahvusliku kirja- keele arenemises eten- das Gribojedovi sure- matu komöödia «Häda mõistuse pärast», mis kehastas praktikas dekabristide vaateid keele arenemisele rah- valikul baasil.

Põhiliselt lahendas küsimuse vene kirja- keele kohta oma poliitilistelt vaadetelt de- kabristidega tihedalt seotud geniaalne Puš- kin.

Admiraliteedihoone.

Kunst. XIX sajandi esimese veerandi kujutavas kunstis (arhitektuur, maali- kunst, skulptuur) pole märgata sellist õitsengut kui ilukirjanduses, kuid siiski on ka selles muutusi, mis peegeldavad tolle aja keerulist ühiskondlikku olu- korda ja ideeliste voolude võitlust.

Kõige silmapaistvamad olid sel ajal arhitektuuri saavutused. Arhitektuuri iseloomustavaks stiiliks oli klassitsism, mis oma arengus läks üle ampiirstiilile; viimane saigi sel perioodil kõige suurema leviku osaliseks. Ampiirstiil on võim- sate sammastikuga ehitiste stiil. Tolle aja väljapaistvamateks arhitektideks olid Voronihhin, kes ehitas Kaasani katedraali Peterburis, ja Zahharov,

Admiraliteedihoone projekti autor. Moskvas, Moskva-lähistel ja provintsis ehitati klassitsistlikus ja ampiirstiilis hulk hooneid pärisorjade-arhitektide poolt.

Tunduvalt vaesem oli sel ajal maalikunst, eriti kahe esimese aastakümne jooksul.

XIX sajandi esimesel veerandil tõuseb esile A. Venetsianov, kes algul oli portreemaalija, kuid 20. aastail muutus «vene žanri isaks», s. o. olustikupiltide maalijaks («Rehealune», «Kündmas» jt.). Läänud sentimentalismilt üle realsmile, muutus ta vene maalikunstis terve koolkonna esiisaks.

Väljapaistvaks maalikunstnikuks oli Kiprenski. Oma loomingu laadilt on ta romantik. Ta maalib Puškinist suurepärase portree romantilises vaimus (1827).

20. aastate suurepäraseks portretistiks ja žanristiks¹ oli V. Tropinin, päritolult pärisori-talupoeg. Ta maalib Puškinist väga loomutruu portree. Tropinin erineb Venetsianovist temaatika poolest: Venetsianov kujutas talupoegi ja nende olustikku, Tropinin — linna väikseid inimesi («Kitarrimängija», «Pitsikuduja»).

Skulptuuri alalt osutusid ainult kaks tolle aja mälestussammast ka kunstiliselt väärtuslikeks ja rahuldasiid kaasaegsete kodanikutunnet. Need on Suvorovi mälestussammas (1801) Peterburis ning Minini ja Požarski mälestussammas (1813) Moskvas; mõlemad on loodud klassitsistlikus stiilis.

Tärbak suur huvi muusika vastu mitte ainult aadlike keskel, vaid ka kaupmeeste, teenistusintelligentsi, ametnikkonna, linnakodanike hulgas. Suure õit-sengu saavutavad XIX sajandi esimesel veerandil romanss ja laul, mis põhinevad rahvaviisidel. Väljapaistvateks kujudeks sel alal olid heliloojad A. Aljabjev («Ööbik»), A. Varlamov («Punane sarafan», «Lumetuisk»), A. Guriljov («Varase nooruse koidikul», «Kelluke»). Viljastav oli Puškini mõju muusika arene-misele, kelle luulet kasutati romansside, laulude ja ooperite loomisel. Ooperi-loomingu alal töötas A. Verstovski. Sel ajal tõuseb esile ka vene rahvusliku muusika koolkonna looja M. Glinka (romanss «Ära piina mind asjatult», 1825, vene laul «Oh sa tuvikene, ilus neiukene», 1826). Kuid tema kuulsad ooperid «Ivan Sussanin» (1836) ning «Ruslan ja Ludmilla» (1842) ilmuvad juba sajandi järgmisel veerandil.

Elurõõm, suur humaansus, progressiivsed püüded ja rahvuslik iseloom ise-loomustavad XIX sajandi kolme esimese aastakümne vene muusikat.

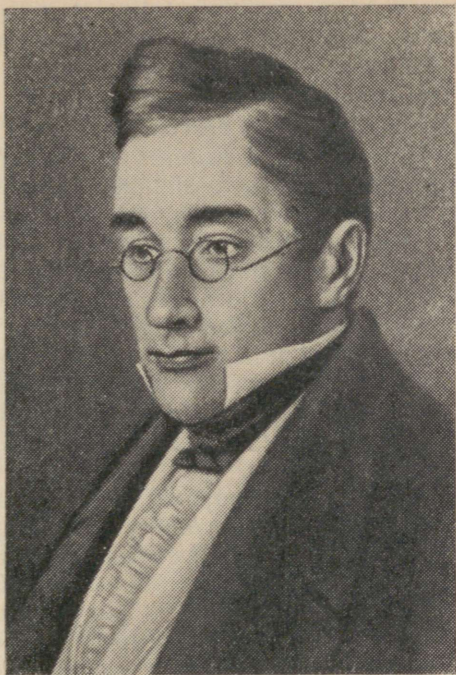
Teatri alal käib samuti nagu kirjanduseski võitlus eri suundade vahel. Teat-rites lavastatakse nii klassitsistlikke tragöödiad, kui ka sentimentaalse ja romantilise iseloomuga näidendeid.

Tolle aja vene teatri iseloomustavaks jooneks on draama ja ooperi tihe seos. Ooperisse toodi sisse dialooge, kuna sõnalavastustes esines palju muusikalisi vahepalasiid: avamänge, koore, laule, aariaid, kupleesiid ja balletinumbreid.

Teatreid polnud mitte ainult Peterburis ja Moskvas, vaid ka teistes linnades ja rikaste mõisnike mõisates. Erateatrite lavadel esinesid näitlejad-pärisorjad. Lavastati ooperi-balletietendusi, koomilisi oopereid, komöödiad. Näitlejate-pärisorjade hulgas oli palju väljapaistvaid lavakunsti meistreid. Pärisorjadest kerkis esile tuntud näitleja M. Stšepkin (1788—1863), realismi rajaja vene näitekunstis. Väljapaistvaks pärisorjaks-näitlejannaks oli P. Zemtšugova. Palju teisiid andekaid näitlejaid võrsus tollal pärisorjuslikust talurahvast.

Teatril oli tähtis koht XIX sajandi ühiskondlikus ja kultuurielus: oma pari-mate näidenditega ja näitlejate hea mänguga kasvatas teater pealtvaatajaid, tõstis patriotismivaimu 1812. aasta Isamaasõja päevil.

¹ *Zanrist* — olustikupiltide maalija.

A. S. GRIBOJEDOV.

(1795—1829)

«Gribojedov on vene vaimu kõige võimsamaks väljendajaks,» ütles Belinski. Sügav mõistus, mitmekülgne andekus, kõrge haridus, juurdlev mõistus ja huvide mitmekesisus olid Gribojedovi iseloomustavad jooned. Kogu oma rikkaliku jõu ja võimed andis ta kodumaa teenimiseks. Tema surematu komöödia «Häda mõistuse pärast» on täis armastust rahva vastu ja lepitamatut vihkamist kõige selle vastu, mis takistas Venemaad liikumast parema tuleviku poole.

Elulugu. Lapsepõlv ja ülikool. Aleksander Sergejevitš Gribojedov on pärit vanast aadlisuguvõsast. Ta sündis Moskvas 4. jaanuaril 1795. aastal.

Tema kodust kasvatust ja haridust juhtisid haritud välismaalased-gubernöörid ja ülikooli professorid. Suurt tähelepanu pöörati võõrkeelte õppimisele. Gribojedov, kes oli silmapaistvalt andekas, valdas juba varakult ladina, kreeka, prantsuse, saksa ja inglise keelt, hiljem aga veel itaalia, pärsia ja arabia keelt. Ta mängis hästi klaverit. Pärast esialgset kodust haridust õppis Gribojedov algul Moskva ülikooli juures asuvas aadlike pansionis, seejärel aga ka ülikoolis, kuhu ta astus üheteistkümne-aastasena 1806. aastal. Ülikoolis õppis Gribojedov järgemööda kolmes teaduskonnas: 1808. aastal lõpetas ta kirjandusteaduskonna, 1810. aastal õigustea-

duskonna ja astus matemaatika-loodusteaduskonda. Kuid selle teaduskonna lõpetamist takistas tal sõda. Gribojedov oli oma aja haritumaid inimesi.

Ülikooli aadlike pansionis ja ülikoolis õppis tol ajal palju tulevasi dekabriste. Üliõpilasnoorsoo eesrindlikum osa, kelle hulka kuulus ka Gribojedov, elas pingelist vaimset elu. XVIII sajandi lõpu ja XIX sajandi alguse progressiivsete kirjanike (Fonvizini, Novikovi) teoste ja Radištševi keelatud raamatu lugemine kasvas eesrindlikku noorsugu riikliku ja ühiskondliku korra kriitika vaimus, aadlike kõige välismaise ees kummardamise kriitika vaimus. Kirglikud patrioodid Gribojedov ja ta sõbrad tundsid pahameelt sakslaste võimutsemise üle Venemaa riiklikes asutustes.

Haaratuna patriootilisest puhangust, astus Gribojedov 1812. aastal vabatahtlikuna formeeritavasse husaaripolku. Sõjalisest tegevusest Gribojedovil siiski osa võtta ei tulnud. Sõjaväeteenistus eemal frondist rõhus teda. Gribojedov läks erru ja võeti 1817. aastal Välisasjade Ministeriumi teenistusse.

Peterburi. Peterburis elas Gribojedov kuni 1818. aasta septembrikuuni. Need aastad olid talle väga suure tähtsusega. Just sel ajal tekivad Peterburis poliitilised salaorganisatsioonid, millest hiljem (1823. a.) kujunes dekabristide «Põhjaühing». Salaühingud kogusid enda ümber andekat ja haritud eesrindlikku noorsugu.

Nende eesrindlike inimeste keskel kujunesid ka Gribojedovi poliitilised vaated, arenes ja tugevnes tema vabadusearmastus, küpses kirglik soov teenida kodumaad. Osa tema tuttavaid ja lähedasi sõpru olid «Päästeliidu», «Sõjaühingu», «Hüveolu Liidu» liikmed, teised astusid salaühingutesse pärast Gribojedovi ärasõitu Pärssiase. Siia kuulusid S. Begitšev, keda Gribojedov kutsus oma «hingeks, sõbraks ja vennaks», P. Tšaadajev, V. Kūchelbecker ja paljud teised.

1817. aastal tutvus Gribojedov Puškiniga. Keegi kaasaegseist kirjutab: «Alates esimesest kohtumisest Gribojedoviga hindas Puškin väärikalt tema selget mõistust ja andeid, mõistis tema iseloomu.»

Põhilisteks küsimusteks, mis erutasid tolle aja eesrindlike inimesi, olid isevalitsus ja pärisorjus. Kõik tulevased dekabristid suhtusid üksmeelselt eitavalt sellesse pahesse, mis lasus nende kodumaa kohal. Kuid ägedad vaidlused puhkesid siis, kui jutt kaldus sellele, millega asendada isevalitsus (konstitutsioonilise monarhiaga või vabariigiga), kuidas seda teostada ja millisel teel hävitada pärisorjus. Aadlikke-revolutsionääre hirmutas rahvarevolutsioon, nad kartsid Pugatšovi ülestõusu kordumist. Neil aastail arvasid salaühingute liikmed, et ennekõike on vaja teha laialdast agitatsiooni, võidelda sõnaga pärisorjuslikult meelestatud aadliringkondade vastu, propageerida uusi, eesrindlike ideid, äratada ühiskondlikku teadvust.

Gribojedov tundis elavat huvi ka kirjandusküsimuste ja teatrielu vastu. Ta viibis sageli tollal tuntud dramaturgi Sakhovskoi majas ja oli tuttav paljude kirjanikega. Samal ajal algab ka Gribojedovi

kirjanduslik tegevus. Osalt iseseisvalt, osalt koos sõprade-dramaturgidega kirjutas ta mitu komöödiat: «Noor abielupaar» («Молодые супруги»), «Üliõpilane» («Студент») jt.

Mõte «Häda mõistuse pärast» («Горе от ума») kirjutamisest tekkis Gribojedovil just sel ajal. Poliitiliseks ja kunstiliseks arenemiseks oleks Gribojedovil olnud eriti tähtis elada Peterburis, kuid just siis oli ta sunnitud lahkuma pealinnast. Oli toimunud duell, kus Gribojedov oli sekundandiks ühele vastastest. Duellid olid rangelt keelatud. Kõiki sellest duellist osavõtjaid karistati. Gribojedov saadeti Pärsiasse. «Kujuta endale ette,» kirjutas Gribojedov 15. aprillil 1818. a. S. Begitševile, «mind tahetakse tingimata saata, ja mis sa arvad, kuhu? — Pärsiasse, et elaksin seal. Kuidas ma selle vastu ka pole, midagi ei aita.»

Teenistus Idas. Aastail 1819—1821 elab Gribojedov Pärsias (algul Teheranis, hiljem Täbrises), õpib pärsia ja arabia keelt, töötab komöödia «Häda mõistuse pärast» kallal. Kuid ta igatseb Venemaa järele. 1822. aastal õnnestub Gribojedovil üle minna Tifliisi Kaukaasia sõjavägede ülemjuhataja kindral Jermolovi käsutusse välisasjade sekretärina. Tifliisis leidis Gribojedov eest kõrgesti haritud inimeste ja kirjandustegelaste ringkonna. Eriti suureks sõbraks sai Gribojedov siin dekabrist Küchelbeckeriga. Gribojedov vestles temaga sageli ja kaua kirjandusküsimuste üle ja luges talle ette stseene komöödiast «Häda mõistuse pärast». Kuid selleks, et lõpetada komöödiat, oli Gribojedovil vaja elustada mälestusi Moskva elust. Tänu Jermolovi kaasabile õnnestus tal saada neljaks kuuks puhkust Moskvasse ja Peterburi.

Moskva ja Peterburi. Gribojedov sõitis Moskvasse märtsi lõpul 1823. aastal. Tal oli siis valmis kirjutatud komöödia kaks esimest vaatust. Elades kuni juunikuuni Moskvast, täiendas Gribojedov oma tähelepanekuid Moskva aadli elust pärast 1812. aasta sõda. Juunikuu algul sõitis ta külla oma sõbrale Begitševile. Seal töötas ta palju oma komöödia kallal ja jõudis selle mustandina lõpetada. Pöördunud tagasi Moskvasse, jätkas ta tööd teksti kallal, et seda paremaks teha. Kiiresti levis Moskvast teade Gribojedovi uuest näidendist. Gribojedov luges «Häda mõistuse pärast» ette paljudes kodudes. Edu oli suur.

Gribojedovil õnnestus oma puhkust pikendada. 1824. a. suvel sõitis ta Peterburi. Peterburi sõbrad ja tuttavad tervitasid teda vaivastusega. Gribojedov luges suure eduga ette oma näidendit kirjanike ja näitlejate kodudes. Gribojedov taotles näidendi kirjastamist, kuid tsensuur ei lubanud näidendit trükkis avaldada ega lavastada: Famussovi-Moskva kirjutas salakaebusi Peterburi, nimetades näidendit paskvilliks¹ Moskva kohta, ja Peterburi tsensorid said aru «Häda mõistuse pärast» ühiskondlik-poliitilisest ideest. Seepärast ei krooninud Gribojedovi taotlust edu. Siiski õnnestus trükkis avaldada osa näidendist (esimese vaatuse neli stseeni ja kogu kol-

¹ Paskvill — solvava, laimava iseloomuga teos.

manda vaatuse) koguteoses «Vene Thalia»¹ («Русская Талия», 1825).

Kuigi Gribojedovi komöödia polnud trükitud tervikuna, sai see siiski laialt tuntuks: arvutuis käsitsi kirjutatud eksemplarides levis see laiali kogu Venemaal. Eriti suur edu oli näidendil dekabristide ringides.

Peterburis sõlmis Gribojedov uusi tutvusi dekabristidega. Ta tutvus K. Rõlejevi, A. Bestuževi (Marlinski) ja teiste «Põhjaühtingu» tegelastega. Gribojedov kohtus nendega sageli; nad usaldasid teda täielikult ja hoidsid teda kursis kõigi tollal arutletavate poliitiliste küsimustega. Gribojedovil polnud teada mitte ainult salaühingu olemasolu, vaid ka tema kavatsused ja ülestõusu plaanid.

Vahepeal jõudis kätte aeg tagasipöördumiseks Kaukaasiasse. 1825. a. kevadel saabus Gribojedov oma teenistuskohta üle Ukraina ja Krimmi. Kiievis kohtus ta «Lõunaühingu» liikmetega — dekabristide Muravjovi, Bestužev-Rjumini ja teistega, kes, valmistades ette ülestõusu plaani, tahtsid Gribojedovi kaudu luua sidet Jermoloviga ja veenda teda oma poolele. Kuid Gribojedov ütles ära sellisest ülesandest, sest kuigi ta tunnistas dekabristide ürituse õigsust, ei jaganud ta nende lootusi sõjalise pöörde teel saavutada isevalituse kukutamist. 1825. aasta septembris saabus Gribojedov Kaukaasiasse.

Kui Jermolov liikus vägedega Tšetšnjasse, sõitis Gribojedov temaga kaasa ja saabus jaanuari lõpul Groznaja kindlusse.

Arest. 14. detsembril 1825. a. toimus Peterburis dekabristide ülestõus. Pärast ülestõusu mahasurumist määrati dekabristide asjus uurimiskomisjon. 22. jaanuaril 1826. a. arreteeriti Gribojedov Groznaja kindluses. Jermolov, kes suhtus Gribojedovisse sõbralikult, hoiatas teda salaja peatse aresti eest, ja Gribojedov jõudis põletada mõningad paberid. Gribojedov viidi Peterburi. Ligemale neli kuud viibis ta aresti all. Ülekuulamistel eitas ta oma kuulumist dekabristide hulka. Viimased tunnistasid ka, et Gribojedov polnud salaühingu liige.

Gribojedovi enda ja sõprade-dekabristide tunnistuste põhjal vabastati ta juuni algul. Gribojedov jagas täielikult dekabristide poliitilisi ja ühiskondlikke vaateid, kuigi ta ei uskunud nende liikumise edusse, mis oli irdunud laiadest rahvahulkadest.

Uuesti Kaukaasias. Tifliisi pöördus Gribojedov tagasi tol ajal, kui Kaukaasia sõjavägede ülemjuhatajaks oli erru lastud Jermolovi asemele määratud Paskevitš, Gribojedovi sugulane.

Sel ajal käis Vene-Pärsia sõda. Gribojedov viibis armee juures. Kui 1828. aastal lõppes sõda, pidas Gribojedov Paskevitši ülesandel rahuläbirääkimisi. Kogenud diplomaadina tegi Gribojedov palju ära Venemaal soodsate rahutingimuste väljatöötamiseks. Hinnates Gribojedovi teeneid saatis Paskevitš tema Peterburi ettekandega Turkmantšais sõlmitud rahulepingu kohta.

¹ *Thalia* — komöödia muusa Vana-Kreekas.

Määratud saadikuks, pidi Gribojedov uuesti sõitma Pärsiasse. See mitte ainult ei eemaldanud Gribojedovit kodumaast, vaid ta sattus ka suurde hädaohtu vihkamise tõttu, mida tema vastu tundis Pärsia valitsus, kes nägi temas ebasoodsa lepingu süüdlast. Raske südamega lahkus Gribojedov kodumaalt.

Teenistus Pärsias ja surm. Teel Pärsiasse peatus Gribojedov Tifliisis ja abiellus siin kõrgesti haritud gruusia ühiskonnategelase ja vabadustarmastava poedi Aleksander Tšavtšavadze tütre Niinaga. 1828. a. septembri algul sõitis Vene saatkond Pärsiasse. Kaks kuud pidas Gribojedov Täbrises läbirääkimisi sõlmitud lepingu täitmise tingimuste kohta. Läbirääkimised venisid pikale. Oli vaja sõita Teherani, Pärsia pealinna. Jätnud naise Täbrisesse, sõitis Gribojedov Teherani ja saabus sinna uueks aastaks.

Gribojedovi järjekindlad nõudmised täita täpselt rahulepingu artikleid kutsusid esile tugeva vastuseisu ja rahulolematuse Pärsia valitsuse poolt. Vaenulikku suhtumist Vene saatkonda õhutas Inglise saadik, kes tundis hirmu Venemaa mõju üle Pärsias. Kõrgemate ametnike poolt ülesässitatud vaimulikud pöördusid rahvahulkade poole üleskutsega õiendada arveid Vene saadikuga. Raevunud rahvahulk hakkas Vene saatkonna hoonet purustama. Saatkonna koosseis eesotsas Gribojedoviga, ja kasakad, kes olid valves, ei suutnud, vaatamata mehisele vastupanule, tagasi tõrjuda suurearvulist rahvahulka ja hukkusid. Kokku tapeti 37 inimest. Pääses ainult saatkonna sekretär, kellelt pärineb Gribojedovi elu viimaste päevade kirjeldus.

Gribojedovi põrmu, mis viidi Tifliisi, kohtas teel Puškin, kes sõitis Erserumi. «Ma ületasin jõe,» jutustab Puškin «Teekonnas Arzrumi». «Kaks vankri ette rakendatud härga tõusid järsku teed pidi märke. Mõned grusiinlased saatsid vankrit. «Kust te tulete?» küsisin ma neilt. «Teheranist.» — «Mida te veate?» — «Gribojedi.» See oli tapetud Gribojedovi põrm, mida toimetati Tifliisi.»

Gribojedovi põrm maeti poedi testamendi põhjal Püha Davidi kloostriisse. Hauale paigutatud mälestussambal on tema naise poolt koostatud pealiskiri: «Sinu mõistus ja teod on surematud vene rahva mälestuses, kuid miks pidi elama sinust kauemini minu armastus?»

KOMÖÖDIA «HÄDA MÕISTUSE PÄRAST».

Komöödia idee ja kompositsioon. Komöödia «Häda mõistuse pärast» kirjutamise mõte tekkis Gribojedovil tollal, kui Venemaal hakkas, vastuseks valitsuse reaktsiooni tugevnemisele, tekkima poliitilisi salaühinguid. Dekabristlike vaadetega inimese kokkupõrge aadlike reaktsioonilise massiga oli aluseks Gribojedovi komöödiale, millest sõltus selle sotsiaal-poliitiline iseloom.

Gribojedovi komöödia kajastas vene ühiskonnas üha tugevnevat dekabristide ja pärisorjusliku korra pooldajate vahelist võitlust. See võitlus on näidendi tegevuse peamiseks tõukejõuks. Kuid Tšatski väljaastumine Famussovi seltskonna vastu muutub komplitseeritu-

maks tema armudraama tõttu. Tšatski isiklik ja ühiskondlik draama on seesmiselt seotud, nad hargnevad kuni komöödia lõpuni, mitte asendades üht teiseга, vaid läbi põimudes ja keerukamaks muutes teineteist.

Gribojedovi meisterlikkus, mis väljendub komöödia ülesehituses, avaldub eriti selgesti selles, et kõik kujud, kuni kõige tähtsusetumateni, mängivad tähtsat osa süžee arenemises, eriti just põhiidee lahendamises — anda komöödias kaasaegse vene tegelikkuse laialdane kujutus, näidata «praeguse ajastu» kokkupõrget «möödunud ajastuga».

Komöödia «Häda mõistuse pärast» ideelis-temaatiline sisu. Oma komöödias tõstatab Gribojedov teravalt tema aja kohta rea tähtsaid probleeme: pärisorjuse ning aadlike-mõisnike ja pärisorjade vastastikuste suhete probleemi, feodaal-pärisorjusliku Venemaa teenimise, hariduse ja kultuuri probleemi, intelligentsi seose rahvaga, väära ja tõelise patriotismi probleemi. See probleemistik andis komöödiale juurde terava poliitilise iseloomu, tehes ta teoseks, mis levis, kuigi veel trükkimata, tuhandeis käsikirjalistes eksemplarides mitte ainult pealinnades, vaid ka provintsilinnades.

Kuid komöödia pealkiri ise näitab, et autor on «Häda mõistuse pärast» sisusse paigutanud veel ühe probleemi. Gribojedov näitab aruka inimese häda, kes on sunnitud elama pärisorjuslikus ühiskonnas, kus hävivad mõistus, armastus, inimese loovad püüded ja üldse kõik inimese paremad omadused. Tšatski tragöödia põhjuseks on tema eesrindlikud vaated, mõistus ja õilsad püüded. Kõike seda ei hinnata Famussovi seltskonnas, seda koguni ignoreeritakse; ja veel enam — jälitatakse. Inimene on vastuvõetav sellesse aadliringkonda ainult siis, kui ta loobub oma vaadetest valitseva ringkonna kasuks ja allub selle ringkonna traditsioonidele. Selline muutus toimus näiteks Sofjaga ning Tšatski endise sõjaväe-aegse sõbra Goritšiga.

Famussovi seltskond. Komöödia ideelis-temaatiline sisu tuuakse esile selle kujudes ja tegevuse arenemises. Suur hulk tegelasi, kes esindavad Moskva aadliringkonda, on täiendatud nn. lavataguste kujudega, s. o. selliste tegelastega, kes ei ilmu lavale, vaid kellest me kuuleme näidendi tegelaste jutustuste põhjal. Famussovi seltskonda kuuluvad sellised lavatagused tegelased, nagu Maksim Petrovitš, Kuzma Petrovitš, «too nestor¹ nurjatute suurte», mõisnik-balletiharrastaja, Tatjana Jurjevna, vürstinna Marja Aleksevna ja paljud teised. Need kujud võimaldasid Gribojedovil laiendada satiirilise pildi raame Moskva piiridest väljapoole ning tuua näidendisse ka õukondlikke kihte. Tänu sellele kujuneb «Häda mõistuse pärast» teoseks, mis annab avara pildi kogu XIX sajandi 10—20-ndate aastate vene elust, tuues õigesti esile selle ühiskondliku võitluse, mis tollal levis suure jõuga mitte ainult Moskvast, vaid kogu Venemaal kahe leeri — eesrindlike, dekabristlikult meelestatud inimeste ja pärisorjusliku korra pooldajate, mineviku kantsi vahel.

¹ Nestor — üks «Iliase» kangelasi, kuulus tarkade nõuannete poolest.

Vaatleme enne mineviku kaitsjaid, aadlike konservatiivset massi. See aadlike grupp moodustabki Famussovi seltskonna. Kuidas ise-loomustab seda Gribojedov?

1. Famussovi ringkonna inimesed, eriti vanem põlvkond, on isevalitsuslik-pärisorjusliku korra veendunud pooldajad, ägedad reaktioonärid-pärisorjapidajad. Neile on kallis minevik, Katariina II ajastu, kus aadlike-mõisnike võim oli eriti tugev. Austusega meenutab Famussov tsaarina õukonda. Rääkides suurnik Maksim Petrovitšist võrdleb Famussov Katariina õukonda uue õukondliku ringkonnaga:

... ei ses, mis on meil praegu,
ta teenis ju keisrinna Katariina aegu.
Siis tähtis ja ka tüse oli igamees...
Kui kummardad — ei nõksatust tupees¹.
Suur võimukandja juhul² — seda tähtsam:
kui sõi ja jõi, kõik oli hoopis ehtsam.

Seesama Famussov räägib veidi hiljem vanade rahulolematusest uute aegade, noore tsaari poliitikaga, mis näib neile liberaalsena:

Ja meie vanad? — Kui neid korra valdab trots,
on iga nende sõna — kellelegi ots, —
ju põlisaadlikud, ei tühjalt vuntsi puhu;
ja leiavad nad valitsuse juhu,
siis arutavad, et kui keegi kuuleks... oi!
Ei mitte, et nad uuendusi tooksid, — ei,
meid hoidku jumal! Ei...

Samasuguseid uuendusi kardavad ka need «puht erukantslerid kõik — aru poolest nad», vaba elu vaenlased, kes oma «vaateid ammutavad unund lehtedest me võiduaegadelt Otšakovis ja Krimmis»³. Aleksander I valitsemisaja algul, kui ta ümbritses end noorte sõpradega, kes näisid vanadele vabamõtlejatena, lahkusid nad protestimärgiks teenistusest. Nii toimis tuntud admiral Šiškov, kes pöördus riigiteenistusse tagasi alles siis, kui valitsuse poliitika võttis teravalt reaktioonilise suuna. Selliseid šiškove oli Moskvast eriti palju. Nemad aga olid siinse elu tooniandjad. Famussov oli veendunud, «et ilma nendeta ei lähe asi korda», et nemad määravad poliitika.

2. Famussovi seltskond kaitseb rangelt oma aadlihuve. Inimest hinnatakse siin ainult tema päritolu ja rikkuse, mitte aga isiklike omaduste järgi:

Nii näiteks vanast ajast pruugiks ümberringi,
et isa järgi au sees on ka poeg;
võib olla halb, on sugukondlikke tal hingi
kolm tuhandet, — siis sellega
on juba peigmees ta.

¹ *Tupee* (prantsuse *toupet*) — kuklasse koondatud juuksesalk, meeste soeng Katariina ajal.

² *Juhul* — keisri või keisrinna soosingus.

³ Otšakovi kindlus vallutati 1788. a. sõjas Türgiga. Krimm liideti Venemaaga 1783. a.

Ja teist, kes väledam, täis kõrkust igasugu,
las ennast peab küll püsti arukaks,
ei võeta vastu meil. Ja mis ta's pahandaks!
Ju ainult siin veel peetaksegi aadlist lugu.

Seda ütleb Famussov. Samasugune arvamus on ka vürstinna Tugouhhoovskajal. Teada saades, et Tšatski pole kammerjunker ega ka rikas, ei tunne ta enam huvi Tšatski vastu. Vaieldes Famussoviga selle üle, kui palju Tšatskil on pärisorje, teatab Hljostova solvatult: «Ma võõraid mõisaid tundma siis ei peak!»

3. Famussovi ringkonna aadlikud ei näe talupoegades inimesi ja õiendavad nendega metsikult arveid. Tšatski meenutab näiteks üht mõisnikku, kes oma teenreid, kuigi nad mitmel korral olid päästnud ta au ja elu, vahetas kolme hurdakoera vastu. Hljostova, kel on kaasas neegritüdruk ja koerake, sõidab perekondlikule õhtule Famussovi juurde ning palub Sofjat: «Neid käsi juba toita, sõbrake, üks ju, võid õhtueinest saata palukese.» Vihastudes oma teenri peale karjub Famussov uksehoidja Filkale: «Noh, tööle saata teid ja välja saata teid!»¹

4. Famussovi ja ta külaliste elusihiks on karjäär, auavaldused, rikkus. Maksim Petrovitš, Katariina-aegne suurnik, Kuzma Petrovitš, õukonna kammerherra — need on kujud jäljendamiseks. Famussov lipitseb Skalozubi ees, unistab oma tütre mehelepanekust Skalozubile ainult sellepärast, et too on «kolerikas mees, üks kindraliks ta rühi». Famussovi seltskonnas suhtutakse teenistusse ainult kui sissetuleku allikasse, kui teenistusastete ja aukraadide saamise vahendisse. See seltskond ei tegele tööga selle olemuse pärast, Famussov kirjutab ainult alla paberitele, mida talle esitab tema «asjalik» sekretär Moltšalin. Ta ise tunnistab seda:

Kuid mul, mis asi see ka poleks,
on komme sihuke:
on alla kirjutatud, siis on kaelast see.

Töötades tähtsal kohal — «asjadevalitsejana kroonuasutuses» (arvatavasti arhiivi ülemana), sokutab Famussov enda juurde oma sugulasi:

Mu juures võõrad teenijad on harva tõesti;
kõik rohkem lapsed õeste, naiseõeste...
Kui esitad, et antaks koht või ristikesi,
noh, kuidas sa siis jätab oma inimesi!...

Proteksioon ja onupojapoliitika on Famussovide maailmas harilikud nähtused. Famussovid ei hoolitse riigihuvide, vaid isikliku kasu eest. Nii on olukord tsiviilteenistuses, kuid sama näeme ka sõjaväelaste hulgas. Polkovnik Skalozub, kes nagu kordaks Famussovi, teatab:

¹ 1822. a. kehtestati uuesti mõisnikele antud õigus saata oma pärisorje ilma kohtuotsuseta, karistuse korras, Siberisse sunnitööle või asumisele. (Tõlk.)

Jah, palju kanaleid, et uut aastet nõuda;
kui õigel filosoofil mul on aru käes;
ma ainult kindraliks veel tahan jõuda.

Ta teeb üsna edukalt karjääri, seletades seda avameelselt mitte oma isiklike omadustega, vaid sellega, et olukord on talle soodus:

Mul seltsimeeste poolest pole tulinaid,
on kohad parajasti vabad;
kord välja lülitakse vanemaid,
ja teisi, vaata, kuul on taband.

5. Karjerism¹, lõimitamine, lipitsemine ülemuste ees, vaikimine — kõik tolle aja ametnikemaailma iseloomulikud jooned on eriti täielikult esitatud Moltšalini kujus.

Alustanud oma teenistust Tveris, toodi Moltšalin, kes polnud ei väikeaadlik ega ka raznotšinets, tänu Famussovi soosimisele Moskvasse. Moskvast tõuseb ta teenistuses aste-astmelt. Moltšalin mõistab väga hästi, mida nõutakse ametnikult, kes tahab teha karjääri. Kõigest kolm aastat oli ta Famussovi juures olnud teenistuses, kuid jõudis «kolm korda autasu saada», muutuda vajalikuks inimeseks Famussovile, pääseda elama tema majja. Seepärast Tšatski, kellele olid täiesti tuttavad sellist tüüpi ametnikud, ennustabki Moltšalinile hiilgava teenistusliku karjääri võimalust.

Ta, muide, tõuseb, näeb veel teatud kuulsusaegu,
üks sõnatuid ju armastata praegu.

Sellised osavad sekretärid sel «alandlikkuse ja hirmu ajastul», mil teeniti «isikuid, mitte asja», said väljapaistvaiks inimesteks, tõusid teenistuses kõrgetele kohtadele. Repetilov jutustab oma äia sekretäridest:

Ta sekretärid müüdavad, kõik sulid ehtsad,
kõik pisikesed — kirjutaja kreatuur,
kõik tõusnud kõrgele, kõik praegu tähtsad...

Moltšalinil on olemas kõik eeldused saada edaspidi tähtsaks ametnikuks: oskus võita endale mõjukate isikute soosingut, täielik valimatus vahendeis oma eesmärgi saavutamisel, igasuguste kõlblusreeglite puudumine ja lisaks kõigele sellele kaks «talenti» — «parajus ja korralikkus».

6. Famussovide-pärisorjapidajate konservatiivne ringkond kardab nagu tuld kõike uut, progressiivset, kõike seda, mis võib ähvardada nende valitsevat seisundit. Famussov ja tema külalised näitavad üles haruldast üksmeelt võitluses Tšatski ideede ja vaadete vastu. Tšatski näib neile vabamõttelejana, «mõttetute asjade ja arvamuste» propageerijana. Et nad kõik aga näevad selle «vabaduse» ja revolutsiooniliste ideede lähet hariduses, siis astuvad nad ka ühise

¹ Karjerism — egoistlik karjääritaotlus.

rindena vastu teadusele, õppeasutustele ja haridusele üldse. Famosov õpetab:

On õppimine katk ja õpetatus põhjus,
mis rohkem nüüd kui iial enne toob
meil hulle inimesi, asju, arvamisi.

Ta esitab resoluuitse võitlusviisi selle kurjusega:

Kui kurja juurida:
kõik võtta raamatud ja panna põlema.

Famosovi sõnu kordab Skalozub:

On olemas projekt, mis — teen siin teatavaks —
gümnaasiumid, lütseumid ümber rajaks;
seal õpetatakse siis nii nagu meil: üks, kaks,
ja raamatuid, neid hoitaks ainult häda ajaks.

Haridustemplite — «pansionide, koolide, lütseumide», pedagoogilise instituudi — vastu, kus «külvavad ja õhutavad mässuleeki professorid», astuvad samuti välja Hljostova ja vürstinna Tugouh-hovskaja.

7. Kasvatus, mille on saanud Famosovi seltskonna esindajad, teeb neid võõraks oma rahvale. Tšatskis tekitab meelepaha kasvatus-süsteem, mis valitseb Moskva aadlike majades. Siin oli laste kasvatamine kõige varasemast east alates usaldatud välismaalastele, harilikult sakslastele ja prantslastele. Selle tulemusena võõrdusid aadlikud kõigest venelikust, nende kõnes valitses «mingi segastatud keel, mis Nižni-Novgorodi, prantsuse segu», lapsepõlvest alates jäi neis püsima veendumus, «et sakslasteta pole pääsu lõppeks», juurdus «sõgeda ja orjameelse jäljenduse kurivaim» kõige välismaise ees. «Üks pisiprantslane Bordeaux'st», sõitnud Venemaale, «ei vene keelt, ei vene nägugi ta kohanud».

Niisugune on siis Famosovi seltskond, keda Gribojedov on sellise kunstimeisterlikkusega esile toonud oma komöödias ja kelles on kujutatud kõigi tolle aja aadlike-pärisorjapidajate tüüpilised jooned. See aadel, kes on täis hirmu kasvava vabadusliikumise ees, astub koondunult välja eesrindlike inimeste vastu, kelle esindajaks on Tšatski.

See seltskond on Gribojedovi suurepärasel komöödias toodud esile ilmekates individualiseeritud¹ kujudes. Igaüks neist on tõepäraselt kujutatud elav isik, eripäraste iseloomujoonte ja kõne omapärasustega.

Oma artiklis «Näidendeist» kirjutas Gorki: «Näidendis tegevad isikud luuakse ainuüksi nende kõne, mitte aga kirjelduse abil. Seda on väga tähtis mõista, kuna selleks, et näidendi kujud omandaksid laval, näitlejate kujunduses kunstiväärtuse ja sotsiaalse veenvuse, on vajalik, et iga kuju kõne oleks rangelt omapärane, äärmiselt väl-

¹ *Individualiseerima* — välja tõstma ümbritsevast keskkonnast, näidates just antud isikule omaseid jooni.

jendusrikas... Võtame näiteks meie suurepäraste komöödiate kangelased: Famussovi, Skalozubi, Moltšalini, Repetilovi, Hlestakovi, Linnapealiku, Raspljujevi jne., — kõik need kujud on loodud väheste sõnadega ja igauks neist annab täiesti täpse ettekujutuse oma klastist, oma ajastust.»

Vaatleme, kuidas on Gribojedov kujutanud oma komöödia üksikuid tegelasi.

Famussov. Pavel Afanasjevitš Famussov on rikas mõisnik ja kõrge ametnik. Ta on tuntud inimene Moskva härrasringkonnas. Seda kriipsutatakse alla ka tema perekonnanimega.¹

Famussov on realistlik kuju. Teda näidatakse igakülgset — mõisnikuna, ametnikuna, isana.

Omā vaadetelt on ta «vanausuline», aadlike-pärisorjapidajate tuline kaitsja, uuenduste vastane kõigil poliitilise ja ühiskondliku elu aladel. Famussov on aadli-Moskva ja selle tavade ning eluviiside patrioot. Oma kodus on ta külalislahke, võõrustamishelde peremees, teravmeelne ja leidlik jutustaja, armastav isa, võimukas härra. Teenistuses on ta karm ülemus, oma sugulaste soosija. Tal on praktilist elutarkust, heasüdamlikkust, kuid samal ajal on ta ka torisev, äge, meelitav nende ees, kellest ta on huvitatud või keda kardab.

Tema loomuse eripärased avalduvad kõige täielikumalt tema keeles. Tema kõne on tüüpiline Moskva härrasmehele.

Famussovi sõnavara on koosseisult väga mitmekesine. Tema kõnes esineb rahvapäraseid sõnu ja väljendeid: *зелье* (arstim), *невзначай* (kogemata), *подит-ка* (mine nüüd), *откуда* (kust), *прошу будущей недели* (mineval nädalal), *давно полковники бьют баклуши* (ammu polkovnikud löövad lulli), *в ус никого не дуют* (ei tee kellestki välja) jpt. Tuleb ette ka võõrkeelseid sõnu: sümfoonia, kvartal, kurtag, karbonaadid². Kuid on iseloomulik, et Famussovi keeles, kel on suurepärase kõneoskus, pole sõnu, mis väljendaksid komplitseeritud hingelisi elamusi ja teaduslikke arusaamasid. See näitab tema madalat kultuuritaset. Famussov räägib lihtsat igapäevast keelt. Seetõttu on tema lauseis palju kõnekeelseid väljendeid ja lihtrahvalikke kõnekäände: «*Ну, выкинул ж ты штуку!*» («Noh, said sa aga tükiga hakkama!»), «*Чуть из постели прыг!*» («Vaevalt asemelt hüpanud»). Oma kõne, sõnavara ja lauseehitusega tahab Famussov nagu rõhutada, et ta on vene härrasmees, kes ei põlga lihtrahvalikku kõnekeelt. See tõstab teda natuke rohkem esile teistest tema ringkonna esindajast.

Kuid Famussovi loomus avaldub kõige selgemini intonatsiooni-

¹ Varem tema perekonnanimi tuletati sõnast *fama*, mis tähendas ladina keeles *kuuldus*, *kõmu*; arvati, et Gribojedov tahtis sellega rõhutada, et Famussov kartis kuuldusi, ühiskondlikku arvamust. Kuid praegu tuletatakse perekonnanimi «Famussov» ladinakeelsest sõnast *famosus* — kuulus, tuntud.

² *Karbonaadid* — salajase revolutsioonilise organisatsiooni liikmed Itaalias ja Prantsusmaal XIX sajandi algul. (Tõlk.)

des, varjundeis, millised omandab tema kõne sõltudes sellest, kellega ta kõneleb.

Olles ülemuslikult kõrk väikeametnik Moltšaliniga, keda ta kogu aeg sinatab, käitub Famussov Tšatskiga kui oma ringkonna inimesega. Meelitavalt, lipitsevalt kõneleb Famussov mõjuka Skalozubiga: «*Sergei Sergeitš, kallid!*» — «*Palun alandlikult*», «*lubage*», lisab kõneluses temaga sõnadele hääliku *c*: «*к нам сюда-с*» («*te siia tulge*»), «*вот-с, Чацкого, мне друга, Андрея Ильича покойного сынок*» («*Siin Tšatskit tutvustada laske, Andrei Iljitši, kadunud sõbra poeg on see*») jne.

Teenijatega on ta toores, karjub nende peale: «*Ослы! сто раз вам повторять?*» («*Te eeslid, sada korda sama küsite!*»).

Famussovi kui isa kuju avaneb selgelt tema käitumises Sofjaga. Ta küll tõreleb, küll hellitab, küll teeb etteheiteid, küll muretseb Sofja pärast. Famussov pöördub tema poole mitmel viisil: «*Sofja, Sofjake, Sofja Pavlovna, mu sõber, tütreke, emand.*»

Selliste kõnemaneeeridega teeb Gribojedov veelgi selgemaks Famussovi tõelise kuju, selle XIX sajandi Moskva aadli tüüpilise esindaja kuju.

Moltšalin. Moltšalini iseloomulikud jooned — karjäärihimu, oskus võita endale soosingut, silmakirjalikkus — määravad tema kõne eripärasuse. Ta on sõnakehv, «pole sõnarikas». Selle teeb mõistetavaks tema argus avaldada oma arvamust. Ta kõneleb peamiselt lühikeste lausetega ja valib sõnu rangelt, sõltudes sellest, kellega räägib. Tema keeles pole võorkeelseid sõnu ega väljendeid. Moltšalin püüab valida delikaatseid, mitte lihtrahvalikke sõnu, lisab austavalt juurde hääliku *c*: *c бумагами-с, нет-с*. Tema kõnetoon on vahelduv, olenedes sellest, kellega ta räägib. Famussovi, oma ülemuse poole pöördub ta rõhutatud austusega, Hljostova poole meelitavalt ja lipitsevalt, Sofjaga kõneleb ta erilise tagasihoidlikkusega, kuna Liisaga ei vali ta oma väljendeid. Eriti huvitav on tema jutuaajamine Tšatskiga. Väliselt räägib Moltšalin Tšatskiga väga viisakalt, kuid selle viisakuse taga peitub edasijõudva ametniku enesega rahulolu; tema kõnest kostab pilget Tšatski üle, kes «pole saanud aukraade», ja püüd õpetada: «*Tatjana Jurjevna kord külastage te*».

Moltšalini komme rääkida erilise näitlikkusega rõhutab tema loomuse kogu madalust.

Skalozub. Polkovnik Skalozub on Araktšejevi-aegse ohvitserikarjeristi tüüp. Ta on piiratud inimene. «*Tal sõna mõistlikku ei tule iial ette,*» tähendab Sofja. Sellise iseloomustusega nõustub ka Liisa: «*Jah, öelda, jutukas, kuid puudub terav meel*». Tolle aja ohvitserkonna hulgas oli haritud inimesi. Mõned neist olid seotud dekabristide liikumisega. Skalozub ei kuulu nende hulka. Vastupidi, ta on isevalitsuslik-pärisorjusliku korra ustav kaitsja, hareduse vaenlane.

Formaalsusse kalduv teenistuja Skalozub, kes on saanud kasvatuselise kasarmus, räägib eriti meelsasti sellest, mis talle on hästi

tuttav, ja seetõttu on tema kõne täis selliseid sõnu, nagu *kandid (pasplid), õlakud, lõkmed, korpus, diviis, distant, kolme viirgu, veltveebel* jpt. Tema kõnetoon on resoluutne, kategooriline: *Noh, vilets vend! Distantid määratud ses suures linnas; mõnikord kõlavad tema sõnad nagu käsklus: Seal õpetaks siis nii nagu meil: üks, kaks.* Ta on viisakas Famussovi vastu: *Mul piinlik... Te kuhu käsitate... Ei ole mulle teada see, sest vabandust.* Kuid selliste inimeste nagu Tšatski ja Repetilovi juuresolekul ei vali ta oma väljendusi ja räägib jämedavõitu-kasarmulikult: *«Kas viimaks vanamees ei komistanud?», «Peab vaatama, kust kohast lõhkus end», «Miks õpetatusega mind sa petta proovid!»*

Skalozubi kõne iseloomustab suurepäraselt seda «manöövri ja masurka segu».

Zagoretski. Puškin hindas kõrgelt Gribojedovi kui Zagoretski kuju looja kunstimeisterlikkust. Selgesti piiritletakse Zagoretski kuju ka Goritši ja Hljostova hinnanguis tema kohta ning Zagoretski enda kõnedes. Tutvustades Zagoretskit Tšatskile, ütleb Goritš:

Seltskonnainimine
ja tuntud kelm ja petis igavene:
Anton Antonõtš Zagoretski. Hoia sa
tast eemale: mees talub tugevalt,
ja kaarte ära mängi: veab sind alt.

Sellist iseloomustust Zagoretski kohta kinnitab ka Hljostova:

Ta valetaja, varas, kaardimängija.

Pole aluseta arvamine, et Zagoretski on «inimene, kes on lähedane poliitikale». Mitte ilmaaegu ei ütle Zagoretski, et kui teda

...pandaks tšensoriks, siis osaks turm
saaks valmidele; valmid, oh, need on mu surm!
Seal ära naerdud lõvid, kotkad koledasti!
Kuid olgu kiskjad nad ja kiskja eluviiski
neil olgu, tsaarid on nad siiski.

Zagoretski räägib voolavalt, õhinaga, kõike uskumatult liialdades, kiiresti kinni haarates kuulujutust ja seda üles puhudes. Teraavad ütlused tema kohta ei solva teda, kuna ta pöörab kõik naljaks. Goritši salvavale ütlusele vastab ta: «Originaalne, torisev, kuid õelust pole.» Zagoretski, kes on «meister kõigeks», on vaatamata oma negatiivsetele omadustele kõikjal Moskva aadliperekondades kutsutud külaline. Mitte asjata ei ütle Goritš: «Meil kõikjal sõim on tavaline, kuid igal pool võid olla külaline».

Repetilov. Oma kirjas A. Bestužev-Marlinskile (kirjanik-dekabristile) kirjutab Puškin: «Muide, kes on Repetilov? Temas on 2, 3, 10 iseloomu.» Puškin märgib temas nii rumalust, alandlikkust, tühist kui ka lihtsameelsust. Sellele võib lisada juurde haruldase seltskondlikkuse, huvi kõige moodsa vastu. Tema perekonnanimi, tuletatud prantsuskeelsest sõnast *répéter*, mis tähendab «kordama»,

näitab tema iseloomulikku joont — vajadust korrata seda, mida kuulis teistelt, isiklike vaadete ja arvamuste puudumist.

Repetilov on, tema enda määrangu põhjal, «lobasuu». Ta püüab olla eesrindlik inimene, kuid kõik, millest ta kõneleb, pole tema enda tõekspidamine; ta ei mõista neid küsimusi, mis tollal erutasid eesrindlikke inimesi. Sellised isikud nagu Repetilov «müravad, ja ainult».

Repetilovi kõne on oma leksikaalse (sõnavaralise) koosseisu poolest XIX sajandi 20-ndate aastate moskvalase kõne. Selliseid sõnu, nagu *откудова* (kust), *невзначай* (kogemata), *особливо* pro *особенно* (eriti), *зауряд* pro *заурядный* (tavaline) — tüüpilisi tolle aja Moskvale — aina lendab tema suust.

Teatriharrastus toob tema kõnesse selliseid sõnu, nagu *farss*, *vodevill*, *prelüüd* jt. Repetilov armastab oma kõnesse tuua sisse prantsuskeelseid sõnu, muuta vene nimesid prantsuspärasteks — *Levon* pro *Lev*. Kuid kõrvuti nendega on Repetilovi kõnes palju venepäraseid väljendeid: «пил мёртвую» («*jõi pööraselt*»), «мы, благо, на ходу» («*me käigu peal ju*») jt.

Sõnaohtrus, kiired üleminekud ühelt teemalt teisele iseloomustavad ilmekalt Repetilovi seesmist tühjust.

Sofja. Sofja Pavlovna Famussova kuju on keeruline. Looduse poolt on talle antud häid omadusi. Tütarlaps on tark, uhke, tugeva ja sõltumatu iseloomuga, kuuma südamega, unistav. Need jooned kajastuvad selgesti nii tema käitumises kui ka keeles. NSV Liidu rahvanäitleja A. Jablotškina, üks parematest Sofja osatäitjatest, kõneleb temast nõnda: «Kas siis gribojedovliku Sofja eriline keel, niisugune erinev «Häda mõistuse pärast» teiste tegelaste keelest, ei ava tema kuju? Tema kõne näitab selgesti, vaatamata sellele, et Sofja on 17-aastane, et see... pole tütarlapse, vaid majaperenaise kõne, kes on harjunud üldise allumisega. Ta on ammu ilma emata, ta tunneb end emandana. Sellest on pärit tema käskiv toon, tema iseseisvus. Samaaegselt ei unusta ta enda kasu, on pilges, kättemaksuhimuline: kahtlemata on ta tugeva iseloomuga tütarlaps. Tema kõnes on midagi nii pärisorjadelt, kellega tal tuli pidevalt kokku puutuda, ja teisest küljest ka prantsuse daamidelt ning prantsuse raamatutest.»

Sofja kõneleb pidevalt mitmesugustest hingelistest elamustest: «... teeskles armunut ta ja oli nõudlik, tahtis nutta!...», «Te tapvat külmust taluda ei suuda», «ja ohkab — hingest tuleb see» jne.

Tema mõistus avaldub üldistava iseloomuga väljendustes: «Ei õnnelikul ole kella vaja», «Kui mõelda, kuidas õnn on isemeelne, seal oht ju nurga taga ootamas», jms.

Sofjat olid kasvatanud prantslannad-guvernandid. Siit ka gallitsismide¹ ohtrus tema kõnes: «сказать вам сон» («kui jutustaksin une»), «делить смех» («naerad kaasa»). Teiselt poolt on tema

¹ *Gallitsismid* — kõnekäänud, mis on omased prantsuse keelele.

kõnes ka rahvakeelt: «изволили вбежать» («suvatsesite tulla»), «пересмеять» («välja naerma»), «к парикмахеру, щипцы простудит» («juuksurile, jahutada võib tangid»).

Sofja headel joontel ja loomulikul andel polnud Famussovi ringkonnas võimalust arenemiseks. Vastupidi, väär kasvatus sisendas Sofjasse palju negatiivset, tegi teda selle ringkonna üldiselt omaks võetud vaadete esindajaks, õpetas teda valetama ja silmakirjatsema. I. Gontšarov ütleb oma artiklis «Miljon piina» õigesti Sofja kohta: «Heade instinktide ja vale, elava mõistuse ning igasuguse idee ja veendumuse vihje puudumise segu, arusaamade vassing, vaimne ja kõlbeline pimedus — kõigel sellel pole isiklike pahede iseloom, vaid selles ilmnevad tema ringkonna üldised jooned. Tema juures jääb varju midagi temale omast, kuuma, õrna, isegi unistavat. Ülejäänud on kasvatuses vili.»

Sofja sai kujutluse inimestest ja elust oma ringkonna inimeste kommete jälgimise teel ja prantsuse sentimentaalsetest romaanidest, mis olid siis väga populaarsed aadlike, eriti tütarlaste hulgas.

Just seesama sentimentaalne kirjandus arendaski Sofjas kalduvust unistamisele ja tundelisusele, selle mõjul kujundas ta oma romaani kangelas — lihtsa tundeinimese. Needsamad romaanid võisidki suunata tema tähelepanu Moltšalinile, kes oma mõningate iseloomujoontega meenutas Sofja lemmikkangelasi. Tema armumises Moltšalinisse etendas tähtsat osa ka teine asjaolu, millele osutab Gontšarov: «Kiindumus soosida armastatud inimest, vaest, tagasihoidlikku, kes ei julge talle otsa vaadata, tõsta teda enda, oma ringkonna kõrgusele, anda talle perekondlikud õigused. Kahtlemata meeldis Sofjale valitseda alistuva olendi üle, teha teda õnnelikuks ja endale igaveseks orjaks. Pole Sofja süü, et sellest kujunes hiljem välja «mees-poiss, mees-teener — Moskva meeste ideaal!» Teisi ideaale polnud Famussovi majas kuskilt leida.»

Sofjas näeb Gontšarov «haruldase loomuse, elava mõistuse, kirglikkuse ja naiseliku õrnuse suuri eeliseid», kuid «ta lämbus umbses õhus, kuhu ei tunginud ükski valgusekiir ega ükski värsket õhuvool». Nende heade omaduste tõttu armastaski Tšatski Sofjat, ja seda valusam oli tal pärast kolmeaastast eemalolekut Moskvast näha Sofjas Famussovi ringkonna tüüpilist esindajat. Kuid ka Sofja elab üle tragöödia, kui, kuulnud pealt Moltšalini kõnelust Liisaga, näeb oma armastatud inimest tõelises valguses. Gontšarov märgib, et «Sofjal on muidugi raskem kõigist, raskem isegi Tšatskist».

Tšatski. Famussovi seltskonnale, kes hoiab kramplikult kinni «möödunud ajastu» traditsioonidest, on vastu asetatud Aleksander Andreitš Tšatski. See on «praeguse ajastu» eesrindlik inimene — täpsemalt öeldes — tolle aja, kui pärast 1812. a. Isamaasõda, mis suurendas vene rahva ühiskondlikku iseteadvust, hakkasid tekkima ja arenema salajased revolutsioonilised ringid, poliitilised ühingud. XIX sajandi 20-ndate aastate kirjanduses on Tšatski «uue inimese», positiivse kangelas, vaadete, seltskondliku käitumise, moraalseste veendumuste ja oma meelelaadi poolest dekabristi kõige eredam kuju.

Olles Famussovi kadunud sõbra poeg, kasvas Tšatski üles tema majas, sai kasvatuse ja õppis Sofjaga koos vene ja välismaiste õpetajate ning guvernööride juhtimisel. Komöödia raamid ei anna Gribojedovile võimalust jutustada üksikasjaliselt, kus Tšatski õppis edasi, kuidas ta kasvas ja arenes. Me teame ainult, et ta on haritud inimene, tegeleb kirjandusliku tööga («ta hästi kirjutab ja tõlgib»), et ta oli sõjaväeteenistuses, et tal oli sidemeid ministritega, ning oli kolm aastat välismaal (ilmselt Vene armee koosseisus). Välismaal viibimine rikastas Tšatskit uute muljetega, laiendas tema vaimset silmaringi, kuid ei teinud temast kõige välismaise ees kummardajat. Lõimitamise eest Euroopa ees, mis oli niivõrd tüüpiline Famussovi ringkonnale, kaitsesid Tšatskit järgmised omadused: tõeline patriotism, armastus kodumaa ja tema rahva vastu, kriitiline suhtumine teda ümbritsevasse tegelikkusse, vaadete sõltumatus, arenenud eneseväärikuse ja rahvusliku uhkuse tunne.

Pöördunud tagasi Moskvasse, leidis Tšatski aadliühiskonna elus sellesama labasuse ja tühisuse, mis iseloomustas seda ka varasematel aegadel. Ta leidis eest sellesama moraalse rõhumise, isiksuse mahasurumise vaimu, mis valitses selles ringkonnas juba enne 1812. a. sõda.

Tšatski kui kindla tahtejõu ja puhaste tunnetega inimese ning idee eest võitleja kokkupõrge Famussovi ringkonnaga oli möödapääsematu. See kokkupõrge võtab järk-järgult ikka ägedama ilme, see komplitseerub Tšatski isikliku draamaga — tema lootuste luhtumisega isiklikule õnnele; tema väljaastumised aadliseltskonna vastu muutusid üha teravamaks.

Tšatski astub võitlusse Famussovi seltskonnaga. Tšatski kõnedes esineb täie selgusega tema vaadete vastandlikkus Famussovi-Moskva mõtteviisiga.

1. Kui Famussov on möödunud ajastu, pärisorjuse õitseaja pooldaja, siis Tšatski kõneleb kui revolutsionäär-dekabrist äärmise pahameelega pärisorjadest ja pärisorjusest. Monoloogis «Ent kohtunikud kes?» astub ta vihaselt välja nende inimeste vastu, kes on aadliringkonna tugedeks. Ta astub teravalt välja Famussovile südamelähedase Katariina-aegse «alanduse ja hirmu aja — meelitse ja kõrkuse aja» elulaadi vastu.

Tšatski ideaal pole mitte Maksim Petrovitš, kes on kõrk võimukandja ja «vingerdada soovija», vaid sõltumatu, vaba isiksus, kellele on võõras orjalik alandlikkus.

2. Kui Famussov, Moltšalin ja Skalozub näevad teenistuses ainult isiklikku tululikku, «isiku, aga mitte asja» teenimist, siis Tšatski katkestab sidemed ministritega, lahkub teenistusest just seepärast, et ta tahaks teenida kodumaad, mitte aga ülemusi. «Ma meelsasti teeniksin, kuid pageda on tülgas,» ütleb ta. Ta kaitseb õigust kaasa aidata maa päästmisele vaimupimedusest teadusliku töö, kirjanduse, kunsti teel, ehkki ta teab, kuivõrd raske on see isevalitsuslik-pärisorjusliku korra tingimustes.

Ja kui nüüd leidub üks me seast,
meist noortest, kes karjäärile on vaenuline,
ei kohast unista, aukõrgendusest heast,
kes ihkab teadust, kellel tähtis teadumine,
või kelle hinge jumal tule sisendab,
et loovaid kunste ülevaid ja kõrgeid püüab, —
noist igaüks siis: röövel! kisendab
ja teda ohtlikemaks unistajaks hüüab! —

Nende noorte inimeste all mõistetakse selliseid inimesi nagu Tšatskit, Skalozubi onupoega, vürstinna Tugouhkovskaja õe-poega — «keemikut ja botaanikut».

3. Kui Famussovi ringkond suhtub kõigesse rahvalikku, rahvuslikku halvaks panuga, matkib orjalikult lääne, eriti prantsuse välist kultuuri, hüljates isegi oma emakeele, siis Tšatski seisab rahvusliku kultuuri arendamise eest, mis on võtnud omaks Euroopa tsivilisatsiooni parimad, eesrindlikumad saavutused. Ta ise «otsis mõistust» Läänes viibimise ajal, kuid on seejuures välismaalaste «tühise, orjaliku, pimedada jäljendamise» vastu.

Tšatski seisab intelligentsi ühinemise eest rahvaga. Ta on heas arvamises vene rahvast, nimetab teda «targaks» ja «uljaks», s. o. eluvõimeliseks rahvaks.

4. Kui Famussovi ringkond hindab inimest tema päritolu ja pärisorjade arvu järgi, siis näeb Tšatski inimese väärtust tema isiklikes positiivsetes omadustes.

5. Famussovile ja tema ringkonnale on püha ja eksimatu aristokraatliku ringkonna arvamus, nad kardavad, «mida võtab ütelda vürstinna Marja Aleksevna». Tšatski kaitseb mõtte- ja arvamusevabadust, tunnustab iga inimese õigust omada veendumusi ja väljendada neid vabalt. Ta küsib Moltšalinilt: «Miks siis vaid teiste arvamusi pühaks peame?»

6. Tšatski astub teravalt välja omavoli, despotismi vastu, puge-mise, silmakirjalikkuse vastu, nende tühiste eluhuvide vastu, mis on omased aadlike konservatiivsetele ringidele.

Eriti täielikult ja selgesti ilmnevad Tšatski vaimsed omadused tema keeles: sõnade valikus, fraaside konstruktsioonis, intonatsioonis, kõnelemisviisis.

Tšatski kõne — see on oraatori, suurepäraselt sõnavara valdava, kõrgesti haritud inimese kõne.

Oma sõnavara koosseisult on Tšatski kõne väljendusrikas ja mitmekesine. Ta võib väljendada mistahes mõistet ja tunnet, anda tabava iseloomustuse iga inimese kohta ja puudutada elu mitmesuguseid külgi. Me kohtame temal ka rahvalikke sõnu (давеча — äsja, hiljuti, впрямь — tõesti, tõepoolest, пуще — enam, чай — arvatavasti, vist) ja väljendeid, mis on omased ainult vene keelele: «ни на волос любви» («armastust mitte karvavõrdki»), «она не ставит в грош его» («ta pole krossigi väärt»), «да полно вздор молоть» («aitab jamast») jt. Tšatski hindab nagu dekabristidki rahvuslikku kultuuri: tema kõnes on hulk vanaaegseid sõnu (вече — rahvakoosolek, перст — sõrm, вперит ум, алчущий познания —

suunab mõtet, mis januneb teadmisi). Võõrsõnu kasutab ta sel juhul, kui vajaliku mõiste väljendamiseks pole vastavat vene sõna: *kliima, provints, paralleel jt.*

Tšatski koostab oma kõne lauseõpetuse seisukohalt mitmekesiselt. Kui oraator kasutab ta laialdaselt perioodilist kõnet. Kui literaat toob ta oma kõnesse sisse tsitaate kirjandusteostest. Tema sõnadest:

Kui aga tuled koju, väsind reisidest,
ka Isamaa suits meile magus on ja mõnus!

— viimane rida kujutab endast Deržavini värssi pisut muudetud kujul:

On kallid meile iga sõnum kodumaalt;
ja suitski Isamaalt on meile magus, mõnus.

(«Harf», 1798.)

Tšatski mõistus avaldub tabavate aforismide, s. o. lühikeste mõteterade, individuaalselt nüansseeritud mõtte väljendite laialdases kasutamises: «Свежо предание, а верится с трудом» («Ehk värskel küll legend, on raske uskuda»), «Блажен кто верует: тепло ему на свете» («On õnnis see, kes usub, tal on soe maailmas!»), «Дома новы, но предрассудки стары» («Uued on küll majad, eelarvamused vanad veel») jms. Tšatski oskab anda kokkusurutud, kuid tabavaid iseloomustusi inimeste kohta: «Низкопоклонник и делец» («Maanikumardaja ja muidu asjamees») (Moltšalin), «Созвездие маневров и мазурки» («Manöövri ja masurka tähtkuju») (Skalozub), «А Гильоме, француз, подбитый ветерком?» («Ja Guillaumet, too tuulest murtud prantslane?»).

Tšatski kõnetoon väljendab alati selgesti tema hingelist seisundit. Kohtumisel Sofjaga on ta rõõmust erutatud, «elav ja jutukas». Tema teravused moskvalaste kohta on sel momendil heasüdamlikud, tema kõnest hoovab Sofja poole pöördudes lürismi. Edaspidi, sedamööda kuidas teravneb tema võitlus Famussovi ringkonnaga, täitub Tšatski kõne ikka enam äärmise pahameele ja terava ironiaga.

Komöödia «Häda mõistuse pärast» tähtsus. «Häda mõistuse pärast» oli oma sisurikkuse ja kunstilise vormi poolest ainulaadne, tolle aja kohta seninägematu komöödia nii vene kui ka Lääne-Euroopa draamakirjanduses. Tema tähtsus on erakordselt suur.

1. Ennekõike on komöödia väga tähtis ühiskondlik-ajalooliselt. «Häda mõistuse pärast» kujutab endast realistlikult kirjutatud laiahaardelist pilti Venemaa elust pärast 1812. aasta Isamaasõda. Komöödias antud kujude (nii lavalesinevate kui ka lavataguste) rikkalikus galeriis on meisterlikult esitatud nii ametnike maailm, teenistus-aadel, pärisorjapidajad-mõisnikud kui ka eesrindlikud inimesed, dekabristlike vaadete kandjad.

Komöödia tõstatab kõik tol ajal teravalt päevakorras olevad poliitilised ja ühiskondlikud küsimused: pärisorjus, teenistus, haridus, aadlike kasvatus; selles leidsid kajastamist päevakajalised

vaidlused vandekohtu, pansionide, instituutide, vastastikuse õpetamise, tsensuuri jms. kohta. Dekabristide-eelset epohhi on valgustatud mitmekülgselt.

2. Vähem tähtis pole ka komöödia kasvatuslik tähtsus. Gribojedov võttis terava kriitika alla vägivalla, omavoli, harimatuse, lipitsemise ja silmakirjalikkuse maailma; ta näitas täieliku selguse ja veenvusega, kuidas selles maailmas, kus valitsevad famussovid ja moltšalinid, hävivad inimese parimad omadused. Oma komöödiaga õhutas Gribojedov viha ja põlgust Famussovi ringkonna inimeste vastu, häbimärgistas orjalikkust, moltšalinlust kõigis selle vormides. Gribojedovi suurepärasest teost läbib võitluse vaim tõelise inimese, tema väärikuse ja vene rahvusliku kultuuri eest. Tšatski isikus on antud armastust äratav positiivse kangelase, revolutsionääri-dekabristi kuju.

«Häda mõistuse pärast» kasutasid dekabristid ära oma revolutsioonilises võitluses isevalitsuslik-pärisorjusliku korra vastu.

3. Eriti suurt ja tähtsat osa etendas komöödia «Häda mõistuse pärast» vene draama arenemises. See tähtsus selgub ennekõike tema realismist.

Komöödia kompositsioonis on mõningaid klassitsistlikke jooni: põhijoontes «kolmest ühtsusest» kinnipidamine, paljude monoloogide esinemine, mõnede tegelaste «tähendusega» perekonnanimed. Oma sisu poolest aga on Gribojedovi komöödia rangelt realistlik teos.

1. Gribojedov ammutas materjali oma komöödia jaoks XIX sajandi 10—20-ndate aastate Moskva aadli tegelikust elust ja kujundas selle ümber kui kunstnik-realist, paljastades selle ajaloolise perioodi peamise vastuolu — dekabristlikult meelestatud inimeste võitluse isevalitsuslik-pärisorjusliku korra kaitsjatega.

2. Gribojedov kujutas komöödia tegelasi täielikult, kõigekülgselt. Igaüks neist pole mitte mingisuguse ühe pahe või vooruse kehasus, vaid elav inimene, kel on kõik talle iseloomulikud omadused.

Gribojedov kui geniaalne kirjanik-realist näitas inimest kui isiksust, kel on erinev individuaalsus, ja ühtlasi kui tüüpilist kuju, kes on kasvanud teatud ühiskondlikes tingimustes. Jäädes täielikult individuaalseteks kujutavad Gribojedovi tegelased endast samaaegselt tohutult jõulist tüüpilist üldistust. Seetõttu muutusid tema tegelaste nimed üldnimedeks: famussovulus — bürokraatliku ametnikkonna, moltšalinlus — lipitsemise, skalozublus — toore ja harimatu militaristliku kildkonna, repetilovlus — tühjade sõnade tegemise moodi taga ajava inimese sünonüümiks.

Oma komöödia kujusid luues lahendas Gribojedov kirjanikule-realistile (eriti näitekirjanikule) väga tähtsa ülesande, kuidas tegelaste keelt iseloomustada, s. o. tegelaste keele individualiseerimise ülesande. Gribojedovi komöödias räägib iga isik temale omast elavat kõnekeelt. Seda oli eriti raske saavutada, sest komöödia on kirjutatud värssides. Kuid Gribojedov oskas värssile — erivärsijalgsele jambile — anda elava, sundimatu vestluse iseloomu. Läbi luge-

nud komöödia, ütles Puškin: «Värssidest ma ei kõnele — pooled peavad muutuma vanasõnadeks.» Puškini sõnad osutusid peagi õigeks. Juba 1825. aasta mais kinnitas kirjanik V. Odojevski: «Peaaegu kõik Gribojedovi komöödia värssid on muutunud vanasõnadeks, ja mul on sageli olnud juhust kuulda seltskonnas terveid kõnelusi, milles suurema osa moodustasid värssid komöödiast «Häda mõistuse pärast».»

Ka meie kõnekeel rikastus paljude värssidega Gribojedovi komöödiast, näiteks:

Ei õnnelikul ole kella vaja.

Ka Isamaa suits meile magus on ja mõnus!

Ehk värske küll legend, on raske uskuda.

On õnnis see, kes usub, tal on soe maailmas! jpt.

Kunstiline realism ja kirjaniku-kodaniku meisterlikkus, kes julgelt astus võitluse oma ajajärgu sotsiaalsete paisetega, tingis komöödia «Häda mõistuse pärast» saatuse. Kuna komöödiat ei lubatud Gribojedovi eluajal lavastada, lugesid tuhanded inimesed seda käsikirja kujul. Komöödia etendas suurt osa meie maa vabadusliikumise arenemises. Komöödia «Häda mõistuse pärast» esietendus (Peterburis) 26. jaanuaril 1831. aastal ja püsib tänapäevani teatrite repertuaaris.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Millised põhilised küsimused on püstitatud komöödias «Häda mõistuse pärast»?
2. Milles seisneb komöödia idee?
3. Missuguste ühiskondlik-olustikuliste küsimuste alal areneb võitlus Famosovi ringkonna ja Tšatski vahel?
4. Komöödia ühiskondlik ja kirjanduslik tähtsus.
5. Millised olid Gribojedovi suhted dekabristidega?

A. S. PUSKIN.
(1799—1837)

«Puškin... laiendas meie poesia lähteid, kasutas temas elu rahvuslikke elemente, näitas arvutu hulga uusi vorme, sidus teda esmakordselt vene elu ja vene kaasajaga, rikastas ideedega...»

«Mitte ühelgi poeedil pole olnud vene kirjandusele sellist mitmekülget, tugevat ja viljakat mõju,» kirjutas Belinski.

Puškin on suur vene rahvuspoet. Tema isikus ja loomingu avaldusid suure jõuga vene rahva sellised tähelepanuväärsed jooned, nagu vabadusearmastus, mitmekülgne andekus ja võimas loominguiline jõud.

Võttes omaks oma kodumaa kultuuri ja kirjanduse parimad saavutused ning traditsioonid, pühendas Puškin kogu oma loomingu elu võitlusele vene algupärase kirjanduse arenemise eest. Ja ta muutus tolle vene klassikalise kirjanduse rajajaks, mis on tugev ja ülev oma tiheda seose poolest vabadusliikumisega, tõelise rahvalikkuse ja usuga rahvahulkade loominguilisse jõusse. Puškin on ka vene kaasaegse kirjandusliku keele rajaja.

A. M. Gorki väidab õigesti, et «Puškin on meil uue vene kirjanduse kõigi peajoonte alustaja».

Lapsepõlv. Venemaa süda — Moskva — oli suurima vene poeedi sünnikoht. Aleksander Sergejevitš Puškin sündis 26. mail (6. juunil ukj.) 1799. aastal. Isa Sergei Lvovitši poolt kuulus ta vanasse, kuid vaesunud aadlisuguvõssa. Tema ema Nadežda Ossipovna oli Ibrahim, «Peeter Suure moorlase» lapselaps. Poeedi isa tundis elavat huvi kirjanduse vastu. Tal oli suurepärase raamatukogu, milles leidis täielik kogu nii vene XVIII sajandi kirjanikest kui ka Lääne-Euroopa XVII—XVIII sajandi klassikast. Lapsepõlves nägi ja kuulis tulevane suur poet isakodus paljusid tuntud vene kirjanikke: Karamzini, Žukovskit, Baťjuškovi. Puškini onu V. L. Puškin oli XIX sajandi algul tuntud kui poet-arzamaslane. Arukas ja terane poiss mõistis paljut vanemate inimeste vestlustest, teda veetlesid raamatud ja ta hakkas varakult huvi tundma kirjanduse vastu.

Sergei Lvovitš, Puškini isa, kõneles poja kohta: «Lapse-east alates näitas ta üles suurt austust kirjanike vastu. Ta polnud veel 6-aastane, kui juba sai aru, et Nikolai Mihhailovitš Karamzin pole selline nagu teised. Ühel õhtul oli Nikolai Mihhailovitš kaua minu juures — kogu aeg Aleksander, kes istus tema vastas, kuulatas teraselt tema juttu ega pööranud temalt silmi.»

Nagu see oli kombeks tolle aja aadliperekondades, oli laste kasvatamine Puškinitegi majas usaldatud välismaalaste-gubernöride hoolde. Viljastavat mõju lapse kasvatusele neil prantslastel-gubernööridel polnud. Puškinil jäi neist ainult «ebameeldiv mälestus».

Lapse iseloomu kujunemisele ja vaimsele arenemisele avaldasid suurt mõju poeedi vanaema M. A. Hannibal, kes 1801. aastast alates elas Puškinite juures, ja lapsehoidja Arina Rodionovna, kes, poeedi õe jutustuse põhjal, oli «vene lastehoidjate tõeline esindaja: rääkis meisterlikult muinasjutte, teadis rahva uskumusi, külvas üle vana-sõnade ja kõnekäändudega». Need kaks vene naist õpetasid oma jutustuste ja muinasjuttudega poisile vene keelt, tutvustasid teda rahva muistse elu-oluga ja rahvaluule maailmaga.

Ühes lütseumi-aegses luuletuses («Uni» — «СОН», 1816) meenutab Puškin oma lapsehoidjat, nimetades teda nagu vanasti «mamuška»:

A. Puškin.

Mul lapsepõlve mälestused meeles,
 neid armastan ja vaikida ei saa
 mu mamuškast, neist õist, mis veetis ta
 mu juures, minu lapsevoodi veeres.
 Ta ristimärki teeb, mu aset seab,
 ja kurja peletades palvet peab
 ning sosistades jutustama hakkab
 siis surnutest ja vägevast Bovaast...
 Kord hirmust süda rinnas löömast lakkas,
 kord vaevu hingates jäin kõssi vakka
 ma teki all, ei liikund käed, ei pea...

Need lapsehoidja muinasjutud äratasid poisis loomingulist fantaasiat:

Ja eksisin ma muinasjutu teel —
 kord metsapadrikuis, Muromi rabas,
 Polkaane ja Dobrõnjasid seal tabas
 mu pilk ning unistas mu lapsemeel...

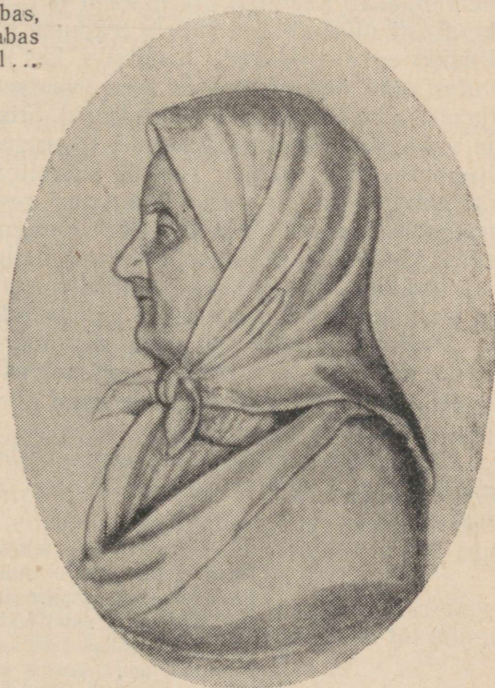
Suviti sõitsid Puškinid
 vanaema Moskva-lähedasse
 mõisasse Zahharovosse.
 Siin sõlmis poiss tutvust
 mõisateenijate lastega,
 hakkas armastama lihtsat
 küla loodust.

«Läkituses Judinile»
 («Послание к Юдину»)
 räägib Puškin-lütseist Zah-
 harovost järgmiselt:

Näen vaimus ikka oma küla,
 Zahharovo mul silme ees.
 Ta aiad, pisut veerjas kallas
 ja sild ning võsa varjuvallas,
 jõepeegli tuhmis valguses.

Rikkalikke ja mitme-
 kesiseid muljeid sai Puškin
 ka jalutades mööda Moskvat
 koos oma teener-kasvat-
 aja Nikita Kozloviga. Varakult
 kiindus Puškin raamatute-
 sse. Ta luges ahnelt
 teoseid, mis leidsid tema
 isa raamatukogus, ja kuna tal oli suurepärase mälu, jäid talle paljud
 pähe. Vene kirjanikud Lomonossovist Žukovskini, Lääne-Euroopa
 klassikud ja nende hulgas vabamõtleja Voltaire olid Puškinil läbi
 loetud juba enne lütseumi astumist, kuhu ta läks 12-aastaselt.

Ilukirjanduse lugemine äratas varakult tulevases poedis loo-
 mingulise ande. Ta proovis oma jõudu mitme žanriga: kirjutas
 valme, luuletusi, ühe poemi ja komöödia. Kahjuks pole need
 Puškini esimesed katsetused säilinud.

Arina Rodionovna, Puškini hoidja.

Lütseumis. 1811. aastal astus Puškin lütseumi, mis just avati Tsarskoje Seloos (praegu Puškini linn) Peterburi lähedal. Augustis toimusid vastuvõtueksamid, ja 19. oktoobril, kui oli lõppenud lütseumi kasutusse antud hoone remont, toimus selle uue õppeasutuse pidulik avamine. Õppetöö algas 23. oktoobril.

Lütseum oli omapärane õppeasutus. Tema organiseerimisest võttis suurel määral osa XIX sajandi alguse silmapaistev riigimees M. Speranski. Tema plaani järgi pidi lütseum valmistama ette haritud ja eesrindlikke inimesi. Seepärast oli Speranski poolt koostatud lütseumiprojekti järgi võetud õppeprogrammi mitte ainult kesk-, vaid ka kõrgema õppeasutuse aineid, eriti poliitilisi teadusi. Lütseumi juhtis Speranskile lähedane inimene V. Malinovski. Kohtadele määrati parimad professorid ja õppejõud. Nende hulgast tuleb kindlasti märkida poliitiliste teaduste professorit A. Kunitsõni, keda Puškin eriti armastas. Kunitsõn, kes oli pärisorjuse vastane, kasvatas oma despotismi- ja orjusevastase kriitikaga, isiku- ja vabaduse õiguste kaitsmisega paljusid lütseumi õpilasi vabamõtlemise ja vabadusearmastuse vaimus. Prantsuse keelt ja kirjandust õpetas Boudrie (loe: budrii), tuntud jakobiini Marat' vend, kes lütseumi õpilastele jutustas palju Prantsuse revolutsioonist. Nende ja neile meelsuselt lähedaste professorite loengud, aga samuti keelatud poliitiline kirjandus, millel oli lütseumi õpilaste hulgas suur levik, muutis Puškini ajal lütseumi poliitilise vabamõtlemise kooliks. Puškin ja tema sõbrad ei nimetanud teda asjata «lütseumi vabariigiks».

Puškini kaasõpilaste seas oli noori reaktsiooniliste vaadetega, mida neile oli sisendatud lapsepõlvest alates. Kuid suurem osa lütseumi õpilasi — Puškini kaaslasid olid vabamõtlemise, elavate sõbraliku, vennaliku perena.

Meenutades hiljem lütseumiaastaid iseloomustas Puškin oma läkituses endistele lütseumiõpilastele järgmiselt nende «püha vendlust»:

Me sõpruskond — mis kindlust hoovab siit!
Meid ükski jõud ei suuda lahku heita.
Ei kindlamat maailmas liitu leita
kui muretu ja vaba noorte liit.
Ükspuha, kuidas õnn ka vahel pööraks,
ükspuha, mida saatus veel ei too, —
kuid muu maailm jääb meile ikka võöraks,
me kodu on vaid Tsarskoje Selo.

Lütseumiõpilased tundsid elavat huvi poliitiliste sündmuste ja kirjanduselu vastu.

1812. aasta Isamaasõda, Vene armee sõjakäik Euroopasse, Pariisi vallutamine — kõik need sündmused erutasid lütseumiõpilasi, kutsusid esile elavaid arutelusid, sundisid neid jälgima kodumaiseid ja välismaiseid ajakirju. Puškini lütseumiaegne sõber I. Puštšini jutustab oma mälestustes: «Meie lütseumi elu liitub vene rahva elu poliitilise epohhiga: oli lähenemas 1812. aasta äike. Need sündmused kajastusid tugevalt meie lapsepõlves.»

Puškinis tugevnes nende sündmuste mõjul veel enam armastus kodumaa ja rahva vastu. Luuletuses «Mälestused Tsarskoje Seloos» («Воспоминания в Царском Селе», 1814) kirjutab noor poeet vaimustusega vene sõjameestest-vägilastest. Südamevaluga kõneleb ta Moskva tulekahjust, linna varemeist, kuid lohutab end sellega, et Moskva vallutamine prantslaste poolt oli nende hukkamise alguseks:

Jää kindlaks, emakene Vene,
too hukku vaenuväele sa...
näe: juba põgenevad nad...

Puškin näeb Venemaa võidu allikat Napoleoni üle vene rahva-patrioodi kangelaslikkuses, laiade rahvahulkade vastupanus vaenlasele:

Nii noor kui vana vaenlast ründab nagu mägi,
neil sõda tasumisehoos.

Lütseumiaastail luges Puškin palju.

Lütseumiõpilased tellisid endale rohkesti ajakirju ja raamatuid, arutasid elavalt kirjandusküsimusi. Lütseumikasvändike hulgas oli luuleandelisi noori: Illitševski, Delvig, Küchelbecker. Juba 1811. aasta lõpul hakati lütseumis välja andma käsitsi kirjutatud ajalehti, ajakirju ja koguteoseid. Puškin võtab neist üritustest aktiivselt osa. Lütseumiaastail kirjutab Puškin palju ja mitmesuguseis žanres: oode, elegiaid, läkitusi, poeme, komöödia ja romaani.

Meie päevini on säilinud umbes sada kaksikümmend Puškini-lütseumiõpilase luuletust, kuid see pole kaugeltki kõik, mida ta oli kirjutanud sel ajal.

Puškini-lütseumiõpilase loomingulised jõud avaldusid pulbitseva energiaga. «Mitte ainult õppetööst vabadel tundidel puhkesaalis, jalutuskäikudel,» jutustab tema lütseumikaaslane S. Komenski, «vaid sageli klassis ja isegi palvuse ajal tulid Puškinile pähe mitmesugused poetilised mõtted, ja siis tema nägu muutus kord süngeks, kord rõõmsaks naeratusest, olenevalt mõtete laadist, millega ta tegeles...»

Värsslähituses ühele õpetajale («Minu Aristarhosele» — «Моему Аристарху», 1815) kirjutab Puškin ise selle kohta, kuidas tal sünnivad värssid:

Kord juhtub seal, kus sõbrad ringis,
kord pehmel voodil lebades,
kord kalda ääres vaiksel pingil,
kord puude varjus kõndides, —
kui äkki mõte süttib hinges
ja kõnelen vaid värssides...

Puškini lütseumi-aegsed luuletused näitavad, et noor poeet areneb nagu muinasjutu vägilane, mitte iga päevaga, vaid iga tunniga. Ta omandab kiiresti tarviliku XVIII sajandi klassitsistidelt ja XIX sajandi alguse poetidelt Žukovskilt ja Batjuškovilt. Mõtete selgus ja kainus, kriitiline suhtumine oma õpetajaisse kaitsevad Puškinit õpilasliku matkimise eest. «Lähem edasi oma teed; jäägu

igaüks oma juurde,» teatab ta läkituses Batjuškovile (1815), kes teeb talle ettepaneku laulda «sõja verisest pidust». Temale omane, puškinlik, avaldub juba Puškini lütseumi-aegseis värssides, tema, nagu väljendab Belinski, «kunstnikuandes... vabalt kanduda üle elu kõigisse sfääridesse», «lihtsas ja õiges vaates tegelikkusele». Juba neis värssides avalduvad Puškini keele iseärasused: selgus, täpsus, tabavus, väljendusrikkus ja julge sõnakujundite uudsus. Puškini kui poeedi kuulsus ei kasva mitte ainult lütseumiõpilaste keskel. 1814. aastast alates hakatakse Puškini värsse trükikima ajakirjas «Vestnik Jevropõ» ja 1815. aastast veel kahes ajakirjas.

1815. aasta jaanuaris luges Puškin eksamil Deržavini juuresolekul ette oma oodi «Mälestused Tsarskoje Seloos». Deržavin oli vaimustatud Puškini poeetilise talendi jõust. Katariina-ajastu auväärne poeet nägi poeedis-lütseumiõpilases endale väärilist järglast.

Kuid mitte üksnes Deržavin ei märganud Puškini poeetilist talenti. Temast oli hämmastuses Batjuškov; kiitustega kitsi Karamzin, külastades Puškinit lütseumis, ütles talle: «Lenda kui kotkas, kuid ära peatu lennul.»

Oma kirjas P. Vjazemskile (1815) teatab Žukovski sellest, et ta külastas lütseumis «noort imetegijat — Puškinit». Edasi kirjutab ta: «See on meie kirjanduse lootus... Meil kõigil on vaja ühineda, et osutada abi sellele tulevasele gigandile, kes kasvab meist kõigest üle.»

Lütseumis sõlmis Puškin sõbralikud sidemed paljude lütseumiõpilastega, aga Delvigi, Puštšini ja Kūchelbeckeriga sidus teda siiras, sügav sõprus. Puškin oli elav, kergesti seltsiv inimene, ja seepärast, kui vanemate kursuste kasvandikel lubati külastada tuttavaid, kes elasid Tsarskoje Seloos, kasutas ta ohtralt seda luba. 1816. aasta suvel elas Tsarskoje Seloos Karamzin, kes tundis ja kõrgelt hindas Puškinit. Poeet külastas Karamzini maja, kuulas «Vene riigi ajaloo» katkendite lugemist ja Karamzini vestlusi külalistega. Karamzini juures tutvus Puškin P. Tšaadajeviga, kaardiväe husaaripolgu ohvitseriga, ja Tšaadajevi kaudu paljude selle polgu noorte ohvitseridega, kelle hulgas oli dekabristide Põhja- ja Lõunaühingule eelnenud organisatsiooni liikmeid. Tšaadajev, vabadustarmastav ja kõrgesti haritud inimene, sai Puškini sõbraks ning avaldas talle suurt ja viljastavat mõju. Läkituses «Tšaadajevile» («Чаадаеву», 1821) kirjutab Puškin selle kohta:

Su ind ta rinnas süütas õilsat armutuld...

«Õilis» tähendas Puškini ja dekabristide keeles — poliitilisi, ühiskondlikke, teaduslikke ja kirjanduslikke huvisid. Vestlused Tšaadajeviga kinnitasid ja laiendasid Puškini vabadustarmastavaid vaateid ja meeoleusid.

Lütseumi lõpetamise ajaks oli Puškin täielikult ettevalmistatud poeedi-kodaniku kõrgele kutsumusele. Tema vaimne silmaring laie-

nes, kujunesid eesrindlikud vaated, mehistus tema luuletalent ja ta põles soovist «pühendada isamaale kõik leegitseva hinge jõu».

9. juunil 1817. aastal lõpetas Puškin lütseumi. Poet lahkus kooli seinte vahelt ja astus ellu.

1817—1820-ndate aastate Peterburi. Mõni päev pärast lütseumi lõpetamist määrati Puškin Välisasjade Ministeeriumi teenistusse. Peatselt, saanud puhkuse, sõitis ta Mihhailovskojesse, Pihva kubermangus asuvasse mõisasse, mis pärast Puškini vanaisa surma oli läinud päranduse teel poedi emale. Suve veetis ta seal ja septembri algul pöördus tagasi Peterburi.

Peterburis pulbitses neil aastail ühiskondlik elu. See oli aeg, mil Peterburis tekkisid poliitilised salaühingud, valitsuse poliitika kriitika, teravalt eitav suhtumine isevalitsusse ja pärisorjusse, võitlus vabaduse ja hariduse eest ühendasid mitte ainult tulevasi dekabriste, vaid ka eesrindliku aadlinoorsoo laiu ringkondi. Teravnes aadlike reaktsioonilise osa ja vabadusideede kaitsjate vaheline võitlus. See võitlus haaras ka kirjandustegelasi. Kuni 1818. aastani tegutses veel «Arzamass». 1819. aastal tekkis uus kirjanduslik-poliitiline ühing «Roheline Lamp», mis avati «Hüveolu Liidu»¹ filiaalina.² «Hüveolu Liidu» liikmed tundsid elavat huvi kirjanduse vastu, nähes selles suurt ühiskondlikku jõudu, ja seadsid oma ülesandeks kodanliku poesia loomise, mille sisu on kõrgelt ideeline. Oli ka teisi kirjanduslikke ühinguid, mis olid suuremal või vähemal määral seoses «Hüveolu Liiduga». Toimusid elavad vaidlused kirjandusküsimuste üle nii ringides kui ka inimeste kodudes, kes olid huvitatud kirjandusest ja kunstist.

Puškin sukeldus Peterburi ellu. Ta käis alatasa teatris, mida ta kirklikult armastas, ballidel, pidudel, võttis elavalt osa ühiskondlikust ja kirjanduslikust elust. Ta oli «Arzamassi» ja «Rohelise Lambi» liige, sobitas laialdasi tutvusi revolutsiooniliste salaühingute liikmetega ning kirjandus- ja teatritegelastega. Puškin loob selliseid vabadustarmastavaid teoseid tulvil dekabristlikke ideesid, nagu ood «Priius» («Вольность», 1817), «Tšaadajevile» («Чаадаеву», 1818), «Muinasjutud» («Сказки, 1818), «Küla» («Деревня», 1819) ja epigramme Aleksander I, Arkatšejevi, minister Golitsõni jt. kohta. Sellised luuletused levisid käsikirjadena üle kogu maa, ja mitte ainult aadlike keskel, vaid ka raznotšinetsliku intelligentsi, kirjaoskajate talupoegade ja soldatite hulgas.

Teiste teoste seas, mida Puškin kirjutas sel ajal, tuleb eriti esile tõsta juba lütseumis alustatud ja 1820. aasta kevadel lõpetatud poemi «Ruslan ja Ludmilla» («Руслан и Людмила»). Žukovski, keda peeti tollal parimaks poediks, oli vaimustatud poemist «Ruslan ja Ludmilla» ning saatis Puškinile oma portree pühendusega: «Opilasele-võitjale võidetud õpetajalt».

Kui poem ilmus trükist, tekitas ta palju vaidlusi. Klassitsismi ja

¹ «Hüveolu Liit» — poliitiline salaühing, mis tekkis 1818. a.

² Filiaal. — ühingu osakond.

sentimentalismi pooldajad tungisid Puškinile kallale poemis esinevate lihtrahvalike sõnade pärast ja süüdistasid teda kõlbeliste tunnete solvamises. Kuid paljud poeedid ja kriitikud astusid üles Puškini kaitseks, nähes temas õiglaselt poeeti-novaatorit, kunstiliste kujude ja värsside geniaalset meistrit.

Vahepeal oli kogunenud Puškini pea kohale äike. Tema vabadustarmastavad värsid olid sattunud valitsuse kätte ja jõudnud ka tsaarini. Kohtumisel lütseumi direktoriga ütles Aleksander I talle tema endise kasvandiku kohta: Puškin «on Venemaa oma ässitavate värssidega üle ujutanud; kogu noorsugu teab neid peast... Puškin on vaja saata Siberisse».

Saanud teada sellest, hakkasid Puškini sõbrad — Karamzin, Žukovski, Tšaadajev — poeedi eest kostma. 1820. aasta mai algul järgnes tsaari otsus: Puškin saata teenistusse lõuna-alade asunike kuraatori kindral Inzovi juurde Jekaterinoslavi (praegusse Dnepropetrovski).

Sundasumine lõunas. Vaevalt oli Puškin saabunud Jekaterinoslavi, kui ta end ära külmetas Dnepris supeldes ja haigestus. Sel ajal sõitis Jekaterinoslavi kaudu Krimmi kindral Rajevski koos oma noorema poja ja kahe tütreaga. Kindrali poeg N. Rajevski oli Puškini sõber. Rajevskite palvel lubas Inzov poeedil, kes vajas ravi, nendega koos Krimmi sõita.

Rajevskitega koos sõitis Puškin algul Kaukaasiasse. Kaks kuud ravis ta end Mineralnõje Vodõs (praeguses Pjatigorskis), seejärel aga sõitis edasi Krimmi, kus veetis kolm nädalat Gurzufis. Puškinit hämmastas Kaukaasia ja Krimmi loodus, mida ta tunnetas romantiliselt. Rajevskite perekond osutus talle lähedasemaks ja kodusemaks kui tema enda perekond. Kõneldes sellest ajast kirjutas oma vennale kirjutas Puškin juba Kišinjovist: «Otsusta, kas olin ma õnnelik: vaba, muretu elu armsa perekonna keskel; elu, mida ma nii armastan ja mida ma kunagi pole nautinud — õnnelik keskpäevane päike; kaunis maakoht; loodus, mis rahuldab kujutlusvõimet — mäed, aiad, meri; mu sõber, minu suurimaks unistuseks on — näha jälle keskpäevast merekallast ja Rajevskite perekonda.» Kaukaasias sai ta sõbraks kindral Rajevski vanema poja A. Rajevskiga. Gurzufis tõlkis ta koos N. Rajevski-nooremaga inglise poeedi Byroni luuletusi, kelle vabadustarmastav poeesia köitis vabadustarmastavaid inimesi Venemaal ja Läänes.

Vestlused poliitilistel teemadel, Byroni lugemine, rikkalikud muljed Kaukaasia ja Krimmi lõunamaisest loodusest, poliitilise väljasaadetu meeleolud — kõik see erutas Puškini poeetilist loomust ja nõudis kehastamist kunstiteostes. Juba Gurzufis hakkas Puškin peale väikeste luuletuste kirjutama uut tüüpi poemi «Kaukaasia vang» («Кавказский пленник»), mis kajastas tollal poeeti erutanud mõtteid ja meeleolusid.

Septembri algul lahkus Puškin Krimmist, külastades teel Gurzufist Bahtšisaraid, mis andis talle teema uue poemi — «Bahtšisarai purskkaev» («Бахчисарайский фонтан») jaoks.

Puškin dekabristidega.

Puškini puhkuse ajal kolis kindral Inzov, kes nimetati Bessa-raabia asehalduriks, ühes oma kantseleiga Kišinjovi. Siia siirdus ka Puškin 21. septembril 1820. aastal.

Kišinjovis elas Puškin peaaegu kolm aastat (kuni 1823. a. juuli-kuuni). Vaatamata sellele, et Puškiniil kulus hulk aega ballidele, teatrile ja oma suurearvulise tutvuskonna külastamisele, töötas ta palju: luges, jälgis tähelepanelikult ajakirjade ja ajalehtede kaudu sündmusi Venemaal ja välismaal, kirjutas poeme ja luuletusi. Läki-tuses «Tšaadajevile» 1821. aastal kirjutab Puškin oma tegevusest järgmist:

Mu isemeelne vaim siin, üksildusel tänu,
sai tunda vaikset tööd ja mõtiskluste janu.
Ma päeva peremees, mu aru korda peab;
nii kestvaks mõtteks tähelepanu hoida tean.
Nüüd püüan vabadusest vastutasu saada
hull-noorustujus raisku minna lastud aastail
ja hariduselt olla aja kõrgusel.

Kišinjovis oli Puškini sõprade hulgas palju isikuid, kes olid seotud poliitiliste salaorganisatsioonidega lõunas. Selliseks oli näiteks major Vl. F. Rajevski, kes arreteeriti 1822. aastal revolutsioonilise propaganda pärast soldatite keskel. Targal ja haritud poedil Vl. F. Rajevskil oli pikki vestlusi Puškiniiga poliitilistel ja kirjan-duslikel teemadel.

Puškin viibis sageli Kamenkas, Davõdovite mõisas Kiievi kuber-

mangus, kus kohtus paljude revolutsioonilise Lõunaühingu tegelastega. 1821. aasta kevadel ja sügisel kohtus ning vestles ta Kišinjovis ja Tultšinis Lõunaühingu juhi P. Pesteliga. Tugevnevad poeedi revolutsioonilised vaated. Eriti vaenulikult suhtub Puškin tolle aja Venemaa kahte paisesse — isevalitsusse ja pärisorjusse.

Kišinjovis lõpetab Puškin poeemi «Kaukaasia vang» ja «Vennaksed-röövlid» («Братья-разбойники») ning töötab poemi «Bahtšisarai purskkaev» kallal. 1823. aasta mais hakkab ta kirjutama romaani «Jevgeni Onegin».

Poeemid võeti vaimustusega vastu ja nad töid Puškinile laialdase kuulsuse. Belinski sõnade järgi «neid poeeme luges kogu kirjaoskaja Venemaa; nad olid liikvel vihikuisse mahakirjutatuna, neid kirjutasid ümber salmikuid armastavad neiud, õpilased koolipingis salaja õpetaja eest, müüjad kaupluste lettide taga. Seda tehti mitte ainult pealinnades, vaid ka kaugeis kolgastes». Puškini loomingulisel teel olid poemid «Kaukaasia vang», «Vennaksed-röövlid» ja «Bahtšisarai purskkaev» poeedile tõeliseks kooliks. Töötades nende kallal õppis Puškin kujundama tüüpilisi karaktereid, looma suuri teoseid kõitva sündmustikuga, kujutama loodust ja eri sugupõlvade elu-olu, tavasid ja kombeid. Suurt osa etendasid need poemid ka poeedi üleminekul romantismilt realismile.

1822. aastal nägi ilmavalgust esimene lõunas kirjutatud poemidest — «Kaukaasia vang». Belinski väljenduse järgi «Kaukaasia grandioosne ilme tema sõjakate elanikega oli esimest korda reprodutseeritud vene poeesias... Sellest ajast sai Kaukaasia Puškini algatusel venelastele mitte ainult avara, ulja vabaduse, vaid ka ammendamatu poeesia töötatud maaks, ülekeeva elu ja julgete unistuste maaks!»

Belinski näitas, et loodusepildid poemis panevad hämmastama oma kunstilisuse ja kujutamise õigsusega. Belinskit vaimustab mägilaste elu-olu, tavade ja kommete kirjelduse realism. Ta hindab kõrgelt ka peategelase kuju, kellele «poeem on oma menu eest tänu võlgu niisama suurel määral või veel rohkemgi kui Kaukaasia maalilistele piltidele. Vang on *tolle aja kangelane*... Noored inimesed olid temast eriti vaimustuses, sest igaüks nägi temas, rohkem või vähem, iseenda peegeldust. Pettumus... hinge apaatia¹... See tegutsemisiha, mis avaldub täielikus tegevusetuses ja apaatses laiskuses, ühe sõnaga, see vanadus enne noorust, see nõtrus enne jõudu — kõik need on Puškini aegadest alates *meie aja kangelase* jooned. Kuid mitte Puškin ei sünnitanud ega mõelnud neid välja: ta ainult osutas esimesena nendele...»

Puškin kirjutas Kišinjovist V. Gortšakovile: «Ma tahtsin temas (vangi kujus) kujutada seda ükskõiksust elu ja tema mõnude vastu, seda enneaegset hingede vananemist, mis olid muutunud XIX sajandi noorsoo iseloomustavateks joonteks.»

Oma kangelases märkis Puškin pettumust elust ja koos sellega

¹ *Apaatia* — ükskõiksus, osavõtmatus.

püüdu vabadusele ning kirglikku protesti aristokraatliku ringkonna elu ja kommete vastu.

Elu Kišinjovis, eriti pärast VI. Rajevski arreteerimist, muutus poeedile raskeks. Tänu sõprade kaasabile sõitis Puškin 1823. aasta juulis teenistusse Odessasse — kindralkuberner M. Vorontsovi kantselei ametnikuks.

Vaatamata sellele, et Puškin ka Odessas sobitas laialdasi tutvusi, palju luges ja töötas oma teoste kallal, valdas teda ikka tugevamini nukrusetunne. Teda rõhus väljasaadetu olukord. Puškin tundis ikka selgemini, et kirjandus on tema peamine ja armastatuim elukutse. Ta elatus kirjanduslike tööde eest saadud tasust, unistas teenistusest lahkumisest ja täielikult kirjandusele pühendumisest, oma ajakirja asutamisest.

Tema rusuvat meeleolu süvendas ka suhete teravnemine Vorontsoviga. Ülbe ja kõrk võimukandja nägi Puškinis ainult ametnikku, poliitiliselt ebaustavat inimest. Ta ei hinnanud Puškinit kui poeti. Puškin, kes oli uhke ja sõltumatu, teades, et ta on rahva poet, ei võinud taluda solvavat suhtumist Vorontsovi poolt. Suhted teravnesisid veel enam, kui Vorontsov sai teada teravast ja tabavast epigrammist, mille Puškin oli kirjutanud tema kohta:

Ta poolmilord, pool kaupmeest vast,
pooltark, poolloll — pea, pisut oota, —
poollurjus, kuid on siiski loota,
täislurjus lõpuks saab veel tast.

Vorontsov otsustas vabaneda Puškinist, saates teda välja Odessast. Ta kirjutas välisasjade ministrile, et Puškin avaldab poliitiliselt ohtlikku mõju ühiskonnale, eriti «tema poeesia vaimustatud kummardajatele». Tahtes Puškinit solvata ja alandada, komandeerib Vorontsov tema võitlema rändrohutirtsu parvedega. Vorontsov saavutas oma eesmärgi. Puškin võttis seda komandeeringut kui solvamist ja, tulnud tagasi, andis palve erruminekuks. Puškini olukord halvenes sel ajal veelgi selle tõttu, et politsei oli saanud kätte poeedi kirja ühele sõbrale, milles ta väljendas end ateistina, s. o. eitas jumala olemasolu ja hinge surematust. Tol ajal vaatas valitsus sellele kui kuriteole. Puškini saatus oli otsustatud.

1824. aasta sügisel teatas minister Nesselrode Vorontsoville otsuse Puškini asjus. Tsaar käskis Puškini vabastada teenistusest «tema kõlvatu käitumise pärast» ja saata ta Mihhailovskojesse «kohalike võimude järelevalve alla».

Mihhailovskoje. Augustis jõudis Puškin Mihhailovskojesse ja kohtas seal kogu oma perekonda — isa, ema, venda ja õde. Lähedasi, sooje suhteid polnud Puškini ja isa vahel varemgi. Ja nüüd, kus poeedi vanemad said teada, et Puškin saabus Mihhailovskojesse asumisele, tsiviil- ja kirikuvõimude järelevalve alla, teravnnes poeedi vahekord isaga täielikult.

Kohalikud võimud panid järelevalve poja üle Sergei Lvovitšile endale. Isa nõusolek viis konfliktideni. Poeedi elu muutus väljakanatamatuks. Ta püüdis mitte olla kodus, veetes suurema osa ajast

Trigorskojes, P. Ossipovale kuuluvas naabermõisas. Puškin mõtles isegi pöörduda palvega tsaari poole muuta tema väljasaatmine vanemate mõisa vangistusega kindluses.

Õnneks lahkus Puškinite perekond peagi Mihhailovskojest. Poet jäi üksinda. Järelevalve tema üle tehti ülesandeks naabermõisnikule ja kirikuvõimudele.

Mihhailovskojes tuli Puškinil elada kaks aastat. Kirjas vennale kirjeldab ta oma päeva külas järgmiselt: «Kas sa tead, mis ma teen? Kuni lõunani kirjutatan märkmeid, lõunatan hilja, pärast lõunat ratsutan, õhtul kuulan muinasjutte, ja hüvitan sellega oma neetud kasvatuse puudusi. Kui toredad on need muinasjutud! Igaüks neist on poem!»

Rahva luulelooming ja elu-olu huvitasid Puškinit väga. Ta uurib rahva olustikku ja rahvaluulet. Ta liigub talupoja riietuses laataidel ja turgudel, vestleb seal talupoegadega, kuulab pimedate laulmist, kirjutab üles rahvalaule. Teda huvitavad sellised XVII ja XVIII sajandi rahvaliidumise juhid nagu Stepan Razin ja Jemeljan Pugatšov. Ta nimetab Razinit «vene ajaloo ainukeseks poeetiliseks kujuk», ning loob veidi hiljem tema kohta kolm laulu.

Puškin tellis endale hulga raamatuid. «Raamatuid, jumala pärast, raamatuid,» palus ta vennale saadetud kirjades. Ta luges mitmel korral läbi antiikaja, Lääne-Euroopa ja Idamaade poesia klassikud. Ta on vaimustatud suurest inglise dramaturgist Shakespeare'ist, kelle teostes kajastub laiaulatuslikult tegelikkus. Teda hämmastab Shakespeare'i oskus täielikult avada inimese karakteri keerulisus ja mitmekesisus, teoste klassitsismi reeglitest vaba ülesehitus ja sündmustiku vaba arenemine.

Varsti pärast Mihhailovskojesse jõudmist lõpetas Puškin juba Odessas alustatud poemi «Mustlased» («Цыганы»).

Kui töö «Kaukaasia vang» puhul kasutas Puškin oma isiklikke muljeid Kaukaasiast, siis «Mustlastes» kajastus Puškini tutvus Bes-saraabiaga ja mustlaste elu-oluga, kellega ta kahel korral kohtus oma reise ajal.

Seal mustlased mu pilku köitsid,
kes oma vankritega sõitsid
reas piki vanu tandriteid.
Maaailma lainetusest lahus
ei häirind looduslikus rahus
me argipäeva-mured neid.

Poemi peategelane Aleko on lähedane Kaukaasia vangile. Ta protesteerib «umbsete linnade vangipõlve» vastu, püüab vaba, sun-dimatu elu ja lihtsuse poole, tahab kõlbeliselt uuesti sündida. Must-laste keskel, looduse rüpes tahab ta leida õnne ja hingerahu. Aleko hakkas elama mustlase-elu:

Aleko nende killas käib
ning oma ranges hingerahus
ta vaba mustlasena näib.
Mis oli kord, see tuulde hajub,
ning ainult jõudepõlve tajub —

Kuid see kestis kõigest kaks aastat. Seejärel toimus tragöödia: tema Zefira hakkas armastama teist. Ja just sellel dramaatilisel momendil tuli ilmsiks, et Aleko, muutes oma elu väliselt, jäi seesmiselt selleksamaks inimeseks, kelleks teda oli kasvatanud ühiskond. Teravalt kritiseerides «umbsete linnade vangipõlve» osutus Aleko egoistiks¹, kes tunnistab vabadust ainult enda jaoks.

Vana mustlase suu läbi mõistis Puškin Aleko hukka ja kritiseeris oma poemi kangelast:

Meid kohustab su kiskjameel:
sa tigiduses tappa tihkad,
vaid endale sa priiust ihkad.

Nendes sõnades paljastataksegi poemi peaidee, Aleko isikus on hukka mõistetud selle moraali esindaja, moraali, mis on iseloomulik eraomanduslikule, ekspluataatorlikule korrale, olgu see siis feodaal-pärisorjuslik või tol ajal tekkiv kodanlik-kapitalistlik ühiskond.

Hämmastav on Puškini geniaalne ettenägelikkus, kes kodanliku kultuuri koidikul näitas, et vabadus on kodanliku ühiskonna inimese mõiste järgi ainult vabadus enda jaoks.

Zanriliste tunnuste järgi tuleb «Mustlasi» pidada romantiliseks poemiks.

Kuid poemi «Mustlased» kompositsioonis on erinevus, mis eristab teda tolle aja romantilisest poemist. Selles on ka dramatiseeritud kohti: on sisse toodud hulgaliselt dialooge. Autor püüab individualiseerida tegelaste kõnet. Poemi sündmustik ise areneb, eriti lõpu poole, dramaatiliselt pingeliseks.

Poem «Mustlased» paistab silma sügava realismi poolest tegelaste hingeliste elamuste kujutamisel, olustiku kirjeldamisel ja poemi keeles.

Jätkates tööd lõunas alustatud romaani «Jevgeni Onegin» kallal, kirjutas Puškin Mihhailovskojes neli peatükki: III, IV, V ja VI, milles ta andis realistlikke pilte mõisnike elust ja rahva elu-olust. Teiseks silmapaistvaks realistlikuks teoseks, mille kallal Puškin töötas 1824. aasta lõpust kuni 1825. aasta lõpuni, oli tragöödia «Boriss Godunov». Puškin paigutas tragöödiasse rahva ja võimu teema. Ajaloolise materjali põhjal, mis on seotud Boriss Godunovi ja Dimitri Isehakanu ajaga, näitas Puškin, et võimu tugevus sõltub rahva toetusest, et ajaloo loojaks on rahvas. Niisama tähtis oli Puškinile ka tragöödia vorm. Hiilgavalt lahendas ta tõeliselt realistliku ajaloolise ja rahvaliku tragöödia loomise ülesande. Ehkki ta oli väga karm ja «nõudlik kunstnik» enda suhtes, jäi ta tööga rahule. Lõpetanud tragöödia, kirjutas ta 1825. aasta novembri algul oma sõbrale Vjazemskile: «Tragöödia on mul lõpetatud. Lugesin selle üksi olles valjusti läbi, plaksutasin käsi ja hüüdsin: «Oi seda Puškinit!...»»

¹ *Egoist* — inimene, kes hoolitseb ennekõike oma huvide eest, armastab iseend.

Peale selliste silmapaistvate teoste kirjutas Puškin selle aja jooksul ligemale sada lüürilist luuletust.

Mõnesugust vaheldust poeedi ellu tõid tema külaskäigud Trigoriskoje külla, mille omanikul oli tütreid ja vennatütreid, kes olid Puškini poeesia vaimustatud austajad. 1825. aasta suvel oli Ossipova juures külas tema sugulane A. P. Kern, kellele Puškin pühendas tuntud luuletuse «Ma mäletan üht kaunist hetke» («Я помню чудное мгновенье»).

Suurt rõõmu valmistasid Puškinile tema lütseumi-aegsed lähedased sõbrad Delvig ja Puštšin, kes külastasid poeti 1825. aastal. 1825. aasta novembri lõpuks jõudsid Mihhailovskojesse teated Aleksander I surmast, seejärel dekabristide ülestõusust ja arreteerimistest pealinnas. Paljud Puškini sõbrad ja tuttavad olid arreteeritute hulgas. Poeet tundis nende saatusele sügavalt kaasa.

1826. aasta alguses otsustas Puškin pöörduda Nikolai I poole palvega vabastada ta asumiselt. Ta peab selle üle nõu oma sõpradega, eriti Žukovskiga, kes elas palees. Puškin ei loobu oma mõtteviisist, oma tõekspidamistest, ta paneb Žukovskile ette «mitte vastutada» tema eest, kuid teatab: «Milline ka poleks minu mõtteviis, nii poliitiline kui ka religioosne, ma hoian seda endale ega kavatse mõtlematult vastu rääkida üldiselt omaks võetud korrale ja tavadele.» Žukovski vastas Puškinile: «Sa pole millessegi segatud — see on õige. Kuid iga asjaosalise (s. o. dekabristi) paberite seast leiti sinu värsse. See on halb viis valitsusega sõbrustamiseks.» Vastust oma palvele Puškin ei saanud: tsaar polnud veel otsustanud, kuidas toimida poeediga. Juurdluse käigus dekabristide kohta tuli ilmsiks, milline suur jõud oli Puškini värssidel. Kas ei saaks suunata seda jõudu tsarismi teenistusse? — selline mõte oli nii tsaaril kui ka žandarmeria ülemal Benckendorfil. Millega vaigistada Puškinit — kas veel kõvema karistusega või andestamisega? Tsaar viivitas vastusega. Vahepeal arenesid sündmused oma rada. 13. juulil 1826. aastal poodi viis silmapaistvamat dekabristi, ülejäänud saadeti sunnitööle ja Kaukaasiasse. Puškin oli vapustatud sellest metsikust arveõiendamisest. «Poodud on poodud,» kirjutas ta Vjazemskile, «kuid sunnitöö saja kahekümnele sõbrale, vennale, seltsimehele, see on hirmus... Nüüd minu sulg ei oleks liikunudki armupalumiseks.»

Nikolai I otsustas Puškini kutsuda isiklikuks jutuaJamiseks Moskvasse, kus tsaar viibis kroonimise tõttu. 1826. aasta septembri algul toodi Puškin Moskvasse.

Moskvas. Puškinit Moskvasse välja kutsudes otsustas Nikolai I, et püüab kasutada poeedi sulge oma poliitika huvides, teha Puškinist õuelaulik. Sellega on seletatav ka poeedi silmakirjalikult-heasoovlik vastuvõtt tsaari poolt.

Tsaar võttis Puškini vastu nelja silma all, ilma tunnistajateta. Seetõttu on jäänud nende vahel toimunud kõneluse kogu sisu teadmatuks. Teada on ainult see, et Nikolai I küsimusele: «Mis sa oleksid teinud, kui sa 14. detsembril oleksid olnud Peterburis?» Puškin vastas: «Oleksin olnud mässajate ridades.» Tsaar, tahtes jätta head

muljet ja meelitada kõigi poolt armastatud poeeti oma poolele, lubas tal «vabalt» elada, kus ta soovib, ja olla ise tema luuletuste tsenso-riks.

Kõik need tsaari «heated» osutusid Puškinile kui inimesele ja kui poeedile tegelikult raskeiks köidikuiks ning viisid teda lõppude lõpuks traagilisele hukkamisele. Poeedi iga sammu ja iga sõna salajane jälgimine politsei poolt, tsaari ja tavalise tsensuuri norimine — sellised olid tegelikult tsaari «heated».

Moskva võttis vaimustusega vastu armastatud poeedi.

Puškinist ei kõneldud mitte ainult aadliringkonnas, vaid ka demokraatlike masside hulgas, kes rõõmuga tervitasid rahvapidustustele ilmuvat poeeti.

Rännuaastad (1827—1830). Aastaid, mis järgnesid Puškini vabastamisele sundasumisest, nimetatakse täie õigusega poeedi «rännuaastaiks». Kokkupõrked võimuga, lahkkelide tajumine tema ja ajakirjanduskriitika vahel, mis ei mõistnud poeedi kirjanduslike saavutuste kogu tähtsust, paljude sõprade-dekabristide eemalolek — kõik see kutsus Puškinis esile nukrustunde, rahulolematuse eluga.

Need aastad veedab ta sõites ühest kohast teise. Puškin elab kord Moskvas, kord Mihhailovskojes, kord Peterburis, kord Malin-
nikis (oma tuttava mõisas Tveri kubermangus), kord Ostafjevos — Vjazemski Moskva-lähedases mõisas.

Neil aastail tuli Puškinil elada üle palju ebameeldivat. 1827. aastal kuulati teda korduvalt üle luuletuse «André Chenier» («Андрей Шенье») pärast, seejärel algas Puškini tagakiusamine tuntud reaktionääri, sandarmite valitsuse agendi Bulgarini poolt, kes kirjutas salakaebusi Puškini ja tema lähimate sõprade kohta.

1829. aasta kevadel tegi Puškin abieluettepaneku Natalja Nikolajevna Gontšarovale, kuid sai ebamäärase vastuse. Siis sõitis ta Kaukaasiasse tegevarmeese, kus tahtis näha venda ja mõningaid sõpru, kes olid sinna saadetud asumisele dekabristide liikumisest osavõtu pärast. Kolm aastat hiljem, rääkides sellest oma sõidu eesmärgist Kaukaasiasse, kirjutas Puškin:

Ma tahtsin hinge värskendada,
head vana elu meenutada,
ja, sõbrad, teie seltsis seda,
mis praegu talun, — unustada.

Selle omavolilise sõidu eest sai Puškin tsaarilt Benckendorfi käudu noomituse.

Vaatamata erutatud hingelisele seisukorrale, milles Puškin elas need aastad, töötas ta viljakalt: jätkas romaani «Jevgeni Onegin», kirjutas poemi «Poltaava» («Полтава», 1828), hulga luuletusi, sealhulgas sellised, nagu «Poeet» («Поэт», 1827), «Pööbel» («Чернь», 1828), »Poeedile» («Поэту», 1830), milles ta kaitses poeedi õigust loominguvabadusele. Neil aastail kirjutas ta sellised vabadustarmastavad luuletused, nagu «Siberisse» («В Сибирь», 1827), «Arion» («Арион», 1827), «Antšaar» («Анчар», 1828).

Boldino sügis. Tulnud 1830. aasta kevadel tagasi Moskvasse «teekonnalt Arzrumi», tegi Puškin uuesti N. Gontšarova abieluettepaneku, mis võeti seekord vastu. Puškini isa, kes tahtis poega abistada materiaalselt, eraldas talle osa oma Nižni-Novgorodi kubermangus asuvast mõisast — Kistenjovo külakese. Naabruses asus isa mõisa — Boldino küla. Puškin asus Moskvast sinna teele 1. septembril 1830. aastal. Ta ei kavatsenud seal olla kaua, kuid koolera tõttu, mis möllas Volgamaal, pidi ta Boldinos viibima peaaegu kolm kuud, sest sissesõit Moskvasse oli suletud.

Sügis oli Puškini loomingulises elus alati kõige armastatum ja viljakam aastaaeg. Kuid kunagi pole ta loonud nii palju teoseid, kui sel «Boldino sügisel» 1830. aastal. Kolme kuu jooksul lõpetas Puškin romaani «Jevgeni Onegin» VIII ja IX peatüki ning kirjutas veel ühe, milles kõneles dekabristide salanõust, kuid selle peatüki põletas ta ära. Ta kirjutas värssjutustuse «Majake Kolomnas» («Домик в Коломне»), neli «väikest tragöödiat»: «Ihnus rüütel» («Скупой рыцарь»), «Mozart ja Salieri» («Моцарт и Сальери»), «Pidu katku ajal» («Пир во время чумы») ja «Kivist külaline» («Каменный гость»), viis proosajutustust üldpealkirja all «Belkini jutustused» («Повести Белкина»), «Gorjuhino küla ajaloo» («История села Горюхина»), umbes 30 luuletust ja suure hulga kirjanduskriitilisi artikleid ning märkmeid.

Kuid tähtis pole «Boldino sügisel» loodud teoste hulk, vaid nende iseloom: neis süveneb Puškini realism. Eriti iseloomulikud on selles suhtes «väikesed tragöödiad». Nende sisu on võetud välismaa — Hispaania, Inglismaa ja Saksamaa ajaloost. Kujutades võõraid rahvusi ja möödunud sajandite elu, tabas Puškin geniaalselt nende iseloomulikke omadusi. Puškin oskas suurepäraselt mahutada suurt materjali kokkusurutud vormi. Oma vormi, tegelaste hingeelu sügava kujutamise ja värsi meisterlikkuse poolest kuuluvad «väikesed tragöödiad» maailmakirjanduse väljapaistvamate teoste hulka.

«Belkini jutustustes» ja «Gorjuhino küla ajaloo» loob Puškin eredad realistlikud pildid ja kujud mitte üksnes aadlike, vaid ka käsitöölise, ametnike ja pärisorjusliku küla elust.

30-ndateks aastateks oli Puškini realism saavutanud oma täieliku õitsengu. «Boldino sügisel» tegi Puškin kokkuvõtte varasema loominguga kohta ja märkis ära uue tee.

Tsaari vangina. 1831. aasta algul toimusid Puškini ja N. Gontšarova pulmad. Puškin asus koos oma naisega elama Tsarskoje Seloosse, hiljem aga kolis üle Peterburi. Nikolai I võttis poeedi uuesti Välisasjade Ministeeriumi teenistusse ja lubas teda kantselei asemel töötada arhiivides, et ta võiks kirjutada Peeter Suure ajaloo.

Puškini elu viimne periood Peterburis oli väga raske poeedile. «Peterburi pole mulle sobiv mingis suhtes,» kirjutas ta ühes kirjas, «ei minu maitsed ega sissetulekud ei saa kohaneda sellega.» Suurilma elu nõudis suuri väljaminekuid, kuid võimalusi nende tasumiseks polnud: kirjanduslik töö andis vähest sissetulekut. Perekond

aga suurenes; peale selle oli vaja toetada vanemaid ja venda. Võlad kasvasid. Kõik see häiris Puškinit ning takistas tema teaduslikku tööd ja kirjanduslikku loomingu.

Tsaar suhtus Puškinisse ilmse vaenulikkuse ja kahtlustusega. Palju vaenlasi oli Puškinil aristokraatses seltskonnas ja kirjanduslik-ajakirjanduslikus keskkonnas; need inimesed ei suutnud leppida suure poeedi vaadete sõltumatusega, tema arenenud eneseväärikustundega, tema vabadusearmastusega. Puškin suhtus nendesse tsaari ees lõmitajatesse põlgusega, võitles nende vastu tabava, salvava sõna abil, kuid tal oli raske pidada seda võitlust.

Puškini naine oli kaugel poeedi vaimsetest huvidest, tema loominguilisest tööst. Ta oli noor ja väga ilus, tal oli seltskonnas suur menu ning ta armastas suurilma lõbusid. Puškini naise ilu äratas ka tsaari tähelepanu. Tsaar tahtis, et ta viibiks õukonna ballidel, kuid et sinna pääsesid ainult isikud, kellel oli õukondlik tiitel, siis anti Puškinile kammerjunkru aukraad. See madalaim õukondlik aukraad anti harilikult noortele aristokraatidele, aga Puškin oli tol ajal 35-aastane ja suur poeet, kel oli ülevenemaaline kuulsus. Sellise määramise võttis ta vastu solvamisena. Oma rahulolematust väljendas poeet avalikult, ja see suurendas veelgi tsaari vaenulikkust tema vastu. Puškini seisukord muutus üha raskemaks.

Kuid ka selles ebameeldivas olukorras jätkus tal jõudu töötamiseks. Poeedi lähedane tuttav P. Vjazemski ütleb Puškini kohta: «Temas oli sügavalt peidus teda kaitsev ja toetav moraalne jõud... Selleks jõuks oli tööarmastus, tarvidus töötada, võitmatu vajadus end loovalt väljendada, avaldada oma aistinguid, kujusid, tundeid... Kui teda haaras inspiratsioon ja ta asus tööle, siis ta rahunes, mehistus ja sündis nagu ümber.»

Puškini loominguilised kavatsused muutuvad 30-ndatel aastatel üha mitmekesisemaks, kuid tema tähelepanu kõidavad peamiselt ajaloolise ja ühiskondlik-poliitilise iseloomuga teemad. Need teemad dikteeris poeedile 30-ndate aastate tegelikkus ise. 1830. aastal toimus revolutsioon Prantsusmaal, seejärel algas šlahta¹ ülestõus Poolas. Puškin vastas poola ülestõusule kahe patriootilise luuletusega: «Venemaa laimajaile» («Клеветникам России») ja «Borodino aastapäev» («Бородинская годовщина»).

1830. aastal toimusid Venemaal kooleramässud, 1831. aastal puhkesid talurahvaülestõusud Novgorodi kubermangus. Puškinile avaldasid need ülestõusud tugevat muljet ja viisid teda mõttele uurida grandioosset talurahvaliikumist XVIII sajandi lõpul — talurahvasõda Pugatšovi juhtimisel.

Saanud loa uurida arhiivmaterjale Pugatšovi kohta, hakkas Puškin töötama ajaloolise uurimuse kallal Pugatšovi liikumise kohta. Olles innustatud sellest tööst, tahtis ta täiendada oma teadmisi ja külastada neid kubermange, mis olid haaratud ülestõusust. Puškin hankis loa sõiduks ja 1833. aasta suvel viibis Kaasanis,

¹ *Šlahta* — kesk- ja väikeaadel Poolas.

Orenburgis, Uralskis ja Berdaa staniitsas, kus asus Pugatšovi peakorter, kui ta piiras Orenburgi. Tulnud tagasi Uraalist, sõitis Puškin Boldinosse ja veetis seal sügise. Sellel teisel «Boldino sügisel» 1833. aastal valmisid poeedil «Pugatšovi ajalugu» («История Пугачёва»), poeem «Vaskratsanik» («Медный всадник»), «Muinasjutt kalamehest ja kalakesest» («Сказка о рыбаке и рыбке») ja hulk luuletusi. Poeemis «Vaskratsanik» on aadliriigile (kehastatud Peetri ja Peterburi kujudes) vastandatud lihtinimeste (kehastatud Jevgeni kujus) loomulik püüe õnnele. Peetri tegevus oli ajalooliselt progressiivne, ja seega õigustatud. Kuid riigi tugevdamine klassiühiskonna tingimustes on paratamatult seotud ohvritega rahva arvel. Seepärast on õigustatud ka Jevgeni vastuhakk riigi vastu, kes on purustanud tema õnne.

Talurahvaülestõusu teemat käsitletakse ka romaanis «Dubrovski» («Дубровский»).

Neil aastail kirjutas Puškin ka jutustuse «Padaemand», kus on paljastatud raha hukutava mõju teema.

Oma kahel viimasel eluaastal kirjutas Puškin jutustuse «Kapteni tütar» («Капитанская дочка»), mille kohta Belinski ütles: «See on midagi «Onegini»-taolist proosas.»

1835. aasta lõpul sai Puškin loa kolme kuu tagant ilmuva ajakirja «Sovremennik» («Казаagne») väljaandmiseks, mille esimene number ilmus 1836. aastal. Oma ajakirjas trükkis Puškin «Kapteni tütre», «Teekonna Arzrumi» («Путешествие в Арзрум»), «Ihnsa rüütli», värse ja lühiartikleid. Üheks ajakirja kaastööliseks oli Gogol, kes paigutas «Sovremennikusse» sellised tööd, nagu «Kaless» («Коляска»), «Nina» («Ноч») ja kriitilisi artikleid. Puškin tahtis «Sovremenniku» töösse kaasa tõmmata ka algajat kriitikut Belinski.

Raske oli Puškinil töötada, raske oli ka elada. Ta oli oma loominguliste võimete tipul, kuid kirjutamine ja trükkimine muutus üha raskemaks. Tema parimad teosed kas keelati (näit. «Vaskratsanik») või said ametlike žurnalistide eitava kriitika osaliseks (näit. tragöödia «Boriss Godunov»).

Puškin tundis üha teravamini oma üksindust kirjandusmaailmas, elus aga ümbritses teda suurilma seltskond, kes vihkas poeti. Õhutatuna tsaari vaenulikust suhtumisest poeedi vastu, ootas suurilma seltskond ainult põhjust, et alustada Puškini halastamatut tagakiusamist.

Juhus tuli. 1834. aastal võeti kaardiväe ohvitseriks prantslane, keegi d'Anthès. Peterburis leidis ta endale soosija Hollandi saadiku Heckereni näol, kes ta 1836. aastal adopteeris. Kui d'Anthès alustas intensiivset flirtimist Puškini naisega, hakkas suurilma seltskond levitama laimujutte, mis riivasid poeedi ja ta naise au.

1836. aasta novembri algul saadeti anonüümkirjade kujul Puškinile ja mõnedele tema tuttavatele paskvill¹, milles poeedi naise nimi polnud seotud mitte enam d'Anthès'i, vaid tsaariga. Puškin oli veen-

¹ Paskvill — solvav laimukiri.

dunud, et see oli Heckereni töö, kes igati õhutas oma kasupoja flirtimist poeedi naisega. Puškin saatis d'Anthès'ile väljakutse. Kuid kahevõitlus suudeti seekord ära hoida Žukovski vahelesegamise tõttu. D'Anthès'i flirtimine poeedi naisega ja suurilma seltskonna laimujutud ei lakanud. Jätkus Puškini tagakiusamine. Suure poeedi elu muutus väljakannatamatuks.

1837. aasta 26. jaanuaril saatis Puškin Heckerenile sellise solvava kirja, et pärast seda oli duell möödapääsematu. D'Anthès kutsus Puškini kahevõitlusele.

Kahevõitlus ja Puškini surm. Kahevõitlus toimus 27. jaanuari õhtul Tšornaja jõeekese kaldal Peterburi eeslinnas. Puškini sekundandiks oli tema lütseumikaaslane Danzas. Leiti üksildane väike lagendik. Sekundandid tallasid sügavasse lumme teekese. Vastased paigutati 20 sammu kaugusele teineteisest. Hakati lähenema, d'Anthès tulistas esimesena. Puškin langes maha kõhust surmavalt haavatuna. Sekundandid viisid Puškini koju. Vana kammerteener Nikita Kozlov kandis kätel Puškini tema kabinetti ja asetaski diivanile.

Kohalesaabus arstid leidsid Puškini seisukorra olevat lootusetu. Puškin kannatas väga. Tema voodi juures valvasid sõbrad: Žukovski, Vjazemski, A. Turgenev, Dahl jt. Teade kahevõitlusest ja selle tulemusest levis kiiresti kõikjal linnas, poeedi korteri lähedusse kogunes hulgana inimesi, kes tahtsid kuulda haavatu seisukorrast. Žukovski riputas uksele üles bülletääni poeedi tervise kohta. Esimene bülletään (28. jaanuarist) teatas: «Esimene pool õöst rahutu; hommikupoolne öö parem. Uusi ähvardavaid komplikatsioone pole; kuid siiski pole ja ei saagi veel olla kergendust.» 29. jaanuari bülletään oli lühike: «Haige on väga raske seisukorras.» Sel päeval oli täiesti selge, et Puškin sureb. Ta hakkas sonima. Tema viimased sõnad olid: «Elu on läbi! Raske on hingata ... rõhub! ...» Puškin suri 29. jaanuaril 1837. aastal kell 14.45.

Vastukajad Puškini surma puhul. Puškini surmateate puhul aristokraatlik seltskond eesotsas tsaariga peaaegu ei varjanud oma rõõmu, asudes poeedi mõrtsuka poolele. Rahvasse mõjus aga Puškini surm suure murena. Karamzini tütar jutustab selle kohta: «Kolme päeva jooksul, mis ajaks tema põrm jäeti majja, tungles määratu rahvahulk igas vanuses ja igasugusest seisusest vahetpidamatu kirju murruna tema kirstu ümber. Naised, raugad, lapsed, õpilased, lihtrahvas kasukates, ja mõned isegi kaltsudes, tulid armastatud rahvapoeedi põrmule viimast austust avaldama. Ei saanud heldimiseta vaadata seda lihtrahva austust, samal ajal kui meie kullatud salongides ja lõhnatatud buduaarides vaevalt keegi tundis kahju poeedi hiilgava tegevuse lühidusest.» Lermontov, olles vapustatud Puškini hukkumisest, väljendas luuletusega «Poeedi surm» («Смерть поэта») seda kurbust ja äärmist pahameelt, mis haaras tolleaegse Venemaa kõiki eesrindlikke inimesi.

Kahe päeva jooksul käis Puškini kirstu juures umbes 50 000 inimest.

Puškini tapmine kutsus laiades massides esile määratu suure meelepaha. Valitsus löi kartma ja võttis kiiresti abinõud tarvitusele, et vältida rahva demonstratsiooni suure poeedi matuste ajal. Puškin oli isegi surnuna kardetav tsaarivalitsusele. Keelati kirjutada Puškinist ajalehtedes ja ajakirjades, aga nende lühiteadete eest poeedi surma kohta, mis jõudsid siiski ilmuda, said toimetajad valju noomituse. Haridusminister andis korralduse, et kõik üliõpilased oleksid Puškini matusepäeval loengutel. Teatrites pidi 1. veebruaril etenduma Puškini näidend «Ihnus rüütel», kuid see võeti lavastuselt ära. Püüdes vältida rahvakogunemisi muutis valitsus ootamatult Puškini matusetalituse koha. Kuid siiski täitis rahvas kogu väikese kiriku esise väljaku.

Pärast matusetalitust viidi kirst kiriku keldrisse, ja ligipääs selle juurde oli keelatud. Puškini põrm kästi salaja matta Svjatogorski kloostrisse Mihhailovskoje lähedale.

3. veebruari öösel viidi kirst Puškini põrmuga sandarmite saatel matusepaika. Kirstu lubati saatma minna ainult ühel poeedi sõpradest — A. Turgenevil. Puškinit tema viimsel teekonnal saatis ka tema ustav kasvataja-teenekas Nikita Kozlov.

5. veebruaril lasti kirst hauda Mihhailovskoje ja Trigoriskoje talupoegade juuresolekul. Pisarad silmis ja valu südames jättis vene rahvas nende näol hüvasti suure rahvapoediga, kelle tappis tsarism.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Millist mõju avaldas Puškinile ja tema loomingule 1812. aasta Isamaasõda?
2. Millise koha omandas Puškin kirjanduslikus võitluses lütseumist lahkumisel? Kuidas kujunesid ja arenesid poeedi sidemed dekabristidega?
3. Kuidas arenes Puškini looming sundasumise aastail?
4. Kuidas suhtusid valitsevad ringkonnad Puškinisse?
5. Mis viis Puškini traagilisele lõpule?

PUŠKINI LÜÜRIKA.

Puškini kui kirjaniku üheks iseloomulikuks omaduseks oli tema loomingulise ande haruldane mitmekülgsus. Oma kunstilises loomingus esineb Puškin kui lüürik, kui dramaturg, kui prosaist, kes sügavalt ja laiaulatuslikult kujutab kõige mitmekesisemais kunstilistes žanrides inimese sisemaailma ja ühiskondlikku elu.

Palju loomingulist jõudu pühendas Puškin sügavalt siira, realistliku lüürika loomisele. Lürism läbib ka tema poeme ja suurepäraselt värssromaani «Jevgeni Onegin». Kaasaegsed suhtusid Puškinisse kui vene realistliku lüürika isasse. Lüürika oli poeedile vahendiks, mis võimaldas tal otseselt väljendada oma mõtteid, mõtisklusi elust, anda edasi tundeid ja meeolusid ning osa võtta Venemaa ühiskondlik-poliitilisest ja kirjanduslikust elust.

Puškini poliitiline lüürika. Juba lütseumi-aastail kujunesid Puškinil vabadustarmastavad vaated ja meeolud, mis oma olemu-

selt olid lähedased tulevaste dekabristide ideedele. 1815. a. luuletuses «Lyciniusele» («Лицинию») hüüdis poet-lütseist: «Olen südamest roomlane; rinnus keeb vabadus; minus ei uinu suure rahva vaim.» Tundes Puškini-lütseisti meeleolusid, võivad täie õigusega käia tema enda kohta säärased värsid luuletusest «Lyciniusele», nagu «Ma vihkan orjust...», «Satiiris õiglases ma pahet kujutan ja nende sajadite kombeid järglastele pajatan».

Lõpetanud lütseumi ja läinud revolutsiooniliselt ja vabadustarmastavalt meelestatud inimeste hulka, äratas Puškin tähelepanu ennekõike kui poet — oma ajajärgu eesrindlike vaadete väljendaja, poliitilise vabaduse laulik. Tema lütseumi-järgsete aastate vabadustarmastav lüürika on tihedalt seotud dekabristide revolutsiooniliste ideede arenemisega.

Ood «Priius». Puškini vaated avalduvad selgelt ja täielikult tema oodis «Priius» («Вольность»), mis on kirjutatud 1817. aastal, varsti pärast lütseumi lõpetamist. Juba oodi nimetus ise näitab, et Puškin võttis eeskujuks Radištševi samanimelise luuletuse. «Mälestussamba» ühe värsi variandis rõhutab Puškin oma oodi seost Radištševi oodiga.

Puškin, nagu Radištševgi, ülistab priiust, poliitilist vabadust. Nad mõlemad osutavad näidetele ajaloost vabaduse võidu kohta (Radištšev — Inglise revolutsioonile XVII sajandil, Puškin — Prantsuse revolutsioonile 1789. aastal). Radištševi eeskujul arvab Puškin, et kõigile võrdne seadus on poliitilise vabaduse tagamise pandiks meie maal.

Radištševi ood on kutse rahvarevolutsioonile, tsaarivõimu kukutamisele üldse, Puškini ood on aga suunatud ainult «türannide» vastu, kes asetavad end kõrgemale seadusest. Puškin väljendas oma oodis varajaste dekabristide vaateid, kelle mõju all ta oli.

Kuid Puškini värsi jõud ja poeedi kunstiline meisterlikkus andsid oodile suurema revolutsioonilise kõlavuse. Eesrindlik noorsugu nägi selles kutset revolutsioonile. Näiteks tuntud vene kirurg Pirogov, meenutades oma nooruspäevi, jutustab järgmise fakti. Üks tema kaasüliõpilastest, kõneldes kord Puškini poliitilistest vaadetest, mis on kujutatud oodis «Priius», ütles: «Meie arvates pole nii; kui revolutsioon, siis revolutsioon prantsuse moodi — giljotiiniga¹.» Ja teine hüüdis vihaselt: «Kes teist julgeb nii kõnelda Puškinist? Kuulake!» ja luges ette värsid:

Sa roimar, isehakanul
Sind, sinu trooni mina vihkan,
su surma, laste hukatust
ma õela rõõmuga vaid ihkan.
Su näol, su laubal, juuste all
on rahva needus kirja pandud,
sa oled loodushäbi manduv
ja etteheide jumalal'.

¹ *Giljotiin* — hukkamisriist pea maharaiumiseks (võeti kasutusele Prantsusmaal 1792. a. kodanliku revolutsiooni ajal).

Niisama revolutsiooniliselt kõlasid lugejatele ka teise stroofi lõpuread:

...türannid, värisege tormis!
Kuid teie olge kindlad, karmid
ja tõuske põrmust, orjapäed!

Oma luuletuse kirjutas Puškin Radištševi eeskujul oodi vormis. Ood algab kuningatele hirmuäratava muusa — uhke priiuse lauljanna poole pöördumisega, samas avaldatakse teema: «Las priiust ülistab mu anne, las hävib pahelik aujärg.» Edasi järgneb põhiidee esitamine: rahvaste hüvanguks on vajalik võimsate seaduste ühendamine püha priiusega. Seejärel illustreeritakse seda ideed ajalooliste näidetega (Louis XVI, Paul I). Ood lõpeb nagu tavaliselt — pöördumisega kroonitute poole võtta õppust öeldust.

Kompositsiooni harmoonilisus aitab jälgida poeedi mõtete ja tunnete liikumist. Oodi sisuga on vastavuses ka selle keelelised väljendusvahendid.

Poeedi elav, erutav kõne kajastab tema mitmesuguseid tundeid: leegitsevat vabadusiha (I stroof), äärmist pahameelt türannide vastu (II stroof), kodaniku kurbust, nähes valitsevat omavoli (III stroof) jne. Poet leiab täpsed ja ühtlasi ilmekad sõnad teda erutavate mõtete ja tunnete väljendamiseks. Nii nimetab ta poliitilise oodi muusat «kuningate hirmuks», «uhke priiuse lauljannaks», kes paneb suhu «julgeid hümne».

Ood «Priius» avaldas suurt revolutsioneerivat mõju Puškini kaasaegsetele, see teenis dekabriste nende revolutsioonilises agitatsioonitöös.

«Tšaadajevile» (1818). Vabaduse ja isevalitsusega võitlemise teema kõlab ka luuletuses «Tšaadajevile». Kirjutatud sõbraliku läkituse vormis, kajastab see neid vaateid ja poliitilisi meeleolusid, mis ühendasid Puškinit tema sõbra P. Tšaadajevi ja kõigi tolle aja eesrindlike inimestega. Seepärast leviski luuletus laialdaselt käsitsi kirjutatult, oli poliitilise agitatsiooni vahendiks.

Läkituse algul kõneleb Puškin sellest, et kiiresti olid kadunud lootused, mis olid tekkinud ühiskonnas Aleksander I esimestel valitsemisaastatel. «Saatusliku võimu» rõhumine sundis eesrindlike vaadete ja vabadustarmastavate meeleoludega inimesi erilise teravusega tundma «isamaa kutset» ja kannatamatusega ootama «püha priiuse tundi». Poet kutsub oma sõpra pühendama isamaale «kõik leegitseva hinge jõu...», võitlema selle vabaduse eest. Luuletuse lõpul väljendab poet erilise jõuga usku isevalitsuse paratamatusse hukusse ja vene rahva vabastamisse.

On tähtis märkida, et siin ühineb Puškini patriotism lahutamata tema nõudega kodumaa revolutsioonilisest teenimisest. Kodumaa-armastus on lahutamata seotud võitlusega selle vabaduse eest.

Luuletuses väljendatud tunded on leidnud täpse ja selge väljenduse mitmesugustes kõnekujundites.

Me kohtame selliseid ilmekaaid metafoore, nagu «kuid kõeb veel... meis soov», «niikaua kuni hindab põu au, vabaduse ideaale»,

«veel õnnetäht kord tõuseb hele»; emotsionaalseid epiteete: «püha priius», «kannatamatu hingega»; selgeid, kujukaid väljendeid: «saatusliku võimu rõhumise all», «isevalitsuse rusudele».

«Küla» (1819). Luuletuses «Küla» («Деревня») esineb Puškin pärisorjuse vastasena. Selleks et selgemalt ja teravamalt rõhutada pärisorjuse kogu ülekohut ja metsikust, kasutab Puškin luuletuse ülesehituses vastandamise võtet. Luuletuse esimeses osas antakse helge, rahulik külapilt. Suure armastuse ja soojusega räägib Puškin siin küla loodusest, vaikuselt, mis soodustab teaduslikku ja poeetilist tegevust, kutsub temas esile loova energia tõusu, õilistab teda. Edasi järgneb järsk üleminek luuletuse teisele osale, kus poet näitab meelepahaga rõhutatud pärisorjade-talupoegade õigusetut olukorda.

Nimetades end «inimkonna sõbraks» räägib Puškin «metsikust aadlist», kes vägivalla teel «orjastab ja rõhub talumeest, kes viitsa kartusel peab kündma võõrast vagu». Feodaal-pärisorjusliku riigi valitseva klassi majandus ja heaolu põhines talurahva halastamatul ekspluateerimisel.

Kõik see pahandab poeti hingepõhjani, ja tema suust paiskuvad kibedad sõnad: «Miks puudub ometi mul vägev lauluanne!» Tema palavaks sooviks on näha, «kunas kaob... rahva orjapõlv, et hajuks pimedus ja kirkas koidupunast lööks leekima see pime taevavõlv».

Oma kompositsioonilt ja keelelt kujutab luuletus «Küla» endast poeedi-kodaniku tulist kõnet, kes kajastab oma aja eesrindlike inimeste vaateid ja tundeid. See saavutatakse mitmesuguste poeetiliste võtetega. Luuletus algab pöördumisega küla poole, nagu see on ette nähtud oraatorlikus kõnes. Teisel ja kolmandal stroofil on ühesugune ülesehitus: «Ma kuulun sulle: ma jätsin maha... Ma kuulun sulle: on mulle armas tume aed...» Luuletuse teises osas on korratud sedasama oraatorlikku võtet. «Siin aadel metsik... Siin orjus vilets... Siin rõhuv ike... Siin neiud noored...» Oraatorlikuks võtteks on ka luuletuse lõpul olev hüüd- ja küsilause.

Luuletuse kahe osa erinev sisu määras kindlaks ka poeedi keele erinevad kujutusvahendid.

Luuletuse esimeses osas on kõnetoon rahulik, ühtlane, sõbralik. Poet valib hoolikalt epiteete, andes edasi küla looduse ilu. Poeedile on küla «... tööle virgutav ja puhkust pakkuv maja, kus vaikne loomisrõõm ja lihtne õnne maik nii viljakaks teeb jõude-aja». Talle on armsad «suur tume aed ja tuulevired, kesk puhmaid helkivad ja laulvad ojanired, õrn õhuvirvendus ja heinast lõhnav aas. See avar maastik siin on tulvil rõõmsaid värve: näen keset luhtasid kaht helesinist järve...» Iga epiteet on täpne. Nad on kas ilustavad või emotsionaalsed.

Teises osas on kõnetoon teistsugune. Kõne muutub erutatuks. Poet valib tabavad epiteedid, annab väljendusriikka sõnalise iseloomustuse: «aadel metsik», «kes hoolib... väsinud ohkajast või tema silmaveest?», «jõhkra omaniku».

Talurahvas — see on «orjus vilets», kes on määratud kandma «rõhuvat iket kuni surmani», see on «mõisa äravaevatud orjakari».

Tol ajal veel vene poeesias esineva klassitsismi mõju on näha ka luuletuse «Küla» puhul. See avaldub ülevas, oraatorlikus kõnetoonis, slavismide (*сей* — see, *лоно* — süli, rüpp, *рыбаря* — kalamees, *тягостный ярем* — rõhuv ike jt.) ja antiikkujude («двор цирцей» — tsirtseede¹ õu, «оракулы веков» — sajandite oraaklid, suured nägijad²) kasutamises.

Ka luuletust «Küla» kasutasid poliitiliste salaühingute liikmed oma ideede propageerimiseks.

Tsensuur lubas luuletuse esimest korda trükkida alles 1871. aastal, kümme aastat pärast pärisorjuse kaotamist.

Puškini poliitilised luuletused, mida ta on kirjutanud enne lõunasse sundasumisele saatmist, täienevad tolle aja poliitikategelaste (Araktšejevi, Golitsõni, arhimandriit³ Fotia) kohta käivate epigrammidega.

Neis epigrammides iseloomustab Puškin tabavalt haridusminister Golitsõnit kui «hariduse lämmatajat»; Araktšejevit kui «kogu Venemaa rõhujat», kui «mõistusetu, tunneteta, autut» inimest. Luuletuses «Muinasjutud» e. «Noël» («Сказки») aga pilkab Puškin teravalt «rändavat despooti», Aleksander I, kes lubas Venemaale anda konstitutsiooni: poet ei usu seda lubadust ja suhtub sellesse kui muinasjutusse.

Oma vaadetest, mis ühendasid poeti ideeliselt kogu eesrindliku Venemaaga, ei taganenud Puškin ei sundasumisel olles ega pärast dekabristide ülestõusu mahasurumist. Sellest kõnelevad 1827. aastal kirjutatud luuletused «Siberisse» ja «Arion».

«Siberisse» ja «Arion». Dekabrist Muravjovi naisega, kes sõitis 1827. aastal oma mehe juurde, kes oli saadetud koos teistega Siberisse asumisele, saatis Puškin läkituse oma põlualustele sõpradele. See tegu oli poeedi suure mehisuse väljenduseks, sest pärast tsaari metsikut arveteõiendamist dekabristidega püüdsid isegi kõige lähemad sugulased ja sõbrad katkestada nendega suhted. Läkituses «Siberisse» väljendas Puškin suure poetilise jõuga mõtet dekabristide ürituse tohutust ajaloolisest tähtsusest, kutsus neid üles mehiselt kõike taluma ja väljendas lootust lähedasele revolutsioonile, mis vabastab tema asumisele saadetud sõbrad sunnitööst.

Kord langevad te ahelad
ja varisevad vangikongid —

Kuivõrd kallis oli dekabristidele see poeedi tervitus, seda näitab nende vastus, mille kirjutas dekabrist A. Odojevski:

¹ *Tsirtseed* — Homeroose lugulaulu «Odüsseia» tegelase nümfi Circe järgi; piltl. veetlevad naised. (Tõlk.)

² *Suured nägijad* — mõttetargad ja luuletajad, kelle töid Puškin luges ja oma maailmavaadet kujundades tundma õppis. (Tõlk.)

³ *Arhimandriit* — ülem-abt, kloostriülem.

Tark heli, leegitsev ja haarav
ei möödud meie kõrvadest.
Me käsi mõõga järel haaras,
kuid rauad saime selle eest.
Bard¹, meie peale kindel ole,
need rauad on me uhkuseks,
ja oma süngeis kongides
me naerame vaid tsaaridele.

Vastuses Puškinile väljendas Odojevski dekabristide kindlat veendumust selles, et üritus, mida nad alustasid, ei vaibu: «Sädemest tõuseb leek» («Из искры возгорится пламя»).

Samal 1827. aastal, mil ta saatis oma läkituse «Siberisse», kirjutas Puškin veel ühe luuletuse, mis oli pühendatud dekabristidele — «Arion». Kuna see oli määratud trüki avaldamisele, siis kasutas poeet allegoorilist (mõistukõnelist) vormi.

Oma mõtete ja tunnete väljendamiseks kasutas Puškin muinas-kreeka legendi poeet ja muusik Arionist. Arion sõitis laevaga ulgumerel. Laevamehed tahtsid teda surmata, et omastada tema varandust. Arion palus neid lubada tal laulda enne surma laulu. Lõpetanud laulu, hüppas ta ise lainetesse. Kuid delfiin, kes oli ligi meelitatud tema laulust, kandis ta oma seljas kaldale.

Ime läbi pääsenud Arion — see on Puškin. Poeet kõneleb endast kui dekabristi laulikust, dekabristlike ideede propageerijast. Sõudjad paadis — see on dekabristide üksmeelne kollektiiv, kelle liikmeks oli ka poeet ise.

Äkki ilmunud tormi ja selle tagajärgede pildis kujutab poeet dekabristide ülestõusu, selle mahasurumist ja tema juhtide ning osavõtjate traagilist saatust. Juhuslikult pääsenud laulik jäi ustavaks oma seltsimeestele, nende üritusele. «Siin vanu hümne laulan nüüd,» teatab poeet endast.

Vastavalt luuletuse sisule kasutab Puškin arhailisi sõnu, mis kõlavad pidulikumalt kui harilikud: кормщик (кормчий рулевой — tüürimees), лоно волн (lainete süles), гимны (pidulikud laulud), риза (pro одежда — rüü, riie). Dekabristide jõudu ja üksmeelt, nende sihikindlat püüet saavutada oma eesmärk rõhutavad sellised kõnekujundid, nagu «meist osa purjekangast laotas ja teine võimsad mõlad vaotas üksmeelselt vette».

Herzen kirjutas ajast, mis järgnes dekabristide purustamisele: «Kõigi mõtleivate inimeste hinge täitis sügav kurbus. Üksnes Puškini helisev ja voogav laul kõlas orjuse- ja vaevaorus. See laul jätkas möödunud aega, täitis julgete helidega oleviku ja saatis oma hääle kaugesse tulevikku.»

Luuletused sõprusest. Hulga suurepäraseid luuletusi pühendas Puškin kõige südamlikumate tunnete avamisele. Seda liiki lüürika paistab silma sügava humanismi, siiruse ja elamuste rikkusega. «On alati midagi eriti õilist, mahedat, õrna, aromaatsset ja graatsilist igas Puškini tundes,» kirjutas Belinski.

¹ Bard — laulik.

Puškinil, kes oli seltsiv ja oskas hinnata inimesi, oli palju sõpru ning ta kirjutas palju sõprusest. Sõprus oli temale selleks jõuks, mis ühendab inimesed tugevasse liitu kogu eluks, annab reipust eluvõitluses.

Puškinil oli sõpru juba lütseumis, paljudele neist saatis ta oma läkitusi, meenutas siiralt ja südamlikult oma luuletustega lütseumi aastapäevi. Kalgile suurilma seltskonnale, kellega poeet oli sunnitud läbi käima, eelistas ta alati kitsast sõprade ringi.

Ma tunnistan, et sada korda kallim
on noorukite pere minule,
siin särab mõistus, siin mu mõttele
on antud vaba lend. Ei keegi salli
siin endal' jäetud tundeid. Ja me kõik
vaid kaunist hindame...

Nii kirjutab ta 1819. aastal oma lütseumikaaslasel Gortšakovile. Puškinit ühendas tema lütseumisõpradega tegevustahteline mõistus, mõtete vabadus, elavad tunded, armastus kõige kauni ja kunsti vastu. Selline sõprus, kasvades üldiste ideeliste huvide pinnal, on kõige suurem ja sügavam.

Värskläkituses Tšaadajevile 1821. aastal pühendab Puškin talle sellised read:

Sa oled minu vaimujõule arstiks heaks...
Sa andsid rahu, lootust oma sõbrale;
su vali pilk ta hingepõhja välja jõudis,
su nõu või etteheide elustamist nõudis;
su ind ta rinnas süütas õilsat armutuld...

«19. oktoobril 1825. a.» Lõpetanud lütseumi, otsustasid lõpetajad tulla igal aastal kokku 19. oktoobril, lütseumi avamise aastapäeval (asut. 1811. a.).

Neil aastail, kui Puškin oli sundasumisel ja ei võinud aastapäeval olla koos koolikaaslastega, saatis ta korduvalt koosolijaile oma tervituse. 1825. aasta ulatuslikus läkituses pöördub Puškin suure südamesoojusega sõprade poole, meenutab lütseumipäevi, oma kursusekaaslast. Ta kõneleb lütseistide sõprusest, mis ühendab neid ühiseks pereks.

Puškin kirjutab teda Mihhailovskojes külastanud Puštšini kohta:

... Sa, kallid Puštšin, leidsid
mu kaugesse ja unund majja tee.
Mu maapao õõs sa rõõmsat valgust heitsid
ja lütseumi päevaks sai nüüd see.

Lähedased olid temale ka Delvig ja Kūchelbecker, «suguvennad muusa alal». Delvig külastas samuti Puškinit Mihhailovskojes ja tema sinnaõit «... mu mure viis ja unund rõõmu jälle süütas rindu».

Lütseum jäi alatiseks Puškini mälestusse kui vabamõtlemise ja vabadusearmastuse hääll, kui «lütseumi vabariik», mis ühendas lütseistid «pühasse vendluisse».

Luuletus hõõgub suurest ja ehtsast õrnusest, sügavalt siirast armastustundest sõprade vastu. Kui Puškin kõneleb oma üksindusest Mihhailovskojes, meenutab Itaalias surnud Korsakovi, siis kõlab mehine nukrus tema värssides. Sõpruse teema on ühendatud kodumaa-armastuse teemaga. Kogu luuletus on hümn sõprusele.

Sellise suure sisu aetas Puškin sõprustundest arusaamisse.

Looduslüürika. Puškini lüürikas kuulub väljapaistev koht luuletustele, milles poet imestamapaneva poetilise jõu ja armastusega maalib pildi kodumaa loodusest. Looduse võrratu maalijana ei tajunud Puškin seda mitte ainult kunstniku terava silma ja muusiku peene kuulmisega, vaid ka oma kodumaad armastava tulise patrioodi südamega.

Lapsepõlves, kui Puškin sõitis suveks Zahharovosse, tekkis kindlalt tema südames armastus kodumaa looduse vastu. See armastus tugevnes ja laienes ning leidis oma kunstilise väljenduse luuletustes, poemides ning romaanis «Jevgeni Onegin».

Tema meeli erutavad tunded andis Puškin edasi suurepärares kunstilistes kujudes, mis rikastavad meie mõttelendu, arendavad oskust näha, kuulda ja tunda meie kodumaa loodust, mis on südame lähedane igale vene inimesele.

Kuid looduse realistliku kujutamiseni ei jõudnud Puškin korraga. Perioodil, mil poet viibis lõunas sundasumisel, on tema luuletused romantilise iseloomuga. Säärane on näiteks luuletus «Merele».

«Merele» (1824). Romantiline luuletus «Merele» («К морю») oli mustandina valmis enne poedi lahkumist Odessast, kuid ümber-töötatult ja lõplikult valmis see 1824. aasta oktoobri algul.

Mere poetiline kujutamine ühtib luuletuses poedi mõtisklusega tema kui väljasaadetu saatusest ja rahvaste saatusest. Meri on Puškinile seepärast lähedane ja kallis, et see näib temale rahutu ja vaba loodusjõu, võimsuse ja uhke ilu (s. o. selliste omaduste, mis eriti veetlevad poeti) elava kehastusena. Need omadused olid Puškini romantiliselt meelestatud kaasaegsete silmis kahel tolleaegse noorpõlve «mõtete valitsejal» — Byronil ja Napoleonil.

Napoleonile pühendatud stroofides ei väljenda Puškin selgelt oma suhtumist temasse. Kuid varasemas luuletuses «Napoleon» (1821) iseloomustab poet teda kui türanni, kes põlgab inimkonda, kui revolutsiooni ja vabaduse «vaigistajat».

Byronis veetlevad Puškinilt kuulsa inglise poedi sellised jooned, nagu geniaalsus («... geeniuse siis... surm elavate killast viis»), vabadusearmastus («ta hauale jäi nutma priius»), ohjeldamatu võitlejahing («ta hing ei painutanud end — jõuküllases ja uhkes vihas»). Vabadustarmastav võitleja inimeste hüvangu eest tundis end «maailma halvavas tühjuses» üksikuna. Luuletuses paljastub romantiline teema luuletaja üksindusest maailmas.

Kibedus ja protest kõlavad luuletuse ridadest, mis üldistavad mõtisklusi «inimeste saatusest» maailmas:

Meid sama saatus kõikjal salvab;
kus asub õnn, sääl juba valvab
türann või valgustuse-oh¹.

Inimeste teel vabadusele seisavad valvuritena ees kas valitsevate klasside võlts kultuur või türannid.

Luuletuse romantilisele iseloomule vastab ka kõrgendatud toon, hüüatuste, ütete, retooriliste küsimuste, hindavate epiteetide ja metafooridega küllastatud keel.

Luuletus «Merele» oli Puškini hüvastijätuks mitte ainult merega, vaid ka romantilise lüürikaga. Poeedi üleminekuga realistlikule loomingle muutub temal ka looduse kujutamisviis.

Oma realistlikus looduselüürikas maalib Puškin väliselt tagasihoidliku, kuid tema vene südamele kalli kodumaa looduse ilu ja poeesiat. Sellised tema luuletused on: «Talveõhtu» («Зимний вечер», 1825), «Talvine tee» («Зимняя дорога», 1826), «Talvehommik» («Зимнее утро», 1829), «Pilv» («Туча», 1835), «... Käisin jällegi» («Вновь я посетил», 1835) jt. Kord toob Puškin looduskirjeldusse sisse rahvalaulu motiive:

Laula lindudest, kes leidsid
mere taga vaikselt maa,
kuidas varavalgel neitsi
lätel käis, oh laula sa...

(«Talveõhtu»)

kord näitab sisemist seost looduse ja rahvalaulude meloodiate vahel:

Pikal tüütul talveteel
tormab troika tuisates.
Kellukese igav keel
ruttab kaugel tema ees.

Küüdimehe laulus pikas
kostab sooja kodusust;
kord on see tal lustirikas,
kord tas sügav kurvastus.

(«Talvine tee»)

Sõnavara, keele süntaktiline ehitus, värsi intonatsioon omandavad Puškinil 20—30-ndate aastate lõpul teistsuguse — lihtsama, äärmiselt realistliku ja rahvaliku iseloomu. Iseloomustavaks näiteks on ses suhtes erinevus Mihhailovskoje ümbruse ühe ja selle sama pildi kirjeldustes, mis on antud luuletustes «Küla» (1819) ja «... Käisin jällegi» (1835).

Luuletuses «Küla» on kõnetoon ülev, oraatorlik:

Näen keset luhtasid kaht helesinist järve,
kus puri valendab aeg-ajalt vaikselt voos.
Mu ees on tuulikud, mäekingud, vetesooned,
siin tunnistavad eluhooned,
suuts rehetaredel ja veised pilliroos,
need värvikirevad, noolsirged põllujooned...

Oma kõlalt lihtsamana ja südamlikumana on antud sellesama pildi kirjeldus luuletuses «... Käisin jällegi» (1835):

¹ A. S. Puškin kõneleb siin irooniliselt valitseva aadlike ja kodanluse klassi «valgustusest» ja «kultuurist».

Ja see on metsaküngas, mille tipul
 nii sageli ma vaikselt istusin.
 Pilk järvel...
 Kesk haljaid karjamaid ja kollendavaid välju
 järv sinisena laiub kaugele:
 sääl sõudes mööda salapärast voogu
 veab kalur kehva noota. Kaugel kaldal
 võib näha külasid — ja nende taga
 see vildak veski maadleb tuultega
 ja pöörab vaevalt tiibu — ...

«Sügis» (1833). Luuletuses «Sügis» («Осень») ei leia me ainult looduse kujutamist sügisesel ajal; meie ees avanevad mitmesugused pildid elust: mõisnike jahipidamine, mille all kannatavad talupoegade täiskülvatud põllud, uisutamine, talvised peod, suvine kuumus, mis rammestab inimesi jpm. Puškin kirjeldab selles luuletuses ka oma luule loomisprotsessi, kõneleb eesrindlikult mõtleva poeedi saatusest XIX sajandi 30-ndate aastate tsaari-Venemaa pärisorjusliku korra tingimustes.

Kõigist aastaegadest eelistas Puškin sügist: «Küll mõned sügises ei leia muud kui laita, kuid mind ta vaimustab.»

VII stroofis maalib Puškin eredates värvides sügismaastikku: «Mind paelub looduses see närbumise lõõm. On kullas, purpuris kõik metsad. Ohk on vilu... Ju harva päiksekiirt näeb läbi pilvepilu. Vihm, udud, hallaööd...»

Realistlikult õigesti kujutab Puškin küla sügist:

Oktoobrikuu on käes ja paljailt okstelt laas
 ju viimseid lehtesid nüüd poetab salamahti.
 Ohk jahe on — ju hall on hommikuti maas,
 veel vulav ojake on veski taga lahti,
 kuid tiik on tardunud...

Sügis pole Puškinile meeldiv ja kallid mitte ainult oma «lahkumis-iluga»: see on poedile loominguiliselt kõige soodsam aastaaeg. «Sügis... on minu kirjandusliku loomingu aeg,» ütles Puškin. Poeedi loominguilise töö kirjeldamisele on pühendatud X ja XI stroof. Puškin kirjeldab, kuidas tal sünnivad ja valmivad värsid: «kauged mõtted», mida ta «on hoidnud oma hinges», äratavad tema loova kujutlusvõime; «täis pilte, helisid ma äkki tunnen end, täis luulelevust hing tõuseb taeva alla ja nagu unenäos mind mõtte vaba lend viib aina edasi — ta ees kõik teed on valla...» Nendes sõnades on väga hästi edasi antud poeedi loomisiha, kõigi tema vaimsete jõudude pingutamise, tema tunnete hoog. Ja siis saabub loomismoment:

Ja mõtted tormlevad ja tõusevad mu sees
 ja riimid tulvavad ja kähku sulle järgi
 sõrm haarab, paber on nii kutsuvalt mu ees,
 ja värsid voolavad, et aina üles märgi.

Luuletus lõpeb (XII) küsimusega: «Kuid kuhu sõita siis?...» Siin on kujutatud poeedi mõtisklust oma olukorra raskusest isevalit-

suslik-pärisorjusliku korra tingimustes ja politsei järelevalve all, mis eriti tugevnes pärast dekabristide purustamist.

Luuletus «Sügis» rullub lahti kui poeedi vaba vestlus lugejaga. Vastavalt ühe või teise stroofi sisule muutub intonatsioon. Nii muutub esimese stroofi jutustav toon, kus puudub autori «mina», viimastes stroofides südamlük-lüüriliseks või irooniliseks.

«Mälestussammas» (1836). Aasta enne oma surma, just nagu tehes oma poetilise tegevuse kokkuvõtet, kirjutas Puškin luuletuse «Mälestussammas» («Памятник»). Oma teemalt ja ülesehituselt on see lähedane Deržavini samanimelisele luuletusele, kes omakorda võttis formaalseks eeskujuks vana-rooma luuletaja Horatiuse¹ oodi «Mälestussammas» («Exegi monumentum»). Puškini (nagu Deržavinigi) luuletusel on 5 stroofi, mis on kirjutatud ühesuguse plaani järgi. Kuid Puškini ja Deržavini mõtted oma loomingu kohta, selle põhiidee hinnang ja tähtsus on hoopis erinevad.

Juba esimeses stroofis rõhutab Puškin oma loomingu rahvalikkust. Poet rajas «ausamba endal' eluaegu», mis on kõrgem «Aleksandri sambast», s. o. kolonnist, mis püstitati Aleksander I auks Lossi väljakule Peterburis.

Edasi räägib Puškin oma ajaloolisest surematusest ja ennustab prohvetlikult, et tema luulet tuntuks tulevikus laialdaselt kõigi Venemaa rahvaste seas. See ennustus on täitunud Nõukogude Liidus, kus suure vene poeedi teosed, mis on tõlgitud paljudesse vabade vennasrahvaste keeltesse, levisid kõigisse meie suure paljurahvuselise maa paikadesse ja tegid Puškini nime kalliks ja lähedaseks kõigile rahvastele, kes sellel elavad.

IV stroof sisaldab kogu luuletuse põhiidee — Puškini hinnangu oma loomingu ideelise suuna kohta.

Puškin väidab, et ta teenis õigustatult rahva tunnustuse ja armastuse esiteks oma loomingu kõrge humaansusega, teiseks oma vabadusvõitlusega ja kolmandaks dekabristide kaitsmisega («... et seistes püstipäi ma laulsin priiusest, et solvatute aule truuks alati mu kannel jäi»). Selle värsi ühes variandis nimetas ta end revolutsionäär Radištševi järglaseks: «Radištševi järel ma ülistasin vabadust».

Viimases stroofis, pöördudes oma muusa poole, hüüab Puškin talle: «paiska peast vanik!», võta ükskõikselt vastu kiitust ja laimu ning järgne oma kutsumusele.

Luuletus, olles teemaga vastavuses, on kirjutatud kreeka-rooma oodi žanris. Sellega seoses paistab nii sõnade valikus kui ka intonatsioonis silma pidulikkus, ülevus. Sellele kaasneb poeedi poolt slavismide sissetoomine: *воздвиг* (püstitasin), *главою* (peaga), *гленья* (kõdunemisest), *пиит* (poet), *сущий в ней язык* (s. o. rahvas), *велению* (käsku) jt. Intonatsiooni poolest kujutab «Mälestussammas» endast rahvapoeedi-kodaniku pidulikku kõnet, kes tõestab oma õigust ajaloolisele surematusele.

¹ *Horatius* — rooma poet (I saj. e.m.a.).

JÄRELDUSED.

Puškini lüürilises poeesias peegeldus erilise täiuslikkuse ja selgusega poeedi helge isiksus. «Elavus, tulusus, tundelisuus, võime innustuda ja teisi kütkestada, kuum süda, mis januneb armastust, januneb sõprust, on võimeline kiinduma inimesse kogu oma hingejõuga, tuline temperament, mis tõmbab kaasa ellu, seltskonda, lõbustustesse ja rahutustesse, moraalne puhtus — need jooned Puškini isikus on selged igaühele, kes on lugenud tema teoseid, kel on kas või väheseidki teadmisi tema elust,» kirjutas Tšernõševski Puškini kohta.

Belinski hindas eriti Puškini humaansust. Ta kirjutas: «Tema poeesia eriliseks omaduseks on tema võime arendada inimestes kauni tunnet ja humaansuse tunnet, mõistes nende sõnade all isiksuse ja inimese väärikuse lakkamatut austamist.»

Puškini lüürika valgustas haruldase sügavuse ja tõepärasusega igakülgselt tema kaasaegse tegelikkuse nähtusi.

Kuid, osutudes poeedi elavaks vastukajaks tema aja elule, kasvab Puškini lüürika samal ajal kõrgemale tema ajast ega kaota oma tähtsust ka meie ajal. Me hindame Puškinit elu tajumise ja tundmise täiuslikkust, elurõõmu, vabadusearmastust, suurt humaansust ning kutset kodumaa teenimisele.

Puškini lüürika, nagu kogu tema looming, paistab silma kõrge kunstilise kultuuri poolest. Imestamapanev seesmine harmoonilisus, loomulikkus ja lihtsus on Puškini poeesia iseloomustavad jooned. Täpsus, värskus, sõnade tabavus, kokkusurutus mõtete ja tunnete väljendamises, intonatsiooni haruldane mitmekülgsus, «helide, tunnete ja mõtete nõiduslik ühendamine» tõstavad esile Puškini värssi.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Missugused luuletused ja mida nad kõnelevad Puškini ideelisest lähedusest dekabristidega?
2. Milline peab Puškini arvates olema sõprus?
3. Looduse kujutamine Puškini lüürikas.
4. Millega põhjendab Puškin oma õigust ajaloolisele surematusele (luuletus «Mälestussammas»)?

«JEVGENI ONEGIN».

Belinski nimetas «Oneginit» õigesti «Puškini kõige südamelähedasemaks teoseks», milles peegeldus kõige suurema täiuslikkusega poeedi «kogu elu, kogu hing, kogu armastus, ... tema tunded, arusaamad, ideaalid». Ligikaudu üheksa aastat, peaaegu poole oma loomingulisest elust andis Puškin oma romaani koostamiseks, paigutades sellesse «mõistuse külmade vaatluste ja südame nukrate tähelepanekute» vilja.

Romaani saamislugu. Mustandites on säilinud poeedi märkmed, et ta alustas oma tööd romaaniga «Jevgeni Onegin» 9. mail 1823. a. Kišinjovis ja lõpetas selle põhiliselt 25. septembril 1830. aas-

tal Boldinos, mis teeb kokku 7 aastat 4 kuud ja 17 päeva. Kuid seda kokkuvõtet ei saa lugeda lõplikuks: 1831. aastal võttis Puškin romaani uuesti käsile ja kirjutas mõned stroofid romaani viimasele peatükile, nende hulgas «Onegini kirja Tatjanale».

Esialgsete kavatsuste järgi pidi romaan «Jevgeni Onegin» koosnema üheksast peatükist, mida Puškin mustandis pealkirjastas järgmiselt, jagades need kolmeks jaoks:

1. jagu. I lugu — Raskemeelsus. — II — Poeet. III — Preili.
2. jagu. IV lugu — Küla. V — Nimepäev. VI — Kahevõitlus.
3. jagu. VII lugu — Moskva. VIII — Rännak. IX — Suurilm.

Hiljem võttis Puškin VIII peatüki ära ja paigutas sellest katkenud romaani lisasse. Puškin oli kirjutanud ka X peatüki, kuid põletas selle. On jäänud siiski alles mõned poolikud stroofid.

Selline on romaani väline saamisloog. Sellest on näha, kui kaua töötas Puškin selle kallal. See aeglus on seletatav poeedi grandioossete plaanidega nii tema poolt kavatsatud romaani sisu kui ka selle kunstilise kujundamise alal.

Juba «Kaukaasia vangis» kavatses Puškin anda XIX sajandi algusele tüüpilise aadli-intelligentsi esindaja kuju, kes polnud küll poliitilise salaühingu liige, kuid suhtus kriitiliselt suurilma eluviisi, protestis «suurilma» kommete vastu, mis aheldasid isikuvabadust.

Sellesama kuju esiletoomist jätkas ta ka poemis «Mustlased» («Цыганы»). Kuid poeet nägi, et romantilise poemi raamid ei võimalda tal täita oma ülesannet vajaliku täiuslikkusega. Peamine tähelepanu oli poemides pööratud peategelase üksildasele isikule, tema keerulise hingeelu kujutamisele. Tingimused, mis mõjustasid tema iseloomu kujunemist, keskkond, milles ta elas ja kasvas, ühiskondlikud suhted — kõik see jäi poemis andmata, jäi lugejale teadmataks. Sellist ühekülgselt kangelase isiku kujutamist nõudis juba romantilise poemi žanr ise. See takistas tegelikkuse laialdasemat kujutamist, mida taotles Puškin.

Seepärast kavatses Puškin, juba enne poemi «Bahtšisarai purskaev» alustamist, minna romantiliselt poemilt üle romaanile, mille vaba vorm lubaks tal igakülgselt haarata elu ja näidata kangelast tema suhetes ühiskonnaga.

Püüdes tegelikkust tõepäraselt kujutada ka poemides, läheb Puškin oma romaanis lõplikult üle realismile. Romaani «Jevgeni Onegin» lüürilistes kõrvalepõigetes, andes hinnangu kõigile tema ajal eksisteerinud kirjandusvooludele — klassitsismile, sentimentalismile ja romantismile —, mõistab Puškin need hukka inimese ja elu ühekülgselt kujutamise pärast. Oma romaanis võitleb ta realismi, inimese igakülgselt, õige ja sügava kujutamise eest tema mitmesugustes seostes ühiskonna ja tegelikkusega.

Nüüd avab Puškin tegelaste kujud täielikumalt ja sügavamalt, näitab neid mitte ainult erilistes olukordades, vaid ka harilikus, argipäevases elus. Ta ei vii neid Kaukaasiasse või Krimmi: nad elavad ja tegutsevad vene tolle aja tegelikkuse olukorras, oma lähedaste ringis, nende omases ringkonnas. Nende tegevus lakkab

olemast salapärane. Vastupidi, kõik nende käitumises on selgitatud kas ühiskondlike tingimustega või nende hingeliste omadustega.

Sellist elu laiahaardelist hõlmamist, nagu see on antud romaanis «Jevgeni Onegin», polnud veel üheski maailmakirjanduse teoses. Polnud ühtki romaani Lääne-Euroopa kirjanduses, mis oleks XIX sajandi alguse noort inimest, aadli- või kodanlikku miljööd kujutades kirjeldanud üheaegselt ka talurahva elu. Kuid Puškini romaanis mööduvad meie silme eest nii «kõrgema seltskonna», provintsiaadli kui ka pärisorjusliku talupoja eredad kujud ja pildid nende elust.

Just selle Puškini kaasaegse Venemaa elu kõige laiahaardelisema hõlmamise eest, samuti aga tüüpiliste kujude ja ideede rikkuse tõttu nimetaski Belinski romaani «Jevgeni Onegin» «vene elu entsüklopeediaks».

XIX sajandi alguse aadelkonna kujutamine. ««Oneginis» me näeme kõigepealt poeetiliselt reprodutseeritud pilti vene ühiskonnast, mis on võetud tema arengu ühel kõige huvitavamal momendil,» ütleb Belinski. Oma romaanis kujutas Puškin Venemaa elu XIX sajandi 10-ndate kuni 20-ndate aastate esimesel poolel.

See oli rahvusliku iseteadvuse tõusu aeg, mille äratas 1812. aasta sõda, eesrindliku aadli-intelligentsi rahulolematuse suurenemise aeg isevalitsuslik-pärisorjusliku korra suhtes.

Suureneb huvi Lääne-Euroopa filosoofide ja kirjanike vastu. Onegin loeb inglise majandusteadlase Adam Smithi teoseid. Koos Lenskiga arutab ta küsimusi, mida on tõstatanud XVIII sajandi lõpu prantsuse filosoofid. Rousseau on Tatjana üks lemmikautoreid. Lenski õppis Göttingeni ülikoolis; tema poesia valmis «Goethe ja Schilleri taeva all»; sealt tõi ta kaasa «vabadustarmastavad unistused».

Kasvab inglise ilukirjanduse tundmine. Richardson ja Byron muutuvad lemmikkirjanikeks.

Kerkivad esile uued vajadused, eriti pealinna aadliringkonnal, laguneb patriarhaalne elukord.

Nende Venemaa ühiskondlik-majandusliku ja kultuurielu edusammude taustal kujutab Puškin dekabristide vaadete valgusel aadelkonna mitmesuguste rühmituste — Peterburi, Moskva ja oma mõisates elava maa-aadli elu-olu ja meelelaadi.

Peterburi «suurilm» — aristokraatlik seltskond — on esile toodud romaani esimeses ja kaheksandas peatükis. Näidates suurilma seltskonnaelu kogu tühjust joonistab Puškin tema tüüpiliste esindajate kujud teravalt satiirilisel. Siin on nii «hädavajalikud narrid», «kõigele vihased härrad», «ballidiktaatorid¹», «pealtnäha õelad» daamid kui ka «surmtõsised» kaunitarid.

Seitsmendas peatükis on meie ees pealinna — Moskva aadel. See paistab silma elu-olu ja harjumuste tardumuse ning konservatiiv-

¹ *Ballidiktaatorid* — moodide ja kommete seadusandjad ballidel.

suse, huvide piiratuse, labase ja sisutu elu poolest. Mahajäänud provintslikkust õhkub sellest aadli-Moskvast.

Kõik on siin ilmetu ja kaame,
ja igav keelepekski daamel;
nii mannetu on jutulõim —
vaid laim, intriigid, arglik sõim;
nii jookseb terveid päevi tühja, —
ei ühtki mõtet...

Aadlike kolmandat gruppi kujutab endast romaanis provintsi-aadel. Pika reana mööduvad meie silme eest nii Onegini onu kui ka Tatjana nimepäevale sõitnud külalised. Siin on «Pustjakov, nii pikk kui paks, siis Gvozdin, orja surmasilmus, kuid ise väga jõukas saks», siis «Åbariku» põhjal meile tuntud Skotininid, kes on õnnelikult kolinud XVIII sajandist üle XIX sajandisse, siis «erus riiginõunik Fljanov, suur söömar, petis, lobamokk ja riukamees, kel suu kui vokk», jt. Kujutades seda seltskonda Tatjana unenäos mitmesuguseis tõntlikes kujudes, iseloomustab Puškin provintsiaadli metsikut maailma kui tardumuse, harimatuse, nürimeelsuse, möödunud aegadesse pimedada kiindumise kehastust. Poeet on halastamatu oma satiirilises «metsiku aadli» kirjelduses.

Irooniaga räägib Puškin ka Larinite perekonna «rahulikust elust», kes oli ustav «kalli vanaaja kommeteale». Larin ise «head ei karta varjand; too, ehk küll vaimus möödund sajand»; ta ei lugenud raamatuid, majapidamise oli üle andnud naisele ning «öökuues ise sõi ja jõi» ja «eel lõuna lõppes rännak maine».

Kuid ka Larinite mõisas valitses kogu nende rahulikule elule ja tuntud rahvalähedusele vaatamata ikkagi pärisorjus. Niisama tavaline, nagu talveks seente soolamine ja laupäeviti saunaskäimine, oli Larinale laupade paljaksajamine, s. t. süüdi olnud talupoegade soldatiks andmine, ja teenijate lõõmine, kui ta vihastus.

Onegin. Temaatika kogu ulatusele vaatamata on romaan «Jevgeni Onegin» ennekõike romaan XIX sajandi 20-ndate aastate (enne dekabristide ülestõusu 1825. aastal) vene aadli-intelligentsi vaimsest elust ja otsinguist. Tema põhiteemaks on eesrindliku inimese suhted aadliseltskonna ja rahvaga. Selle teema avabki Puškin progressiivse aadli-intelligentsi esindajate Onegini, Lenski ja Tatjana kuju-des.

Andes oma romaanile ühe peategelase nime rõhutas Puškin sellega Jevgeni Onegini keskset kohta nende seas (ja kogu romaanis).

Onegin on «Peterburi suurilma noormees», pealinna aristokraat.

Kirjeldades oma kangelase kuju räägib Puškin üksikasjaliselt tema kasvatuses ja hariduses, tema elust Peterburi «kõrgemas seltskonnas». «Lõbu ja luksuse lapsena» sai Onegin tolle aja aristokraatlikule noorsoole tüüpilise koduse hariduse ja kasvatuses prantslaste-guvernööride juhatusel. Ta oli kasvatatud aristokraatliku kultuuri vaimus, mis oli lahti kistud rahvuslikust ja rahvalikust pinnasest.

Moraalselt rikutud «suurilma» mõju eemaldas Oneginit veelgi rahvast. Onegin elab tolle aja «kuldsele noorusele» tüüpilist elu: käib ballidel, restoranides, jalutab Nevski prospektil, külastab teatreid. Selle peale kulus tal kaheksa aastat.

Kuid oma loomuse tõttu eraldub Onegin aristokraatliku noorsoo üldisest massist. Puškinit köitis «tema ilme joon, ta unelmaile andund truudus, ta veidrus võrratu ja uudus, ja terav, jahenenud vaim», tunnete ausus ning südame õilsus. See viis Onegini pettumusele kõrgema seltskonna elust ja huvidest, tekitas rahulolematust poliitilise ja sotsiaalse olukorra suhtes, mis oli kujunenud Venemaal pärast 1812. a. Isamaasõda, reaktsiooni tugevnemise aastail, araktšejevliku režiimi aastail. Raskemeelsus ja igavus valdasid Oneginit. Hüljanud suurilma seltskonna, proovib ta tegelda mingi kasuliku tegevusega. Katses kirjutada ei tulnud midagi välja: tal polnud selleks kutsumust («seal haigutades haaras sest, et kirjutada...») ega harjumust tööks, andis end tunda härraslik kasvatus («aga visa töö oli tülgestav»). Katsed võidelda «hingetühjusega» lugemise teel ei andnud ka tulemusi. Raamatud, mida ta luges, kas ei rahuldanud teda või osutasid tema mõtete ja tunnetega kooskõlas olevaiks ja ainult tugevdasid neid.

Onegin püüab tegelda talurahva elu korraldamisega oma mõisas, mille ta sai pärandina onult:

Ta asendas teoorjus-ikke
seal kerge obrokiga...

Kuid kogu tema tegevus mõisniku-peremehena piirduski selle reformiga. Endised meeleolud, ehkki mõnevõrra leevendatuna elust looduse rüpes, hakkasid teda jälle valdama.

Onegini erakordne mõistus, tema vabadustarmastavad meeleolud ja kriitiline suhtumine tegelikkusesse tõtsid ta aadli massist kõrgemale, eriti maa-aadli hulgas, ja jätsid ta ühiskondliku tegevuse puudumise tõttu täielikku üksildusse.

Katkestanud suhted suurilma seltskonnaga, kus ta ei leidnud ei kõrgeid huvisid ega tõelisi tundeid, vaid ainult paroodiat nende kohta, ja olles eemaldunud rahva elust, kaotab Onegin sideme inimestega.

«Hingetühjusest» ei suuda Oneginit päästa ka tugevamad tunded, mis seovad inimest inimesega: armastus ja sõprus. Ta hülgas Tatjana armastuse, sest et hindas kõigest enam «vabadust ja rahu», ei osanud mõista Tatjana loomuse sügavust ega ta tundeid. Ta tappis oma sõbra Lenski, kuna ta ei suutnud tõusta kõrgemale tolle maa-aadli ühiskondlikest arvamustest, keda ta seesmiselt põlgas. Klassi-elarvamused said võitu neis kõikumistes, mida ta sai tunda pärast väljakutse saamist duellile. Ta kokkus «rumalate inimeste sosinast ja naerust», Zaretski keelepeksust.

Hingeliselt rõhutuna lahkus Onegin külast. Ta «alustas rännakut», kuid ka see ei lahutanud tema meelt.

Pöördunud tagasi Peterburi, kohtas ta Tatjanat abielus naisena,

oma sugulase ja sõbra naisena. Temas löi lõkkele armastus Tatjana vastu, kuid viimane sai aru egoismist, mis oli aluseks Onegini tunnete tema vastu: Onegin ei mõistnud jällegi tema vaimsete nõuete sügavust.

Onegini ja Tatjana kohtumise stseeniga lõpeb romaan.

Onegini edaspidisest saatusest ei kõnelda midagi. Kuid Puškin kavatses romaani jätkata. 1830. aasta sügisel kirjutas ta kümnenda peatüki, milles kavatses jutustada dekabristide esimeste salaühingute tekkimisest. Kuid tsensuurilolude tõttu ei oleks ta saanud seda trükkida; veel enam, seda hoidagi enda käes oli ohtlik. Ja Puškin põletas samal sügisel käsikirja. Poeedi paberite hulgas on siiski säilinud mõningad üksikud osakesed peatüki esimestest stroofidest.

Kuidas kavatses Puškin arendada tegevust X peatükis? Kas ta oleks viinud Onegini dekabristide ringkonda? On tõendeid ühelt Puškinilt tuttaval selle kohta, et poeedi sõnade järgi «Onegin pidi kas hukkuma Kaukaasias või sattuma dekabristide hulka». Kuivõrd täpne on see tunnistus, on teadmata.

Onegini isikus kujutas Puškin esimese kirjanikuna sellist haritud aadliku tüüpi, kes arenes Venemaal XIX sajandi 20-ndatel aastatel ja oli laialdaselt tuntud dekabristide purustamise järgseil aastail. Onegin on selle aadli-intelligentsi haritud osa tüüpiline esindaja, kes suhtus kriitiliselt aadliringkonna elulaadi ja valitsuse poliitikasse. See aadli-intelligents hoidus kõrvale tsarismi teenimisest, et mitte tõusta Moltšalinite ridadesse, kuid ta jäi ka eemale ühiskondlik-poliitilisest tegevusest. See tee aga, ehkki ta oli oma-moodi protestiks ühiskondlik-poliitilise korra vastu, viis paratamatult tegevusetusele, irdumisele rahvast, egoistlike huvide kitsasse ringi sulgumisele. See viis sellised inimesed seadusepäraselt «hingelisse tühjusse», jättis nende elu kõrge eesmärgita, positiivse programmita. Belinski ütles hästi Onegini ja samuti seda tüüpi inimeste kohta: «...tegevusetus ja elu labasus ängistavad teda; ta isegi ei tea, mida talle on vaja, mida ta tahab; kuid ta teab, ja teab väga hästi, et ta ei vaja, et ta ei taha seda, millega on nii rahul ja õnnelik enesearmastaja keskpärasus».

Positiivse programmi puudumine määrab Onegini tegevusetusele. Herzen ütles õigesti tema kohta:

«Noormees ei leia mingit elavat huvi sellest orjameelsuse ja tühise auahnuse maailmast. Ja ometi just selles ühiskonnas ongi tal määratud elada, sest rahvas on temast veel kaugel... tema ja rahva vahel pole midagi ühist...»

Onegini kuju omab määratu suurt üldistavat jõudu. «Fakt on see, et me kõik oleme — ühed vähem, teised rohkem — Oneginid juba üksnes sel juhul, kui me ei taha olla tšinovnikud või mõisnikud,» ütles Herzen. Onegini tüüpilisus oli niivõrd tugev, et sellest ajast alates, Herzeni sõnade järgi, «oli igal romaanil, igal poemil oma Onegin, s. t. jõudeolekule määratud, kasutu, teelt eksitatud inimene, oma perekonnale, oma maale võõras inimene, kes ei taha teha kurja ja on jõuetu tegema head, kes ei tee lõppude lõpuks

midagi, kuigi võtab kõike käsile, välja arvatud siiski kaks asja: esiteks, ta ei lähe kunagi valitsuse poolele, ja teiseks, ta ei oska kunagi minna rahva poolele».

Onegini kujus näitas Puškin seda teed, mida mööda läks üks osa tema aja aadli-intelligentsist, — otsinguid, eraldununa ühiskonnast ja rahvast. Puškin mõistis karmilt hukka selle kangelase-individualisti tee, mis tegi tema ühiskondlikult kasutuks, «liigseks inimeseks».

Lenski. Teine tee, mida mööda läks XIX sajandi 20-ndate aastate aadli-intelligents, on näidatud Lenski kujus. See on tol ajal moes olnud filosoofiliste õpetuste ja elust irdunud, unistav-romantilise poeesia harrastamise tee.

Lenskil on palju häid eeldusi. Puškin näitab Lenskile omaseid nooruslike, üllaste, õrnade, julgete tunnete ja mõtete õilsaid püüdlusi, janunemist teadmiste ja töö järele ning hirmutunnet häbi ja patutegude ees.

Kuid Lenskil puudub teadmine ja arusaamine tegelikkusest. «Naiivne südameilt», tajub ta inimesi ja elu kui romantik-unistaja. Nagu Oneginilegi, on talle võõras provintsiaadli seltskond oma piiratud huvidega, kuid ta idealiseerib Olgat, tavalist tütarlast. Inimeste mittemõistmine ja kalduvus unistamisele viivadki Lenski traagilisele lõpule juba esimese kokkupõrke puhul tegelikkusega.

Lenski on haritud ja kultuurne inimene. Tema vestlustes Oneginiga puudutatakse filosoofilisi, ühiskondlikke ja teaduslikke küsimusi. Puškin märgib tal «vabadustarmastavaid unelmaid». Lenski on poet, sentimentaalne romantik. Teise peatüki X stroofis loetleb Puškin Lenski poeesia põhimotiivid, kuuenda peatüki XXI ja XXII stroofis aga esitab tema elegia kui romantilise poeesia näidise.

Need motiivid, mida Puškin märgib Lenski luules, on lähedased Žukovskile ja teistele poetidele — tolle aja sentimentaalsetele romantikutele. «Armastuse, nukruse, lahkumise», salapärase «mingi» motiivid, «elu närbund lilledest», «kaugetest maadest» ja «romantilistest roosidest» laulmine on just tüüpiline Žukovski luulele.

Niisugused romantikud nagu Lenski ei suuda vastu pidada elu löökidele: nad kas lepivad valitseva korraga või hukkuvad juba esimese kokkupõrke puhul tegelikkusega. Lenski hukkus. Kui ta oleks aga jäänud ellu, siis oleks ta tõenäoliselt muutunud tavaliseks mõisnikuks-filistriks. Silmapaistvat poeti temast vaevalt küll oleks saanud; seda ei töotanud Lenski «tume ja närbunud» poeesia.

Puškinile polnud vastuvõetav Lenski sentimentaalne romantism:

Tatjana. Oneginile ja Lenskile, kes oma kasvatuse ja kultuuriga on võõrdunud rahvast, vastandab Puškin Tatjana Larina. Tatjana on Puškinile «kallis ideaal».

Mida siis Puškin hindas Tatjanas, mispärast esitab ta selle kaju sellise soojusega?

Tatjana on ennekõike terviklik loomus. Belinski selgitab järgmiselt: «Tatjana loomus ei ole komplitseeritud, kuid sügav ja jõuline. Tatjanas ei ole neid haiglasid vastuolusid, mille all kannatavad liiga

kéerukad loomused; Tatjana on tehtud otsekui ühest tükist, ilma iga-suguste lisandite ja segudeta. Kogu tema elu iseloomustab see ter-viklikkus, see ühtsus, mis kunstimaailmas moodustab kunstiteose suurima väärtuse. Kirglikult armunud lihtne maaneiu, hiljem selts-konnadaam, on Tatjana kõigis oma elu olukordades alati üks ja sama...» Tema moraalsed printsiibid on kindlad ja püsivad.

Looduse poolt on talle antud:

Tal elav mõistus, elav tahe
ja mässumeelne otsiv vaim,
kui iseteadev võrsuv taim,
kuid süda leegitsev ja mahe.

Oneginit juhib tema tegudes «kaine ja külm mõistus», Lenskit — tunne, Tatjanat — «mässav kujutus», mida tasakaalustab ja suu-nab «mõistus ja elav tahe».

Tatjana iseloomus on jooni, mis teevad tema kuju lähedaseks nii Oneginile kui ka Lenskile. Oneginis rõhutab Puškin «omapärasest veidrust», Tatjana loomus hämmastab omapärasusega, Onegin — «seltsimatu, elab erakuna», Tatjana «oma perekonnas käis kui tütar-laps, kes võõras näis» ning tunneb end üksikuna nii külas kui ka kõrgemas seltskonnas. Pettunud suurilma seltskonnas ja ühiskond-lik-poliitilises elus, langeb Onegin raskemeelsusse ja nukrusse. Rahuldumatus ümbritseva keskkonna suhtes kutsub ka Tatjanas esile selle nukrustunde. Samuti nagu Onegini, suhtub Tatjana krii-tiliselt mitte ainult mõisa-aadlisse, vaid ka Moskva ja Peterburi aadlisse.

Kuid temas on jooni, mis lähendavad teda ka Lenskile: kaldu-vus unistamisele, armastus looduse vastu, romantiline usk eel-aimusse ja ettemääramisse. Nagu Lenskigi, kes «uskus veel, et kuski liitub ta hingega kord hõimlashing», kirjutas Tatjana Onegi-nile:

Mul saatus selleks märku andis,
ja taevas: sinu olen ma.
Mu kogu elu oli pandiks,
et sind vaid võiksin kohata...

Kuid kõigele sellele iseloomujoonte sarnasusele vaatamata on Tatjana sügavam kui Onegin ja Lenski.

Meid köidavad ka tema moraalsed omadused: hingeline lihtsus, siirus ja loomulikkus. Tatjanal on ka veel väga suur eelis. Tatjanas on rahvuslikku ja rahvapärast. Juba oma kangelanna nimega, mis oli tollal laialdaselt levinud peamiselt lihtrahva hulgas, tahab Puš-kin rõhutada Tatjana lähedust rahvahulkadega. «Vene hingega», nagu iseloomustas teda poeet, armastas Tatjana kodumaa loodust ja rahva kombeid. Mõisateenijate ja eriti hoidja-kasvataja kaudu tutvus ta rahvaluulega ja hakkas seda armastama. Tatjana «mõtleb külaelanikest», aitab vaeseid.

Oma elu ei taha ta korraldada mõisnike keskkonnale omaste tavade kohaselt. Ta tahab ise otsustada oma saatuse üle, ise mää-rata kindlaks oma elutee. Ta ei vali endale meheks mitte Petuškovi,

Bujanovit ega husaar Põhtinit; ta unistab inimesest, kes annaks tema elule kõrgema sisu ja sarnaseks kangelastele tema lemmikromaanidest. Talle näis, et sellise inimese leidis ta Oneginis.

Kuid Onegin, kuigi «oli liigutatud» Tatjana kirjast, ei vastanud tema armastusele. Tatjana unistused õnnest varisesid kokku. Tema armastus tõi talle üksnes kannatusi.

Tatjana tragöödia oli selles, et ta kohtas inimest, kes oli egoist, kuigi «kannatav, kurb veidrik», kes ei suutnud Tatjana ellu tuua seda, millest viimane unistas.

Kolme aasta pärast kohtus Tatjana uuesti Oneginiga. Selle aja jooksul oli ta läinud juba mehele, muutunud seltskonnadaamiks, vürstinnaks, kes on saanud üldise austuse ja imetluse osaliseks «kõrgemas seltskonnas». Kuidas ta aga suhtub teda ümbritsevasse lüksusse, oma edusse seltskonnas?

Kuid mulle hiilgus, lugupidu,
see loss täis toredust ja tuld,
kus võõruspeole järgneb pidu,
on tühjust kattev kassikuld.
Mis saan ma neist? Heal meelel ära
ma annaksin kõik selle sära
kui üleliigse pägasi,
kui võiksin saada tagasi
mu raamatud, mu rohtund aia...

Nende äärmiselt avameelsete sõnadega väljendab Tatjana kogu oma põlgust suurilma seltskonna labasuse, tühisuse ning jõude-elu kohta.

Viimase kohtumise stseenis Oneginiga ilmnevad veel täielikult Tatjana kõrged vaimsed omadused: kombeline laitmatus, tõearmastus, kohusetruudus, otsustavus.

Tatjana saatus pole vähem traagiline kui Oneginil, kuid Tatjana tragöödia on teistsugune. Elu purustas ja rikkus Onegini iseloomu, muutis tema «targaks tarbetuseks» (Herzeni väljenduse järgi). Tatjana iseloom ei muutunud, ehkki elu tõi talle üksnes kannatusi, ja ta ei leidnud seda, mille poole püüdis oma ülla hingega.

Puškini jutustab üksikasjaliselt neist tingimustest, mille mõju all kujunes Tatjana iseloom. Ta jagab aadli-intelligentsi vaimustust tollal moes olnud Lääne-Euroopa sentimentaalse ja romantilise kirjanduse vastu. Kuid selle kirjanduse lugemine ei eemalda teda kodupinnasest, sest hoopis tugevam oli see mõju, mida avaldas rahvas, küla ja selle loodus. Lähedus talurahvale, hoidja-kasvataja (kelle prototüübiks oli poeedile võrratu Arina Rodionovna) suur mõju kasvatasi Tatjanas lihtsust, siirust, kõrget moraalsust, kohusetruudust ja demokratismi.

Kui me Petšorinis ja paljudes Turgenevi romaanide kangelastes näeme järgnevate aastakümnete Oneginit, siis Tatjana Larinaga algab moraalselt laitmatu, kohusetruu, sügavalt sisukat elu otsiva vene naise suurepärase kujude galerii. Sellised on Olga Iljinskaja Gontšarovi romaanis «Obломov» («Обломов») ja Turgenevi romaanide kangelannad: Natalja «Rudinist» («Рудин»), Jelena «Eel-

õhtust» («Накануне»), ning dekabristide naised, keda ülistab Nekrassov.

Olga. Täielik vastand Tatjanale on tema noorem õde Olga. Kui lapsepõlves Tatjana oli «tumm, metsik, pilgus arglik virve, nii meenutas ta laanehirve», siis Olga — «kui hommik rõõsk, täis rõõmustelu, . . . nii lihtne kui poeedi elu». Olgas on palju elurõõmu, elavust, ülevoolavat energiat. Alati oli tal «kerge naeratus huulil», Larinite majas oli kõikjal kuulda tema «kõlavat häält».

Kuid Olga väline veetlevus ja kütkestav elurõõm ei suutnud varjata tema hingemaailma vaesust. Tema loomuses puudub selline omapära ja sügavus, mis iseloomustavad Tatjanat. Olga elab muretult, juhindudes oma elus maa-aadli olustikus väljakujunenud vaadetest ja tavadest. «Ikka vaane¹, kuulelik», talitab ta sügavalt juurdlemata aadliringkonnas maksvate elureeglite järgi. Ta ei suuda mõista Tatjanat, teda ei pane juurdlema Lenski käitumine ja meeoleolu duelli eelõhtul. Tema tunned ei paista silma sellise sügavuse ja püsivuse poolest nagu Tatjanal. Ta ei nutnud kaua Lenskit taga ja läks peagi mehele, «korrates oma ema väikeste muudatustega, mida nõudis aeg» (Belinski).

Säärast tüüpi naise laialdasele esinemisele nii tolle aja elus kui ka kirjanduses osutab Puškin ise:

... kuid see pole uus,
romaan mistahes võtke: sama
tast armsa leiata portree...

Kuid Puškini sule all omandas see kuju, ehkki ta on antud eskisina², sellise kunstilise väljendusrikkuse, et ta avaldas mõju terve rea naiskujude loomisele hilisemate kirjanike teostes (näiteks Marfinka kuju Gontšarovi romaanis «Järsak» («Обрыв»)).

Autori kuju. Peategelastega koos esineb ka autor, mitte ainult kui jutustaja, vaid kui romaani tegelane. Ta on Onegini sõber, kellega ta tutvus ja sai sõbraks Peterburis. Ta armastab Tatjanat, «hoiab pühalikult alles» Tatjana kirja Oneginile. Tal on «juhuslikult säilinud» Lenski värsid «Kus on, kus on mu elu kuldsed päevad» («Куда, куда вы удалились»).

Jutustades oma sõpradest ja tuttavatest pole autor nende elusündmuste ükskõikne vaatleja. Ta võtab kõige elavamalt osa nende saatusest, elab kaasa nende elamustele, kõneleb neist armastuse ja osavõtlikkusega, kuid vahel ka irooniliselt, mõnikord isegi mõistab karmilt hukka oma kangelaste käitumise (näiteks Onegini selle eest, et ta võttis vastu Lenski väljakutse).

Mõnedes stroofides (lüürilistes kõrvalepõigetes) aga esineb autor juba kui üks romaani peategelastest; ta jutustab oma lütseumiaastatest, sundasumisest ja elust maal, arutab lugejatega oma

¹ Vaane — vaga, harras, tagasihoidlik.

² Esküis — visand, kavand, skits.

plaanid ja mõtteid, avaldab oma arvamust ühiskondlik-olustikulistes küsimustes, kirjandusest ja teatrist jms.

Vaadeldes tol ajal vene ja Lääne-Euroopa kirjanduses valitsevaid voole suhtub Puškin eitavalt nii sentimentalismi kui ka romantismi neile omase ühekülgsuse pärast tegelikkuse kujutamises. Puškin ise taotleb elu realistlikku kujutamist, selle lahtimõtestamist, tüüpiliste iseloomude loomist, kavatses kirjutada romaani proosas (ptk. 3., XI—XIII).

Teatrharrastajana ja asjatundjana annab Puškin ilmekaid iseloomustusi dramaturgide kohta, kelle näidendeid etendati tollal laval (ptk. 1., XVIII).

Üksikutes märkustes, milliseid esineb romaanis rohkesti, on kajastatud Puškinile huvisid, tema vabadusearmastust ja patriotismi.

Kuid poeedi kuju me ei kohta mitte üksnes lüürilistes kõrvalepõigetes. See kajastub ka jutustuse toonis ja elunähtuste hindamises.

Kriitiline suhtumine pärisorjuslikku elulaadi, mis mõjub hukutavalt inimesiksusele, aadli satiiriline kujutamine, aadli-intelligentsi hukkamõistmine tema eemaldumise pärast rahvalikult ja rahvuslikult pinnalt — kõik see iseloomustab Puškinit kui dekabristide mõttekaaslast, kui haritud aadli-intelligentsi parimat esindajat, kes suutis tõusta kõrgemale oma klassi egoistlikest huvidest.

Romaani kunstilised iseärasused. Tema žanri omapära. Kui Puškin kavatses hakata kirjutama romaani «Jevgeni Onegin», oli tal trükkis ilmunud ainult esimene romantilistest poemidest — «Kaukaasia vang». Teise poemi — «Bahtšisarai purskkaev» — kallal ta veel ei töötanud ja poemi «Mustlased» polnud ta alustanud. Siiski kujutas «Jevgeni Onegin» endast juba esimesest peatükist alates uut tüüpi loomingut — mitte romantilist, vaid realistlikku teost.

Romaani «Jevgeni Onegin» töökäigus läks Puškin romantismilt üle realismile. Isegi geniaalsele Puškinile ei olnud see üleminek kerge, sest 20-ndatel aastatel polnud ei Venemaal ega Lääne-Euroopas kujunenud realism veel kirjandusvooluks. «Jevgeni Oneginiga» andis Puškin kõigist varem — nii Venemaal kui ka Lääne-Euroopas — esimese tõeliselt realistliku teose kõrge eeskuju.

Lõunapoeemid ei suutnud ellu viia Puškinile loomingulisi kavatsusi, luua progressiivse aadlinoorsoo esindaja tüüpilist kuju, näidata tema mitmekesisid sidemeid teda ümbritseva igapäevase eluga ja tolle aja vene tegelikkusega. Peale selle tahtis poeet lugejale selgitada ja lahti mõtestada seda kuju.

Kõik see põhjustas romaani kui realistliku teose järgmised kunstilised iseärasused:

1. Avara ajaloolise, ühiskondliku, olustikulise ja kultuurilise ideelise tausta sissetoomine.

Nagu me juba varem osutasime, antakse romaanis täielik pilt tolle aja Venemaast, tema mitmesugustest sidemetest Lääne-Euroo-

paga, tole ajajärgu ühiskondlik-poliitilisest, majanduslikust ja kultuurilisest olukorrast. Romaani tegevus areneb nii pealinnades (Peterburis ja Moskvast), mõisnike härrastemajades kui ka provintsiliku Venemaa mitmesugustes kohtades («Onegini rännak»). Meist mööduvad aadli, linnaelanike ja pärisorjuses oleva talurahva mitmesugused grupid.

2. Paralleelselt jutustava osaga esineb romaanis ka lüüriline osa, mis on väga laiaulatuslik ja sisult äärmiselt mitmekesine: niinimetatud suured lüürilised kõrvalepõiked (neid on romaanis 27) ja väikesed lüürilised vahemärkused (neid on umbes 50).

3. Selleks et jutustavat ja lüürilist osa orgaaniliselt liita ühtses realistlikus teoses, et oleks võimalik kergesti ja igal ajal minna tegelaste jutustamiselt oma mõtete, tunnete ja meeleolude väljendamisele; oli Puškinil vaja lahendada väga keeruline küsimus tema poolt romaani sissetoodud rikkaliku materjali edasiandmise vormi suhtes. Puškin lahendas selle küsimuse selliselt, et võttis selleks vaba vestluse vormi lugejatega, sellesama keskkonna esindajatega, kellega autor ja tema kangelased olid seotud oma päritolu ja elu poolest.

Kuid suurel romaanil, mida kavatses Puškin, pidid olema kindel struktuur ning selgesti piiritletud osad. Puškin jaotaski romaani peatükkideks (mustandis aga ka veel jagudeks ja andis igale peatükile oma pealkirja). Peatükk, lõppedes autori mingisuguse arutlusega, jaguneb omakorda stroofideks.

Stroofil pidi olema ka selline paindumus, et võis mitte üksnes uues peatükis, vaid ka igas uues stroofis või isegi igas selle osas vabalt üle minna ühelt mõttelt teisele, muutmata romaani omavahel seostamata katkendite koguks. Puškin lahendas hiilgavalt selle keerulise ülesande, leides tema poolt loodud «Onegini stroofis» võimaluse oma romaani temaatilise rikkuse esitamiseks.

«Onegini stroof» koosneb 14 vārsist, mis jaguneb kolmeks nelikvārsiks ja lõpp-kaksikvārsiks mitmesuguste riimimisviisidega: esimeses nelikvārsis on tarvitatud ristriimi, teises — paarisriimi, kolmandas — süliriimi ja lõpp-kaksikvārsis — paarisriimi.

Iga stroof algab tavaliselt mingisuguse uue teema valgustamisega ja lõpeb autori märkuste ning lüüriliste vahemärkustega.

«Onegini stroof» paistab silma erakordse paindumuse, elavuse ja kerguse poolest. Poeedi kõne voolab sujuvalt ja sundimatult.

Puškin kirjutas romaani neljajalgse jambis, andes talle erinevaid intonatsioone sõltuvalt stroofi sisust. Nii näiteks on erinevad intonatsioonid stroofidel, mis annavad kaks varianti Lenki võimalikust saatusest, kui ta poleks saanud surma. Kuuenda peatüki XXXVII stroofile, mis algab sõnadega: «Vast säratanuks õnn ta radu...», on antud oraatorlik-pidulik intonatsioon, järgmine stroof aga — «Kuid kes see teab — ehk ootas teda...» — kõneleb juba täiesti teisiti: argipäevaselt lihtsalt, peaaegu proosaliselt.

Kinni pidades üldiselt kõnekeelele omasest toonist mitmekesis- tab Puškin seda harukordselt: kord me kuuleme poeedi kerget, voo-

lavat kõnelust oma tuttavatega, kord nalja, kord kaebeid, nukraid pihtimusi, mõtlikke küsimusi jne.

Romaani kompositsioon. Romaani jutustav osa on üles ehitatud kindla kooskõlastatud plaani järgi. Esimene ja teine peatükk on laialdaselt arendatud ekspositsiooniks: neis tutvustab autor meile oma romaani peategelasi, andes neile iseloomustuse nende olustiku avaral taustal (1. peatükis — Onegini, 2. peatükis — Lenski ja Larinite perekonna kohta). Süžeelise põhiintriigi (rea üksteisele järgnevate sündmuste) sõlmituseks on Tatjana kiri Oneginile, mis on esitatud kolmandas peatükis. Neljandas peatükis on kulminatsioon (tegevuse pinge kõrgeim aste) «Onegin — Tatjana» süžeelises liinis — Onegini vastus Tatjanale aias. Viies ja kuues peatükk arendavad peaaesjalikult kõrvalliini «Lenski — Olga», jõudes kulminatsioonini kahevõitluse stseenis. Seitsmendas peatükis areneb intriig edasi. Süžeelise põhiliini lõpplahendus on antud kaheksandas peatükis, Onegini kohtumisstseenis Tatjanaga.

Tatjana kirjale Oneginile vastab Onegini kiri Tatjanale, mis valmistab ette intriigi lõpplahenduse. Romaani süžee on üles ehitatud nii, et vastavalt tegevuse arenemisele tõrjub Tatjana kuju järkjärgult Onegini kuju esiplaanilt kõrvale ja Tatjana moraalne ilu tõstab teda tunduvalt kõrgemale Oneginist.

Kõik sündmused romaanis olenevad kindlastest põhjustest, siin pole midagi juhuslikku. Nii näiteks Onegini tutvumist Tatjanaga on põhjendatud Onegini sooviga näha Olgat, Lenski mõrsjat, kellest Lenski kõneles nii palju ja sageli oma sõbrale.

Peategelaste ühendamiseks romaanis kasutab Puškin vastandamise (Onegin ja Lenski, Tatjana ja Olga, Onegin ja Tatjana) võtet. Kuid nad pole üksteisele vastandatud mitte ühiskondliku tunnuse põhjal. Kõik nad kuuluvad ühte klassi, kuid erinevad täielikult oma vaimsete omaduste ja iseloomu poolest.

Iga tegelane tegutseb vastavalt oma iseloomule.

Romaanis on antud nii küla- kui ka linnalooduse pilte, kusjuures domineerivaks on esimesed. Külalooduse pilte on esitatud eri aasta-aegadest: suvest, sügisest ja talvest (ptk. 4, XL, XLI, XLII), talvest (ptk. 5, I—II) ja kevadest (ptk. 7, I). Poeet kasutab looduskirjeldest ka oma peategelaste, eriti Tatjana iseloomustamiseks ja oma isiklike meeleolude väljendamiseks: «Nii hubased on talverõõmud tubased»; «Oo kevad, aeg täis armuiha, kuid seekord kurb su tulek näis»; «... lähenemas hall aeg, mil nukraks norgub meel: november seisab ukse eel». Samal ajal on looduskirjeldus Puškinil harukordselt täpne ja annab tõetruult edasi looduse värve. Looduskirjeldusse on sageli toodud inimesi ja loomi:

Talv käes... Kui kirkas ilm nüüd paistab!
Nüüd talumeestel väljas reed;
ruun rõõmsalt lume värskust haistab
ning lastes traavi mööda teed,
mis tuisand sügavasti umme,
veab hoogsal lennul rõõpaid lumme...

Romaani keel. Puškin oli suureks kirjakeele reformijaks. Vene elava rahvakeele alusel püüdis ta luua, tema enda väljenduse järgi, «kõigile arusaadavat» keelt. Puškini keele haruldane rikkus ja mitmekesisus seletub sellega, et poeet kasutab laialdaselt rahvalikke, kõnekeelele omaseid sõnu ja kõnekäände, arhailisi sõnu ja väljendeid, kui nad on talle vajalikud kunstilise ülesande täitmiseks, ning raamatulikku ja vene ühiskonna kultursele osale omast kõnekeelt.

Jälgides sisu ja vormi ühtsust püüdis Puškin oma ilukirjanduslikes teostes selle poole, et keele kujutusvahendid (sõnavara, kujundid ja süntaks) oleksid ranges vastavuses tema poolt kujutatud maailmaga: epohhiga, tegelaste iseloomuga, nende olustikuga ja olukordadega, milles nad asuvad.

Vastavalt romaani sisurikkusele kasutab Puškin nii aadli haritud ja kultuurse ringkonna, provintsi mõisnike kui ka mõisateenijate keelt, rahvaluule keelt ja poeetilist stiili, mis on iseloomulik mitmesugustele kirjandusvooludele — klassitsismile, sentimentalismile, romantismile.

Kõik need keele erinevad stiilid allutas ta oma ideelis-kunstilisele kavatsusele, igaüht neist kasutas vastaval kohal. Seepärast on romaani keele tundmaõppimisel vaja eriti vaadelda tegelaste ja autori enda keelt.

Esimeses peatükis, tutvustades lugejat Oneginiga, tarvitab Puškin suurilmalikku kõnestiili ühes tema eripärasusega «nii sundimatult jutu juures just kõike riivata muu seas». Siin leiame me võõrkeelsete (prantsus-, inglisis-, ladinakeelsete) sõnade vaba tarvitamist, kreeka ja rooma poetide nimede mainimist, raamatulike väljendite kasutamist («nüüd Zeusi kõrge tahte najal kui suguvõsa pärija»; «taanduv meelte lõbudest» jms.). Peene irooniaga jutustab poeet Onegini kasvustest, tema haridusest.

Lenskit iseloomustades kasutab Puškin kõiki romantilisele poeesiale omaseid keeleisearasusi: «Ta rändas lüüraga maailmas», «... luulest süttis ning lõi leekima ta tundlev hing», «ta laulis... mingist udus kaugusest ja roosidest ja nende hurmast» jms.

Andes edasi Lenski mõtteid enne kahevõitlust, paigutab Puškin tema monoloogi¹ romantikute poolt armastatud roosilisi sõnu, mis looritavad nende tõelise mõtte:

Ta mõtleb: minu püha kohus
on päästa lilleõit, kes ohus.
Et salakaval võrgutaja
ta süütut pead ei segi ajaks;
et liilia saaks õrnalt hoitud,
et ussist terveks jääda võiks,
et vaevu pungast puhkend õis
ei närbuks enne järgmist koitu.

Autori suhtumist romantiku sellisesse liigselt keerukasse ja roosilisse kõnesse rõhutab selle järsk üleminek realisti lihtsale keelele:

¹ *Monoloog* — üksikkõne; siin: kõnelus iseendaga.

Kõik kokku tähendas see vaid:
läen sõpra laskma sedamaid!

Kui aga Puškin esitab Onegini ja Lenski vahelisi kõnelusi elu-olustikulistel teemadel, siis ei kasuta ta raamatulikule stiilile oma-
seid sõnu ja väljendeid; nende kõne on lihtne, sundimatu ja täis
rahvalikke ning elutarbelisi väljendeid. Selline on näiteks Onegini
kõnelus Lenskiga Larinite kohta (ptk. 3, IV—V).

Kuid ironia, proosalised sõnad ja väljendused kaovad täielikult
Puškini värssidest, kui ta kujutab Tatjanat ning kõneleb tema elust,
tema armastusest Onegini vastu. Oma lemmikkangelannast kõne-
leb poeet erilise soojuse ja hellusega. Epiteete *armas, kallis*, pruu-
gitakse eriti sagedasti: «Nii armastan Tatjanat, kallist»; «Tatjana,
armas Tatjana»; «ja kustub armsa Tatjana noorus» jne. Kõneldes
suure hellusega Tatjanast kasutab Puškin vähendavaid ja hellitle-
vaid sõnu: «kirjutas kena sõrmekesega»; «kummardas range pea-
kesega»; «kõlab hääleke» jms., tarvitab rahvalikke sõnavorme: «pea-
kesega toetus õlale».

Jutustades Tatjana armastusest kaunistab ta oma jutustust
epiteetide ja metafooridega. Poeet rõhutab sellega oma kangelanna
tunnete ja hingeliste erutuste romantilist iseloomu: «ta ahvatle-
vat pettust joob», «jood soovide nõiduslikku mürki», «ja äkki
liikumatult silmad langetab...», «põsed on kaetud hetkelise
leegiga» jms.

Oma kirja Oneginile kirjutab Tatjana prantsuse keeles. Kuid
võõras keel on ainult vene hingega tütarlapse mõtete ja tunnete
väliseks kestaks. Kirja tõlkides paneb poeet romaani kangelannale
suhu keele, mis on oma vaimu ja keelevahendite poolest lähedane
rahvalik-poeetilisele keelele. Kirjas kõlab lihtsa vene neiu hää-
l: «... minu õnnetu saatuse vastu»; «... üksi olles sest siis aina
mõelda kogu aja»; «südame järgi leiaksin ma sõbra»; «kõik koh-
metus ja hakkas leegitsema minus». Tatjana kõneluses hoidjaga on
tunda veel suuremat lähedust rahvalikule keelele.

Külaelu (mõisnike ja mõisateenijate elu) kujutamisele pühenda-
tud peatükkides toob Puškin laialdaselt oma värssidesse sisse
rahvalik-olustikulist keelt. Eriti kujukalt ilmneb see Onegini
hoidja ning majapidaja Anisja kõnes; lihtrahvalikkus on omane ka
Larina keelele (7. ptk., XXV—XXVI).

Niisiis kasutab Puškin oma romaani jutustavas osas mitmesu-
guseid keele stiilivahendeid, sõltuvalt sellest, missuguseid tegelasi
ja sündmusi ta kujutab. Mitte ainult tegelaste endi, vaid ka neist
jutustava poeedi keel muutub iseloomustamise vahendiks.

Haruldaselt rikas on ka lüüriliste stroofide keel. Puškin on
mitmesuguste kirjanduslike stiilide, rahva olustikulise ja poeetilise
keele hea tundja.

Belinski hinnang romaani «Jevgeni Onegin» kohta. Alustades
oma artiklit romaani «Jevgeni Onegin» kohta juhib Belinski tähele-
panu sellele, et selles «Puškini kõige südamelähedasemas teoses»
peegeldub erilise täiuslikkusega poeedi isiksus. Belinski ütleb, et

romaanil, kõnelemata tema kunstilisest väärtusest, on «meile, vene-lastele, tohutu ajalooline ja ühiskondlik tähtsus».

Belinski sõnade järgi oli «esimeseks... rahvalikuks kunstiteo-seks... Puškini «Jevgeni Onegin»»; «koos tema kaasaegse Griboje-dovi geniaalse teosega «Häda mõistuse pärast» pani Puškini romaan värssides kindla aluse uuele vene poeesiale, uuele vene kir-jandusele». «Ilma «Oneginita» olnuks võimatu «Meie aja kange-lane», nii nagu ilma «Oneginita» ja «Hädata mõistuse pärast» ei oleks Gogol tundnud end valmis olevat nii sügavaks ja tõetruuks vene tegelikkuse kujutamiseks.»

Pidades silmas Gogoli sõnu, et «tõeline rahvuslikkus ei seisa sarafani kirjeldamises, vaid rahva hinges endas», ütleb Belinski: «Rahva psüühika (vaimu) mõistatamine tähendab poeedile osata olla ühevõrdsest tõetruu alamate, keskmiste ja kõrgemate seisuste kujutamisel.» Puškin lõi «Jevgeni Oneginis» rahvaliku teose just sellega, et ta «võttis elu nii, nagu ta on, võtmata sellest üksnes tema poeetilisi hetki; ta võttis selle kogu külmusega, kogu tema proosa ja banaalsusega».

Kõrgesti hindab Belinski ka romaanis esitatud lüürilisi kõrvale-põikeid: «Kõrvalepõiked, mis poet jutustusest teeb, tema pöördumi-sed iseenda poole on täis ebatavalist graatsiat, südamlikkust, tun-deid, mõistust, teravmeelsust; poeedi isiksus on siin nii armastav, nii humaanne.»

Lõpetades romaani analüüsimise ennustab Belinski sellele aja-loolist surematust: «Mingu edasi aeg ja toogu kaasa uusi nõudeid, uusi ideid, kasvagu vene ühiskond ja mingu mööda «Oneginist»: kui kaugele ta ka lähekski, alati armastab ta seda poemi, alati peatub sellel tema pilk täis armastust ja tänumeelt...»

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Miks Puškin läks poemilt üle värssromaanile?
2. Millist põhiteemat käsitles Puškin romaanis?
3. Anda Onegini ja Lenski iseloomujooned.
4. Miks armastab Puškin Tatjanat?
5. Milliseid vene naise parimaid jooni kajastab Tatjana?
6. Millisena on kujutatud romaani autorit?
7. Romaani kompositsioonilised iseärasused, mis tulenevad tema ideelisest sisust.
8. Milles seisneb «Onegini stroofi» omapära?
9. Milles väljendub romaani realism ja rahvalikkus?
10. Belinski hinnang romaani «Jevgeni Onegin» kohta.

TRAGÖÖDIA «BORISS GODUNOV».

Ideeline ja kirjanduslik mõte. Puškini märkimisväärseks omadu-seks oli see, et ta jälgis pidevalt Venemaa ja Lääne-Euroopa poliiti-list elu, eriti revolutsioonilist ja rahvavabastuslikku liikumist. Vaba-dusliikumise kokkuvarisemine Itaalias, Hispaanias ja Kreekas (1820—1824) vapustas Puškinit. Mõtisklused rahvalikumiste eba-

õnnestumise põhjuste üle, samuti aga meie maa ajaloolise mineviku uurimine viisid Puškini järeldusele, et tegelikult ajaloo loojaks on rahvas, et ajaloolised tegelased ammutavad oma jõu neid toetavalt rahvalt, sellest, kuivõrd õigesti nad mõistavad rahva huve ja teenivad teda. Õigesti võib aga rahva huve mõista ainult siis, kui silmas pidada ajalugu, teha endale selgeks rahva ajaloolise arenemise seadused: «ainuüksi rahva ajalugu võib selgitada tema (s. o. rahva) nõudmised,» ütleb Puškin.

Silmas pidades oma rahva ajalugu, «minevikku, selleks et see selgitaks meile olevikku ja vihjaks tulevikule» (Belinski), suhtub Puškin erilise tähelepanuga massiliste rahvaliidumiste eppohhidesse. Teda huvitavad sellised ajaloolised isikud, nagu Stepan Razin ja Jemeljan Pugatšov. 1824. aastal kõidavad Puškini loomingulist huvi XVI sajandi lõpu ja XVII sajandi alguse — suurte sotsiaalsete vapustuste perioodi — sündmused.

Nii tekkis Puškinil mõte kirjutada teos, mis käsitleks rahva ja võimu küsimust.

Püüdes «elustada möödunud aega kogu tema tõelisuses», «üht meie ajaloo kõige dramaatilisemat ajajärku», pidas Puškin selle ülesande lahendamiseks kõige sobivamaks tragöödia vormi. Ta defineeris tragöödia olemust järgmiselt: «Mida kujutatakse tragöödias? Milline on tema eesmärk? — Inimene ja rahvas. Inimese saatus ja rahva saatus.» Järelikult võib Puškini arvates tragöödias näidata kõige paremini inimese saatuses sõltuvust rahva saatusest, lahendada küsimuse maa poliitilisest saatusest.

Puškin otsustas luua realistliku tragöödia, astuda realismi või, nagu ta ise ütles, «tõelise romantismi» teele (sõna *realism* oli tollal alles tundmata), anda oma näidendis «tõelisi kirgi, tõepäraseid elamu- oletatavaid olukordades».

Tema poolt valitud teel (realistliku tragöödia loomisel) ei võinud Puškinit loomulikult aidata ei klassitsistid ega romantikud. Puškin võtab eeskujuks Shakespeare'i. Just sel ajal õppis meie poet tundma tema loomingut. Shakespeare oli Puškinile paljus lähedane: oma loomingu realismi, «iseloomude laiahaardelise ja vaba kujutamise», klassitsismi reeglitest lahtiütlemise poolest, tragöödiates tarvitusele võetud keelestiilide — riimitud ja riimimata värsside ning proosa mitmekesistamise, samuti tegelaste kõne vastavuse poolest nende iseloomule ja olukordadele, milles nad esitatakse. Kuid meie geniaalne poet läks kuulsast inglise näitekirjanikust kaugemale: esiteks võttis ta oma tragöödia peategelaseks rahva; teiseks näitas ta inimese iseloomu, tema mõtete ja tunnete tingitust teda esilekutsunud keskkonnast ja ajajärgust. Seepärast võime julgesti öelda, et Puškin lõi oma «Boriss Godunoviga» sellise kunstilis-ajaloolise tragöödia, mille taolist polnud tollal kogu maailmakirjanduses.

Seega oli «Boriss Godunovi» mõte kahesugune: esiteks, luua teos, mis lahendaks ajaloo materjalide põhjal kaasaja kõige tähtsamad küsimused — isevalitsuse ja rahva vastastikustest suhetest,

rahva osatähtsusest ajaloos, ja teiseks, luua realistlik, tõeliselt rahvalik tragöödia. Puškin tuli hiilgavalt toime nii ühe kui ka teise ülesandega.

Tragöödia allikad. Puškin ise osutas neile allikaile, mida ta kasutas oma töös ajaloolise tragöödia loomisel: «Karamzini jälgedes,» kirjutab Puškin, «käisin ma sündmustiku selges arendamises; kroonikaist püüdsin ma tabada tolle aja mõtlemisviisi ja keelt.»

Puškin uuris «Vene riigi ajaloo» X ja XI köite rikkalikku fakti- list materjali, kuid ta mõtestas selle lahti omamoodi, kasutamata Karamzini konservatiivseid seisukohti, ning seletas teisiti Boriss Godunovi tragöödiat. Puškin täiendas Karamzini «Ajalugu» selle materjaliga, mis ta leidis XVII sajandi kroonikatest. Eriti laialdaselt ja sügavalt aga kasutas poeet kroonikaid XVI sajandi lõpu ja XVII sajandi alguse inimeste «mõtlemisviisi ja keele» edasiandmiseks ning bojaaride ja rahva vahelise ägeda võitluse tõepäraseks kujutamiseks.

Puškin kasutab rahvaluulet. Ta toob tragöödiasse sisse nalju ja kõnekäände (näiteks Varlaami kõnesse), samas töötab omamoodi ümber rahva luuleloomingut (Ksenia itkemine peigmehe surma puhul, amme vastus).

Boriss Godunovi kuju. Tragöödia peateema — tsaar ja rahvas — määras selle tähtsa koha, mille Puškin oma näidendis andis Boriss Godunovile.

Boriss Godunovi kuju on esitatud laiahaardeliselt ja mitmekülgselt — Borissi näidatakse nii tsaarina kui ka perekonnainimesena; samuti märgitakse tema mitmekesiseid vaimseid omadusi.

Borissil on terve rida positiivseid jooni. Meid köidavad tema suur mõistus, võimas tahtejõud, osavõtlikkus ja soov oma rahvale «kuulsuses ja küllas rahu anda». Hella isana tunneb ta siiralt kaasa tütre õnnetusele, kes on vapustatud peigmehe ootamatust surmast.

Noh, Ksenia? Noh, minu armas laps?
Jäid pruudipõlves juba kurvaks leseks!
Veel ikka surnud peiut leinad sa...

Miks pead siis sina, süütu, kannatama?

Kui inimene, kes saab täielikult aru hariduse kasulikkusest, tunneb ta rõõmu poja edusammudest teaduse alal.

Poeg, õpi: teadmine meid aitab ruttu
välkkiirelt jooksvas elus kogeneda...

Poeg, õpi. Siis on kergem sul ja selgem
ka mõista riigivalitsemistööd.

Boriss on kogenud poliitik, ta arvestab kainelt bojaaride suhtumist temasse, saab aru tema ajal siseriigis valitsevast keerulisest olukorrast ja annab surma-eelses kõneluses oma pojale mõistlikku nõu. Olles valinud oma tütrele meheks Rootsi kuningapoja mõtleb ta sellega tugevdada Venemaa sidemeid Lääne-Euroopa riikidega.

Vaatamata kõigile neile omadustele ei armasta rahvas tsaari. Boriss Godunov on selle isevalitsuse tüüpiline esindaja, mis sai alguse Moskva-Venes Ivan III ajal ja saavutas oma õitsengu Ivan IV ajal. Boriss jätkab Ivan IV poliitikat — kogu riigivõimu koondamist tsaari kätte. Ta jätkab võitlust kõrgest soost bojaaride vastu ja, nagu Ivan IV, toetub selles võitluses teenistusaadlile. Nimetades Basmanovi väejuhatajaks ütleb Boriss talle: «Väepealikuks teen sinu — juhiks määran ma mõistuse ja mitte suguvõsa.» Boriss jätkab Moskva tsaaride poliitikat ka suhtumises rahvasse: «Vaid karmusega taltsutame rahvast. Nii arvas mõistlik isevalitseja Joann (III), kes oskas torme vaigistada, nii arvas ka ta metsik poja-poeg (Ivan IV).» Ta jätkab talurahva orjastamise poliitikat, ta «jüripäeva võttis ära muuta», s. t. kaotas talupoegade õiguse minna üle ühe mõisniku juurest teise juurde ja kinnitas sellega talupojad lõplikult mõisnikele.¹

Borissi selline pärisorjusele omane poliitika tugevdas rahvas algul umbusklikku, hiljem aga vaenulikku suhtumist temasse.

Kuid Boriss erineb oma eelkäijatest selle poolest, et ta sai tsaariks roima abil, mitte aga troonipärimise seaduslikus korras. XVII sajandil, nagu sellest kõnelevad mitmed tolle aja kirjanikud, peeti Boriss Godunovi tsareevitš Dimitri, Ivan IV poja tapjaks. Samasugune arvamus oli ka Karamzinil. Karamzin vaatles Borissi tragöödiat kui tema kuriteo tulemust: jumal karistas Borissi tsareevitši-lapsukese tapmise pärast.

«Elustades möödunud aega kogu tema tõelisuses» kujutab Puškin Borissi ka kui Dimitri tapjat. Vastandina XVII sajandi kirjani-kele ja Karamzinile ei pea Puškin seda kuritegu põhjuseks, miks Borissi valitsemine oli õnnetu ja miks tal ei läinud korda rajada Godunovide tsaaridünastiat.

Dimitri tapmine põhjustab Borissile hingepiinu, suurendab rahva vaenu tema vastu, kuid see pole tema traagilise saatuse peapõhjus. Borissi hukkumine on tingitud sotsiaalsetest põhjustest, klassivõitlusest. Tema vastu astusid võitlusse bojaarid, Doni kasakad ja poola šlahta, kuid mis kõige tähtsam — tema vastu oli rahvas. Gavriila Puškin ütleb Basmanovile, et Isehakanut ei tee tugevaks mitte «Poola abi» ega kasakad, vaid «rahva arvamine». Rahvas tõusis üles Godunovi vastu, selles oligi Borissi hukkumise peapõhjus, sest rahvas on ajaloo peamine ja otsustav jõud.

Rahvas pöördus ära Borissist ja tõusis hiljem üles tema vastu seepärast, et ta nägi Borissis despooti, kes ei hoolitsenud rahva heaolu eest ja veelgi halvendas tema seisukorda, andes talurahva mõisniku pärisorjaks; rahvas nägi temas tsareevitši mõrtsukat, käsitles kõiki tema «heategusid» ja «heldusi» kui «vahendit segaduse ja mässu ärahoidmiseks».

Seega näitas Puškin, et Borissi tragöödia peapõhjus oli selles, et rahvas ei austanud, armastanud ega toetanud teda.

¹ Siin kordab Puškin Karamzini viga. Tegelikult kaotati jüripäev juba Ivan IV ajal.

Isehakanu. Oma mõtteid, et isevalitsuslik kord pole rahvale vastuvõetav ega too talle õnne, avaldab Puškin mitte ainult Borissi, vaid veelgi enam Isehakanu kujus, täiesti teistsugust tüüpi inimese ja ajaloolise tegelase kujus kui Godunov. Borissi on näidatud kui valitsejat, kes ei toetu ühelegi ühiskonnagrupid ja on ühtviisi võõras nii bojaaridele kui ka rahvale. Isehakanu aga kasutab oma võitluses trooni pärast paljude sotsiaalsete jõudude — bojaaride, kasakate ja poola šlahta ning esialgu rahva toetust, keda tal õnnestus panna lühikeseks ajaks endasse uskuma kui päästjasse, kes vabastab rahvahulgad pärisorjusest ja bojaaride rõhumise alt.

Rahva enda poole võitmiseks töötas Isehakanu talle paremaid elutingimusi, kuid ka tema, olles saavutanud edu, ei suutnud endale kindlustada rahvahulkade armastust ja toetust.

Tragöödia «Boriss Godunov» lõpeb paljutähendava stseeniga: Moskva läheb üle Isehakanu poolele. Bojaarid, tahtes olla Isehakanu meele järgi, tapavad Borissi lese ja tema poja. Kuulutanud Dimitri tsaariks, kutsuvad bojaarid rahvast üles hüüdma: «Elagu tsaar Dimitri Ivanovitš!», kuid rahvas vaikib. Selles vaikimises peitub rahva otsus Isehakanu kui valitseja kohta, kes on samuti võõras rahvahulkadele. Rahvas nägi, et ka uus tsaar ei kehasta rahva võimu.

Pimen. Pimen pole ajalooline isik; temale polnud ka prototüüpi XVII sajandi kroonikakirjutajate seas. Pimeni isikus andis Puškin suure meisterlikkusega Vana-Vene munga-kroonikakirjutaja üldistatud kuju. Sellisena nähtus ta poedile vanades kroonikates, mis veetlesid Puškinit «oma mungaliku lihtsuse ja sõnul-seletamatu võluga».

Kroonikakirjutaja kõige väärtuslikumaks omaduseks peab Puškin tema suhtumist töösse kui kõrgesse kodanikukohusesse, mille eest ta kannab vastutust:

Saab valmis töö, mis mina, patuori,
sain jumalalt.

Suurt väärtust näeb Puškin selles, et Pimen kirjutab oma ajaraamatut rahvale:

...et teaksid
kõik õigeusuliste järelpõlved,
mis minevik on olnud. kodumaal.

Puškin kriipsutab alla ka kroonika selliseid tähtsaid omadusi, nagu tõepärasus («lood tõetruud ümber kirjutab»), kroonika autori erapooletu suhtumine kõigesse, elunähtuste kujutamise laiahaardelisus. Tahtes, et Grigori jätkaks tema tööd, ütleb Pimen:

Sa tõetruult, lihtsal viisil kirjelda
neid asju, mille tunnistajaks oled,
nii sõda, rahu, riigivalitsemist...

Puškini järgi kõneleb kroonikakirjutaja oma ajaraamatus mitte üksnes tsaaride «tööst, kuulsusest ja headusest», vaid ka nende «patudest» ja «tumedatest tegudest».

Pimeni teade sellest, et ta kavatseb oma kroonika lõpetada looga Dimitri mõrvamisest, kutsub esile Grigori sellise vastuse:

Boriss, Boriss! Su ees kõik värisevad,
ei julge keegi meelde tuletada
su kuuldes lapse saatust õnnetut —
siin aga erak oma mungakongis
su peale hirmsat kaebust kirjutab:
ning sa ei pääse ilmalikust kohtüst
nii nagu jumalagi kohtu eest.

Niisiis on kroonika Puškini kujutuses nii Venemaa ajalugu kui ka rahva hää, kes väljendab kroonikakirjutaja suu läbi oma otsuse tsaaride kohta.

Vaatamata sellele, et XVII sajandi tõelised kroonikakirjutajad oma olemuselt ning kirjanike-publitsistidena polnud sarnased Pimenile, on kroonikakirjutaja (kuigi idealiseeritud) kujus ja kogu pildis, mille poeet on esitanud Tšudovo kloostristseenist, tunda tõelist vene muinasaega; «kõik on nii sügavalt läbi imbunud vene vaimust, nii tõetruu ajalooliselt,» ütleb Belinski, «nagu seda võis teha ainult Puškini — tõeliselt rahvaliku vene poeedi — geenius.»

Tragöödia teised tegelased. Ajaloolise eposi õigsuse ja iseloomude kujutamise tõepärasusega paistavad silma ka kõrvaltegelased.

Belinski märkis, et juba tragöödia esimeses stseenis on «nii ajalooliselt kui ka poeetiliselt õigesti kujutatud Šuiski iseloomu». Ta on bojaaride peamees, «Rjurikute soost» osastisvürstide järeltulija. Ta isegi võtaks vastu Moskva tsaaritrooni, mis on vabanenud pärast tsaar Fjodori surma. Kuid Šuiski teab väga hästi, et ilma rahva abita ei suuda ta oma eesmärgi saavutada, ja teeb seepärast Vorotõnskile ettepaneku «ässitada rahvast osavalt».

Kui aga Boriss on valitud tsaariks, muutub Šuiski «õukondlikuks kavaldajaks». Borissile avaldab ta oma truudust, kuid jagab täielikult Afanassi Puškini mässumõtteid. Šuiski on tüüpiline õukondlane, «meel põiklev, aga kartmatu ja kaval».

Tragöödias on esile toodud ka teisi bojare: arg ja lihtsameelne Vorotõnski; bojaaride vaadete tõeline väljendaja Afanassi Puškin; Isehakanu poolele üleläänud Gavrila Puškin, poeedi esivanem, Gollitsõn, Massalski jt.

Need kujud olid Puškinile tragöödias vajalikud selleks, et näidata tsaari ja bojaaride, valitseva klassi ning rahva vahelisi suhteid.

Viies tragöödia tegevuse üle Poolasse kujutab Puškin ka Poola feodaalset aristokraatiat — Mniszekit, Wiśniowieckit (loe: višnevetski) jt. Suurt tähelepanu on pühendatud Marina Mniszekile. «Marmornümf» ja külm iludus Marina on auahne, kõrk ja kaval. Mitte armastustunne, vaid iha saada Moskva tsaarinnaks juhib teda, kui ta annab nõusoleku saada Isehakanu naiseks.

Rahvas ja tema osa tragöödias. Puškin näitab, et Borissi hukkimise tõeline põhjus seisneb neis jõududes, kes tõusid tema vastu üles. Siin kuulub esikoht rahvale. Rahvas ongi Puškini tragöödia peategelane. Rahvale on tragöödia kompositsioonis antud keskne

koht: rahvas esineb tragöödia algul ja lõpetab selle pärast Borissi surma ja enne Isehakanu Moskvasse tulekut; viimane pärast stseeni metsas enam tragöödias ei esine. Mitte üksikud tegelased (Boriss ja Isehakanu), vaid just rahvas viib lõpule tragöödia.

Rahvas on ajaloo looja ja riigi tõeline alus. Rahva toetuseta on võimetud nii tsaarid kui ka bojaarid. Rahvas pani Borissi troonile, kui ta aga pöördus temast ära, Boriss hukkus. Rahvas kindlustas võidu ka Isehakanule. Rahva jõud on ammendamatu.

Rahvas elab vankumatu püüd vabadusele, võitluseks türannide vastu. Rahvas — see on mässav jõud, mis on alati valmis üles tõusma oma rõhujate vastu. Afanassi Puškin teatab veendunult Šuiskile: «Las endist jüripäeva vaid lubab neile vale-tsaaripoeg, siis lahti läheb nali.» Tark Basmanov ütleb Borissile: «On rahva hinges ikka mässuvaimu.»

Rahva jõud peitub temale omases kõrges moraalses puhtuses, vastikustundes kuritegude vastu. Ta ei suuda Borissile andestada lapsukese tapmist. Rahvas ei suuda ka Isehakanule andestada Godunovi lese ja poja hukkumist. Seega esineb rahvas karmi kohtunikuna tsaarivõimu omavolitsemiste ja kuritegude üle.

Puškin annab XVII sajandi ajaloo materjalide põhjal vastuse oma kaasaja kõige tähtsamatele küsimustele. Lähenes dekabristide ülestõus; nende nõrkus seisnes selles, et nad tegutsesid lahus laiadest rahvahulkadest.

Ületades kaasaegseid ajaloolasi ja kirjanikke ning lähenedes tänapäeva arusaamale rahva osast ajaloos, näitab Puškin suure poeedi geniaalse vaistuga nii rahva määratu suurt jõudu kui ka tema ajalooliselt tingitud nõrkust tollal — XVII sajandi algul. Türanne kukutama oli rahvas võimeline, kuid endale heaolu ja vabadust kindlustada ning oma võitu rahva huvides kasutada ta ei suutnud. Selle põhjuseks oli rahvahulkade pimedus, poliitiline ebateadlikkus. Kasutades rahva sellist pimedust juhivad poliitikat tsaarid ja bojaarid, aga mitte rahvas; nad omastavad rahva võiduvilja. Puškin näitab seda selgesti nii tragöödia esimestes stseenides («Punane väljak», «Devitšje väljak») kui ka lõppstseenis.

Rahvast on tragöödias näidatud liikumises ja arenemises. Puna-sel väljakul toimuv stseen, kuhu rahvas esmakordselt ilmub, kõneleb mõningal määral rahvahulkades valitsevast abitusest, kes olid jäänud ilma tsaarita:

Mu jumal, kes meid hakkab valitsema?
Oh häda küll!

Järgmises stseenis — Devitšje väljakul — palub rahvas endale Borissi tsaariks. Kuid seda tehakse bojaaride sunnil: «Bojaarid seda teavad.» Repliigid aga, mida siia kokkutulnud vastastikku vahetavad, kõnelevad sellest, et tegelikult on suurem osa rahvast täiesti ükskõikne tsaari valimise puhul. Neile on see lihtsalt huvitav vaatepilt.

Tragöödia lõpul pole rahvas enam selline: ta võtab ise aktiivselt osa sündmustest, varjamata oma viha tsaariperekonna vastu.

Mees poodiumil

Hei rahvas, rahvas! Kremli, tsaarikotta,
et siduda Borissi kutsikas!

(Rahvas tormab suures hulgas.)

Tragöödia keel ja värss. Ajalooallikaid uurides püüdis Puškin, tema enda sõnade järgi, «kroonikatest õigesti aimata tolle aja mõttelaadi ja keelt». Kasutamata muistse vene keele otsest matkimist, oskas Puškin oma tegelaste kõnele anda XVII sajandi keelele omaseid jooni. Ta toob nende kõnesse arhailisi sõnu: *опочивальня* (*спальня* — magamistuba), *светлица* (võõrastetuba), *помога* (*помощь* — abi), *свейский государь* (pro *шведский* — Rootsi kuningas) jms.; kasutab slavisme: *глад* (tasane, sile), *злато* (kuld), *древняя отрасль* (muistne järeltulija); paneb rahvalikke sõnu ja väljendeid mitte ainult lihtrahva, vaid ka bojaaride, vürstide ja tsaari suhu.

Teistsugusena on Puškinil antud poola aristokraatide kõne: «Приверженность твоих клеветов (приспешников) стынет» («Su pooldajate truudus aga jahtub»); «Кавалер: Да, мраморная нимфа: глаза, уста без жизни, без улыбки» («Kavalier: Marmornümf: ta silmis ja huultel puudub naeratus ja elu»); «He юноше кипящему, безумно пленённому моею красотой» («Mitte kuumaks kõetud noorukile, kes meeletult mu ilust kütetud») jne.

Nende kahe keelekultuuri erinevus ilmneb väga selgesti Isehakanu kõnes, kes valdab ühtviisi nii vene kui ka poola keelt.

Tegelased kõnelevad keelt, mis on omane nende ühiskondlikule seisundile, hingelaadile ja arengutasemele ning sellele olukorrale, milles nad tegutsevad. Nii näiteks on Borissi kõne ülev ja pidulik, kui ta pöördub patriarhi ja bojaaride poole. Selle ülevuse annavad Borissi kõnele tema poolt ohtralt kasutatavad slavismid niihästi leksikas kui ka süntaksis.

Sa, isa patriarh, te kõik, bojaarid,
ei varja teie eest ma oma hinge:
te nägite, et suure võimu ma
vaid alandlikult, kartes vastu võtan.
Kui raske mulle on mu kohustus!
Mu eel on olnud vägevad Joannid...
Oo püha mees! mu kroonikandja isa!
truu sulaskonna nuttu taevast näe
ja sellele, kes oli sulle armas
ja keda siin nii väga ülendasid,
sa saada oma pühad õnnistused,
et kuulsuses ma rahvast juhiksin...

Hoopis teistsugune on Borissi kõne ja selle toon, kui ta vestleb oma lastega. Siin on tema keel lihtne, lähedane rahvakeelele, hääletoonilt lahke ja sõbralik, nagu see on omane oma lapsi armastavale isale.

Lihtsalt kõneleb Boriss ka oma sugulase Semjon Godunoviga. Kui aga tuleb Šuiski, siis temaga kõneleb Boriss juba käskiva tooniga: «Võib teada tsaaripoeg, kui seda teab vürst Šuiski. Kõnele.»

Olukordade vaheldumisega muutub ka Borissi kõne toon ja iseloom. Algul küllaltki rahulik, muutub see, eriti Borissi monoloogis pärast Šuiski lahkumist, erutatuks ja katkendlikuks («Oh, raske on!... Pean hinge tõmbama»).

Kiriku-slaavi keelele lähedane on munga-kroonikakirjutaja Pimeni kõne. Isehakanu kõne on haruldaselt mitmekesine: kord on see lähedane igapäevasele kõnekeelele, kord aga ülev; ta kasutab palju võõrkeelseid sõnu ja kõnekäände:

Mõök lüüraga on sõlmind püha liidu,
seesama loorber nende ümber põimub.
Mu sünnipaik on kesköö-taeva maadel,
kuid lõuna muusa hääl on mulle tuttav
ja meeldib õitepärg Parnassoselt.

Elanikkonna demokraatlike kihtide esindajate kujusid luues kasutas Puškin laialdaselt rahvalik-olustikulist kõnet, rahvalaulude keelt, vanasõnu ja kõnekäände. Selline on Varlaami, kõrtsi perenaise ning Punase väljaku, Devitšje väljaku ja teistes stseenides esineva rahva keel.

Tegelaste keele loomulikkusele ja sundimatusele aitasid eriti kaasa kõnekäänud ja tegelaste vestluse toon: küsimused, hüüatused, kaasvestleja sõnade kordamised, vastuväited, käskimised jms.

«Mis arvad, kuidas lõpeb kogu lugu?» — «Kuis lõpeb? Pole raske arvata.» «Ning ta jooksis ära, isa abt?» — «Jooksis ära, püha isand.» «Mis on seal veel?» — «Kes neist seal aru saab!» jne.

Seega on tragöödia tegelaste kõne nende iseloomustamise vahendiks, väljendab tolle aja omapärasusi ja annab tunnistust Puškini enda keele rikkusest.

Tragöödia on kirjutatud peamiselt vabavärsis, viiejalgsetes jambis, mis vaheldub proosa ja riimitud värssidega.

Tragöödia kunstilised iseärasused. Tragöödia «Boriss Godunov» ideeline ja kirjanduslik mõte ning ideeline sisu määrasid kindlaks tema kunstilised iseärasused: kompositsiooni, kuju realismi, historismi epohhi kujutamises ja keele mitmekesisuse.

«Boriss Godunovi» kompositsiooni väljapaistvaks jooneks on täielik loobumine klassitsismi reeglitest. Puškin hülgab julgelt kolme ühtsuse reegli, mis on tüüpiline klassitsistide tragöödiadele; tegevuse aeg hõlmab üle kaheksa aasta, tegevuskohaks pole mitte ainult loss, vaid ka väljak, kloostrikong, kõrts ning lahinguväli; mitte üksnes Venemaa, vaid ka Poola; tegevus ei toimu peategelase ja ühe intriigi ümber, millega rikutakse tegevuse ühtsust, nagu seda mõistsid klassitsistid.

Tragöödia põhikonfliktiks on Borissi ja Isehakanu võitlus trooni pärast, võitlus, millesse on kaasa tõmmatud mitmesugused ühiskondlikud jõud. Puškin ise ütleb selle kohta järgmist: «Mind võlus mõte tragöödiast ilma armastusintrigita, kuid, kõnelemata sellest, et armastus igati sobib minu avantüristi romantilisele ja kirglikule iseloomule, panin ma Dimitri armuma Marinasse, selleks et paremini rõhutada Marina ebatavalist iseloomu.» Armastus on tragöö-

dias ainult üheks tegelaste iseloomustamise vahendiks, mitte aga sündmuse juhtivaks teguriks.

Tragöödias on kujutatava ajajärgu elu haaratud laialdaselt, mistõttu selles esineb harukordselt suur hulk tegelasi (umbes kuuskümmend), seejuures kõige erinevamatest sotsiaalsetest kihtidest: tsaar, bojaarid, aadlikud, patriarh, mungad, kasakad, mitmesugustest rahvustest inimesed — venelased, poolakad, sakslased, prantslased.

Tavalise vaatusteks jaotamise asemel (klassitsismi reeglite järgi viieks vaatuseks) on Puškinil tragöödia jagatud stseenideks (23), kus kogu aeg muutub ka tegevuskoht. Selline stseenide vaheldumine on antud järgnevuses või kontrastide järgi. Näiteks esimeses kolmes stseenis lastakse kõnelda Borissist kahel bojaaril lossis, teises — rahval Punasel väljakul, kolmandas — «kogu Moskval» Devitšje väljakul. Neljas stseen aga on kontrast ja samal ajal nagu kokkuvõtteks eelmisele: rahva poolt valitud Boriss pöördub piduliku kõnega patriarhi ja bojaaride poole, ning seejärel Šuiski ja Voroťonski vaheline lühike kõnelus viib meid uuesti tagasi nende kõnelusele esimeses stseenis ja iseloomustab ilmekalt nii neid mõlemaid kui ka Borissi.

Uuduseks ülesehituses, mis on tingitud ideelisest sisust, on rahva sissetoomine peategelasena. Sellepärast siis, vastandlikult klassitsistide tragöödiatele, algab ja lõpeb Puškinil tragöödia ilma Borissi ja Isehakanuta, näib nagu olevat peategelasteta.

Tuleb märkida, et Puškin, kujutades tõetruult elu, rikkus veelgi üht klassitsismi reeglit: žanri puhtust — ta ühendas oma tragöödias nii traagilised, olustikulised kui ka koomilised stseenid.

Realismi printsiipide järgi on loodud ka tragöödia kujud. Vastupidiselt inimese iseloomu ühekülgsale kujutamisele, mis on omane klassitsismi kirjanikele, annab Puškin oma tegelaste sisemaailma avara ja mitmekülgselt kujutuse.

«Boriss Godunovi» tähtsus vene näitekirjanduse ajaloo. Suur on «Boriss Godunovi» tähtsus vene näitekirjanduse ajaloo.

Tragöödia paistab silma historismi, ühiskondlik-poliitilisele elule osutatud tähelepanu, kujude sügava lahtimõtestamise ja kunstilise lihtsuse poolest. Need peamised seisukohad, mida Puškin pidas tragöödia loomisel vajalikuks, muutusid domineerivaks järgnevate vene eesrindlike kirjanike (näitekirjanike ja prosaistide) loominguks.

Pärast «Boriss Godunovi» ilmumist kujuneb realism kindlaks vene näitekirjanduses.

Puškinist, eriti tema tragöödiast «Boriss Godunov» alates saab oma alguse vene näitekirjandusele iseloomulik elu laiahaardeline kujutamine, tähelepanu osutamine ühiskondlik-poliitilistele küsimustele, püüd näidendi ülesehituses eneses peegeldada kujutatavat elu. Näiteks süžee intriigi osatähtsuse vähendamine, lavaliste efektide¹

¹ *Lavalised efektid* — üksikud stseenid (näidendis), mis on esitatud selleks, et hämmastada vaatajat, tekitada temas eriti tugevat muljet; samuti valgus- ja heliefektid, mida kasutatakse teatrilavastustes.

põlgamine (Puškini tragöödia iseloomulikud jooned) on tüüpilised Ostrovski, Turgenevi ja Tšehhovi näidenditele.

Belinski väitis õigesti, et Puškini «Boriss Godunov» on esimene tõeline vene tragöödia. Just selles ongi «Boriss Godunovi» suurus. Oma loominguga, eriti oma realistliku ja rahvaliku tragöödiaga, andis Puškin, nagu ütles A. N. Ostrovski, «vene kirjanikele julgust olla venelane».

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Tragöödia ideeline ja kirjanduslik mõte.
2. Kuidas on tragöödias antud Borissi kuju?
3. Kuidas on tragöödias kujutatud rahvast? Milles peitub rahva jõud ja nõrkus?
4. Milline on tragöödia ideeline sisu? Loetleda tragöödia põhiprobleemid ja näidata, kuidas Puškin on neid valgustanud.
5. Milles seisnevad tragöödia peamised kunstilised iseärasused?

PUSKINI PROOSA.

Puškini looming ei kõida mitte ainult ideede ja kujude rikkuse ning sügavuse ja kunstilise vormi meisterlikkusega, vaid ka žanride mitmekesisusega. Kuigi Puškin esineb algul lüürikuna, paneb ta 20-ndate aastate keskel «Boriss Godunoviga» aluse vene realistlikule dramaturgiale. 20-ndate aastate lõpul aga hakkab ta kirjutama proosat.

Ka sel alal, nagu lüürikas ja tragöödiaski, on Puškini looming põhjapaneva tähtsusega vene kirjanduse arengus. Belinski nimetab Puškinilt õigustatult «vene kirjanduse suureks reformaatoriks».

Proosale suunab Puškin tähelepanu juba 20-ndate aastate algul. Artiklis «Stiilist» («О слогe», 1822) väljendab Puškin oma rahulolematust vene proosa olukorra suhtes. Ta kirjutab: «Küsimus, kelle proosa on kõige parem meie kirjanduses? Vastus — Karamzini. See pole sugugi suur kiitus.» Samas avaldab ta oma seisukoha proosa suhtes, oma nõuded tema vastu: «Täpsus ja lühidus — need on proosa esimeseks väärtuseks. Ta nõuab mõtteid ja veelkord mõtteid — ilma nendeta ei ole ilusail väljendustel mingit mõtet.»

Neid nõudeid proosa suhtes rakendas Puškin täielikult oma jutustustes ja romaaniides. Tema jutulooming — «Peeter Suure moorlane» («Арап Петра Великого», 1828), «Belkini jutustused» («Повести Белкина», 1830), «Dubrovski» («Дубровский», 1833), «Padaemand» («Пищовая дама», 1834), «Kapteni tütar» («Капитанская дочка», 1836) jt. — mis on täis sügavat ideelist sisu ning lühike vormilt, paistab silma täpse ja lihtsa keele poolest. Puškini proosa, nagu tema värssidegi keel arenes elava rahvakeele alusel. Suurim meisterlikkus ühtub siin lihtsuse ja arusaadavusega. Puškini sõna on alati täis ideelisust ja mõtterikkust ning iseloomustab täielikult ja täpselt inimeste ning mitmesuguste epohhide kõige erinevamate sotsiaalsete gruppide ja rahvaste elu.

«Belkini jutustused» (1830). «Belkini jutustused» sisaldavad viis teost: «Lask» («Выстрел»), «Tuisk» («Метель»), «Kirstutegija» («Гробовщик»), «Postijaama ülem» («Станционный смотритель») ja «Talutüdruk-preili» («Барышня-крестьянка»). Nendega liitub «Gorjuhino küla ajalugu» («История села Горюхина»).

Jutustused hõlmavad Puškini-aegset tegelikkust. Neis on antud ühiskondlike suhete ja olustiku pilte nii maa-aadli («Tuisk», «Talutüdruk-preili»), armee ohvitseride («Lask»), linna käsitöölise («Kirstutegija»), väikeametnike («Postijaama ülem») kui ka pärisorjuses olevate talupoegade («Gorjuhino küla ajalugu») kohta.

Puškin avaldas jutustused anonüümselt, tehes autoriks väljamõeldud isiku — Ivan Petrovitš Belkini.

Kõige tähelepanuväärsem on jutustus «Postijaama ülem». Jutustust lugedes leiame sellest elutõde, autori sooja, kaastundlikku suhtumist «väiksesse inimesse», väikeametnikku, keda igal sammul solvatakse temast auastmelt ja sotsiaalselt päritolult kõrgemal seisvate inimeste poolt.

Jutustades traagilise loo postijaama ülemast, kellelt husaar Minski viis kaasa tema armastatud tütre, ainsa lohutuse vanakese raskes elus, paljastab Puškin ühiskondlike suhete ebaõiglust, mis kujunesid isevalitsuslik-pärisorjusliku korra ajal. Siin hinnatakse inimest tema ühiskondliku seisundi järgi. Vaeste ja aukraaditute saatuseks on õigusetus ja alatine inimväarikuse alandamine. Terava pilkega osutab Puškin selliste valitsemiskordade seaduspärasusele mõisnikeametnike Venemaal: «Tõepoolest,» kirjutab ta, «mis meist oleks saanud, kui kõigiti mugava reegli asemel: auaste austagu auastet oleks tarvitusele võetud teistsugune, näiteks: mõistus austagu mõistust? Missuguseid vaidlusi oleks tekkinud! Ja kellest alustaksid teenrid roogade ettekandmist?»

See jutustus, mis kujutab nii realistlikult lihtsate inimeste elu ja hingemaailma, on täis demokratismi ja humaansust. Puškini sõnadega öeldes, on see jutustus kirjutatud «lihtsalt, lühidalt ja selgesti».

Oma suunitlusega, tähelepanu ja kaastundega «väikese inimese» vastu avaldas jutustus «Postijaama ülem» suurt mõju järgnevale vene proosale ja ennekoike Gogoli «Sinelile».

Teravat poliitilist satiiri pärisorjuse vastu kujutab endast «Gorjuhino küla ajalugu», vaatamata sellele, et see näib esimesel pilgul küllaltki naiivse ja lihtsana. Kui suur väärtus on näiteks ajaraamatul, mida pidas Ivan Petrovitš Belkini vanavanaisa: «4. mai. Lumi. Triška sai jöhruse pärast peksta. 6. — punakas-pruun lehm kukkus maha. Senka sai joomise pärast peksta... 9. — vihm ja lumi. Triška sai peksta ilma pärast.»

Mõisavalitseja võimutsemine oli veel hullem: «Kolme aastaga vaesus Gorjuhino täielikult. Gorjuhino muutus nukraks, turg jäi tühjaks, vaikisid Arhip Lõssovi laulud ja lapsukesed läksid laiali mööda maailma.»

«Gorjuhino küla ajalugu» avaldas otsest mõju suure satiiriku Saltõkov-Stšedrini «Uhe linna ajaloole» («История одного города») ja Nekrassovi teostele («Kellel on Venemaal hea elada» — «Кому на Руси жить хорошо» jt.).

«Dubrovski» (1833). Oma lõpetamata romaanis «Dubrovski» kujutab Puškin maa-aadlit, mõisnike mitmesuguseid tüüpe, mõisnike ja talupoegade vahelisi suhteid, talupoegade «mässu» mõisnike vastu.

Puškin näitab romaanis talupoegi suure sümpaatiaga ja märgib samaaegselt, et protesteerival aadlil ja rõhutat talurahval pole ühiseid huve. Nad võivad ajutiselt liituda, kuid nende eesmärgid on erinevad.

Talurahva ülestõusu juhiks orjuse ja despotismi vastu võib olla ainult selline inimene, kes on tugevasti seotud rahvaga. Seda näitaski Puškin «Kapteni tütres».

«KAPTENI TÜTAR».

Puškini töö jutustuse kallal. Juba 20-ndates aastates ilmutas Puškin suurt huvi oma maa ajaloolise mineviku vastu («Boriss Godunov», «Poltaava» jt.).

Huvi ajaloo vastu suurenes Puškinil eriti 30-ndates aastates. Neil aastail suurenes Venemaal talurahvarahutuste arv. Hinnates sise poliitilist olukorda, kandis žandarmeeria ülem tsaarile ette: «Kogu rahva mõte on suunatud ühele eesmärgile — vabanemisele.»

Need sündmused pöörasid Puškini tähelepanu küsimustele rahutuste põhjustest, riigivõimu ja rahva, mõisnike ja talupoegade vastastikustest suhetest, ajaloo edasiviivatest jõududest. Just need küsimused tõstatas ta 30-ndate aastate kõige väljapaistvamates teostes: romaanis «Dubrovski», poeemis «Vaskratsanik» («Медный всадник»), teoses «Pugatšovi ajalugu» («История Пугачёва») ja jutustuses «Kapteni tütar».

Seega kerkib Puškini loomingus tema elu viimaseil aastail esile ja areneb üha laiemaks talurahvarevolutsiooni teema. «Gorjuhino küla ajaloo» esialgne visand lõpeb sõnaga «mäss». Laiemalt puudutab Puškin talurahvarevolutsiooni teemat romaanis «Dubrovski», kus on teineteisele vastandatud kaks maailma — pärisorjuslikud talupojad ja nende rõhujad. «Kapteni tütres» muutub keskseks teemaks talurahvarevolutsioon.

Enne jutustuse loomist uuris Puškin põhjalikult Pugatšovi ülestõusu ajalugu. Puškin töötas läbi arhiivimaterjalid. Nende põhjal kirjutas ta «Pugatšovi ajaloo», mille tsaar nimetas ümber «Pugatšovi mässu ajalooks» («История Пугачёвского бунта»). Peale selle külastas poeet kohti, mis olid haaratud ülestõusust, vestles vanade inimestega, kes olid isiklikult kohtunud Pugatšoviga, kirjutas üles rahva suulist luuleloomingut, mis oli seoses XVIII sajandi 70-ndate aastate talurahvasõjaga. Selle määratu suure töö tulemusena ilmiski jutustus «Kapteni tütar», milles hiilgavalt on ühendatud ajaloolase ja poeedi töö.

Jutustuse teema ja süžee. Jutustuse põhiteemaks on talurahvarevolutsioon. Puškin näitas kunstiliste kujude ja piltide kaudu Pugatšovi ülestõusu seaduspärasust ja tõeliselt rahvalikku iseloomu ning kujutas suure sümpaatiaga ülestõusu juhti. Kuid «Kapteni tütar» pole ainult jutustus Pugatšovi ülestõusust. Selle sisu on laiem. Belinski hindas «Kapteni tütar» kui «Onegini proosas», s. o. kui XVIII sajandi omapärast «vene elu entsüklopeediat».

Jutustuses lahendatakse küsimused nii mõisnike ja talurahva vastastikustest suhetest, sise poliitikast kui ka aadlike kohustustest rahva, riigi ja oma seisuse ees. Kuna «Kapteni tütar» pole mitte ainult ajalooline, vaid ka perekonnajutustus, siis esitab Puškin aadlike elu moraalse-olustikulise küljega seoses olevaid küsimusi ning inimõnne, armastuse ja tõelise õilsuse teemasid.

Need jutustuse mõlemad küljed moodustavad ühtse terviku, mis on seoses Pugatšovi — rahvaliidumise juhi ja Pjotr Grinjovi ning Maša Mironova õnne looja kujuga.

Pugatšovi liikumise kujutamine. Puškin selgitas sügavalt ja ajalooliselt õigesti talurahvaliidumiste põhjused, käigu ja iseloomu; talurahvaliidumised puhkesid korduvalt Volgamaal ja Uraali lõunaosas ning viisid 1773.—1775. a. talurahvasõjani. Nende ülestõusude

põhjust näeb poeet õigesti pärisorjuse ikkes, maa valitsejate met-sikustes ja omavolis ning tsaarivalitsuse poliitikas Lõuna-Uraali vähemusrahvuste suhtes.

Puškin näitab täpselt pugatšovlaste sotsiaalset ja rahvuslikku koosseisu: need on pärisorjuslikud talupojad, lihtkasa-kad, baškiirid, tšuvašid, tatarlased, Uraali tehas-te töölised. Puškin näitab, et rõhutatud masside liikumine leidis kõige laialdasemat toetust rah-valt. Kuhu Pugatšov ka ei ilmunud, kõikjal võttis rahvas teda rõõmuga vastu (vt. VII, IX, XI, XII ptk.).

Samuti tundsid Pu-gatšovile kaasa tsaarivägede soldatid. Mitte asjata ei kõnelnud Oren-burgis, Reinsdorpi sõja-nõukogus «kõik ametnikud sõjavägede usalda-matusest».

Vaatamata ülestõusu stiihilisele iseloomule oli selle sotsiaalne suund selge igale osavõt-jale: see oli suunatud mõisnike, valitsuse ja sõjaväe juhtkonna vastu, pärisorjuse ja rahva igasuguse rõhumise vastu.

Puškin peab talurahvaliidumisi õigeaks, kuid osutab nende asja-tusele ja perspektiivitusele.

Pugatšov. Jutustuses, mille peateemaks on talurahvaliidumine Pugatšovi juhtimisel, tuleb tõeliseks peategelaseks pidada talurahva-sõja juhti, kuigi väliselt esineb sellena P. Grinjo, kellest lähtu-takse jutustamisel. Kuid just Pugatšov on teose keskseks kujuk-s, sest ta määrab kindlaks tegelaste saatuse, temaga on seotud kogu süžee.

Pugatšovi kujutamisel läheb Puškin teravalt lahku aadlikirjani-kest ja -publitsistidest, kes nägid ülestõusu juhis «koletist, kes on sündinud väljaspool loodusseadusi, sest tema loomuses polnud vähimalgi määral headust, seda õilsat alget, seda vaimset osa, mis eraldab mõtlevat olevust mittemõtlevast loomast», nagu kirjutas näiteks ajaloolane Bronevski oma kriitikas Puškini «Pugatšovi aja-loo» kohta.

Hoopis teistsugusena kujutab Puškin Pugatšovi. Haruldaset veetlev on Pugatšovi sisemaailm, mis kehastab endas vene rahvale

Jemeljan Pugatšov.

omaseid iseloomujooni — loomuse avarust, terviklikkust ja vaprust ning andekust. Pugatšov on veresidemetega seotud rahvaga, leiab viimase toetust ja armastust. Rahvas näeb Pugatšovis «rahva-valitsejat» ja oma kaitsjat. Belogorski kindluse kasakad ja soldatid ei taha sõdida Pugatšovi vastu ja lähevad üle tema poolele; kindluse elanikud võtavad teda vastu soola-leivaga. Puškin näitab Pugatšovi mitmel korral ümbritsetuna rahvast; kuulnud troika aiskellukese helinat, jookseb rahvas välja teda vastu võtma.

Selleks et rõhutada Pugatšovi lähedust ja veresugulust rahvahulkadega, kasutab Puškin tema kuju esitamisel laialdaselt folkloori. Pugatšovi kõne kubise vanasõnadest ja kõnekäändudest, mis peegeldavad rahva mõtteviisi: «Mis lusikaga võetud, tuleb kulbiga tasuda», «Hommik on õhtust targem», «Kui nuhelda, siis nuhelda, kui armu anda, siis armu anda». Pugatšov armastab rahvalaule. Tahtes Grinjovile mõista anda, kuidas temale, Pugatšovile, on kallid vabadus ja vaba elu, annab ta seda suurepäraselt edasi ilmekate kujudega kalmõki rahvamuinasjutust «Kotkas ja Kaaren».

Pugatšov on õiglane, suuremeelne ja kaastundlik. Need omadused tulevad selgesti esile tema suhtumises Grinjovi ja Saveljitšisse. Pugatšov juhtis Grinjovi, Saveljitši ja postipoisi sissesõiduhoovi ning päästis nad hädaohust. Ja kui heldelt tasus Pugatšov klaasi viina ja jänesenahkse kasuka eest: ta kinkis Grinjovile elu, kaitses Mašat Svabrini kallalekippumiste eest, Grinjov ja Maša võlgnesid talle tänu oma õnne eest. Kuipalju inimlikum, parem ja üllam on Pugatšov Katariina II-st, kes jutustuse lõpul esineb Maša Mironova ja Grinjovi heategijana. Tõsi, Katariina II käskis vabastada Grinjovi, kuid tegi seda alles siis, kui ta oli veendunud, et Grinjov polnud pugatšovlane. Maša Mironovat ära saates ütles Katariina II talle: «Tean, et te pole rikas, kuid ma olen kapten Mironovi tütre võlglane. Olge mureta oma tuleviku pärast. Jäägu minu hooleks teile veimevakka muretseda.» Oma lubadust Katariina II aga ei täitnud. Jutustust lõpetades märgib Puškin juba omalt poolt, et Grinjovi ja Marja Ivanovna lapselaste päralt oli ainult see küla, mis kuulus nende vanaisale ja vanavanaisale. Katariina II, kes jagas heldelt oma soosikutele autasuks mõisaid, ei teinud midagi Maša Mironova heaks.

Pugatšov on kirjaoskamatu, kuid tark ja andekas. Tal on väejuhi erakordsed võimed. Lahingu ajal ergutab ta oma sõjamehi isikliku eeskujuga. Oma väeosades seab Pugatšov sisse distsipliini. Pugatšovi sõjanõukogus võetakse pärast vaba mõtetevahetust vastu arukad otsused. Tema sõjaline edu sisendab hirmu valitsusele ja keisrinnale. Pugatšov on armuline ja heatahtlik. Ainult üks kord kogu jutustuse jooksul on näidatud Pugatšovi karmi arveteõiendamist — Mironovite ja Ivan Ignatjitšiga. Kuid see pole kuritegu, vaid rahva seaduslik kättemaksuakt klassivaenlastele. Mitte juhuslik pole see, et surmaotsuse täideviijaks on tsaariteenrite poolt vigaseks tehtud baškiir, keda eelmisel õhtul kuulas üle Ivan Kuzmitš.

Pugatšovi kuhu mõtestatakse lahti tema vastastikustes suhetes Grinjoviga, tema vastandamisega tsaarikindralitele ja ohvitseridele, tema suhtlemises rahva ja oma kaasvõitlejatega. Kõikjal tõuseb eredalt esile Pugatšovi üleolek, igal pool lükatakse ümber aadli vaatekohad talurahvasõja juhi suhtes.

Grinjev. Jutustuse perekondlik-olustikulise osa peategelaseks on Pjotr Andrejevitš Grinjev. Mõisniku pojana sai Grinjev tolle aja kombe kohase kasvatusena — algul anti ta kasvataja-teenri Saveljitši ja hiljem prantslase Beaupré (ametilt juukselõikaja) järelevalve alla. Grinjovi isa, kes on tahtekindel kuni põikpäisuseni, kuid aus ega lipitse kõrgemate aukraadide ees, tahtis oma pojas näha tõelist aadlikku, sellist, nagu tema sellest aru sai. Suhtudes sõjaväeteenistusse kui aadlikohusesse, ei saada vana Grinjev oma poega mitte kaardiväkke, vaid armeesse, et ta näeks vaeva ja muutuks distsiplineeritud soldatiks. Huvivõlli jättes Pjotriga andis isa talle järgmise juhise, milles väljendas oma arusaamist teenistusest: «Teeni ustavalt seda, kellele oled truudust vandunud; kuula ülemuste sõna; ära lipitse nende ees; ära teenistuses ette tiku; ära teenistusest kõrvale põikle; ja pea meeles vanasõna: riideid hoia uuest peast, au noorest east.»

Pjotr Grinjev püüdis täita isa õpetust. Belogorski kindluse kaitsmisel käitub ta kui vapper ohvitser, kes täidab auga oma kohust. Pugatšovi ettepanekule astuda tema teenistusse vastab Grinjev pärast hetkelist kõhklemist kategoorilise keeldumisega: «Minu elu seisab sinu kätes: lased mul minna — aitäh sulle; käsid hukata — olgu jumal sulle kohtumõistjaks...» Grinjovi otsekõhesus ja siirus meeldisid Pugatšovile ja võitsid ülestõusnud rahva suuremeelse juhi poolehoidu.

Kuid mitte alati ei võitnud kohusetunne Grinjovi südames. Tema käitumine Orenburgis on tingitud mitte ohvitserikohusest, vaid armastusest Maša Mironova vastu. Rikkudes sõjaväe distsipliini läheb ta omavoliliselt Belogorski kindlusesse päästma armastatud neiu. Ja alles siis, kui ta on vabastanud Maša, ja sedagi Pugatšovi abiga, pöördub ta tagasi armeesse ning astub Zurini väesalka.

Pjotr Grinjev on ühel seisukohal aadlikega talurahvaülestõusu suhtes. Ta näeb selles «mõttetut ja halastamatut mässu», Pugatšovis aga rõõvliit. Stseenis, kus ta nõuab Saveljitšilt raha Zurinile mänguvõla maksmiseks, käitub Grinjev kui mõisnik-pärisorjapidaja.

Kuid oma iseloomult on Grinjev leebe ja heasüdamlik. Ta on õiglane ja tunnistab oma kergemeelsust. Tundes end süüdlasena Saveljitši ees palub Grinjev talt andestust ja annab sõna edaspidi kuulata oma kasvatajat-teenrit. Grinjev armastab Saveljitšit. Oma eluga riskides püüab ta Saveljitšit päästa, kui see langes pugatšovlaste kätte Berdaa külas. Grinjev on kergesti usaldav ja ei mõista sellist tüüpi inimesi nagu Svabrin. Grinjev tunneb siirast ja sügavat armastust Maša vastu. Talle meeldib Mironovite lihtne ja hea perekond.

Hoolimata aadlike eelarvamusest Pugatšovi suhtes, näeb Grinjev temas tarka, julget ja suuremeelset inimest, vaeste ja orbude kaitsjat. «Miks mitte öelda tõtt?» kirjutab Grinjev oma märkmetes. «Sel hetkel sundis tugev kaastundepuhang mind tema poole hoidma. Soovisin kogu hingest... päästa tema pead...»

Grinjovi kuju on antud dünaamiliselt. Lugeja tutvub üha rohkem tema iseloomujoontega, mis järk-järgult kerkivad esile jutustuse kestel. Grinjovi käitumine on igal juhul psühholoogiliselt motiveeritud. Jutustuses kujutatud aadlike esindajatest on Grinjev ainuke positiivne kuju, kuigi ta jääb oma aja ja klassi esindajaks.

Saveljitš. Rahvamassi pole Puškini jutustuses näidatud ühepalgeliselt. Talupoegade hulgas on ka Pugatšovi liikumisest aktiivselt osavõtjaid (näiteks talupojad-vahimehed, kes võtsid kinni Grinjovi Berdaa küla juures), kuid oli ka selliseid nagu Saveljitš. Saveljitšit, oma härraste ustavat teenrit, oli Puškinile vaja tolle aja elu tõetruuks kujutamiseks.

Saveljitši kujus on Puškin kujutanud head vene inimest, kelle olukorra traagilisus seisneb selles, et ta elab pärisorjuse ajajärgul, kus talupoega ja eriti mõisateenijat ei peeta inimeseks. «Saveljitš on imehea. See tegelane on kõige traagilisem, s. t. kellest jutustuses on kõige rohkem kahju,» ütles hästi üks Puškini kaasaegne kirjanik.

Saveljitši kujus on kehastatud paljusid häid jooni, mis on iseloomulikud lihtsale vene inimesele: kohusetruudust, otsekohesust, võimet sügavaks kiindumiseks ja eneseohverdamiseks. Kõike, mis Grinjev on head, on temasse sisendanud peamiselt Saveljitš. Saveljitš on sügavalt kiindunud Grinjovi. Oma kohust näeb ta selles, et kaasa aidata oma kasvandiku õnnele. Saveljitš on ori oma seisundi, kuid mitte hingelaadi poolest. Temas elab inimväärikuse tunne. Meelekibedust ja valu kutsus Saveljitšis esile Pjotri isa karm kiri. Saveljitši vastuses ei rõhuta Puškin mitte ainult vana teenri-kasvataja alandlikkust oma isanda vastu, vaid ka sellise teadvuse ärkamist pärisorjas, et ta on samasugune inimene nagu tema isandki. Saveljitši kuju kaudu protesteerib Puškin pärisorjuse vastu.

Švabrin. Švabrin on aristokraat, kes on teeninud kaardiväes ja duelli pärast saadetud Belogorski kindlusse. Ta on tark, haritud, kõneosav, teravmeelne ja leidlik. Kuid rahva ja kõige muu suhtes, mis ei puuduta tema isiklikke huve, on Švabrin täiesti ükskõikne. Tal pole au- ega kohusetunnet. Solvatud Maša keeldumisest saada tema naiseks, maksab Švabrin Mašale kätte laimamisega. Ta saadab vanale Grinjevile anonüümkirja tema poja kohta. Juba pärast esimest teadet ülestõusust tekkisid Švabrinil reetmise mõtted, mida ta ka täide viis, kui Pugatšov vallutas kindluse. Švabrin ei läinud Pugatšovi poolele üle mitte kõrge ideelisuse ajal, vaid sellepärast, et õiendada arveid Grinjeviga ja saada Mašat endale. Moraalselt laostunud inimesena kutsub Švabrin Puškinis esile järsult eitava suhtumise tema vastu.

Mironovid. «Oleme vanaaegsed inimesed, isake.» Nendes sõna-des, mida Puškin on paigutanud epigraafina kolmandale peatükile, mis tutvustab meid Mironovite perekonnaga, on antud lühike, kuid ilmekas iseloomustus vanakeste Mironovite kohta. «Vanaaegsed inimesed» Mironovid pärinevad rahva hulgast ja jäid talle läheda-seks. «Soldatilapsest ohvitseriks tõusnud Ivan Kuzmitš oli haridu-seta ja lihtne mees, kuid väga mõnus ning heasüdamlik.» Vassilissa Jegorovnat hämmastab Grinjovi rikkus, mis polnudki nii suur (300 hinge). Oma tütrest aga kõneleb ta kui kaasavaratust. «Tüdruk Palaška» on kogu nende varandus.

Mironovite lähedus rahvale väljendub nende elu-olus, suhtumi-ses duelli kui tapmisse, nende kergeusklikkuses, heasüdamlikkuses ja lihtsameelsuses ning külalislahkuses. See ilmneb ka nende kõne iseärasustes. Tõsi, Ivan Kuzmitš pole kõnemees, see-eest aga jutu-kas Vassilissa Jegorovna kõneleb lopsakat rahvakeelt, kasutades oma kõnes rahvalikke vanasõnu ja kõnekäande: «Kannata, küll har-jud», «Pole sa esimene ega viimane», «Ega patu vastu saa keegi» jms. Tema viimased sõnad kõlavad aga itkemisena: «Sa mu silmaterake, Ivan Kuzmitš, uljas soldatipeake! Ei puutunud sind preislaste täagid ega türklaste kuulid...»

Mironovid on moraalselt täiesti vastandlikud aristokraatlikule aadlile, kelle esindajaks on jutustuses Svabrin. Komandant on kohusetundlik ja hoiab kõrgel ohvitseriau. Ivan Kuzmitš astub esi-mesena Pugatšovi vastu, ja «haavast nõrkev komandant, kogudes kokku viimse jõu, vastab kindlal häälel», et ei tunnusta Pugatšovi kui keisrit. Seesama saadabki kapteni võllasesse. Vassilissa Jego-rovna keeldub kategooriliselt sõitmast Orenburgi, öeldes mehele: «Mis häda mul vanas eas sinust lahku minna ja endale võõrsil üksikut hauda otsida. Koos oleme elanud, koos ka sureme.»

Kuid Puškin näitab, et pärisorjuslik tegelikkus ühes tema tava-dega rikub ka selliseid ausaid ja häid inimesi, nagu seda on vana-kesed Mironovid. Kapten Mironov, kes on pärit rahva hulgast, hukkub rahvale võõra korra eest; tema, mõnus ja heasüdamlik ini-mene, muutub faktiliselt rahva vaenlaseks. Sellest kõneleb baškiiri ülekuulamine komandandi poolt. Rahulikult ja kindlalt annab Miro-nov käsu tuua piitsad ning võtab vangi vastu sõnadega: «Sa oled ju nähtavasti vana susi, oled meie püünistes olnud.»

Nii kujutab Puškin rahva hulgast pärineva kapten Mironovi, tsariarmee ohvitseri elu tragöödiat.

Pärisorjusliku tegelikkuse kahjulik mõju avaldub tunduval mää-ral ka Vassilissa Jegorovnas. Ta «vaatas mehe teenistusajadele nagu oma majapidamisele ja valitses kindlust nagu oma majakest». Ka Grinjovi korterisse paigutades mõistab ta «kohut» ja õiendab arveid elanikega. «Vii Pjotr Andreitš Semjon Kuzovi juurde,» käsib ta urjadnikut. «Tema, kelm, laskis oma hobuse minu kapsaaeda.» Ivan Ignatjitšit aga käsib ta lahendada Prohhori ja Ustinja vahe-lise tüli ja «mõlemaid karistada».

Eriti täielikult esitatakse jutustuses «kapteni tütre» — Maša Mironova kaju. Ta on lihtne vene tütarlaps, «aastat kaheksateist vana» ja kõige tavalisema välimusega: «ümariku näoga jumekas... heleruuged juuksed siledalt lausa hõõguvate kõrvade taha soetud.» Selles miljöös, milles ta kasvas ja arenes, polnud tal kustki võimalik saada haridust ega vaimselt areneda. Maša kõne on tema madala kultuuri näitaja: «Ma otse tardusin», «niisama... ta on säärane mõnitaja... ta on mulle väga vastumeelt», «see teeks mind hirmus rahutuks».

Maša on tagasihoidlik, tal on kindlad arusaamised moraalist: vaatamata sellele, et ta armastab Grinjovi, keeldub Maša siiski abiellumast Grinjaviga ilma tema vanemate nõusolekuta. «Nende õnnistusega sa õnne ei leia,» ütleb ta Grinjavile. Ta suhtumises inimestesse pole varjugi egoismi ega omakasupüüdu. Ta armastab Grinjovi sügavalt ja omakasupüüdmatult.

Kartlik ja tagasihoidlik igapäevases elus, ilmutab ta püsivust, otsustavust ja julgust võitluses Svabrini kuritahtlike taotluste vastu ning Grinjovi päästmises.

Peatükkidele, milles kõige täielikumalt tuuakse esile Maša Mironova kaju (V, XII), võtab Puškin epigraafideks tsitaadid rahvalauludest, rõhutades sellega Maša kõrgeid vaimseid omadusi ja tema lähedust rahvale.

Jutustuse kompositsioon. Jutustus on üles ehitatud Pjotr Grinjovi perekonnamärkmete kujul, peaasjalikult neist «ootamatuist sündmustest», millel «oli suur mõju kogu tema elule ja mis eriti vapustasid tema hinge». Selline kujutusvorm andis Puškinile võimaluse viia läbi tsensuuritõkke teos, mille peateemaks on rahvarevolutsioon. Ülestähenduste autor P. Grinjav on XVIII sajandi lõpu lihtaadlik, kes on mõisnike ja valitsevate ringkondadega samal arvamusel Pugatšovi ülestõusu kui röövimise ja Pugatšovi sõjaväe kui petistejõugu suhtes. Seetõttu näib esimesel pilgul, et jutustuses on kõik ametlikust seisukohast poliitiliselt ustav: Puškinini sümpaatia oleks nagu aadlike poolel, Puškinil on kahju Belogorski kindluse kaitsjast, keda hukati Pugatšovi poolt, keisrinna esineb Maša Mironova heategijana. Tegelikult pole aga kõik kaugeltki mitte nii.

Tegelikult laseb Puškin Grinjovi üksikasjaliselt ja täpselt esitada fakte — ja just need faktid, kui neid kõrvutada, ei kõnele lugejale mitte seda, mida oleks tahtnud öelda Grinjav, vaid lugeja mõtestab neid lahti Puškinile, mitte aga Grinjavile omaselt.

Jutustus on üles ehitatud sellisel, et selle ajaloolises osas kõrvutatakse kaht vaenulikku leeri: rahvast, kelle juhiks on Pugatšov, ja aadlit, kelle eesotsas on Katariina II. Nende vahel käib võitlus, ja «perekondlike ülestähenduste» peategelased — Grinjav ja Maša Mironova — puutuvad olukorra sunnil kokku nii ühe kui ka teise leeriga. Nad pidid tegema valiku kahe võitleva jõu vahel. Peategelased tegidki seda: nad jäid truuks aadlike-mõisnike maailmale.

Kui aga jälgida seda, kuidas on kujutatud jutustuse lehekülgedel vaenulike jõudude esindajaid, siis võib kergesti märgata, et kõik aus,

õilis, õiglane, tõeliselt inimlik on märkmete autori poolt (Puškini tahtel) antud seoses rahva, mitte aga aadlike-mõisnike maailmaga.

Esmakordselt on kahe vaenuliku leeri esindajaid näidatud teises peatükis («Teejuht»): Pugatšov ja Orenburgi kindral, ringkonna-ülem. Kuivõrd suur erinevus on nende vahel! Teejuhis kehastuvad rahva parimad jooned, ta on rahvaga veresugulane. Kindral on rahvast võõrdunud, ta isegi kõneleb halvasti vene keelt. Rahuldunud vana Grinjovi, määrab kindral Pjotr Andrejevitsi Belogorski kindluse, et ta saaks seal «tõelisse teenistusse, õpiks distsipliini all.» Tarvitseb ainult meenutada kindluse komandanti, seda, et seal polnud ei teenistust ega distsipliini, selleks et mõista, kui halvasti tundis kindral oma alluvaid ja teadis seda, mis toimus temale alluvais kindlustustes.

Kaheksandas peatükis kirjeldatakse sõjanõukogu Pugatšovi juures, kümnendas peatükis aga kindrali juures. Need on antud samuti kontrastselt. Pugatšovi juures toimub nõupidamine elavalt ja vabalt, mille tulemusena võetakse vastu arukas strateegiline otsus. Nõupidamist kindrali juures on kujutatud satiirilisel, kus võeti vastu otsus, «et kõige mõistlikum ning hädaohutum on linnas piiramist oodáta» mis, nagu hiljem märgib Grinjo, osutus «hukatuslikuks elanikele».

Järsult vastandlikud on Pugatšov ja kindral ka Maša Mironova suhtes, kes on Švabrini võimuses. Kuivõrd südametult suhtub kindral Mašasse! Ja vastupidi, kuivõrd inimlikku kaastunnet ilmutab Pugatšov! ««Kes minu inimestest julgeb liiga teha orvule?» karjus ta.» Ja sõidab ise Belogorski kindluse päästma Grinjovi mõrsjat.

Puškin varustas jutustuse tervikuna ja iga selle peatüki epigraafiga. Need epigraafid määravad kindlaks sisu või iseloomustavad antud peatüki peategelast (või tegelasi). Kuid on ka epigraafe (II ja VIII peatükil), millel on vastupidine mõte. Mõlemad epigraafid käivad Pugatšovi kohta ja väljendavad aadlike seisukohta Pugatšovi suhtes, mille Puškin lükkab ümber peatükkide sisuga.

Jutustuses esitatud looduskirjeldused üllatavad oma realistliku täpsusega. Puškin oskab kokkusurutult, väheste sõnadega maalida täieliku ja muljeterikka looduspildi. Näiteks on teises ja viimases peatükis antud looduskirjeldused ideeliselt seotud Pugatšovi ja Katariina II kujuga.

Kui võrdleme Puškini poolt kujutatud lumetormi pilti lumetormiga raamatus «Orenburgi topograafia, s. o. Orenburgi kubermangu täielik kirjeldamine» («Топография Оренбургская, т. е. обстоятельное описание Оренбургской губернии», 1772), siis paneb imestama, millise täpsusega on Puškin kirjeldanud loodust. Raamatus öeldakse: «Eriti aga talvel, detsembri- ja jaanuarikuus tuleb ette lumetorme ka kõige kangema pakase ajal, et sellest paljud inimesed ära külmuvad ja hukuvad. Lumetormid on seetõttu eriti ohtlikud, et mõnikord täiesti vaikse ja tavalise ilma puhul tõuseb tunni jooksul selline pilv või lumetorm, mis ka sügava mahalangenud lume üles keerutab ja kogu õhu sellega niivõrd täidab, et pole võimalik näha

kolme sülla kaugusele.» See kõrvutamine näitab kujukalt, kuivõrd realistlik ja täpne on Puškin looduspiltide esitamisel.

Jutustuses pole looduskirjeldus mitte ainult lihtne maastiku või ilma kirjeldus, vaid etendab tähtsat osa peategelase iseloomustamisel ja teose tegevuse arendamisel. Teejuht oli ainuke inimene, kes ei kaotanud lumetormi ajal pead ega lasknud meeolelu langeda. Ta seisis kindlal pinnal ja leidis tee sissesõiduhuovi, näidates seejuures üles julgust ja orienteerumisoskust. Oluline on ka see, et salapärane teejuht tuleb esile «ähmases lumekeerises». Lumetorm, mille ajal kerkib Grinjovi ette teejuhi (Pugatšovi) kaju, nagu sümboliseeriks ja kuulutaks ette seda sotsiaalset tormi (rahva ülestõusu), mis viib Grinjovi uuesti kokku Pugatšoviga, seekord rahva «teejuhiga», talurahvarevolutsiooni juhiga.

Lõpuks on lumetorm Grinjov-Pugatšovi süžeeelise joone sõlmistuseks. Kui poleks olnud lumetuisku, poleks toimunud ka Grinjovi tutvumist Pugatšoviga ja Grinjovi saatus oleks kujunenud teisiti.

Marja Ivanovna kohtumisstseenis Katariina II-ga on looduskirjeldus teistsugune, teravalt erinev eelmisest. Seal «pimedus ja lumetorm», siin «kaunis hommik, päike valgustas sügise karge hinguse all juba kolletama lõõnud pärnade latvu». Sellise selge ilmaga, Tsarskoje Selo pargis selle järve, muruplatside ja vene relvade kuulsusele pühendatud mälestusmärkide keskel kohtub Marja Ivanovna Katariina II-ga, kes on armuline kapten Mironovi tütre vastu.

Huvitav on märkida, et samal ajal kui Pugatšovi portree on Puškin loonud ise (säärane kujutamiseviis on täiesti lahkuminev aadlikirjanikest), siis Katariina II esitab poeet sellisena, nagu ta on kujutatud Borovikovski poolt esitatud portreel, s. t. Puškin on loobunud iseseisvast kujutamisest. See on seda huvitavam, et Puškin, kes on tõearmastaja, kaldub seekord tõest kõrvale. Borovikovskil, kes maalis Katariina II portree 1791. aastal, on keisrinna kujutatud juba vanana, kuid Marja Ivanovna kohtumine keisrinnaga toimus 1774. aastal, s. o. siis, kui Katariina oli 45-aastane.

Puškini proosa tähtsus. Puškini proosa tähtsust väljendas hästi Gorki. M. Gorki kirjutab: «Prosaistina kirjutab ta ajaloolise romaani «Kapteni tütar», kus ta ajaloolase põhjalikkusega andis vene talurahva ühe kõige grandioosema ülestõusu organisaatori, kasakas Jemeljan Pugatšovi elava kaju. Tema jutustused «Padamand», «Dubrovski», «Postijaama ülem» jt. panid aluse vene proosale, tõid julgelt kirjandusse uusi teemasid ja vabastades vene keele prantsuse ja saksa mõjudest, vabastasid ka kirjanduse läägest sentimentalismist, mida pödesid Puškini eelkäijad.»

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Mida kõneleb Puškin Pugatšovi ülestõusu põhjustest ja eesmärkidest? Milline on pugatšovlaste sotsiaalne ja rahvuslik koosseis?
2. Millised on Pugatšovi põhilised iseloomujooned? Kuidas avatakse tema kaju jutustuses?
3. Kuidas on jutustuses kujutatud Pjotr Grinjovi suhtlemist teda ümbritsevate inimestega?

4. Missuguste iseloomujoontega on Puškin varustanud Maša Mironova?
5. Milles seisneb «Kapteni tütre» kompositsiooni omapära? Mis tähtsus on jutustuse igale peatükile antud epigraafil?
6. Missugust osa etendavad looduskirjeldused?
7. Näidata näidete põhjal, kuidas Puškin täidab oma nõuet proosa suhtes: «Täpsus ja lühidus — need on proosa esimeseks väärtuseks.»

PUŠKINI LOOMINGU TÄHTSUS.

Puškin ja vene kirjandus. Puškin on suur vene rahvapoet. Gontšarovi õiglase määrangu järgi on «ta vene kunstile sama, mis Lomonossov vene haridusele üldiselt. Puškin pani pitseri kogu oma ajajärgule, kujundas ise uue ajajärgu ja lõi koolkondi.» Kui Lomonossov oli vene teaduse isaks, siis Puškin oli vene uue kirjanduse rajajaks.

1. Puškin lõi uue kirjanduse, toetudes oma eelkäijate väärtuslikematele saavutustele ja suulisele rahvaluulele, arvestades samaaegselt ka Lääne-Euroopa parimate kirjanike loomingulisi kogemusi. Kuid Puškin suhtub mineviku ja tema kaasaja kirjandusse (nii vene kui ka Lääne-Euroopa kirjandusse) range kriitikaga. Ta jätkab, süvendab ja arendab üksnes seda, mis on ajalooliselt progressiivne ja mis on kasulik vene rahvusliku kirjanduse arengule.

2. Puškin hindas eriti neid vene kirjanikke (nii eelkäijaid kui ka tema kaasaegseid), kelle teostes ta nägi rahvalikkust. Selliseiks kirjanikeks pidas ta Fonvizinit, Krõlovi ja Gribojedovit.

Puškini luulel on tõeliselt rahvalik iseloom. Belinski tõi esile nüüsguse erinevuse Krõlovi ja Puškini rahvalikkuse vahel: Krõlov väljendas oma valmidega «ainult vene hinge üht külge» — vene rahvuslikku iseloomu. Puškin kajastas seda oma loomingus aga täielikult.

Puškini arvates saab kirjandus olla rahvalik siis, kui see väljendab rahva kultuuri, peegeldab rahvuse kultuurilisi huvisid, võtab oma põhiteemaks rahva saatuse. Sellised ongi Puškini teosed.

Tema loomingu rahvalikkus avaldub nii teemades, mis ta püstitab, nende lahendamise käsitluses, mõtisklustes maa saatusest, tegelikkuse ja vene rahvusliku iseloomu tüüpiliste iseärasuste kujutamises, vene looduse kirjeldamises kui ka keeles, milles ta kirjutas oma teosed.

3. Puškini suurimaks teeneks oli kriitilise realismi maksmapanek kirjanduses. Tegelikkuse laiahaardelisus ja sügavussetungimine, ühiskondliku elu vastuolude paljastamine, inimese iseloomu igakülgne avamine, kaasaja kritiseerimine kooskõlas rahvahulkade vaadete ja lootustega ning ühiskonna arenguperspektiivide näitamine — kõik see moodustab Puškini realismi tugevaimad ja iseloomulikud jooned.

4. Puškini looming paistab silma kõrge ideelisuse, humanismi ja demokratismi poolest. Tema teostes kõlab tõelise patrioodikodaniku hääl, kes palavalt armastab oma kodumaad ja rahvast

ning on uhke neile. Armastus kodumaa ja rahva vastu liitub Puškinis-patrioodis vihkamisega isevalitsuslik-pärisorjusliku korra vastu, mis pidurdas vene rahva võimsate loovate jõudude arengut.

Puškin suhtus Venemaal elavatesse rahvastesse armastuse ja austusega ning kujutas esimesena oma loomingus eri rahvaste esindajaid. Oma teostes kujutas Puškin mitmesuguste võõramaiste rahvaste elu, vastates elavalt mitmesugustele ajaloolistele sündmustele.

5. Võideldes nende kirjandusvoolude vastu, mis pidurdasid realistliku kirjanduse arenemist, purustas Puškin julgesti väljakujunenud žanride raamid ja andis uusi näidiseid: romantilise poemi, realistliku romaani värssides, värssjutustusi, realistliku tragöödia ja draama, jutustusi ja romaane proosas. Puškin lõi uusi, segažanre, taotledes seda, et teose vorm võimaldaks täielikumalt avada selle sisu.

6. Erakordselt suur on Puškini tähtsus vene kirjakeele ajaloos. «Temas (Puškinis) sisaldus nagu leksikonis kogu meie keele rikkus, jõud ja painduvus,» ütles Gogol. «Ta laiendas kõigist enam ja kaugemale selle piire ning näitas kogu selle avarust.» Puškini keel paisab silma sõnavara rikkuse, lihtsuse ja arusaadavuse, selguse ja täpsuse poolest. Puškini keel — see on keel, mida hakkasid kasutama kõik järgnevad vene kirjanikud ja mis on meie tänapäeva kirjakeele aluseks.

7. Puškin oli õpetajaks ja juhiks paljudele vene kirjanikele. Ta avaldas viljastavat mõju oma kaasaja kirjanikele (Rõlejevile, Gogolile, Lermontovile, Küchelbeckerile ja paljudele teistele) ning järgnevate põlvete parimatele vene kirjanikele kuni tänapäevani.

Puškini looming avaldas suurt progressiivset mõju ka Venemaa rahvaste kirjandusele. Puškinilt õppisid Tarass Ševtšenko, Ivan Franko, Lesja Ukrainka. Kasahhi kirjanduse klassik Abai Kunanbajev tõlkis oma rahva keelde Puškini teoseid, mis muutusid hiljem kasahhi rahvalauludeks. Gruusia poedid N. Baratašvili ja Važa Pšavela õppisid Puškinilt. Puškini pärandi propageerijaks oli ka kuulus armeenia kirjanik M. Nalbandjan. Veel tuntumaks ja armastatumaks muutus Puškin NSV Liidu rahvaste hulgas pärast Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni.

Nõukogude Liidu rahvad austavad sügavalt suurt vene poeti, kelle loomingus, nagu kirjutati «Pravdas», «avaldusid eredalt suure maa ja tema rahvahulkade andekus, jõud, loov vaim ja kirg».

Puškini ülemaailmne kuulsus ja tähtsus. Puškini looming äratas Lääne-Euroopas tähelepanu juba suure vene poeedi luuletegevuse algusest alates. Esimesed märkmed tema kohta ilmuvad 1821. aastal, tema luuletuste esimesed tõlked aga 1823. aastal. Mida rohkem aega möödub, seda suuremaks muutub Puškini kuulsus. Tema teoseid tõlgitakse korduvalt mitmesugustesse keeltesse ja neid hinnatakse kõrgelt kirjanike ning kriitikute poolt.

Puškin ja tema looming leiavad Läänes vaimustatud austajaid.

XIX sajandi lõpul peetakse Puškinit juba üheks suurimaks poeediks maailmas.

Puškini ausammas Moskvas.

Puškin on suur rahvapoet; tema looming väljendas määratu suure täiuse, sügavuse ja kunstilise jõuga vene rahva rahvuslikke iseärasusi, vaimsete jõudude täiust ja võimsust. See moodustabki ennekõike selle panuse, millega Puškin rikastas maailma kultuuri üldist varasalve. Puškini loomingu tõeliselt rahvalik iseloom tingis selle ülemaailmse tähtsuse.

Kirjandusajalugu on võitluse ajalugu realismi, «tegelikkuse luule», elust võetud põhiliste nähtuste kunstiliselt tõetruu kujutamise eest. Määrata kindlaks Puškini ülemaailmset tähtsust — tähendab määrata kindlaks koht, milline on Puškini loomingu realismi eest võitlemise ajaloos.

Ses suhtes määravad Puškini koha ja tähtsuse kindlaks maailmakirjanduse ajaloos kaks põhimomenti.

Puškin on oma aja kõige eesrindlikuma vene kriitilise realismi rajaja, realismi, mis tulenes vene eesrindliku kirjanduse tihedast seosest rahva ja tema vabadusvõitlusega. «Jevgeni Onegin» on

tõeliselt realistliku romaani esimene näidis XIX sajandil. «Boriss Godunovis» andis Puškin tõeliselt realistliku ja rahvaliku tragöödia, näidates esmakordselt rahvast ajaloo liikumapaneva jõuna. «Kapteni tütar» on esimene realistlik ajalooline romaan, uus etapp selle žanri arengus.

Alus, millele Puškin rajas oma realismi, oli suure poeedi loomingu seos rahva revolutsioonilise vabadusliikumisega.

Tõeline realism, määratu suur ideerikkus, rahvalikkus, suur humaansus ja täiuslik kunstiline vorm — see on hinnatav panus, mis Puškin andis eesrindliku maailmakirjanduse varasalve.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Mispärast nimetatakse Puškinit vene uue kirjanduse rajajaks?
2. Millised vene rahvusliku iseloomu parimad jooned leidsid kehastuse Puškini isikus ja loomingulises tegevuses?
3. Mille poolest on Puškin lähedane meile, nõukogude inimestele?

M. J. LERMONTOV
(1814—1841).

Lermontov on Puškini vääriline järglane. Samuti nagu Puškinil, oli kodumaa ja rahva saatust tema loomingu peamiseks sisuks. Kuid Lermontov kuulus teise põlvkonda. Kui inimene ja poeet kasvas ja kujunes ta rasketel aastatel, mis saabusid pärast dekabristide ülestõusu mahasurumist, ja see jättis oma pitseri tema loomingule. Herzen kirjutab: «Lermontov kuulub täielikult meie põlvkonda. Me nägime ainult hukkamisi ja sundasumisi. Sunnitud vaikima ja hoides tagasi pisaraid õppisime oma mõtteid koondama ja varjama... Mehine nukker mõte püsis alati tema laubal — see tungis läbi kõigist tema luuletustest...» Inimese metsiku rõhumise aastail mõtiskles Lermontov piinlevalt «inimisiksuse saatusest ja õigustest» (Belinski). Kuid ta mitte üksnes ei mõlgutanud mõtteid, vaid püüdis ka tegutseda ja võidelda.

LERMONTOVI ELULUGU.

Poedi lapsepõlv. Mihhail Jurjevitsš Lermontov sündis ööl vastu 3. oktoobrit (vana kalendri järgi) 1814. aastal Moskvast. Peagi viidi ta oma vanaema J. Arsenjeva mõisas Tarhanõ külla Tšembarski maakonnas Pensa kubermangus (nüüd Lermontovo küla).

Lermontovi isa Juri Petrovitš, armee erukapten, oli Tuula vae-
sunud mõisnik. Ema Maria Mihhailovna pärines tuntud ja rikkast
aadlisuguvõsast. Poedi vanaema ei suutnud leppida oma ainukese
tütre sellise ebavõrdse abieluga. Peagi pärast poja sünni haigestus
Maria Mihhailovna tuberkuloosi ja suri 21-aastaselt, jättes orvuks
kolme-aastase poja. Pärast abikaasa surma lahkus Juri Petrovitš
Tarhanõst. Poiss jäi vanaema kasvatada. Kui väike tol ajal Ler-
montov polnudki ja kuidas ei varjatudki tema eest paljusid isa ja
vanaema vahelisi tülisid, ikkagi sundis see rusuv perekonnadraama
teda varakult järele mõtlema inimeste vaheliste suhete üle ja
tundma end üksikuna. See arendas temas kalduvust unistamisele ja
mõtisklemisele. Poemis «Saška» («Сашка») kõneleb Lermontov
oma lapsepõlve-aastaist järgmist:

Tal polnud vendi ega õdesid,
ta piinadest ei teinud keegi välja.
Siis hakkas kahtlustama tõesid,
kui mängukirele ta pööras selja!
Ta põlgas lapsepõlve kinke siis
ja hakkas ehitama vaimuilma,
kus mõttekuulekusest jäigi ilma!...

Vanaema kulutas palju lapselapse kasvatamisele. Aadlikommete
kohaselt kutsuti kasvatajateks välismaalased. Lermontovi hoidjaks
oli vanake-sakslanna ja guvernööriks endine Napoleoni kaardiväe
seersant. Viimane jutustas tulevasele poedile palju Napoleonist,
tema sõjakäikudest ja Moskva tulekahjust.

Kuni kümnenda eluaastani kasvas Lermontov haiglase poisike-
sena. Selleks, et parandada lapselapse tervist, viis vanaema teda
kolmel korral Kaukaasiasse, praegusse Pjatigorski (tollal Gorjatše-
vodsk). 1825. aasta suvel toimunud sõit jättis 10-aastasesse poisi-
kesse määratu mulje. Võimas loodus, ebatavaline elanikkond,
Pjatigorskis ravil viibivate haavatud ja haigete ohvitseride jutus-
tused sõjast mägilastega, Kaukaasia vangidest — kõik see aval-
das suurt mõju vastuvõtlikule poisikesele, Kaukasuse tulevasele
poedile.

Sõit Kaukaasiasse 1825. aastal parandas märgatavalt Lermon-
tovi tervist. Tarhanõsse tagasipöördumise järel algas tõsine õppe-
töö. Tulevane poet õppis üldhariduslikke aineid ja võõrkeeli,
joonistas, õppis muusikat, luges vene ja välismaa kirjandust. Mit-
mekesised muljed sööbisid tema hinge ja andsid ainet mõtisklustele:
ta kuulis jutustusi 1812. aasta Isamaasõjast, jälgis riigi- ja pärisor-
juses olevate talupoegade elu nii oma vanaema mõisas kui ka naa-
bermõisnike juures; talupojad jutustasid talle salamahti Pugatšovi
liikumisest, mis jõudis ka kuni Arsenjevite mõisani. Tarhanõs sai
Lermontov teada dekabristide ülestõusust ja Nikolai I arveteõienda-
misest nendega.

1812. aasta Isamaasõda tunnetas Lermontov kui Vene ajaloo
kangelaslikku lehekülge, kui aega, mil vene rahvas erilise jõuga

ilmutas oma mehisust ja patriotismi. Ta oli vaimustatud oma rahva kangelaslikkusest, temas tugevnes armastus kodumaa vastu.

Talupoegade jutustused Pugatšovi liikumisest ja nende elu vaatlemine äratasid poisikeses protestitunde pärisorjusliku korra vastu. Hiljem romaanis «Vadim» («Вадим») kajastab ta neid jutustusi, mida ta lapsepõlves kuulis nende inimeste käest, kes olid ülestõusu ise üle elanud.

Muljed, mis olid saadud vene tegelikkusest, nõrgestasid välismaalaste poolt teostatud kasvatuse kahjulikke külgi ja soodustasid poisikeses patriootiliste tunnete, vabadusearmastuse ja humaansuse tekkimist ja tugevnemist.

1827. aastal kolis vanaema koos lapselapsega Tarhanõst Moskvasse, sest oli vaja mõelda poisikese kooliharidusele. Teda hakati ette valmistama ülikooli juures asuvasse aadlike pansionisse astumiseks.

Õpinguaastad Moskvas. 1828. aasta sügisel võeti Lermontov Moskva ülikooli juures asuva aadlike pansioni IV klassi. See oli üks tolle aja parimatest õppeasutustest. Siin õppisid omal ajal Fonvizin, Žukovski, Gribojedov. Õppejõudude hulgas oli ülikooli professoreid, virgutati kirjanduslikule tegevusele, oli olemas kirjandusselts, anti välja käsikirjalisi ajakirju.

Õpinguaastail pansionis luges Lermontov palju, eriti kütkestas teda Puškin; samal ajal hakkas ta ka ise looma värssse.

Õpingud pansionis rikastasid noorukit vaimselt, laiendasid poeedi silmaringi teaduse, kirjanduse ja kunsti vallas, aitasid kaasa tema luuleande kiirele küpsemisele, tugevdasid tema vabadustarmastavaid meeleolusid. Pansioni kasvandike seas liikusid käest kätte Puškini vabadustarmastavad luuletused ja poetide-dekabristide värssid. Dekabristide ideed leidsid Lermontovis elavat vastukaja: tema varasemates värssides kõlavad vabadustarmastavad motiivid ja terav kriitika Venemaa ühiskondliku korra kohta, kus «inimene ägab orjuses ja ahelais» («Türklase kaebed» — «Жалоба турка», 1829).

Lermontov õppis hästi, kuid pansioni tal lõpetada ei õnnestunud. 1830. aasta märtsis, kui Lermontovil jäi lõpetamiseni veel ainult mõni kuu, külastas pansioni Nikolai I. Selle eel tegi žandarmeeria ülem Benckendorf Nikolaile ettekande, et noormeeste seas, kes on saanud kasvatuse Tsarskoje Seloo lütseumis ja Moskva aadlike pansionis, unistavad paljud revolutsioonist ja konstitutsioonilisest valitsemisvormist Venemaal. Tsaar polnud rahul kasvandike «vaba käitumisega» ja käskis pansioni kujundada ümber gümnaasiumiks. Kaotati eesõigused, mis olid õpilastel, ja viidi sisse ihunuhtlus. Lermontov andis aprilli keskel protesti märgiks sellise reformi vastu avalduse lahkumiseks.

1830. aasta augustis astus Lermontov Moskva ülikooli kõlblispoliitilisse teaduskonda. Kuid septembri keskel katkestati ülikoolis õppetöö. Moskvas möllas koolera epideemia ja õppeasutused olid suletud. Ehkki õppetöö algas uuesti 1831. aasta jaanuaris, siiski ei

arvestatud õppeaastat, ja kõik üliõpilased pidid jääma endistele kursustele. Uuel õppeaastal hakkas Lermontov õppima keeleteaduskonnas. Loengud ei rahuldanud teda. Ülikooli õppetöös esinenud puudujääke täiendas ta lugemise ja iseõppimise teel. Lermontovi arendasid ka üliõpilaste hulgas toimunud vaidlusõhtud, kus, Herzeni sõnade järgi, laialdaselt levitati keelatud värsivihikuid ja keelatud raamatuid. Lermontov võttis osa üliõpilaste protestidest ülikooli reaktiooniliste professorite vastu.

Õpinguaastate jooksul pansionis ja ülikoolis (1828—1832) kirjutas Lermontov umbes 300 luuletust, 16 poemi ja 3 draamat. Sellele vaatamata, et nende teoste hulgas, eriti luuletuste hulgas, oli palju tõeliselt kunstilisi teoseid («Ей, ма pole Byron» — «Нет, я не Байрон», «Soov» — «Желание», «Miks pole ma linn» — «Зачем я не птица», «1831. a. juunikuu 11. päev» — «1831-го июня 11 дня» jt.), ei avaldanud Lermontov neist trükiis ühtegi. «Nõudliku kunstnikuna» vaatas ta oma esimestele katsetele kui õpilase töödele.

Lermontov armastas teatrit, oli kütkestatud Schilleri ja Shakespeare'i näidendeist ja väljapaistva näitleja Motšalovi mängust.

Lermontovi varasem looming kujuneb 20-ndate aastate lõpu ja 30-ndate aastate alguse ühiskondlik-poliitilise elu mõju all. See on täis vabadustarmastava poedi protesti riigis valitseva reaktiooni vastu. Arendades dekabristide ideesid kutsus Lermontov oma lüürikas üles võitlema, tegutsema: «Nii sünk on meie elu, kui pole võitlust.» Ta hüüatab: «Ja lämmatav näib olla kodumaal, ja südamel on raske, hing meil kurdab...» Poet tervitab Prantsuse revolutsiooni 1830. aastal. Oma varasemates poemides kujutab ta suure sümpaatiaga vabadustarmastavaid, tugevaid ja julgeid inimesi. Tema draamades kõlab vihane protest inimeste rõhumise vastu.

1831. aastal suri Lermontovi isa. Seoses isa surmaga esile kutsutud mõtteid ja meeleolusid väljendab poet luuletuses:

On hirmus isa ja poja saatus
elada lahus ja surra lahus...

Siirdumine Peterburi. 1832. aastal anti Lermontovile «nõu» lahkuda ülikoolist. Ühe üliõpilase tõenduse järgi Lermontov «heideti ülikoolist välja» koos teiste üliõpilastega «ülikooli sisekorra vastu eksimise pärast», teiste sõnadega — vabamõtlemise pärast. Koos vanaemaga kolis ta Peterburi.

Poet armastas Moskvat. «Moskva,» kirjutas Lermontov hiljem, «pole tavaline linn, nagu neid on tuhandeid; Moskva pole vaikiv külmadest kividest hiiglane, mis on loodud sümmeetriliselt... ei! tal on oma hing, oma elu.» Seda Moskvat, maa südant, armastas ja ülistas Lermontov oma luules:

Sind, Moskva, armastan kui ustav poeg,
kui venelane — kirglikult ja hellalt!

Pärast Moskvat ei meeldinud Lermontovile Peterburi, ametnike ja sandarmite linn:

See linn mind kuidagi ei paelu
siin udu, hallid Neeva veed.
Ja kuhu vaatad — punakaelus
kui trääs sul tolkneb silme ees!

Ülikooli Lermontovi vastu ei võetud, ja ta astub kaardiväelipnike ja ratsaväe-junkrute kooli.

Koolis veedetud kaht aastat nimetas Lermontov ise «hirmsateks aastateks». Kool kujutas endast tõelist Nikolai-aegset kasarmut. Junkrute iga samm oli ette määratud käskudega, valitses mõttetu distsipliin, peale õpikute ja määrustike oli teiste raamatute lugemine keelatud. Junkru vaba aeg möödus prassingutes ja meeletutes tembutustes.

Kuid isegi neis tingimustes jätkas Lermontov tegelemist kirjan-
dusega ja kirjutamist. Öösiti, salaja kirjutas ta oma romaani
«Vadim» Pugatšovi liikumisest.

Sõjaväeteenistus Peterburis. 1834. aasta novembris ülendati Lermontov ohvitseriks ja määrati kaardiväe husaaripolku, mis asus Tsarskoje Seloos. Lermontov sõitis sinna ainult paraadidele ja valveteenistusse, kuna suurema osa ajast veetis ta Peterburis.

Esialgu oli poeet vaimustatud seltskonnaelust, ballidest ja maskeraadidest ning külastas teatreid. Kuid peagi pettus ta suurilma seltskonnast, kus peaaegu keegi ei tundnud huvi kunsti, kirjanduse ega teaduse vastu, selle vastu, mis nii kallis oli Lermontovile. Seltskonnaelust pettunud Lermontov leidis moraalset puhkust loomingulises töös. Aastail 1835—1836 kirjutab poeet rea häid teoseid: draama «Maskeraad» («Маскарад»), poemi «Bojaar Orša» («Боярин Орша»), lõpetamata jutustuse «Vürstinna Ligovskaja» («Княгиня Лиговская»), kus esineb esmakordselt Petšorini kuju, ja rea lüürilisi luuletusi.

Sundasumine Kaukaasias. 27. jaanuaril 1837. aastal toimus Puškin kahevõitlus d'Anthès'iga. Puškin sai surmavalt haavata. Sõnum suure poeedi surmast levis kiiresti kogu Peterburis. See teade vapustas Lermontovi. Ta vastas sellele viivitamatult luuletusega «Poeedi surm» («Смерть поэта»). Esialgsel kujul lõppes luuletus sõnadega: «Tal pitsur surutud on suule.» Kuid mõne päeva pärast sai Lermontov teada, et õukondlikes ja kõrgemates ringkondades kõneldi Puškinist nagu ennegi laimavalt, kõiges süüdistati poeeti ennast ja õigus-tati d'Anthès'i. Saanud sellest kuulda, kirjutas Lermontov luuletusele juurde veel 16 värsirida, millesse valas kogu oma viha suure vene poeedi surma tõeliste süüdlaste vastu. Need värsired süüdistasid Puškin tapmises õukondlikke ja kõrgemaid ringkondi. Luuletus levis kiiresti tuhandetes ärakirjades mööda Peterburi ja hiljem ka kogu Venemaal.

Lermontovi värsid erutasid lugejaid nii oma sisu kui ka uue poeedi kunstisõna võimsa jõuga. Lermontovis nähti hukkunud poeedi väärilist järglast.

Keegi oli saatnud posti teel luuletuse «Poeedi surm» täieliku teksti ka tsaarile pealkirja all «Üleskutse revolutsioonile». 20. veeb-

ruaril Lermontov arreteeriti, ja nädal hiljem viidi ta üle Nižni-Novgorodi tragunipolku, mis tollal asus Kaukaasias, kus käis sõda mägilastega.

Saatnud Lermontovi kuulide alla, lootis tsaar, et poeet ei pöördu enam pealinna tagasi. Kuid lahingutest Lermontovil seekord osa võtta ei tulnud. Algul pidas teda haigus kinni Pjatigorskis, seejärel läks kaua aega enne kui ta jõudis polku, mis asus Tifliisis. Pjatigorskis tutvus ta Belinskiga, Stavropolis ja Tifliisis aga dekabristidega ja sai sõbraks ühega neist — poeet Odojevskiga, kes oli Puškini läkitusele «Siberisse» («В Сибирь») vastuseks saadetud luuletuse autor.

Kaukaasias lõpetas Lermontov «Laulu kaupmees Kalašnikovist» («Песня про купца Калашникова»), kogus materjali «Mtsõrile» («Мцыри») ja «Meie aja kangelasele» («Герой нашего времени»), kirjutas rea toredaid lüürilisi luuletusi.

Esimene sundasumine oli lühiajaline. Tsaar nõustus rahuldama Arsenjeva palve, mida toetas Zukovski, ja lubas Lermontovil tagasi pöörduda. Lermontov viidi üle Novgorodis asuvasse polku. Ta saabus sinna 1838. aasta veebruaris. Arsenjeva ei loobunud vahepeal oma taotlustest. Aprillis saavutas vanaema Lermontovile täieliku andestuse ja tema tagasipöördumise kaardiväepolku.

Peterburis. Lermontov pöördus tagasi Peterburi. Nüüd oli ta tuntud poeet, selliste esmaklassiliste teoste, nagu «Poeedi surm», «Borodino» ja «Laul kaupmees Kalašnikovist» autor. Kõrgemas seltskonnas ümbritseti teda tähelepanuga, teda meelitati, lootes poeeti lepitada õukondlike ringkondadega. Kuid Lermontovi suhtumine kõrgemasse seltskonda jäi endiselt vaenulikuks.

Teda veetles kirjanike maailm, kelledega tal nüüd tutvus üha laienes. Ta käis meeleldi Zukovski, V. Odojevski (kirjaniku ja filosoofi) ja N. Karamzini lese juures. Siin kohtus ta kirjanike, heliloojate ja ajakirjanikega. See oli kultuursete inimeste ring, kus kõneldi kunstist, kirjandusest ja teatrist.

Endistviisi oli Lermontov haaratud loomingulisest tegevusest. Ta kirjutas palju, tema teoseid avaldati trükis. Ajakirjas «Otetšestvennõje zapiski» («Isamaalised Kirjad») trükitakse tema luuletusi — «Poeet» («Поэт»), «Näkingeid» («Русалка»), «Mõtisklus» («Дума»), «Tereki anded» («Дары Терека»), «A. I. Odojevski mälestuseks» («Памяти А. И. Одоевского»), «Ohulaev» («Воздушный корабль») ja paljusid teisi ning üksikuid osi raamatust «Meie aja kangelane».

Poeedi kuulsus kasvab. Valitsus sai aru, et Lermontov on eesrindlike vaadete väljendaja.

Algab Lermontovi tagakiusamine, millest on teadlikud tsaar ja ta perekond. Tellimise peale kõrgemalt poolt, et alandada Lermontovi, kirjutab aristokraat-kirjanik krahv Sollogub 1839. aasta lõpul jutustuse «Suur valgus» («Большой свет») — räpase paskvilli Lermontovi kohta.

Lermontov vastab oma vaenlasele luuletusega «Nii sagedasti kirju inimmassi seas» («Как часто пестрою топлою окружён»), mis ilmus ajakirjas «Otetšestvennõje zapiski» 1840. aasta jaanuari keskel. Selles luuletuses ütleb poeet, et kõrgem seltskond on «hingetute inimeste» seltskond, «tehtult lõbusad maskid», ja lõpetab selliste sõnadega:

Oo, kuis siis tahaksin, et nurjuks nende lust,
ja raudse värssi, mis täis kurjust, kibedust,
neil' näkku paiskaks, jõhkralt ülla...

Lermontovi kahevõitlus Barante'iga ja teistkordne pagendamine. 1840. aasta veebruaris põhjustasid poeedi vaenlased Lermontovi kahevõitluse Prantsuse saadiku poja Barante'iga (loe: barant). Barante laskis mööda, Lermontov aga tulistas õhku. Kahevõitlusest sai teada tsaar, ja Lermontov arreteeriti.

Kui Lermontov istus arestis, olid vahtkonna ülemateks tema polgukaaslased, kes lubasid poeeti külastada tema sugulastel ja sõpradel. Lermontovi külastas ka Belinski. Nad olid kohtunud ka varem (Kaukaasias, Peterburis — ajakirja «Otetšestvennõje zapiski» toimetuses), kuid lähemateks sõpradeks neil ei õnnestunud saada. Nüüd sattusid nad aga elavasse vestlusse. Nelja tunni jooksul vestlesid suur poeet ja suur kriitik kirjandusest ja kunstist. «Ma vaatasin temale otsa,» jutustas Belinski hiljem, «ja ei uskunud oma silmi ega kõrvu: tema nägu võttis loomuliku ilme, ta oli sel minutil tema ise. Tema sõnades oli niipalju tõde, sügavust ja lihtsust. Ma nägin esimest korda tõelist Lermontovi, millisena ma alati olin soovinud teda näha...» Kirjas Botkinile aga kirjutas Belinski oma kohtumisest Lermontoviga järgmist: «Milline sügav ja võimas hing! Kui õigesti ta suhtub kunstisse, kui sügav ja vahetult puhas ilu tunnetus! Oo, temast saab vene poeet, niisama kõrge kui Ivan Suur!...¹ Ma vaidlesin temaga ja nägin rõõmuga tema mõistusepärasest, külmas ja kibestunud suhtumises ellu ja inimestesse sügavat usku nende mõlema väärtusesse.»

Tänu sellele kohtumisele Lermontoviga sai Belinski täielikumalt ja sügavamalt aru poeedist ja tema loomingust. 1840. aastal avaldas Belinski kaks suurepäraselt artiklit Lermontovi loomingu kohta: «Lermontovi luuletused» ja «Meie aja kangelane».

Tsaari otsuse põhjal viiakse Lermontov üle Tenginski jalaväepolku, kes sõdis tol ajal mägilastega Kaukaasias.

1840. aasta juulist kuni hilissügiseni võttis Lermontov peaaegu vahetpidamatult osa lahingutest. Eriti verine oli lahing Valeriki jõe ääres. Lahingus ülesnäidatud «erakordse mehisuse» ja julguse eest esitati Lermontov ordeni saamiseks. Kuid autasu keelduti talle andmast. Lahingut Valeriki juures kirjeldab Lermontov luuletuses «Valerik» («Я к вам пишу — «Ma teile kirjutan»).

Uuest rünnakust osavõtmise eest esitati Lermontov jälle autasustamiseks, kuid sellest öeldi uuesti ära.

¹ Ivan Suure kellatorn Moskva Kremliis.

Sõjaväeteenistus rõhus poeti. Ta unistas errumineku, et pühenduda täielikult kirjanduslikule tööle. Ta palus vanaema ülemuste ees kosta tema errumineku suhtes. Kuid Peterburis ei nõustatud sellega. Ainuke mis õnnestus, oli see, et vanaema hankis talle puhkuse sõiduks Peterburi.

1841. aasta jaanuaris sõitis Lermontov Kaukaasiast ära ja jõudis Peterburi veebruari algul. Siin hakkas ta uuesti taotlema erruminekut, kuid kõik katsed jäid tulemusteta. Peagi sai ta käsu pealinnast lahkuda.

Tagasiteel määratud kohta külastas Lermontov Pjatigorskit ja jäi sinna ravile.

Pjatigorskisse oli sel suvel kogunenud hulk Peterburi kõrgema seltskonna esindajaid, kelle hulgas oli isikuid, kes vihkasid poeti. Nad otsisid ainult põhjust, et alatiseks vabaneda «väljakannatamatust tõusikust ja tülinorijast», nagu nad nimetasid Lermontovi, ja püüdsid temaga tülli ajada mõnd ohvitseri. Lõpuks leitigi selline inimene. Selleks oli Martõnov, Lermontovi kaaslane sõjakoolist.

Üles ässitatud Lermontovi vaenlaste poolt, kutsus Martõnov 13. juulil 1841. a. poeedi kahevõitlusele.

Kahevõitlus toimus 15. juuli õhtul Mašuki mäe jalamil Pjatigorski lähedal. See oli õieti varem ettevalmistatud ja läbimõeldud poliitiline mõrv. Sellest kõnelevad selgesti kaasaegsete säilinud tunnistused. Esitame ühe neist: «Lermontov, võtnud püstoli kätte, kordas pühalikult Martõnovile, et tal pole tulnud kunagi pähe teda solvata, isegi mitte meelehärmi valmistada, ja et kõik see oli üksnes nali, kui see aga Martõnovit solvab, on ta valmis paluma temalt andestust ja mitte ainult siin, vaid igal pool, kus ta tahab! «Tulista! Tulista!» oli raevunud Martõnovi vastus. Lermontovil tuli alustada; ta tulistas õhku, tahtes kogu selle rumala tüli lõpetada sõbralikult. Nii suuremeelselt ei mõelnud aga Martõnov, ta oli niivõrd julm ja õel, et astuda oma vastase juurde, ning tulistas talle otse südamesse...» «Martõnov toimis kui mõrtsukas» — selline oli kaasaegsete järeldus, kes olid informeeritud kahevõitlusest.

Samal ajal puhkes tugev äike koos vihmavalinguga. Kõik sõitsid kiiresti ära, jättes tapetud Lermontovi duelliplatsile. Alles hilja õhtul õnnestus teda viia Pjatigorskisse.

17. juulil maeti Lermontov Pjatigorski kalmistule, ja 1842. aasta aprillis viidi tema põrm vanaema palvel Tarhanõsse.

Nikolai I ja õukondlikud ringkonnad võtsid teate Lermontovi surmast vastu rõõmuga. Duellist osavõtjatega toimiti armulikult. Tsaar tegi sellise otsuse: «Major Martõnov määrata kindluse peavahti kolmeks kuuks ja panna «kirikliku patukahetsuse» alla, titulaarnõunik Vassiltšikovile ja kornett Glebovile (sekundantidele) andestada. Esimesele — arvestades tema isa teeneid, ja teisele — lugupidamisest tema vastu lahingus saadud raske haava tõttu.

Puškini järglane Lermontov hukkus niisamuti nagu tema suur eelkäija ja õpetaja. Herzen märkis oma päevikus: «Kõik, mis väljub

tavalisest korrast, hukkub: Puškin, Lermontov, hiljem aga... paljud teised — sellepärast, et nad pole kodus, vaid surnud hingede maailmas.»

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Missugused lapsepõlve muljed kajastusid Lermontovi luules?
2. Milline oli vahekord poeedi ja kõrgema seltskonna vahel?
3. Milles oli Lermontovi traagilise hukkumise peapõhjus?

LERMONTOVI LÜÜRIKA.

Lermontov hakkas varakult kirjutama lüürilisi värse. Ajavahe-
mikul 1828.—1832. aastani (õpinguaastad aadlike pansionis ja üli-
koolis) kirjutas ta umbes 300 luuletust, mis kujutasid endast poeedi
lüürilist pihtimust. Õigesti võib Lermontovi lüürika põhisuunda
mõista ainult siis, kui õpime tundma seda sotsiaalpoliitilist olu-
korda, mis valitses tollal ja avaldas mõju Lermontovi kui inimese
ja poeedi kujunemisele.

20-ndate aastate lõpp ja 30-ndate aastate algus, millisesse aja-
vahemikku langes nooruki-poeedi lüürika, olid dekabristide purusta-
misele järgnenud sünge reaktsiooni aastaks. Reaktsioon ei hõlma-
nud mitte ainult valitsevaid ringkondi ja kõrgemat seltskonda, vaid
ka aadlingkonna põhimasse.

Kuidas ka valitsevad ringkonnad eesotsas Nikolai I-ga ei püüd-
nud välja juurida dekabristide ideesid, polnud nad suutelised seda
tegema. «Kahurite mürin Iisaku väljakul äratas terve põlvkonna,»
märkis õigesti Herzen. Dekabrismi ideed ei surnud. Nad võeti omaks
30-ndate aastate parimate, eesrindlike inimeste poolt. Nende hulka
kuulusid Herzen, Ogarjov ja Belinski. Dekabristlikud ideed olid
omased ka Lermontovile.

Lermontovi luule oli 30-ndate aastate ideelise elu kõige täieliku-
maks väljendajaks. «Selle tunnuse põhjal,» ütleb Belinski, «tunneme
me temas ära vene rahvaliku poeedi selle sõna kõige üllamas ja
ülevamas tähenduses, — poeedi, kelles avaldus vene ühiskonna aja-
looline moment.»

Lermontovi varasem lüürika. Alguses oli Lermontov romantik.
Tema noorusaastate lüürika — see on iseenda tunnetamise süvene-
nud inimese poeetiline päevik, inimese, kes vastandab oma isiksuse
ühiskonnale, teda ümbritsevatele tühisele ja labasele elule. Oma lüüri-
listes mõtisklustes püüab Lermontov jõuda selgusele iseendas, oma
jõus ja püüdlustes, kõneleb oma soovist rakendada praktikasse
vaimse jõu rikkused, talent ja teadmised.

Pea tegutsema, nii et korda läeks,
mul surematuks muuta iga päev!
Kui vari saata tahan kangelast,
ei mõista puhkust...

(«1831. a. juunikuul 11. päeval».)

Nende luuletuste kangelaseks on vabaduse eest võitleja, suure kire ja otsingute inimene. Selle lüürilise kangelase hingemaailma avamine moodustab Lermontovi varasema lüürika peamise sisu.

Täielik rahulolematu kaasaja tegelikkusega, kustutamatu vabadustahe ja kirglik tegevusjanu ning protest pärisorjuse ja isevalitsuslik-politseiliku režiimi vastu lähendasid Lermontovi dekabristidele. 1829. aastal väljendab viieteistkümne-aastane poeet oma luuletuses «Türklase kaebed» protesti dekabristlikule liikumisele järgnenud eepohhi poliitilise ja ühiskondliku reaktsiooni vastu. «Türklase» suu läbi ütleb nooruk-poeet, et tema kodumaal:

... säääl vara raskeks muutub rahva elutee...
säääl ikkes, ahelates oigab inime!...

1830. aastal, kui Venemaal toimusid kooleramässud ja algasid rahutused Novgorodi kubermangus, kõneleb poeet oma luuletuses «Ennustus» («Предсказание») tema poolt soovitud rahvarevolutsioonist Venemaal:

Sull' saabub aeg, must aasta¹, Venemaa,
kus tsaare kroonid peavad langema.

Luuletuses, mille pealkirjaks on «Pariis 30. juulil 1830. a.» («Париж 30 июля 1830 г.»), tervitab Lermontov Prantsuse revolutsiooni:

Ja süttis lahing. Võitlus kees.
Seal lehvib vabaduselipp
kui sümbol uhke maleva ees!

Pariisi tänavail ja väljakuil valatud rahva veres süüdistab poeet kuningat:

Mis maksad selle eest, türann,
et valati head, ausat verd,
et elu lämmatas su kand?

Selle perioodi luuletused on kirjutatud elavas, kõrgendatud toonis. Mitmesuguste epiteetide ja metafooride laialdane kasutamine, teineteisele vastandlike mõistete (hea ja kurja, ingli ja deemoni, paradiisi ja põrgu, taeva ja maa) kõrvutamise iseloomustab Lermontovi varasemaid värse.

Teise perioodi lüürika (1837—1841). Teine periood Lermontovi lüürika arengus algab 1837. aastal luuletusega «Poeedi surm». Oma lüürika keskset teemat — isiksuse suhtumisest ühiskonda — esitab ta nüüd teisiti. Lermontov hakkab lähemalt vaatlema oma ajastu elu, teda ümbritsevat tegelikkust. Lermontov-romantik kasvab ümber poeediks-realistiks, kes suhtub leppimatult vene tegelikkusesse, poeediks, kes väljendab 30-ndate ja 40-ndate aastate eesrindlike inimeste ideelisi püüdlusi.

«Poeedi surm» (1837). 1837. aasta jaanuari lõpul, saanud teate Puškini traagilisest hukkamisest, vastas Lermontov sellele kohuta-

¹ «Mustaks aastaks» nimetas vene aadel Pugatšovi ülestõusu.

vale sündmusele luuletusega «Poeedi surm». See on ere näide poeedi-kodaniku lüürikast. Luuletuses on antud vene rahvaliku poeedi vastuhüüd suurele kaotusele, mida pidi taluma tema kodumaa.

Kõige eesrindliku nimel, mis oli tolle aja vene ühiskonnas, laiade rahvahulkade nimel väljendab Lermontov sügavat kurbust Puškini surma puhul, viha ja põlgust suure poeedi mõrtsuka vastu.

Erilaadilised tunded erutavad Lermontovi hinge: niihästi armastus Puškini vastu, vaimustus tema geniaalse luuleande vastu, kui ka sügav kurbus tema hukkamise pärast ja äärmine pahameel rahvapoeedi alatute mõrtsukate vastu. Need tunded leiavad ilmeka kunstilise väljenduse luuletuses — nii sõnade valikus kui ka kõnetoonis.

Puškin on geenius («on surnud suurim luuletaja»), vabadustarmastav, julge ja sõltumatu poet, uhke ja «vaba, kirgliku vaimuga».

Kõneldes Puškini hukkamise põhjustest maalib Lermontov ilmeka pildi poeedi pidevast jälitamisest, tema vastu organiseeritud tagakiusamisest, alatust laimust, mille võtsid tarvitusele vaenlased: «... laulik hukkus, sai hiiliv laim ta timukaks». Vaenlased saavutasid oma eesmärgi:

Ta solvamistest pääsu otsis
ja üksi nagu alati
seltskonna vastu uhkes trotsis
läks välja ... läks — ja tapeti!

Sõna *tapeti* ette paigutatud poeedi kõnet katkestav mõttekriips räägib ilmekalt Lermontovi hingelisest erutusest, kes on vapustatud oma lemmikpoeedi ja õpetaja hukkamisest.

Lermontov naelutab halastamatult häbiposti Puškini otsese tapja — d'Anthès'i. Ta nimetab teda tapjaks¹, südametuks inimeseks («ei tühi süda naljalt võppu»), karjeristiks, kes on tulnud Venemaale otsima «tiitleid ja õnne» ja põlgab kõike, mis on kallid vene rahvale:

Meie keel ja kombat — iga nähe
halb neile näib — nad head ei näe,
ja meie au loeb neile vähe,
ja nii ei tulnud tapjal pähe,
mis hirmsaks teoks ta tõstis kää ...

Kuid juba luuletuse esimeses osas paljastab Lermontov Puškini huku tõelisi süüdlasi, neid «tühiseid laimajaid», kelle «õel laimuposin, orjameelne viha ka viimseil minuteil ta kannul käis». Juba siin näitab Lermontov, kes on need laimajad: selleks on kõrgem seltskond, kelle «arvamuse» vastu astus välja Puškin.

Luuletuse teises osas aga (viimases kuueteistkümnnes reas) läheb Lermontov elegeialt üle poliitilisele satiirile, andes vaba voli oma

¹ Mustandis esines sõna *vastane*: «Tema vastane...» Uues redaktsioonis asendab Lermontov sõna *vastane* täpsemaga — *tapja*.

õigustatud äärmisele kodaniku pahameelele. Poeet-tribuun pöördub Puškini tõeliste tapjate poole paljastava kõnega, häbimärgistades «nende ülbet sugu, kes muud ei osanud kui häbis elada», neid, kes «ahne karjana» ümbritsevad trooni. Õukondlikke ringkondi nimetab Lermontov «au, geenius ja vabaduse timukaiks» ning ähvardab neid «kõrgema kohtunikuga». Kuid see «kohus» ei toimu hauataguses maailmas, vaid siin, maa peal, kus valatakse Puškini tapjate «musta verd». Sellepärast siis neid värsse mõistetigi nende poolt, kelle vastu nad olid suunatud, nagu «üleskutset revolutsioonile».

Oma žanrilt kujutab luuletus «Poeedi surm» endast elegia ja satiiri julget ühendamist, mida kohtame esimest korda vene poeesias. Jätkates Puškini joont purustas Lermontov üldiselt omaks võetud žanride raamid ja lõi uue žanri, kõige sobivama oma mõtetel ja tunnete väljendamiseks. «Poeedi surm» — see on ühiskondliku süüdistaja kõne, poliitilise lüürika uus näidis, mis paistab silma keele täpsuse ja selguse poolest. Tema värsid hämmastavad meid oma kõlarikkusega ja annavad täie veendumusega edasi poeeti erutavaid mõtteid ja tundeid. Lermontovi hääl kord väriseb allasurutud äärmisest meelepahast, kord on täis põlgust, tema kõne kõlab kord nukralt, lüüriliselt, kord on täis nõrdimust. Poeet valib sõnu, mis kõige tugevamani väljendavad tema tundeid («kes muud ei osanud kui häbis elada»).

Luuletus «Poeedi surm», mis levis tuhandetes käsikirjalistes eksemplarides, avaldas määratud muljet lugejatesse. Kui õukondlikud ringkonnad eesotsas tsaariga hindasid teda kui «revolutsioonile õhutajat» ja ruttasid jultunud poeediga arveid õiendama, siis tundis kogu aadli ja haritud intelligentsi eesrindlik osa Lermontovile kaasa.

Üks kaasaegseist annab selle mulje, mida avaldas luuletus «Poeedi surm» temale ja ta kaaslastele, edasi järgmiselt: «Me lugesime ja deklameerisime seda suure õhinaga... Me tundisime erutust ja... sügavat nõrdimust, põlesime kogu südamest, olime täis heroilist vaimustust, valmis ükskõik mida tegema — niivõrd õhutas meid Lermontovi värsside jõud, niivõrd nakkav oli neist värssidest leegitsev hõõg.»

«**Mõtisklus**» (1838). Luuletus «Mõtisklus» («Дума») on oma žanrilt samasugune elegia-satiir nagu «Poeedi surm». Kuid satiir pole siin suunatud mitte õukondlike ringkondade, vaid 30-ndate aastate aadli-intelligentsi põhimassi vastu.

Luuletuse põhiteemaks on inimese ühiskondlik käitumine. Teema avatakse siin Lermontovi poolt antud iseloomustusega 30-ndate aastate sugupõlve kohta. Sünge reaktsiooni tingimustes kasvanud põlvkond pole enam see, mis 10—20-ndate aastate ja «isade», s. o. dekabristide sugupõlv. Dekabristide ühiskondlik-poliitilisele võitlusele vaatavad nad kui «veale» («Meil isadelt jäi kanda koorem kole — kõik nende vead ja tarkus hiline»). Uus sugupõlv lakkas ühiskondlikust elust osa võtmast:

Hing häbiväärselt loid on hea ja halva vastu,
jõud eluvõitluses jääb välja toomata.
Ei ohus iialgi me julgelt välja astu
ja võimu ees meil tung on roomata.

Neile inimestele ei ütle luule ega kunst midagi. Nende saatus on rõõmutu:

Pea jõuab lõpule me sünge elulugu,
me kaome jäljetult kesk unustuse õöd.
Ei mõtteid viljakaid meilt päri järelsugu,
ei geeniuse alustatud tööd.

Lermontovi selline karm hinnang oma kaasaegsete kohta on dikteeritud eesrindliku poeedi ühiskondlikest vaadetest. Temale, kes juba noorukina ütles: «Nii sünk on meie elu, kui pole võitlust», on täiesti vastuvõtmatu ükskõikne suhtumine elus valitsevasse kurjusse. Ükskõikne suhtumine ellu — see on inimese vaimne surm.

Oma sugupõlve karmilt laites selle ükskõiksuse ja ühiskondlik-poliitilisest võitlusest taandumise pärast, Lermontov justnagu kutsumaks teda moraalselt uuenduma ja virguma vaimsest unest. Süüdistajana esinev Lermontov sarnaneb selles osas Rõlejeviga, kes oma luuletuses «Kodanik» pöördus samasuguse süüdistusega poliitilisest võitlusest eemaldunud kaasaegsete poole.

Kuivõrd õige ja täpne oli Lermontovi poolt 30-ndate aastate sugupõlve kohta luuletuses «Mõtisklus» antud iseloomustus, sellest kõnelevad kõige paremini tema kaasaegsete Belinski ja Herzeni tunnistused, kes sügavalt tunnetasid oma ajajärgu kogu õudust. Belinski kirjutas «Mõtiskluse» kohta: «Need värsid on kirjutatud verega; nad on väljunud solvatud vaimu sügavusest: see on hädakisa, see on inimese oigamine, kellele sisemise elu puudumine on kurjuseks, mis on tuhat korda hirmsam füüsilisest surmast!... Ja kes siis uue sugupõlve inimestest ei leia selles lahendust isiklikule nukrusele, hingelisele apaatialle, sisemisele tühjusele ega vasta sellele oma hädakisaga, oma oigamisega?...» Herzen aga kõneleb sellest ajajärgust: «Kas tuleviku inimesed mõistavad ja oskavad hinnata meie olemasolu kogu õudust ja traagilisust?... Kas nad mõistavad... miks käed ei tõuse suureks tööks, miks me vaimustuse momendil ei unusta kurbust?»

Poeedi ja luule teema. Lermontovi kui kodaniku eriti erutav teema inimese ühiskondlikust käitumisest («Mõtiskluse» teema) on paigutatud ka luuletaja kutsumusest kõnelevatesse luuletustesse «Poet» ja «Prohvet» («Пророк»).

«Poet» (1838). Luuletused «Poet» ja «Mõtisklus» on oma temaatikalt lähedased. Kui «Mõtiskluses» on põhiteemaks inimese ühiskondlik käitumine, siis «Poedis» on selleks poeedi ühiskondlik kutsumus. «Poedis» tõstatab Lermontov küsimuse selle kohta, milline peab olema poeedi tegevus tema kaasaegses ühiskonnas. Seda küsimust lahendades lähtub ta dekabristlikest vaadetest poeedi kui kodaniku ja ühiskonna heaolu eest võitleja suhtes.

Luuletuses on kasutatud väljaarendatud võrdluse võtet — luuletajat võrreldakse pistodaga. Kunagine kardetav sõjariist, mis ustavalt teenis oma isandat lahinguväljal, «ta seinal särab nüüd kui kuldne mängukann». Pistoda sellise saatusega võrdleb Lermontov ka poeedi saatust tema kaasaegses ühiskonnas. Varem ta teenis inimesi:

Kui muiste helises su hää, kord karm, kord hell,
hing süttis igas rahvapojas.
Sa olid vajalik kui peeker pidudel
või nagu viiruk pühakojas.
Kui püha vaim su värss kord lehvis rahva peal,
kõik tõusid sinu sõna sunnil.
Kui veetše tornis kell, sa rahvast hüüdsid seal
nii pidude kui häda tunnil.

Selline oli poet Rõlejevi ja noore Puškini ajal. Ta oli suur jõud, mis kutsus ja vaimustas ning näitas kätte võitluse eesmärgi. Siis oli poet koos rahvaga «nii pidude kui häda tunnil».

Sellist poeeti ei näinud Lermontov oma kaasaegsete hulgas, sest polnud enam sellist ühiskonda. Dekabriste asendas 30-ndate aastate sugupõlv. Sellele sugupõlvele ei ütle enam midagi «luule unelmad ja kunstitööd». Ta «meel on valla kullale ja pettusele» ning teda lõbustavad 30-ndates aastates moodsad Benediktovi-taolised poeedid, kes luuletasid lihtsalt välist ilu tagaajavaid ja sisutuid värssse.

Luuletus lõpeb üleskutsega poeedile ärgata üles ja leida jälle oma sõna, mis on mõjuv nagu pistoda löök. Poeedi suur osa seisneb rahva ühiskondlikus teenimises — selline on luuletuse «Poeet» põhiidee. Poesia ülesanne seisneb selles, et «hing süttiks igas rahvapojas», olla ideeliselt küllastatud, muutuda «õilsate mõtete ja eesrindlike ideede viijaks rahvahulkadesse».

«**Prohvet**» (1841). Sügavalt ideelise sisuga on väike luuletus «Prohvet». Selles paljastub vapustava jõuga poeedi-prohveti tragöödia, kes on määratud elama ja looma moraalselt laostunud ühiskonnakorra tingimustes, mis on rajatud sotsiaalsele ebaõiglusele (I ja II stroof). Poeet-kodanik, poeet-prohvet kutsub niisuguses ühiskonnas esile vihavaenu enda vastu, teda loobitakse kividega, aetakse linnast kõrbesse, teda põlatakse. Ainult looduse rüpes leiab poeet puhkust ja rahu. Inimesed aga suhtuvad vihaga tema jutlusse tõest ja armastusest.

Niisugune on poeedi-kodaniku, eesrindlike vaadete kandja, ühiskonnategelase-võitleja paratamatu tragöödia ekspluataatorlikus klassiühiskonnas. Selline oli nii Gribojedovi, Puškini kui ka Lermontovi tragöödia.

Patriootilised motiivid Lermontovi luules. Poeedi-kodanikuna armastas Lermontov oma kodumaad. Ta armastas tema rahvast ja loodust ning soovis õnnelikku tulevikku oma maale. Armastada kodumaad tähendas Lermontovi kujutluses võidelda tema vabaduse eest, vihata neid, kes hoiavad kodumaad orjuseahelais.

Armastus kodumaa vastu on Lermontovi paljude luuletuste teemaks («Türklase kaebed», «Borodino lahinguväljal», «Borodino»,

«Kaks hiiglast»). Kuid erilise jõu ja täiuslikkusega esitatakse see teema luuletuses «Kodumaa» («Родина»), mille poeet on loonud mõned kuud enne oma traagilist hukkumist.

«Kodumaa» (1841). Selles luuletuses vastandab Lermontov oma patriotismi ametlikule, kroonulikule patriotismile. Ta kõneleb oma veresidemest temale kalli vene looduse ja vene rahvaga, tema elurõõmude ja -muredega. Oma armastust kodumaa vastu nimetab Lermontov «isesuguseks» sellepärast, et ta armastab oma maa rahvast ja loodust, kuid vihkab Venemaad kui «härraste maad», isevalitsuslik-pärisorjuslikku ametlikku Venemaad. Just selline oli Lermontovi ja Radištševi, Gribojedovi ja Puškini, poeedi kaasaegsete Belinski ja Herzeni ning järgneva sugupõlve — XIX sajandi 60-ndate aastate revolutsionääride-demokraatide Tšernõševski ja Dobroljubovi patriotism.

Lermontovi luuletuses «Kodumaa» leidis Dobroljubov sellise tõelise patriotismi täieliku väljenduse. Ta kirjutas: «Lermontov... oli muidugi tohutu suure andega ja, osates varakult aru saada kaasaja ühiskonna puudustest, oskas mõista ka seda, et sellelt vääralt teelt võib meid päästa ainult rahvas. Selle tõendiks on tema hämmastamapanev luuletus «Kodumaa», milles ta käsitleb armastust kodumaa vastu tõeliselt, pühalt ja mõistlikult. Ta ütleb:

Ka minule on armas isamaa,
miks aga pean ma armsaks seda pinda,
ei mõistusega seletada saa.
Ta kuulsus, vägevus, mis nõudnud verehinda,
ta uhke võitluste ja võidu tee
ja kallid hallid muinaslood — kõik see
ei vala rõõmsat erutust mu rinda.

Mida siis armastab poeet, kes on ükskõikne nii sõjalise kuulsuse kui ka riigis valitseva rahu ja isegi kauge mineviku muinaslugude vastu, mille on üles kirjutanud vagad mungad-kroonikakirjutajad? ... Vaat mida ta armastab:

Ma vankris armastan teel sõita põlde vahel...

Täielikumat väljendit siirast armastusest rahva vastu ja humansemat vaadet tema elu suhtes ei saagi nõuda vene poeedilt.»

Lermontovi suur patriotism avaldub suurepäraselt selles väikeses, nii südamlikult kirjutatud luuletuses.

Realistlikus lüürikas saavutab Lermontov suure kunstilise meistertlikkuse.

Lermontovi-realisti luulekeel säilitab tema varasematele romantiistele luuletustele omase väljendusrikkuse. Lermontov kasutab laialdaselt hingelisi elamusi peegeldavaid epiteete, vaimustatud kõnet, mis on täis küsi- ja hüüdlauseid. Vähem kasutab ta aga metafoore (eriti arendatud metafoore). Tema värss muutub lihtsamaks ja elavamaks, saavutab kõnekeele loomuliku sundimatuse. Lermontovilt ilmuvad jutustavad luuletused «Kolm palmi», «Tereki anded» ja «Vaidlus».

Avaramalt kasutab Lermontov vene värsi rütmilisi võimalusi. Ta hakkab sagedamini tarvitama kolmejalgset värsimõõtu (daktülit, anapesti, amfibrahhi, lubab amfibrahhi vaheldumist anapestiga).

Nii näiteks luuletuses «Näkineid» (1836):

Русалка / плыла по / реке го / лубой,
Озаря / ема пол / ной лу / ной.

(Näkineid ujus sinendavais, täiskuust valgustatud jõevoogudes...) koosneb esimene värs amfibrahhidest, teine — anapestidest. Lermontov loob ka uut tüüpi stroofi. Luuletuses «Borodino» kasutab ta seitsmerealist stroofi omapärase riimimisega (aabcccb).

Belinski Lermontovi luulest. Artiklit «Lermontovi luuletused» lõpetades annab Belinski sellise hinnangu Lermontovi luule kohta: «Heites üldise pilgu Lermontovi luuletustele, näeme me neis kõiki jõude, kõiki elemente, millest elu ja luule koosnevad. Kõik elab selles sügavas loomuses, selles vägevas vaimus; neile on kõik kättesaadav, kõik arusaadav; nad kajastavad kõike. Ta on elunähtuste kuningriigi kõikvõimas valitseja, ta kujundab neid nagu tõeline kunstnik; ta on hingelt vene luuletaja: temas elab vene elu minevik ja olevik; ta on sügavalt tuttav hinge sisemise maailmaga...»

Belinski ennustab Lermontovile rahvapoeedi ajaloolist surematust ja kuulsust: «Pole kaugel aeg, millal ta nimi saab rahvalikuks nimeks kirjanduses ja ta luule harmoonilised helid tulevad kuuldale rahvahulkade igapäevases kõneluses, ta eluliste murede arutlustes...»

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Milline on luuletuse «Poedi surm» idee?
2. Milles seisneb selle luuletuse kunstiline omapära ja jõud?
3. Milles süüdistab Lermontov luuletuses «Mõtisklus» 30-ndate aastate noort sugupõlve?
4. Millist osa peab Lermontovi arvates etendama poeet ühiskonnas?
5. Milles seisneb Lermontovi lüürika kunstiline omapära?

POEEM «DEEMON».

Lermontovi kogu loomingu põhiteemaks on isiksuse teema tema suhtumises ühiskonda. Lermontovi lüürika, poemide, draamad ja romaanide keskseks kujuks on uhke, vabadustarmastav, taltsutamatu ja protesteeriv isiksus, kes otsib tegevust ja võitlust. Kuid 30-ndate aastate sotsiaalse tegelikkuse tingimustes ei leia selline inimene oma võimsatele jõududele tegevussfääri ja on seepärast määratud üksildusele. See üksildus rõhub tugevat inimest, ta püüab sellest vabaneda, saada sellest võitu, kuid kõik katsed osutuvad asjatuiks ja ilmaaegseiks.

Taltsutamatu isiksuse tragöödia, kes on määratud tegevusetusele, ja tagajärjetud katsed end lahti rebida neist tingimustest, millesse ta on paigutatud, moodustavadki poemi «Deemon» peamise mõtte.

Poem «Deemon» on Lermontovi lemmikteos. Deemoni kuju saadab poeti kogu tema loominguteel.

Lermontov töötas poemi kallal kaua: poemi esimene redaktsioon valmis 1829. aastal, kuues — 1841. aastal. Nende aastate jooksul muutus süžee arenemine, tegelaste iseloom, poemi tegevuskoht. Algul polnud tegevuskoht üldse täpselt kindlaks määratud, seejärel oli selleks Hispaania, lõpuks kohandati tegevus Kaukaasiale.

Poemi süžee pole sündmusterikas. Autori peamine tähelepanu on pööratud Deemoni hingemaailma avamisele.

30—40-ndate aastate isevalitsuslik-pärisorjusliku korra tingimustes võeti poem vastu kui ühiskondlik protest Venemaa tegelikkuse, tsaari ja religiooni vastu («taevaga vaenujalal»). 40-ndate aastate inimesed nägid Deemonis vaba ja alistumatu isiksuse kehastust, kes ei tunnista ebaõiglast ühiskondlik-poliitilist korda.

Poemi keel on emotsionaalne, rikas epiteetide, metafooride, võrdluste, vastandamiste (antiteeside) ja liialduste (hüperboolide) poolest. Belinski näeb poemis õigesti «piltide lopsakust, poetilise vaimustuse rikkust, suurepäraseid värse, mõtete sügavust, kujude hurmavat võlu».

POEEM «MTSÕRI».

Poemi saamislugu. Juba 1830.—1831. aastates tekkis Lermontovil mõte luua nooruki kuju, kes tahab kloostrist või vanglast pääseda vabadesse. 1830. aastal jutustab ta lõpetamata poemis «Pih-timus» («Исповедь») noorest hispaania mungast, kes on suletud kloostris vangipõlve. Siin on loodud Mtsõrile oma iseloomult lähedane kuju. Kuid poem ei rahuldanud Lermontovi ja see jäi lõpetamata. Mõte luua selline karakter jäi poeedil siiski püsima. Ühest ülestähendusest 1831. aastast leiame: «Kirjutada valmis noore 17-aastase munga märkmed — Lapsepõlvest saadik on ta kloostris... Kirglik hing piinleb. Ideaalid...»

Kuid möödus mitu aastat, enne kui Lermontovil õnnestus teostada oma kavatsus. 1837. aastal, rännates mööda Gruusia sõjateed, kohtas Lermontov Mtshetas vanakest-munka, kes jutustas poeedile oma eluloo. Ta on mägilane; lapsepõlves võeti ta kindral Jermolovi vägede poolt vang. Kindral viis ta endaga kaasa, kuid poisike haigestus teel ja jäeti seepärast kloostrisse munkade hooleks. Siin ta ka kasvas üles. Ta ei suutnud aga kaua aega harjuda kloostris eluga ja püüdis mitmel korral põgeneda mägedesse, oma kodumaale. Ühe sellise katse tulemuseks oli pikaldane ja raske haigus, mille järel noor mägilane alistus oma saatusele ja jäi kloostrisse.

Vana munga-mägilase jutustus meenutas poeedile tema varasemat kavatsust ja andis talle reaalse, elust võetud süžeelise aluse. Kujunes kindlaks ka tegevuskoht: Mtsheta ümbrus Kaukaasias, klooster Kura ja Aragva jõe ühinemiskoha juures.

Kirjeldades Mtsõri eksirännakuid metsas kodutee otsinguil, kasutas Lermontov võimalust paigutada poemi hulgaliselt Kaukaasia

looduse pilte, looduse, mida ta suurepäraselt tundis, ja Kaukaasia rahvaste folkloori: Mtsõri võitlusstseeni pantriga sisendas poeedile hevsuuri laul tiigrist ja noormehest, ning Tarieli võitlusstseen tiigri-ruusia poeedi Šota Rustaveli poemist «Kangelane tiigri-nahas» («Витязь в тигровой шкуре»).

Poeemi teema ja idee. Poeemi teemaks on tugeva, julge vabadustarmastava isiksuse, nooruki kujutamine, kes tahab pääseda vabadusse, kodumaale temale võõrast ja vaenulikust kloostrimiljööst. Peateemat käsitledes püstitab Lermontov ka üksikuid teemasid, mis kujutavad selle mitmesuguseid külgi: inimene ja loodus, inimese seos tema kodumaa ning rahvaga, sunnitud üksinduse ja tegevusetuse ränkus.

Lermontov läbib kogu poemi võitlusideega vabaduse eest, protestiga inimesiksust aheldavate ühiskondlike tingimuste vastu. Eluõnne näeb Mtsõri võitluses tema poolt püstitatud eesmärgi eest — leida kodumaa ja vabadus.

Selleks et rõhutada Mtsõri sihikindlust, surmani truuksjäämist oma «leegitsevale vabaduskirele», muutis Lermontov rauga-munga elulugu, mis oli võetud poeemi süžee aluseks: Mtsõri sureb, sest ta ei suuda leppida eluga kloostris.

Mtsõri kaju. Poeemi ideeline sisu on väljendatud tema keskses ja olemuselt ainulaades kujus — Mtsõris. Tema pihtimus on poeemi peamine osa, milles erilise täiuse ja sügavusega avaldub kangelase hingemaailm. Kuid Mtsõri pihtimusele eelneb autorilt sissejuhatus, milles ei piirduta mitte ainult kogu süžee lühikese esitamisega, vaid mis sisaldab endas ka juhtnööre, mis võimaldavad meil teha otsust Mtsõri iseloomu kohta.

Juba lapsena ilmutas Mtsõri «oma isade võimast võimu», püsivust ja vastupidavust ning uhkust. «Arg ja kartlik», talus ta haigust millegi üle kaebamata:

Ei valuohe ega nutt
ta lapsesuust ei pääsenud.
Ka toidust tõrksalt keeldus ta,
ning sõnatult ja uhkena
poiss oli valmis surema.

Sattunud lapsepõlves kloostrisse, ei suuda ta leppida eluga võõraste inimeste keskel, kaugel kodumaast ja oma rahvast. «Ta tundis ainult ühe mõtte võimu» — pöörduda tagasi koduauuli:

Ma õnne igatsesin sealt,
kus mägi pilve peidab end,
kus elu on kui kotkalend.

Unistus vabast elust vallutas täielikult Mtsõri, loomult võitleja, kes olude sunnil peab elama vihatud sünges kloostris.

Ainult vabaduses, neil päevil, mis Mtsõri veetis väljaspool kloostrit, avanes tema loomuse kogu rikkus: vabadusearmastus, elu-ja võitlusjanu, visadus püstitatud eesmärgi saavutamisel, vanku-

matu tahtejõud, mehisus, kartmatus hädaohu puhul, armastus looduse vastu ning arusaamine selle ilust ja vägevusest.

Ta ilmutab visadust püstitatud eesmärgi saavutamisel — pöörduda tagasi kodumaale. Grusiinlannaga kohtumisel ei astu ta sisse sakljasse¹, et kustutada nälga:

... Minu tee
viis kodumaale, kaugele.
Jäi kindlaks sellele mu vaim:
ma näljatundest võitu sain
ja otsesihis läksin siis.

Mehisust ja võidutahet ilmutab Mtsõri võitluses pantriga.

Tema jutustuses sellest, kuidas ta laskus kaljudelt alla mägioja voogudesse, kõlab kartmatus hädaohu puhul:

Kuid vastu pani noorusjõud,
ei murdnud seda surmaõud.

Mtsõri armastab loodust, tunnetab selle ilu, mõistab seda. Ta tunneb oma sugulust vaba ja võimsa stiihiaga. Väsinud hingelisest ükindusest kloostriis, püüab Mtsõri suhtlemises loodusega võita teda rõhuvat igatsustunnet kodumaa järele. Tema hingelist seisukorda, tema igatsust leida hingelähedasi inimesi kujutavad ilmekalt võrdlused, mida ta kasutab, jutustades loodusest. Näiteks: «Kus rõõmsalt nagu vennad koos puud mühisesid tuulehoos»; «torm nagu vend mu abiliseks pakkus end»; «kui sõbrasüeluses koos me vähkresime raevuhoos». Surmaeelses sonimises näib talle, et kalake laulab talle oma armastusest tema vastu.

Mtsõril ei õnnestunud saavutada oma eesmärki — leida kodumaad, oma rahvast. «Oma pitseri mul vangla jättis» — nii selektab ta oma ebaõnnestumise põhjust. Mtsõri langes olukordade ohvriks, mis osutusid temast tugevamaks. Kuid ta sureb alistumatuna; tema meelekindlust ei suuda miski murda. Temale on mõisted «elu» ja «vabadus» lahutamatud.

Ma igavese elu annaks
ja paradiisi vahetaks,
kui hetk mind lapsepõlve kannaks
kesk kaljusid nii tumedaid...

Mtsõri palub, et teda viidaks enne surma aeda, kust paistab temale kallis Kaukasus.

Mtsõri kujus väljendas poet oma unistusi inimesest-kangela-
sest, kes püüab vaba elu poole ja on suuteline võitlema selle eest. Märkides Mtsõri ja Lermontovi enda püüete sugulust, kirjutas Belinski: «Milline tuline hing, milline võimas vaim, milline hiiglaslik loomus on sel Mtsõril! See on meie poeedi armastatud ideaal, see on tema isiksuse varju kajastamine poeesias. Kõiges, millest ka ei kõneleks Mtsõri, on tunda tema enda vaimu, paneb hämmastama

¹ Saklja — Kaukaasia mägilaste elamu. (Tõlk.)

tema enda võimsus!» Samuti mõistis Mtsõri kuju ka poet Ogarjov, Herzeni sõber. Ta ütles, et Mtsõri on «tema (Lermontovi) kõige selgem või ainus ideaal».

Poeemi žanr ja kompositsioon. «Mtsõri» on lüüriline poem. Selles on antud suure kangelase komplitseeritud elamuste kujutus, mitte aga väliseid sündmusi. Lermontov valis poemi-pihtimuse vormi, sest jutustamine kangelase nimel andis võimaluse kõige sügavamalt ja tõetruumalt esitada tema hingelaadi.

Poeemi kompositsioon on tüüpiline romantilisele teosele; tegevus on keskendatud ühe kangelase ümber; keskne koht on monoloogil-pihtimusel; kangelane on paigutatud ebatavalisse olukorda.

Kuid samaaegselt on poemis ka mitmeid jooni, mis eraldavad teda tavalisest romantilisest poemist. See omapära seisneb selles, et poemis pole midagi saladuslikku, mõistatuslikku. Poeemi algul näidatakse täpne tegevuskoht. Seejärel annab autor sissejuhatause, milles valmistatakse lugejat ette kangelase hingelise seisukorra mõistmiseks. Mtsõri enda pihtimus, ehkki see kujutab endast kangelase erutatud kõnet, annab samal ajal järjekindlalt ja seesmiselt õigustatult edasi kõike tema poolt läbielatud.

Poemis on palju looduspilte. Looduskirjeldused on mõeldud nii tegevuskoha näitamiseks kui ka kangelase iseloomustamiseks. Kui erinevalt suhtuvad loodusesse Mtsõri ja mungad:

Siis saabus pagemise tund.
Kui torm teid tabas keset und,
kui kohutas teid hädaoht,
teil varju andis püha koht,
ma kadusin. Torm nagu vend
mu abiliseks pakkus end.
Rünkpilvi jälgis minu silm
ja rõõmu pakkus kõueilm.

Vaikne hommik pärast äikest köidab Mtsõrit loova elu rahuliku ilu ja rikkusega. Tema ees avanenud pilt haarab teda, kutsub teda ühinema loodusega:

... Nüüd olin taas
ma erksalt kuulatamas maas,
ja tundus, nagu oleks laas
täis võluhäälte sosinat
ja nagu kõneleksid nad
neist imedest, mis igal pool
on loonud maa ja taeva hool.

Mtsõri arusaamise järgi on loodus vabaduse, ammendamatu jõu ja ilu — kõige selle kehastus, mida pole kloostri «süngete müüride» vahel ega munkade «umbsetes kongides», ja mille poole nii tugevasti ja leegitsevalt püüdes vabadustarmastava nooruki hing.

Poeemi keel ja värss. «Mtsõri» keel on põhiliselt tüüpiline romantilisele poemile. Siin esineb ohtrasti kõne- ja lausekujud: epiteete, võrdlusi, metafoore, hüperboole, retoorilisi küsimusi, hüüatusi, pöördumisi. Kuid nende olemus on teistsugune kui

Lermontovi enda varasemates poemides ja tema kaasaegsete romantilistes poemides. «Mtsõris» on märgata poeedi püüdu lihtsama ja täpsema keele ning otseselt väljendatud esemete ja nähtuste poole.

Näiteks annavad epiteedid edasi mitte ainult poeedi poolt tajutavaid ümbritseva maailma esemeid ja nähtusi, vaid sisaldavad ka nende täpse määrangu: «helesinine uduloor», «nõtked põõsad», «kuivanud rohi», «lehtede läbipaistev roheline» jne. Metafoorilised epiteedid väljendavad enamasti hingelisi meeleolusid ja annavad edasi Mtsõri suhtumist esemetesse ja elunähtustesse: «kallis maa», «imeline rahutuste ja võitluste maailm», «Kaukasust — me halli kahupead», «kirglik süda», «kangekaelsed kivirahnud». Metafoorid ja võrdlused omandavad täpse mõistelise tähenduse ja on kangelase tugevate, pingeliste hinge-elamuste väljendamise vahendiks ning tõstavad eredamini esile kangelase iseloomu. Sellise tähenduse omandab näiteks metafoor «kirglik»:

Üksainus mõte valdas mind,
üksainus suur ja kirglik ind.

«Siis tea, et juba lapsena mu põues peitus tule loit», ütleb Mtsõri. Selline kirg «põles» tema hinges. Ta annab endale töotuse: oma «lõõmavat rinda suruda igatsusega kallima rinnale». Kohtumisel pantriga Mtsõri süda «lõi lõkkele võitlusjanust».

Niisama sügavalt mõtestatud on ka teised metafoorid, mis on seoses kangelase iseloomu ja hingelise seisukorraga.

Märkides poemi värsside vastavust selle sisu ja kangelase iseloomuga, kirjutas Belinski: «See neljajalgne jamb ainult meesriimiliste lõppudega ... kõlab ning langeb katkendlikult nagu oma ohvrit tabav mõõgalööök. Selle painduvus, energia ja kõlav ühetooline langemine harmoneerib poemi kangelase keskendatud tundega, võimsa loomuse vääramatu jõu ja poemi kangelase traagilise olukorraga.»

Poemi tähtsus. Poemis «Mtsõri» lõi Lermontov positiivse kangelase kuju. Vene tolle aja tegelikkuse tingimustes võtsid poeedi kaasaegsed Mtsõri kuju vastu kui üleskutse võitlusele vabaduse eest.

Poem kutsus üles armastama oma kodumaad ja rahvast ning jätkama dekabristide tööd. Mitte ilmaaegu pole Mtsõril ja Rõlejevi poemi kangelasel Nalivaikol palju ühist.

Jätkates Puškini ja Rõlejevi revolutsioonilise romantismi traditsioone, lõi Lermontov sügavalt ideelise ja kõrgelt kunstilise poemi, millel on suur ühiskondlik tähtsus.

«MEIE AJA KANGELANE».

Romaani žanr ja kompositsioon. «Meie aja kangelane» («Герой нашего времени») on vene esimene realistlik psühholoogiline romaan proosas.

«Petšorini päeviku» («Журнал Печорина») eessõnas kirjutab Lermontov: «Inimese hinge lugu, kas või kõige väiksema hinge oma, on vaevalt vähem huvitav ja vähem kasulik kui kogu rahva ajalugu...» Esitada just sellist «inimese hinge lugu» püstitaski Lermontov oma ülesandeks selles romaanis. Eriti on tema tähelepanu pööratud romaani peategelase keerulise ja vasturääkiva iseloomu avamisele.

Autori selline ideeline ülesanne tingis ka romaani omapärase ülesehituse. Romaani erinevuseks on selles jutustatavate sündmuste kronoloogilise järjekorra rikkumine.

Romaan koosneb viiest osast, viiest jutustusest, millest igaühel on oma žanr, oma süžee ja oma pealkiri. Kuid peategelane ühendab kõik need jutustused mingiks tervikuks, ühtseks romaaniks. Ja kui võtta Petšorini elulugu, mida kujutatakse romaanis, siis tema elusündmused on paigutatud sellisesse järjekorda:

Petšorin, endine kaardiväe ohvitser, kes millegipärast on üle viidud Kaukaasiasse, sõidab temale määratud kohale. Läbisõidul külastab ta Tamani. Siin juhtus temaga selline seiklus, millest kõneldakse jutustuses «Таман» («Тамань»). Siit sõidab ta Pjatiorskisse («Vürstitar Mary» — «Княжна Мэри»). Duelli pärast Grušnitskiga saadetakse ta kindluseteenistusse. Tema teenistuse ajal kindluses toimuvad sündmused, millest kõneldakse jutustustes «Bela» ja «Fatalist». Mööduvad mõned aastad. Petšorin, kes on lastud erru, sõidab Pärsiasse. Teel sinna kohtub ta viimast korda Maksim Maksimõtšiga («Мaksim Maksimõtš»).

Lermontov muudab seda jutustuste järjekorda. Esimesele kohale asetab ta jutustuse «Bela», seejärel «Мaksim Maksimõtši», millele järgnevad «Таман» ja «Vürstitar Mary», ning romaan lõpeb jutustusega «Fatalist».

Paigutanud jutustused sellisesse järjestusse, taotles Lermontov eesmärki, mis tulenes ideelisest kavatsusest, — laiemale ja sügavamale avada Petšorini keeruline loomus. «Belas» antakse Petšorini kohta Maksim Maksimõtši, oma loomult lihtsa ja tõelise staabikapteni hinnang, kes ei mõista Petšorini hingelist komplitseeritust. «Мaksim Maksimõtšis» me mitte ainult ei kuule jutustust Petšorinist, vaid näeme seda. Temast kõneleb meile läbisõitev ohvitser, jutustuse väljamõeldud autor, kes on Petšoriniga ühel sotsiaal-kultuurilisel tasemel. Ta esitab meile Petšorini portree: meie silme ees toimub Petšorini kohtumine Maksim Maksimõtšiga. Viimased kolm jutustust aga — Petšorini elulugu — on kirjutatud tema enda poolt. See elulugu antakse kord päeviku kujul («Vürstitar Mary»), kord ülestähenduste vormis, mida kangelane on kirjutanud juba hulk aega pärast läbielatud sündmusi. Lermontov kriipsutab alla, et Petšorini pihtimus on täiesti siiras, et ta (Petšorin) oli enda üle karmiks kohtunikuks ja «halastamatult tõi päevavalgele omaenda nõrkusi ja pahesid».

Selleks et täielikult avada oma romaani peategelase hingemaailma, vastandab Lermontov Petšorinit ühelt poolt lihtsatele ja

terviklikele, looduslähedastele inimestele (Maksim Maksimõtš, Bela, Azamat, salakaubavedajad) ja teiselt poolt aadliseltskonnale, kes on tulnud kokku Pjatigorski ja Kislovodski tervisvetele. Ainult üht isikut — doktor Vernerit — ei vastandata, vaid kõrvutatakse Petšoriniga.

Petšorini kuju aitab kõigekülgselt avada ka Lermontovi otsene hinnang tema kohta, mis on antud kahes eessõnas: kogu romaanile ja «Petšorini päevikule».

Romaanis kujutatav loodus on vahetult seoses kangelase elamus- tega, ilmestab tema meeleolusid. Petšorini elu olustikuline külg huvitab autorit vähe, seepärast esitab ta harva detaile olustikulise iseloomu kohta. «Meie aja kangelases» pole ka sellist Venemaa ühiskondlik-majandusliku elu avarat pilti, millise andis Puškin «Jevgeni Oneginis».

Petšorini kuju. Belinski ütles Petšorini kohta: «See on meie aja Onegin, meie aja kangelane. Nende erinevus omavahel on märksa väiksem vahemaast Oneega ja Petšoori vahel.» Herzen nimetas samuti Petšorinit «Onegini nooremaks vennaks». Tõepoolest, Petšorini ja Onegini vahel on palju sarnasust. Mõlemad on suurilma seltskonna esindajad. Palju ühist on nende noorpõlve eluloos: algul samasugune suurilma lõbude tagaajamine, hiljem samasugune pettumine nendes, samasugune katse tegelda teadusega, lugeda raamatuid ja loobumine nendest, samasugune neid valdav igavus. Samuti nagu Onegini seisab Petšorin kõrgemal teda ümbritsevast aadlikeskkonnast. Mõlemad on oma aja mõtle- vate inimeste tüüpilised esindajad, kes suhtuvad ellu ja inimestesse kriitiliselt.

Kuid sellega nende sarnasus piirdubki. Petšorin on oma hinge- laadilt teistsugune inimene kui Onegin, ta elab ka teistsugustes sotsiaal-poliitilistes tingimustes.

Onegin elas 20-ndates aastates, enne dekabristide ülestõusu, ühiskondlik-poliitilise tegevuse tõusu ajal. Petšorin on 30-ndate aastate, reaktsiooni määratsemise ajastu inimene, kui dekabristid olid purustatud, revolutsioonilised demokraadid aga kui massitege- lased polnud veel ilmunud. Onegin võis minna dekabristide poolele (mida Puškin mõtleski näidata romaani kümnendas peatükis), kuna Petšorinil polnud sellist võimalust. Sellepärast Belinski ütleski, et «Onegin tunneb igavust, Petšorin aga kannatab sügavalt». Petšorini olukord on seda traagilisem, et ta ka oma loomult on andekam ja mitmepalgelisem kui Onegin.

Petšorini loomulik andekus torkab teravalt silma romaani luge- jatele, kes näevad temas teistest tegelastest palju kõrgemale tõusvat kangelast. See andekus ilmneb Petšorini sügavas mõistuses, tuge- vais kirgedes ja teraseses tahtes. Petšorini terav mõistus võimal- dab tal õigesti otsustada inimeste ja elu üle, kriitiliselt suhtuda ka iseendasse. Iseloomustus, mille ta annab inimeste kohta, on täpne ja tabav. Tema süda on võimeline sügavaiks ja tugevaiks tun-

deiks, kuid väliselt käitub Petšorin rahulikult, sest «tunnete ja mõtete täius ning sügavus ei salli meeletuid tundepehanguid».

Petšorin on tugev ja tahtejõuline iseloom, kes januneb tegevuse järele.

Kuid kogu oma andekuse ja vaimse jõu rikkuse juures on ta, tema enda õiglase määrangu järgi, «moraalselt vigane». Tema iseloom ja kogu tema käitumine paistavad silma äärmise vastuolulisuse poolest.

See vastuolulisus väljendub ilmekalt juba tema välimuses, mis nagu kõigil inimestel Lermontovi arvates peegeldab inimese sisetust olemust. Petšorini portreed esitades rõhutab poeet järjekindlalt oma kangelase kummalisust. Petšorini silmad «ei naernud, kui ta ise naeris». Lermontov ütleb: «See on kas tigea loomuse või sügava, püsiva nukruse tunnuseks...» «Tema vaade — põgus, kuid läbitungiv ja raske, jättis endast indiskreetse küsimuse mulje ja oleks võinud tunduda jultununa, kui ta poleks nii ükskõikselt-rahulik». Petšorini kõnnak «oli hooletu ja laisk, kuid ma märkasin, et ta ei vehelnud kätega, — teatud määral kinnise iseloomu kindel tunnus». Ühelt poolt on Petšorinil tugev kehaehitus, teiselt poolt — närvinõrkus. Petšorin on umbes 30-aastane, kuid «ta naeratuses oli midagi lapselikku».

Maksim Maksimõtš oli samuti üllatunud Petšorini kummalisusest ja vastuoludest tema iseloomus: «Vihmaga ja külmaga päev otsa jahil; kõik külmetavad, väsivad, — temal aga pole sellest midagi. Teinekord aga istub oma toas, käib tuulehoog, ja ta kinnitab, et on end külmetanud; aknaluuk lõksatab, ja ta võpatab ning kahvatab, aga minu juuresolekul astus üksinda metskuldile vastu...»

Petšorini selline vastuolulisus avaldubki romaanis kogu täiusega, tuues Lermontovi arvates esile tolle aja põlvkonna «haiguse».

«Kogu minu elu,» osutab Petšorin ise, «oli üksnes kurbade ja õnnetute vastuolude ahel südamele või mõistusele.» Milles need siis ilmnesisid?

Esiteks tema suhtumises ellu. Ühest küljest on Petšorin skeptik, pettunud inimene, kes elab «uudishimust», teisest küljest peitus temas määratu elu- ja tegevusjanu.

Teiseks võitleb temas mõistuspärasus tunnetega, mõistus südamega. Petšorin ütleb: «Juba ammu elan ma mitte südamega, vaid peaga. Ma kaalutlen, kuid osavõtmatult.» Kuid Petšorinil on kuum süda, mis on võimeline mõistma ja armastama loodust. Kokkupuutumine loodusega avaldab Petšorinisse tervendavat mõju: «Milline tusk ka ei lasuks südamel,» ütleb ta, «milline rahutus ka ei piinaks mõtet, kõik hajub silmapilkselt, hingel hakkab kerge...»

Vastuolud Petšorini loomuses avalduvad ka tema suhtumises naistesse. Oma tähelepanu naiste vastu, soovi saavutada nende armastust seletab ta ise oma auahnusega, mis tema ütluse järgi «pole midagi muud kui võimujanu», «minu esimeseks lõbuks,» ütleb ta edasi, «on aga alistada oma tahte kõik, mis mind ümbritseb.

Äratada enese vastu armastuse-, ustavuse- ja hirmutunnet, — kas see pole võimu esimene tunnus ja suurim triumf».

Kuid Petšorin polegi nii süd ametu egoist. Ta on võimeline ka sügavalt armastama. Sellest kõneleb meile tema suhtumine Veerasse. Saanud tema viimase kirja, on Petšorin meeletu. «Tormasin välistrepile, hüppasin oma Tšerkessi selga... ja pistsin tuhatnelja kihutama Pjatigorski poole... Üks minut, üksainus minut näha veel teda, jätta jumalaga, suruda ta kätt... Võimaluse tõttu, et ma kaotan ta igaveseks, muutus Veera mulle kõige kallimaks maailmas, — kallimaks kui elu, au, õnn!» Jäänud hobusetaste steppi, «langesin märjale rohule ja puhkesin nutma nagu laps».

See vasturääkivus ei annagi Petšorinile võimalust elada täisväärtuslikku elu. Kibedustundega annab ta enda kohta hinnangu, et ta on nagu «moraalselt vigane», kellel «on ära kuivanud, haihtunud, surnud» hinge parem osa.

Duelli eelõhtul, sirvinud mälus läbi kogu oma mineviku, küsib Petšorin eneselt: milleks ta on elanud ja mis otstarbeks ta on sündinud? Vastates sellele küsimusele, kirjutab ta oma päevikus: «Aga kindlasti oli see otstarve olemas, ja kindlasti oli mul kõrge kutsumus, sest ma tunnen oma hinges mõõtmatu jõudu...» Kuid Petšorin ei leidnud seda oma «kõrget kutsumust», ei leidnud tegevust, mis oleks vääri line tema «mõõtmatutele jõududele». Ta kulutab oma määratud jõud tegudele, mis pole tema vääri lised: purustab «ausate salakaubavedajate» elu, toob hukatuse Belale, saavutab Mary armastuse ja hülgab selle, tapab Grušnitski. Kõigile, kellega ta puutub kokku, toob ta muret või isegi surma: hukkusid Bela ja Grušnitski, Veera ja Mary on õnnetud, Maksim Maksimõtš on kurvastatud hingepõhjani: Petšorini jahe suhtumine temasse kohtumisel pani vaese vanakese kannatama ja ta hakkas kahtlema inimeste vaheliste siiraste ja sõbralike suhete olemasolus.

Tema kõige kohutavamaks vastuoluks on: «hinge mõõtmatud jõud» — ja Petšorini tühised vääritud teod; ta püüab «armastada kogu maailma» — ja teeb inimestele üksnes kurja ning toob õnnetust; õilsate ning kõrgete püüete olemasolu — ja hinge valdavad väiklased tunded; täieliku elu janu — ja täielik lootusetus ning arusaamine oma paratamatust hääbumisest.

Kes on siis süüdi selles, et Petšorin muutus «targaks tarbetuseks», liigseks inimeseks? Petšorin ise vastab sellele küsimusele järgmiselt: «Minu hinge on rikkunud maailm,» s. o. suurilma seltskond, kelle hulgas ta elas ja kellest ta ei suutnud lahkuda. «Minu värvitu noorus möödus võitluses enese ja maailmaga; kartes pilget, matsin oma parimad tunded südamesügavusse: seal nad suridki.»

Kuid asi ei seisne siin mitte ainult aadliringkonnas. 20-ndatel aastatel tõusid sellest ringkonnast esile ka dekabristid. Asi on selles, et Petšorin on 30-ndate aastate inimene, tüüpiline meie aja kangelane.

Romaani kõrvaltegelased. Grušnitski. Petšorini kuju üksinda läbib kogu jutustust. Teised tegelased on antud selleks, et tõsta

esile Petšorini mitmesuguseid iseloomujooni. Selline on nende kompositsiooniline osatähtsus. Kuid igaüks neist on huvitav ka üksikult, sest neis on kajastatud ühiskonnaelu mingisugust teist külge.

Selline on ennekõike Grušnitski, kes on «terve kategooria inimeste esindaja», Belinski väljenduse järgi «üldnimi». Ta kuulub nende hulka, kes kannavad, kasutades Lermontovi sõnu, pettunud inimeste moodsat maski. Täpse iseloomustuse Grušnitski kohta annab Petšorin. Petšorini sõnade järgi on Grušnitski teeskleja, kes esineb romantilise kangelasena. «Tema eesmärgiks on saada romaani kangelaseks.» Ta kõneleb «hiilgavate fraasidega», «tähtsalt drapeerib end ebatavaliste tundmustega, ülevate kirgedega ja ainulaadsete kannatustega. Luua efekti — see on tema nauding.» Kuid tema hinges pole raasugi luulet. Endaga rahulolekut ja iseteadvust õhkub Grušnitskist. Ta ei kuula kaasvestlejat ega vasta talle; ta on vaimustatud oma kõnest. «Ta ei tunne inimesi ja nende nõrku kohti, sest ta on eluaeg tegelnud ainult enesega.»

Kuid Grušnitski pole ainult endassearmunud ja enesega rahulolev inimene: ta on võimeline igasugusteks alatusteks ja nurjatusteks. Ta laseb välja kuulujutu Petšorini ja Mary kohta, annab nõusoleku duelliks vastasega, kelle püstol on laadimata. Grušnitski käitumine duellil ei ole mitte ainult tema «enesearmastuse ja iseloomunõrkuse», vaid ka hinge tõelise alatuse väljendajaks.

Sellise nooruse taustal, kelle esindajaks on tühine Grušnitski, paistab eredalt silma Petšorini kannatav isiksus.

Verner. Verner on erilises seisundis Petšorini suhtes. Petšorinit ei vastandata Vernerile, vaid kõrvutatakse temaga, sest neis on palju ühist.

Verner on samuti nagu Petšoringi «skeptik¹ ja materialist». Nagu Petšorin, tõuseb ka Verner esile teda ümbritsevast seltskonnast oma sügava ja terava mõistuse, läbinägevuse, vaatlusvõime ning inimestetundmise poolest. Tal on teravad ja tabavad epigrammid, nagu Petšorinilgi. Ta on heasüdamlik («nuttis sureva soldati juures»), kuid ta varjab oma tundeid ja meeleolusid ironia ja pilke maski taha. Need ühised jooned, aga samuti Verneril kõrge kultuuris teevad tema lähedaseks Petšorinile. See, et nende vaadetes ja meeleoludes on palju ühist, näitab seda, et Lermontov pidas «petšorinlust» mitte ainult aadli-intelligentsile iseloomulikuks nähtuseks, vaid ka osa 30-ndate aastate raznotšinetslikku intelligentsi haaranud «haiguseks». See on Lermontovi täpsete ja üksikasjaliste tähelepanekute vili.

Kuid Verneril pole Petšorini julgust ja otsustavust minna lõpuni püstitatud eesmärgi saavutamisel, mitte karta paratamatuid tagajärgi, kui rängad nad ka ei oleks. Ta ei öelnud ära Petšorinile sekundandiks olemast, kiitis heaks Petšorini käitumise, saades aru, et õigus on sõbra poolel. Ta oli nukker, kui ta tuli duellihommikul

¹ *Skeptik* — inimene, kes kõiges kahtleb. (Tõlk.)

Petšorini juurde, — see näitab, et ta oli erutatud ja ärritatud. Kuid pärast duelli, mis lõppes Grušnitski surmaga, ei ulatanud Verner Petšorinile kätt ja jättis temaga külmalt hüvasti. Doktori selline käitumine kutsub Petšorinis esile järgmised kibedad mõtted: «Nii on inimesed! Kõik nad on sellised: teavad juba ette kõiki teo halbu külgi, aitavad, annavad nõu, isegi kiidavad seda heaks, nähes muu abinõu võimatust, — hiljem aga pesevad käed puhtaks ja pööravad meelepahaga selja sellele, kel oli julgust vastutuse kogu raskust enda peale võtta.»

Maksim Maksimõtš. Vastandina Petšorinile on Maksim Maksimõtš terviklik ja otsekohene loomus. Tal on suurepäraselt hingelisi omadusi: lahkust, siirust, lihtsust ja toimekat armastust. Tal on «oivaline hing ja kuldne süda», ütleb Belinski. Maksim Maksimõtš armastab Belat nagu oma lihast tütart. Ta suhtus Petšorinisse kui sugulasse. «Maksim Maksimõtši vaimne silmaring,» jätkab Belinski, «on väga piiratud; kuid selle piiratuse põhjus pole tema loomuses, vaid tema arenemises.» Tal pole suuri ega mitmekesiseid elukogemusi. Kogu oma elu teenib ta Kaukaasias, väikeses kindluses, eemal kultuuritsentrumest ja kultuurseist inimestest. Tutvus Petšoriniga ja ühine teenistus kindluses — need on erakordsed sündmused Maksim Maksimõtši elus. Kus ta siis saigi vaimselt kõrgesti areneda? Belinski nimetab Maksim Maksimõtšit «vanaks lapseks, kes on nii hea, nii armas, nii inimlik ja nii kogenemata kõiges, mis ületab tema mõistete ja kogemuste kitsa vaatepiiri». Kriitik peab Maksim Maksimõtšit «puhtvene tüübiks», niisama tüüpiliseks kujuks kui Onegin, Lenski ja teised, ning lõpetab selle kaju iseloomustamise sellise pöördumisega lugejate poole: «Eks ole ju — te olete temaga nii kokku kasvanud, teda nii armastama hakanud, et ei unusta teda enam kunagi; aga kui te kohtate jämedakoelise välimuse all, raskest ning vaesest elust tingitud kalgi pealiskoore all kuuma südant ja lihtsa, pisut labase kõneviisi all sooja hinge, siis te arvatavasti ütlete: «See on Maksim Maksimõtš»... Ja annaks teile jumal kohata oma eluteel võimalikult palju Maksim Maksimõtšeid!»

Naiskujud. Petšorini elu selles osas, mis on antud romaanis, kohtub ta nelja naisega: neu-salakaubavedaja («Taman»), Bela («Bela»), Mary ja Veeraga («Vürstitar Mary»).

Neu-salakaubavedaja kaju on tõeliselt romantiline. Sellele neiule on iseloomulik meeolude kummaline muutlikkus, «kiired üleminekud suurimast rahutusest täielikku liikumatusse»; «ta vaatas üksisilmi kaugusse, kord naerdes ja arutledes endamisi, kord hakates uuesti laulma». Tema kõne on salapärane ja vormilt lähedane rahvalikele vanasõnadele ja kõnekäändudele; tema laulud, mis meenutavad rahvalaule, kõnelevad tema püüdest tormisele vabadusele. Temas on palju elujõudu, julgust, otsustavust, «metsiku vabaduse» poeesiat. Rikas, omapärane loomus täis salapärasusi oleks nagu looduse enda poolt loodud vabaks, ohtlikuks eluks.

Bela, «vabade mäekurude poolmetsik tütar», nagu teda nimetab Belinski, paistab silma iseloomu terviklikkuse ja harmoonilisusega.

Hakanud Petšorinit armastama, nägi ta selles armastuses oma elumõtet, ja Petšorini tunnete jähnenemine tema suhtes oli Belale tõeliseks tragöödiaks. Bela iseloomus on häid inimlikke omadusi: siirus, peenetundelisus, uhkus, piiritu armastus ja truudus. See kuju on antud suure südamesoojusega.

Mary Ligovskaja on tark, kultuurne ja uhke neiu, kes on suuteline sügavateks tunneteks. Temas elab noorusele omane kaldumus romantilisele unistamisele. Sellega seletub ka tema huvi Grušnitski vastu. «Paks soldatisinel» sisendab Marysse väära kujutluse temast kui degradeeritud ohvitserist, teeb Grušnitski tema silmis isikuks, kes on ümbritsetud salapärasusega. Petšorini salapärasus ja kummalisus äratavad Marys huvi, Petšorini jutustus endast ja sellest, kuidas kõrgem seltskond ei saanud aru temast ning rikkus tema iseloomu, paneb Mary lahke ja kergesti usaldava südame sügavasti heldima ning kutsub temas esile siira kaastunde Petšorini vastu, mis peagi muutub armastuseks. Mary avaldab esimesena Petšorinile armastust; kuid Petšorin hülgab tema armastuse. «Kui Mary nägi end petetuna,» ütleb Belinski, «tundis ta naisena sügavalt enda solvamist ja langes mehe ohvriks ennastunustavana, sõnatult kannatavana, kuid enesealanduseta, — ja ta viimase kohtumise stseen Petšoriniga tekitab tema vastu jõulist osavõttu...»

Veera kuju on antud ainult visandina. Teda on kujutatud üksnes ühenduses Petšoriniga. Petšorin armastab teda sügavalt juba ammu, kuid tema armastus ei toonud Veera sõnade järgi talle midagi muud peale kannatuste. Sellest hoolimata armastab Veera teda ja on valmis talle armastuse nimel tooma igasuguse ohvri.

Mägilaste tüübid. Jutustuses «Bela» on kujutatud kaht mägilast — Azamatti ja Kazbitši. Neis on ühiseid jooni: iseloomude lihtsus ja terviklikkus, visadus püstitatud eesmärgi saavutamisel, julgus ja osavus, armastus elu vastu, mis on täis riski ja hädaohtu, ning metsik vabadus. Nad on kaugel tsivilisatsioonist ja juhinduvad oma käitumises neid valdavaist tundeist ja neist arusaamadest, mis on maksvad nende keskkonnas.

Aadliseltskond. Aadliseltskonda, kes on kogunenud «tervisvetele», on kujutatud pealiskaudselt, kuid ilmekalt. Nii grupi kui ka üksikisikute portreed on antud kas kerge pilkega või satiirilises valguses. Näiteks eraisikuist ja sõjaväelastest koosnev meeste salk: «Nad on keigarid: lastes oma punutisega klaasi väävelhapu vee kaevu, võtavad nad akadeemilisi poose... Nad tunnevad sügavat põlgust provintsimajade suhtes ja õhkavad pealinna aristokraatsete võõrastetubade järele, kuhu neid ei lasta.»

Selle seltskonna üksikuteks esindajateks on: Moskva keigar ja mängija Rajevitš; tragunikapten, kes on valmis igasuguseks alatuks ja kel pole autunnet; purjus «härä frakis, pikkade vurrude ning punase näoga», kes tragunikapteni ässitusel on valmis solvama Maryt.

Tõelise kultuuri puudumine, huvide tühisus, klatš ja intriigid on omased sellele seltskonnale.

Looduskirjeldus ja selle osatähtsus romaanis. Romaanis on ohttrasti esitatud Kaukaasia looduse pilte. Kaukaasia oivalise tundjana annab Lermontov romaanis rea pilte Gruusia sõjateest («Bela», «Maksim Maksimõtš»), Tamanist («Taman»), Pjatigorskist ja Kislovodskist ning sealsest ümbrusest («Vürstitar Mary»).

Looduskirjeldused paistavad silma kujutamise äärmise täpsusega ning antakse samal ajal südamlikes ja lüürilistes toonides. Lermontovi tähelepanu köidavad mäed, orud, meri, kuurordilinnakesed ja nende ümbrus. Ta kõneleb sääskede pirinast, lumetuisu undamisest lumistes mägedes ja mere lakkamatust mühist; lillelõhnast, stepi lõhnast õhust, «aromaatse, kõrgete lõunamaa taimede ja valge akaatsia lõhnast küllastunud õhu värskusest».

Poeet kujutab nii varahommikut, mil tõusva päikese kiir «kuldaskin ainult kaljurahnude tippu», tähisööd mägedes, kuupaistet ja uduhoori mere tumesinistel lainetel.

Detailide ja kõne intonatsiooni meisterliku valiku teel saavutab Lermontov mitmekesisuse tema poolt esitatud looduskirjeldustes, loob teatud meeleolu. Selline on näiteks mere kirjeldus jutustuse «Taman» algul: «Vahepeal hakkas kuu kattuma pilvedega ja merel tõusis udu; vaevaliselt paistis sellest läbi lähima laeva ahtrilatern; kalda ääres sätendasid vahused rahnud, ähvardades teda iga hetk uputada.» Selline looduskirjeldus loob juba detailide valikuga — kuu kattub pilvedega, udu, rahnud, mis ähvardavad uputada laeva — ootuse hädaohust, mis ähvardab Petšorinit, kutsub esile äreva meeleolu.

Looduskirjeldust pole romaanis kuskil antud iseseisva pildina, sidumata seda tegevusega. Tal on täita mitmesuguseid ülesandeid. Kord kirjeldatakse tegevuskohta, kord aitab looduskirjeldus kaasa elunähtustele ühe või teise hinnangu lüüriliseks edasiandmiseks, kord on see tegelaste, nende hingeliste meeleolude iseloomustamise vahendiks.

Kui Petšorin sõidab duellipaigale, valdab teda ähvardava hädaohu puhul elujanu ja armastus looduse vastu. Ta ei suuda küllaldaselt nautida looduse ilu päikesetõusu momendil. Pärast duelli sõidab ta tagasi. «Minu südamel,» kirjutab ta, «oli kivi. Päike näis mulle tuhmina, ta kiired ei soojendanud mind.» Sellisena näib loodus Petšorinile tema raske hingelise elamuse puhul.

Romaani keel. «Ma ei tea paremat keelt kui Lermontovi oma,» kirjutab Tšehhov. «Mina teeksin nii, võtaksin tema jutustuse ja analüüsiks, nagu analüüsitakse koolis — lausete ja lauseosade järgi... Nii õpiksin kirjutama.»

Romaani keel paistab silma täpsusega sõna kasutamises ja lauseehituse lihtsusega. Lermontov ei tarvita ei arhaisme ega slavisme. Äärmiselt harva kasutab ta võõrsõnu ja kohalikke murdesõnu, ning sedagi ainult siis, kui see on vajalik ühe või teise tegelase — suurilma seltskonna esindajate, Maksim Maksimõtši, mägilaste jt. iseloomustamiseks.

Lermontovi iga sõna on tabav ja väljendusrikas. Epiteedid ja võrdlused ei komplitseeri kirjeldusi, vaid ainult elustavad neid ning teevad neid poeetiliselt ilmekaks.

Osates meisterlikult kasutada intonatsiooni annab Lermontov kõne süsteemi endaga meisterlikult edasi erinevaid meeleolusid.

Keel on suurepäraseks romaani tegelaste iseloomustamise vahendiks. Romaani igale tegelasele on omased teatud keelelised iseärasused. Näiteks kujutab endast Maksim Maksimõtši kõne oma sõnavara ja lauseehituse poolest kogu eluaja Kaukaasias, mahajäetud kindluses viibinud väheharitud ohvitseri kõnekeelt. Siit siis ka Maksim Maksimõtšil «sõjaväelaslikud» sõnad ja kõnekäänud: «Just nii . . .», «Tütarlapsed ja noored poisid asetuvad kahte ritta . . .» jm.; mõnikord võib kuulda tema suust jämedavõitu sõnu, nagu «karvane kurat», «lõust oli tal kui röövlil», iseloomulikud on rahvakeelsed kõnekäänud: «naera kas või kõht katki», «ta (Petšorin) tegi mulle küll tüli, aga ei maksa temast pahasti mõelda!».

Grušnitski kõne peegeldab tema kirge öelda «hiilgavaid fraase», deklameerida.

Petšorini keel iseloomustab hästi tema keerukat, vasturääkivat loomust. Petšorini kalduvus mõtisklusteks ja tema mõistusepäärasus on hästi väljendatud tema tabavates aforismides. Vastupidi, tema kõne omandab piltliku ja maalilise iseloomu, muutub poeetiliseks, kui ta kõneleb loodusest, mida ta palavalt armastab.

Romaani «Meie aja kangelane» keel etendab tähtsat osa vene kirjakeele arenemises. Tuginedes rahvakeele rikkusele kasutas Lermontov Puškini ajastu luule ja proosa saavutusi. Lähendades olustikustseenide edasiandmisel kirjakeelt elavale rahvakeelele, kasutab Lermontov oma tegelaste hingeelu kujutamisel palju sõnu, väljendeid ja fraseoloogiat, mis on omane publitsistlikele ja teaduslikele artiklitele. Sel teel laiendab ta ilukirjandusliku proosa keele raame.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Kuidas kirjaniku idee määras ette kindlaks romaani žanri ja kompositsiooni eripärasuse?
2. Milles seisneb Petšorini ja Onegini vaheline sarnasus ja erinevus? Millega võib seletada nende sarnasust ja erinevust?
3. Millist osa etendavad romaanis Grušnitski ja Verner?
4. Kuidas suhtub Lermontov Maksim Maksimõtšisse?
5. Romaani tegelaste keel kui nende iseloomustamise vahend.

LERMONTOVI TÄHTSUS VENE KIRJANDUSE AJALOOS.

Lermontovi tähtsuse vene kirjanduse ajaloos määrab kõigepealt kindlaks see, et tema poeesia (Belinski väljenduse järgi) «on täiesti uus lüli meie ühiskonna arenemise ajaloo ahelas». Lermontovi looming väljendas kõige täielikumalt ja suure kunstilise jõuga XIX sajandi 30-ndatele aastatele iseloomulikke ideelisi voole ja meeleolusid.

Sünge reaktsiooni ajastul avaldas Lermontov protesti poliitilise ja ühiskondliku rõhumise vastu, kutsus tegutsema ja võitlema, näitas eesrindlikult mõtlevate inimeste traagilist olukorda pärisorjuslike isevalitsuslikus riigis, osutas, et «pääsmine peitub ainult rahvas» (Dobroljubov). Oma kirjandusliku loominguga jätkas Lermontov dekabristide üritust uutes ajaloolistes tingimustes, valmistades ette teed, mida mööda läksid 60-ndate aastate revolutsioonilised demokraadid, Venemaa vabadusliikumise teise etapi tegelased. Selle liikumise juhid Tšernõševski ja Dobroljubov, kes palavalt armastasid Lermontovi poeesiat, näitasid tema suurt osa vene kirjanduse ja ühiskondliku mõtte arenemise ajaloos.

Vene silmapaistvaimad poeedid ja prosaistid võlgnevad oma loomingus ühel või teisel määral tänu Lermontovile. Lermontovi lüürikat iseloomustava erinevuse — ühiskondlik-poliitiliste motiivide ühendamise isiklike motiividega — võttis omaks Nekrassov.

Oma romaaniga «Meie aja kangelane» rajas Lermontov teed Turgenevi ja L. Tolstoi romaanidele. Tšehhov õppis «Tamani» autorilt lühijutu meisterlikkust, täpsust, lihtsust ja lauseehituse lühidust.

Lermontovi mõju ei piirdunud vene kirjanduse raamidega. Temalt õppisid väljapaistvad armeenia (Šahh-Aziz, O. Tumanjan, A. Isaakjan), gruusia (N. Baratašvili, A. Tsereteli, I. Tšavtšavadze), osseedi (K. Hetagurov) ja teiste rahvaste poeedid.

Suur ukraina poeet T. Sevtšenko tundis hästi ja armastas Lermontovi teoseid. Ivan Franko, Lesja Ukrainka ja paljud tänapäeva Nõukogude Ukraina poeedid nimetasid ja nimetavad Lermontovi üheks oma õpetajaks.

Tänapäeval on Lermontov kõigi Nõukogude Liidu rahvaste armastatumaid poeete.

KÜSIMUSI KORDAMISEKS.

1. Milline tähtsus oli Lermontovi poeesial tema kaasajal ja milline on selle tähtsus tänapäeval?
 2. Missugused Lermontovi loomingu silmapaistvad jooned teevad tema üheks armastatumaks poeediks noorte seas?
-

SISUKORD

Sissejuhatus	3
------------------------	---

VANA-VENE KIRJANDUS

XI—XII sajandi kirjandus	8
Kroonika	12
«Lugu Igori sõjarekest»	15
XIII—XVII sajandi kirjandus	24
Kokkuvõte vana-vene kirjanduse arenemisest	32

XVIII SAJANDI KIRJANDUS

XVIII sajandi esimese ja teise kolmandiku kirjandus	33
M. V. Lomonossov	39
XVIII sajandi viimase kolmandiku kirjandus	50
D. I. Fonvizin	60
Komöödia «Äbarik»	63
A. N. Radištšev	74
«Teekond Peterburist Moskvasse»	78
Kokkuvõte XVIII sajandi kirjanduse arenemisest	85

VENE VABASTUSLIIKUMISE ESIMISE PERIOODI KIRJANDUS

XIX sajandi esimene kolmandik	87
A. S. Gribojedov	103
Komöödia «Häda mõistuse pärast»	107
A. S. Puškin	123
Puškini elulugu	124
Puškini lüürika	142
«Jevgeni Onegin»	153
Tragöödia «Boriss Godunov»	168
Puškini proosa	178
«Kapteni tütar»	179
Puškini loomingu tähtsus	189
M. J. Lermontov	193
Lermontovi elulugu	193
Lermontovi lüürika	201
Poeem «Deemon»	208
Poeem «Mtsõri»	209
«Meie aja kangelane»	213
Lermontovi tähtsus vene kirjanduse ajaloos	222

Rbl. 3.—

A-21083

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00365980 4